

ISSN 2519-2558

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Філологія»

Науковий журнал
(щоквартальник)

Випуск 22(90)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2024

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Науковий журнал затверджено наказом Міністерством освіти і науки України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23153-12993Р від 23.02.2018 р.*

*Журнал належить до списку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2021 р. № 735*

Проіндексовано наукометричною базою Index Copernicus ICV 2019: 68.68. та Google Scholar

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 1 від 29 серпня 2024 року)*

Редакційна колегія / Editorial Board:

Архангельська Алла Мстиславівна, доктор філологічних наук, професор; факультет романо-германських мов, Національний університет «Острозька академія» – голова редколегії;

Бетко Ірина Павлівна (Irena Betko), кандидат філологічних наук, професор Вармінсько-Мазурського університету в місті Ольштин (Польща);

Деменчук Олег Володимирович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології факультету іноземної філології Рівненського державного гуманітарного університету;

Красовська Гелена Михайлівна, доктор габілітований, професор, Інститут славістики Польської академії наук, Польща;

Левчук Павло (Pavlo Levchuk), доктор гуманітарних наук у дисципліні мовознавство, ад'юнкт, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Інститут славістики Польської академії наук, Польща;

Максимчук Віталій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія»;

Підкуймуха Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, Національний університет «Кієво-Могилянська академія»;

Поліщук Ярослав Олексійович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри україністики, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Польща;

Худолій Анатолій Олексійович, кандидат філологічних наук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології факультету романо-германських мов Національного університету «Острозька академія»;

Шарова Тетяна Михайлівна, доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу роботи з обдарованою молоддю Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»;

Янковська Жанна Олександрівна, доктор філологічних наук, проф. кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія».

Н 34 Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). 172 с.

ISSN 2519-2558

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК: 81. 161. 2+

81. 111

ББК: 81. 2 Укр. +

81. 2 Англ.

Адреса редколегії:

*35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія», факультет романо-германських мов*

ЛІНГВОДИДАКТИКА ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Отримано: 10 липня 2024 р.

Прорецензовано: 1 серпня 2024 р.

Прийнято до друку: 11 серпня 2024 р.

e-mail: viktoriia.fabrykina@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-3307-3891>

e-mail: halyna.kraichynska@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7355-3779>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-3-7

Фабрикiна В. О., Крайчинська Г. В. Стилістичне навантаження англійської лексики у мовному оформленні реклами готельного бізнесу Австралії (2022). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 3–7.

УДК: 811

Фабрикiна Вікторiя Олегiвна,
викладач-стажист,
Національний університет «Острозька академія»
Крайчинська Галина Вацлавiвна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет «Острозька академія»

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ У МОВНОМУ ОФОРМЛЕННІ РЕКЛАМИ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ АВСТРАЛІЇ (2022)

Стаття присвячена дослідженню стилістичних особливостей англійської лексики у мовному оформленні реклами готельного бізнесу Австралії. У статті аналізується, як різні стилістичні засоби впливають на сприйняття реклами потенційними клієнтами. Зокрема, досліджується використання метафор, гіпербол, епітетів та інших стилістичних прийомів, які надають рекламним текстам емоційного забарвлення та переконливості, допомагаючи створити яскраві образи і викликати у потенційних клієнтів позитивні асоціації з готелем. Метафори дозволяють зробити опис послуг більш образним і зрозумілим, гіперболи підкреслюють винятковість і переваги пропозиції, а епітети надають тексту колоритності та емоційної насиченості. Крім того, ці стилістичні засоби сприяють встановленню емоційного зв'язку з аудиторією, викликаючи у неї відчуття довіри та зацікавленості, що є критично важливим для успішного просування готельних послуг. Також розглядається специфіка лексичного вибору в залежності від цільової аудиторії та типу готелю (люкс, середнього класу, бюджетний). Автори використовують методи контент-аналізу та семантичного аналізу для вивчення рекламних текстів на сайтах австралійських готелів, а також порівнюють стилістичні особливості реклами з різних регіонів Австралії.

Результати дослідження показують, що правильне використання стилістичних прийомів у рекламі значно підвищує її ефективність, сприяючи формуванню позитивного іміджу готелю та залученню клієнтів. Зокрема, ефективне використання метафор, гіпербол та епітетів дозволяє зробити рекламні повідомлення більш яскравими, емоційно насиченими та переконливими, що підвищує емоційний відгук у потенційних клієнтів. Це, в свою чергу, допомагає створити позитивні асоціації з брендом готелю, підвищує рівень довіри до нього та стимулює бажання скористатися його послугами. Крім того, стилістичні прийоми дозволяють виділити готель на тлі конкурентів, підкреслюючи його унікальні переваги та особливості, що також сприяє залученню більшої кількості клієнтів та формуванню його довіри до нього на ринку. Дослідження також підкреслює важливість врахування культурних та регіональних особливостей у створенні рекламних текстів для досягнення максимального впливу. Зроблено висновок, що реклама готельного бізнесу в Австралії відображає унікальні культурні цінності та очікування місцевих та міжнародних гостей, що потребує особливого підходу до її створення.

Ключові слова: стилістика, реклама, готельний бізнес, Австралія, англійська лексика, контент-аналіз, семантичний аналіз, метафора, гіпербола, епітет.

Viktoriia Fabrykina,
Trainee Professor,
National University of Ostroh Academy
Halyna Kraichynska,
PhD in Philology, Full Professor,
National University of Ostroh Academy

STYLISTIC LOAD OF ENGLISH VOCABULARY IN THE LINGUISTIC DESIGN OF HOTEL BUSINESS ADVERTISING IN AUSTRALIA (2022)

The article is dedicated to the study of the stylistic features of English vocabulary in the language design of hotel business advertisements in Australia. The paper analyses how various stylistic devices affect the perception of advertisements by potential clients. Specifically, it examines the use of metaphors, hyperboles, epithets, and other stylistic techniques that give advertising texts emotional colouring and persuasiveness, helping to create vivid images and evoke positive associations with the hotel among potential clients. Metaphors allow for

a more figurative and understandable description of services, hyperboles emphasise the exclusivity and advantages of offers, and epithets add colorfulness and emotional richness to the text. Additionally, these stylistic devices contribute to establishing an emotional connection with the audience, eliciting feelings of trust and interest, which are critically important for the successful promotion of hotel services. The specificity of lexical choice depending on the target audience and the type of hotel (luxury, mid-range, budget) is also considered. The authors employ content analysis and semantic analysis methods to study advertising texts on Australian hotel websites and compare stylistic features of advertisements from different regions of Australia.

The research findings indicate that the correct use of stylistic devices in advertisements significantly enhances their effectiveness, contributing to the formation of a positive hotel image and attracting customers. Specifically, effective use of metaphors, hyperboles, and epithets makes advertising messages more vivid, emotionally saturated, and persuasive, strengthening the emotional response from potential clients. This, in turn, helps create positive associations with the hotel brand, increases trust levels, and stimulates the desire to use its services. Furthermore, stylistic techniques help distinguish the hotel from competitors, emphasising its unique advantages and features, which also contributes to attracting more clients and ensuring its long-term success in the market. The study also highlights the importance of considering cultural and regional specifics in creating advertising texts to achieve maximum impact. The conclusion is drawn that hotel business advertising in Australia reflects the unique cultural values and expectations of both local and international guests, requiring a special approach to its creation.

Keywords: *stylistics, advertisement, hotel business, Australia, English vocabulary, content analysis, semantic analysis, metaphor, hyperbole, epithet.*

Актуальність дослідження. Сучасний ринок послуг в готельному бізнесі надзвичайно важко уявити без якісної та результативної реклами, оскільки саме реклама є тим видом масової комунікації, одним із засобів ефективного донесення до споживачів інформаційного продукту про той чи інший вид послуг. Рекламний текст має таку особливість: він повинен створюватися за певними характеристиками масово-комунікативних процесів за допомогою різних каналів комунікації: преса, телебачення, радіо, Інтернет, а саме: Теун А. ван Дейк, голландський лінгвіст та дискурс-аналітик, відомий своїми роботами з аналізу стилістики та дискурсу в ЗМІ (Гніздечко, 2005:1). Саме реклама, як зауважує відома фахівчиня з маркетингової діяльності Л. Іванова, є способом донесення інформації щодо готельно-туристичних послуг, а постійне ускладнення просування послуг в готельній індустрії, що в сучасних умовах реклама стала вагомим та важливим чинником конкурентної боротьби, не менше значеннєвим, ніж досягнення переваг на ринку шляхом впровадження технічних інновацій або навіть зниження собівартості послуг як в туристичному, так і в готельному бізнесі (Іванова, 2023:2).

Мета статті – дослідити стилістичне навантаження англійської лексики у мовному оформленні реклам готельного бізнесу Австралії з метою виявлення специфіки використання слів та виразів для привертання уваги та створення позитивного враження від готелів.

Постановка проблеми – у зв'язку з високою конкуренцією в готельному бізнесі Австралії важливо вміти відрізнитися серед інших готелів та привертати увагу майбутніх гостей. Один із способів цього досягнення – використання стилістичного навантаження англійської лексики у мовному оформленні рекламних матеріалів. Проте важливо зрозуміти, як саме це впливає на сприйняття та реакцію аудиторії, а також які ефективні стратегії можуть бути використані для досягнення бажаного результату. Стаття, яка присвячена аналізу стилістичного навантаження англійської лексики у мовному оформленні реклам готельного бізнесу Австралії, має на меті вирішити ці питання та заповнити прогалини в дослідженні цієї проблеми. Крім цього, вона спирається на попередні дослідження та публікації в цій області для підтвердження своїх висновків та рекомендацій.

У сучасному світі, де конкуренція в готельному бізнесі Австралії надзвичайно висока, важливо вміти виділитися серед інших готелів та привертати увагу майбутніх гостей. Один із способів здійснити це – за допомогою стилістичного навантаження англійської лексики у мовному оформленні рекламних матеріалів. Гармонійне поєднання лексики, синтаксису художньої мови, чутливість до слова – ось головні риси мовного оформлення рекламних оголошень у сфері готельного бізнесу Австралії. Хоча прийом індивідуалізації мовлення у названих видах тексту відсутній (на відміну від авторських художніх творів), однак рекламний текст – це зразок найрізноманітніших проявів багатства лексики англійської мови. Стил мовлення, добір лексики вражає точністю, чіткістю та змістовністю вживання. Надзвичайно багата палітра художніх засобів, серед яких виділяється епітет, який робить рекламне оголошення про готель та готельні послуги унікальним, логічним, виразним та образним.

Для проаналізованих нами оголошень готельної індустрії Австралії (2022 року) характерний саме такий принцип. Рекламний текст не тільки інформує потенційних користувачів готельними послугами, він створює в їхній уяві чіткий, яскравий рекламний образ через систему зображально-виражальних засобів англійської мови:

– «The Gantry Restaurant & Bar offers fine dining experiences with magnificent views of Sydney's waterfront» / «Ресторан і бар Gantry пропонує вишукані страви з чудовим видом на набережну Сіднея» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «Wrapping around the eastern façade of the iconic Adelaide Oval, Oval Hotel at Adelaide Oval offers a unique accommodation experience» / «Готель Oval at Adelaide Oval розташований навколо східного фасаду знаменитого овалу Аделаїди» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «Pine Tree Motel is set among tropical gardens» / «Мотель Pine Tree розташований серед тропічних садів»;

– «The tour desk can book helicopter flights and Gorge River cruises» / «У туристичному бюро можна замовити політ на вертольоті та круїзи по річці Гордж» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «Pier One Sydney Harbour is built on the water with its own private pontoon and panoramic Sydney Harbour views» / «Пірс один у Сіднейській гавані» побудований на воді з власним понтоном і панорамним видом на гавань Сіднея» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «This premium boutique hotel is designed for relaxation, with contemporary interiors, natural textures, premium amenities and custom furnishings» / «Цей бутик-готель преміум-класу створений для відпочинку з сучасними інтер'єрами, природними текстурами, зручностями преміум-класу та нестандартними меблями».

Як бачимо з наведених вище уривків рекламних оголошень, для створення реклами добираються влучні слова з підвищеною рекламною цінністю, великою емоційною силою, які можуть створити в уяві відвідувачів потрібний образ та спонукати потенційних туристів скористатися послугами конкретного готельного комплексу. Зауважимо, що виразність і

повнота рекламного тексту, в якому міститься інформація про той чи інший готель і готельне обслуговування, залежить не лише від нетрадиційного використання зображально-виражальних засобів чи оригінального поєднання слів, а передусім від їх стилістичної та функціональної зумовленості. Специфіка реклами в готельній сфері (на відміну, наприклад, від реклами в торговельній індустрії) полягає в тому, що лексеми вживаються, як правило, в основних значеннях, рідше – в переносних. Зауважимо, якщо обидва значення, і пряме, і переносне, накладаються одне на одне, то створюється так звана мовна експресія, в результаті чого рекламне оголошення досягає максимального ефекту:

– «Oval Hotel at Adelaide Oval offers a personalised service – from a complimentary welcome drink on arrival, to thoughtful extras included in your stay» / «Готель Oval в Аделаїді Овал пропонує індивідуальне обслуговування – від безкоштовного вітального напою після прибуття до продуманих додаткових послуг, включених у ваше перебування» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «Just 20-minutes' drive from Adelaide International Airport, Oval Hotel at Adelaide Oval is a suitable starting point to experience South Australia» / «Готель Oval at Adelaide Oval розташований лише за 20 хвилин їзди від Міжнародного аеропорту Аделаїди та є підходящою відправною точкою для знайомства з Південною Австралією» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «Located on the lobby level, the award-winning Bentley Restaurant and Bar is the perfect spot to catch up over dinner and a glass of wine with friends» /

«Відзначений нагородами бар-ресторан Bentley, розташований на рівні фойє, є ідеальним місцем для вечері та келиха вина з друзями» (Booking.com, Електронний ресурс).

Виразальні засоби, які використовують у мовному оформленні рекламних текстів готельної індустрії Австралії, швидко втрачають свою колоритність, образність, тобто з часом відтворюються автоматично і вже не несуть такої стилістичної мети, як хотілося б рекламодавцям. Як наслідок цього лінгвістичного явища, втрачається новизна, стирається образність і, відповідно, зменшується вплив рекламного тексту на потенційних користувачів. Тому мова реклами вимагає постійного оновлення. З цією метою укладачі реклами «The Song Hotel Sydney» звертаються до переосмислення традиційних понять, наприклад:

– «The Song Hotel Sydney is surrounded by a range of trendy shops, cafés, bars and restaurants» / «Готель Song Sydney оточений численними сучасними магазинами, кафе, барами та ресторанами»;

– «Meriton Suites Kent Street, Sydney is a complex of modern luxury apartments located in the heart of Sydney's Central Business District» / «Комплекс сучасних апартаментів класу люкс Meriton Suites Kent Street, Sydney розташований у самому серці Центрального ділового району Сіднея»; вислів «у самому серці...» побудований на асоціації з поняттям «щось головне, основне, важливе», що допомагає створити позитивний рекламний образ (Booking.com, Електронний ресурс);

– «All rooms and suites feature contemporary décor with a nautical theme» / «Усі номери та люкси оформлені в сучасному стилі в морській тематиці».

Словосполучення «морська тематика» створює в уяві потенційних клієнтів асоціації спокою, відпочинку тощо.

Для створення яскравості, емоційності готельних рекламних оголошень рекламодавці часто використовують фразеологізми, крилаті вислови, прислів'я, цитати з популярних пісень тощо. Вони легко запам'ятовуються користувачами, привертаючи їхню увагу до презентованого продукту. Однак, як вказують науковці-дослідники в галузі реклами, щоб затримати увагу і зацікавити туристів необхідно вживати елементи новизни. З цією метою творці рекламних текстів вдаються до трансформації: оновлюють семантику або структуру фразеологічного звороту, даючи йому «нове життя». Рекламний образ динамічний і рухливий. У ході рекламування він активно змінюється. Особливо це варто врахувати тоді, коли рекламування товарів чи готельних послуг повторюється кілька разів. В аналізованих нами готельних рекламах Австралії таке явище не є поширеним, однак, як ми помітили, часто повторюваними є такі лексеми на пропоновані готельні послуги: Located / розташований; Equipped / обладнаний тощо.

Значного стилістичного навантаження/ забарвлення у виявлених нами рекламних оголошеннях готелів Австралії набувають такі англійські терміни, якими описують умови проживання та види кімнат, наприклад: Standard Room (вигляд на сад), Standard Sea View (вигляд на море), Superior Room (плазмовий ТВ, туалетні засоби класу люкс), Superior Sea View Room (плазмовий ТВ, вигляд на море), Club Premium Suite (вітальня і спальня с дверима, диван-ліжко), Family Room (вигляд на сад, одна спальня с ліжком king-size (дослівно – королівський розмір, тобто велике ліжко), друга спальня з двома ліжками 2x1,35 м). На нашу думку, така конкретна деталізація умов проживання у рекламаційному готельному комплексі також створює мовну експресивність. Окрім того, у текстах рекламних повідомлень у сфері готельного бізнесу Австралії спостерігається широке вживання експресивів на зразок: premium boutique hotel / бутик-готель преміям-класу; voyage / поїздка, подорож, travel / мандрувати, подорожувати, рухатися, переміщатися; car parking / паркування автомобіля; individual service / індивідуальне обслуговування; 24-hour delivery / цілодобова доставка та ін.

Стилістичне навантаження простежується і у синтаксисі аналізованих нами рекламних текстів готельної індустрії Австралії. В основному – це прості речення, наприклад:

– «Each room or suite includes a flat-screen TV and a minibar» / «У кожному номері або люксі є телевізор із плоским екраном і міні бар»;

– «At the hotel, every room includes a wardrobe» / «У кожному номері готелю є гардероб»;

– «At the hotel, each room includes a desk» / «У кожному номері готелю є письмовий стіл»;

– «Studio apartments include a kitchenette» / «Апартаменти-студіо містять міні-кухню»;

– «All include a dining setting and a lounge area with a TV and DVD player» / «У кожному номері є обідня зона та зона вітальні з телевізором і DVD-програвачем».

Наявність таких речень говорить, що рекламний текст відзначається чіткістю побудови, точністю, зрозумілістю, що робить рекламований продукт (послуги) в очах клієнтів привабливим та виразним, а отже, спонукає до думки оселитися саме в тому готелі та скористатися його послугами. Складні речення, які також наявні в аналізованих нами рекламних оголошеннях, на нашу думку, вимагають від читачів більшої зосередженості на змісті, часу на вникнення у суть, однак, з

іншого боку, краще презентують як сам готель, так і послуги, а також в них містить більше корисної інформації про рекламований об'єкт чи послуги:

– «At Bridgeport Hotel you will find a restaurant serving American, Mediterranean and Pizza cuisine» / «У готелі Bridgeport працює ресторан, де подають страви американської, середземноморської кухні та піцу»;

– «Its location means all guest rooms boast views of the surrounding heritage-listed parklands and it is a short walk from Adelaide CBD and a variety of retail and dining precincts, art galleries and museums» / «Його розташування означає, що з усіх номерів відкривається вид на навколишні парки, внесені до списку пам'яток культурної спадщини, а також за декілька хвилин ходьби від центрального ділового району Аделаїди та різноманітних торгових центрів і закладів харчування, художніх галерей і музеїв» (Booking.com, Електронний ресурс);

– «The rooms and suites are located over two wings of Oval Hotel at Adelaide Oval and offer expansive views of the surrounding parklands, with their rolling green lawns and giant Moreton Bay fig trees» / «Номери та люкси розташовані над двома крилами готелю Oval в Аделаїді Овал, звідки відкривається панорамний вид на навколишні парки із зеленими газонами та гігантськими інжирними деревами Мортон-Бей» (Booking.com, Електронний ресурс).

Для більшої виразності, виділення основної думки, створення потрібного рекламного образу автори рекламного тексту використовують різноманітні стилістичні фігури. Поширеними є антитеза, градація, паралелізм, риторичні звертання, лексичні повтори, художнє означення (епітет). Так, антитеза, наприклад, вживається, щоб підкреслити переваги рекламного товару чи послуг домагає протиставлення. Лексичні повтори у рекламному тексті вживаються для позначення нового товару, послуги, організації дозвілля тощо., а також для швидкого запам'ятовування. Лексичні повтори роблять рекламований товар впізнаваним серед інших, вони працюють у рекламному оголошенні, як правило, на створення динамічного та емоційного образу, що без зайвих зусиль запам'ятовується споживачем (Полежай, 2019:3). Загалом образні засоби англійської мови оживляють та актуалізують рекламний текст, у тому числі текст готельної індустрії. Усі художні засоби у тексті рекламного оголошення мають працювати як чіткий злагоджений механізм. Рациональне використання засобів образності мови допомагає ефективно презентувати товари та послуги, а також інформувати потенційних користувачів про усі їхні переваги.

Стилістичне навантаження рекламного тексту готельної індустрії Австралії, його ефективність, як бачимо з наведених нами вище прикладів, залежать від того, наскільки зрозуміле й чітке поняття читає, як споживач реклами, отримує про зовнішній вигляд та зміст рекламного об'єкта, про місце розташування і обслуговування, тобто про правильне створення образу готелю. Звідси випливає, що образна, зрозуміла, виправдано оновлена мова рекламного тексту в готельній сфері – це запорука успіху рекламного продукту.

Висновки. Отже, проаналізувавши англійські рекламні оголошення готельної індустрії Австралії (2022) можемо зазначити, що важливим фактором, який впливає на ефективність тексту реклами, є стилістичне забарвлення слів, які у ньому вживаються. У рекламних текстах працівники готельної сфери часто вдаються до використання стилістичних засобів мови, таких як: метафора (слово або вираз, що вживається в переносному значенні), метонімія (заміна одного слова іншим на основі суміжності), антитеза (протиставлення контрастних явищ), іронія (прихована насмішка), полісемія (багатозначність), каламбур (поєднання слів на основі їх багатозначності або співзвучності з комічним ефектом), епітет (підкреслює характерну рису описуваного явища), оксиморон (поєднання протилежних за змістом, контрастних понять), порівняння, гіпербола (перебільшення), евфемізм (нейтральний вислів, що використовують замість ненормативної лексики), перифраз (непряма згадка об'єкта шляхом опису), алюзія (натяк). Проте найпоширенішими художніми засобами, які надають рекламному тексту експресивності, є метафора, засоби повтору, епітет, гіпербола.

Для подальшого розвитку дослідження стилістичного навантаження англійської лексики у мовному оформленні реклами готельного бізнесу Австралії можна визначити такі пріоритетні напрямки:

– дослідження впливу мовних засобів на вибір готелю клієнтами: спрямованість досліджень може бути на вивчення того, як саме використання англійської лексики впливає на рішення клієнтів про вибір готелю та їхнє задоволення від перебування в ньому.

– створення ефективних стратегій використання англійської мови в рекламі: дослідження можуть розробляти нові та інноваційні підходи до використання англійської лексики для привертання уваги та підвищення привабливості готелів.

– аналіз культурних відмінностей в сприйнятті мовних засобів: дослідження можуть досліджувати, як саме сприймається англійська лексика клієнтами з різних культур та національностей та як це може впливати на їхні вибори.

Література:

1. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативнопрагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – Германські мови / Гніздечко Оксана Миколаївна. – Київ, 2005. – 20 с.

2. Іванова Л.О. Специфіка реклами на ринку туристичних послуг. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17138/1/99-Ivanova-164-165.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

3. Полежай А. Чуланова Г. Мовні засоби увиразнення рекламних текстів. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників. Суми: СумДУ, 2019. С. 52-57.

References:

1. Gnizdetsko O. M. Authorization of Scientific Discourse: Communicative and Pragmatic Aspect (based on the materials of English-language articles by contemporary European and American linguists): Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences: specialty 10.02.04 "Germanic Languages" / Gnizdetsko Oksana Mykolayivna. – Kyiv, 2005. – 20 pages.

2. Ivanova, L.O. "Specificity of advertising in the tourist services market", available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17138/1/99-Ivanova-164-165.pdf> (access date January 20, 2023).

3. Polezhai A, Chulanova H. II All-Ukrainian Scientific-Practical Conference "Scientific Community of Students of the 21st Century", SumDU. 2019. P. 52-57

Список iлюстративних джерел:

4. Computerreservationsystem "Booking.com" – Люксовi готелi в Сiдней. URL: <https://www.booking.com/luxury/city/au/sydney.ru.html?aid=806016&label=sydney->
5. Computerreservationsystem "Booking.com" – Найкращi готелi у Мельбурнi. URL: <https://www.booking.com/city/au/melbourne.uk.html>
6. Computer Reservation System "Booking.com" – Пошук готелiв в Канберрi. URL: <https://www.booking.com/city/au/canberra.uk.html>

References:

4. Computer Reservation System "Booking.com" – Luxury hotels in Sydney. URL: <https://www.booking.com/luxury/city/au/sydney.ru.html?aid=806016&label=sydney->
5. Computer Reservation System "Booking.com" – The best hotels in Melbourne. URL: <https://www.booking.com/city/au/melbourne.uk.html>
6. Computer Reservation System "Booking.com" – Search for hotels in Canberra. URL: <https://www.booking.com/city/au/canberra.uk.html>

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

Отримано: 11 березня 2024 р.

Прорецензовано: 10 червня 2024 р.

Прийнято до друку: 10 липня 2024 р.

e-mail: tmberest@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-8270>

Researcher ID: E-9445-2014

e-mail: shumeykoolena@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7315-4858>

Researcher ID: 0110471

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-8-11

Берест Т. М., Шумейко О. А. Репрезентація концепту «успіх» в українській фразеології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 8–11.

УДК: 821.161.2'371

Берест Тетяна Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
Шумейко Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті описано особливості фразеологічної вербалізації концепту «УСПІХ» з метою виявлення його релевантних ознак та сутності в національній картині світу. Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці (ФО) української мови, що репрезентують концепт «УСПІХ».

Виявлені фразеологічні вербалізатори концепту «УСПІХ» підтверджують, що він може мати різне значення залежно від контексту використання. Загалом успіх визначається як досягнення поставлених цілей, високих результатів у певній сфері, задоволення своїх потреб та очікувань.

Ядерне значення 'досягнення' представлене як ФО із широкою, не конкретизованою щодо сфери, способу досягнення тощо семантикою, так і ФО зі значенням успішності зусиль у певній діяльності та ФО-побажання стороннього сприяння успішності. Є значна кількість сполук із негативним емоційно-оцінним забарвленням та значенням «НЕУСПІХ», що перебувають на периферії поля концепту та увиразнюють його ядро. Сема 'перемога' широко представлена ФО, що позначають подолання певних труднощів на шляху до успіху. У мікрополі «перемога» ФО переважно мають позитивне забарвлення. У контексті особистого розвитку успіх в українській фразеології може бути пов'язаний із інтелектуальними здібностями, здобуттям освіти, досягненням професійних цілей, популярності, добробуту (статків). Найбільша кількість ФО з позитивними конотаціями перебуває в мікрополях «професійні успіхи» та «освіченість», хоча в останньому мікрополі вони перебувають у периферійній частині «інтелектуальні здібності». Маємо також в цих мікрополях значну периферію, представлену ФО із семантикою 'нерозумний' та 'безрезультатна діяльність'. Що ж до «УСПІХУ-популярності» та «УСПІХУ-статків», то складається враження свідомого «недооцінювання» цих складових: значна частина ФО цих мікрополів має негативні (часто іронічні) конотації, а широка периферія, представлена одиницями зі значеннями 'провал', 'неуспіх', 'злидні' тощо. Можливо, це пов'язано з притаманною українцям властивістю бачити світ крізь призму самоіронії.

Подальше дослідження відображення концепту «УСПІХ» у сучасному художньому та публіцистичному дискурсі має доповнити уявлення про сприйняття успіху українським суспільством.

Ключові слова: концепт, семантика, мікрополе концепту, емоційно-оцінне забарвлення, фразеологічна одиниця.

Tetiana Berest,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies,
Ph.D. in Philology, Docent,
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»
Olena Shumeyko,
Associate Professor of the Department of Cultural Studies,
Ph.D. in Philology, Docent
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

REPRESENTATION OF THE "SUCCESS" CONCEPT IN UKRAINIAN PHRASEOLOGY

The article describes the peculiarities of the phraseological verbalization of the "SUCCESS" concept in order to identify its relevant features and essence in the national picture of the world. The object of this study are the phraseological units (PU) of the Ukrainian language, which represent the "SUCCESS" concept.

The identified phraseological verbalizers of the "SUCCESS" concept confirm that it can have different meanings depending on its context of usage. In general, success is defined as the achievement of set goals, high performance in a specific field, satisfaction of one's needs and expectations.

The core meaning "achievement" is presented in PU of broad semantics that is not specified in terms of scope, methods of achievement, etc., as well as by PU denoting successful efforts in a particular activity and by PU that express a wish of external support to achieve success. There is a significant number of compounds with a negative with negative emotional and evaluative connotations and the meaning of "FAILURE", which are located at the periphery of the concept field highlighting its core. The semantic field of "victory" is widely represented in PU denoting the overcoming of certain difficulties on the way to success. In the microfield of "victory" PU predominantly have a positive connotation. In the context of personal development, success in Ukrainian phraseology may be associated with one's intellectual abilities, education, achieving of professional goals, popularity, and prosperity (wealth). The largest number of PU with positive connotations are found in the microfields of "professional success" and "education" although in the latter microfield they are located in the peripheral part of "intellectual abilities". We also have a significant periphery in these microfields, which is represented by PU with the semantics of "unreasonable" and "fruitless activity". As for "SUCCESS as popularity" and "SUCCESS as wealth" we get the impression of a deliberate "underestimation" of these components. A notable part of the PU of these microfields has negative (often even ironic) connotations, and the wide periphery, represented by units with values of "failure", "bad luck", "poverty" etc. Perhaps the reason for it is Ukrainians' trait to see the world through the prism of self-irony.

The further research on the representation of the "SUCCESS" in modern artistic and journalistic discourse should supplement the understanding of the perception of success by Ukrainian society.

Keywords: concept, semantics, microfield of the concept, emotional-evaluative connotations, phraseological unit.

Інтеграційне сприймання мови як динамічної антропоцентричної системи посприяло зосередженню уваги лінгвістів на когнітивних і лінгвокультурологічних аспектах її дослідження. Основним терміном у наукових працях, присвячених експлікації мовної картини світу, є термін *концепт* – складна одиниця мисленнєвої діяльності людини. Як основна одиниця свідомості, він може об'єктивуватися в різних мовних засобах, через аналіз яких описують його зміст і структуру, виявляють етноспецифіку, а згодом і відстежують зміни в його образній та понятійній складових. У мовознавстві спостерігаємо різноманітність підходів до розуміння сутності концепту, висвітлення його змісту, місця й процедури аналізу (Широков, 2011: 388). Проблема когнітивної лінгвістики: потрактуванню концепту; відокремленню його від поняття, значення, образу; питанню структури й типології концептів; розробці методики їхнього аналізу; спостереженню за можливостями вербалізації тощо – присвячено значну кількість ґрунтовних вітчизняних наукових праць останніх десятиліть (дослідження Т. Вільчинської, В. Кононенка, М. Кочерган, В. Жайворонка, А. Приходька, О. Селіванової, Н. Мех та інших науковців), багато праць присвячено конструюванню концептуальної сутності окремих понять ('душа', 'краса', 'Європа', 'Китай', 'радість', 'сум', 'мука', 'воля', 'сім'я', 'вода', 'умова', 'жінка і чоловік', 'гра', 'серце', 'слово' та ін.) через їхні мовні репрезентації в різноманітних дискурсах, у різних мовах та за допомогою різних методик.

Незважаючи на популярність поняття 'успіх', про що зокрема свідчить і значна кількість мотиваційних тренінгів та літератури, яка надихає на самовдосконалення заради досягнення успіху, маємо лише кілька мовознавчих робіт, присвячених з'ясуванню дослідженню концепту «УСПІХ» в англійській та українській мовних картинах світу (Л. Канова, В. Калініченко), та концепту «УСПІШНА ЖІНКА» в сучасній художній прозі (Ж. Тернова). З огляду на це вважаємо за актуальне дослідження особливостей фразеологічної вербалізації концепту «УСПІХ» для виявлення його релевантних ознак та сутності в національній картині світу.

Об'єктом дослідження є фразеологічні засоби української мови, що репрезентують концепт «УСПІХ». Предмет дослідження – особливості вербалізації концепту «УСПІХ» в українській фразеології. Мета дослідження – опис («збирання») концепту «УСПІХ» в його фразеологічному представленні та встановлення національної своєрідності бачення успіху.

У роботі використано метод суцільного добору матеріалу, синхронно-дескриптивний метод роботи для інвентаризації відбраного матеріалу, дефініційний – для виявлення понятійного компонента концепту та концептуальний. Матеріал дослідження становить вибірка фразеологізмів із лексикографічних праць української мови.

Фразеологія узагальнює культурні аспекти існування народу, відображає особливості національного світобачення та самобудовності. У ХХ ст. у лінгвістиці з'являється поняття фразеологічної картини світу (ФКС), яке активно поширюється лише в ХХІ ст. (Денисенко, 2010: 3). При розгляді ФО як способу вираження елементів МКС, стає очевидним, що вони «віддзеркалюють у своєму значенні ... процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, еталони та архетипи» (Олійник, 2018: 139). Отже, фразеологія є тим мовним пластом, у якому найглибше закодовано менталітет народу.

Концепт «УСПІХ» належить до базових. Відповідно до теорії А. Маслоу, успіх необхідний для повноцінного існування особистості, тому що відноситься до її базових цінностей і потреб. А. Маслоу, описуючи здорову самоактуалізовану особистість, звертав особливу увагу на статус успіху як суспільної цінності (Маслоу, 1987). Суспільна оцінка успішності залежить від конкретних історичних, культурних та економічних умов, у яких перебуває суспільство. Специфіка ж фразеологічної репрезентації полягає саме в тому, що вона сприяє встановленню, так би мовити, базового складу концепту.

Словник української мови в 20 томах подає тлумачення слова *успіх*: 1. Позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; значні досягнення, удача. // Сприятливий результат у воєнній операції. // тільки мн. Досягнення у чомусь, у навчанні, у вивченні чого-небудь. 2. тільки одн. Громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийось досягнень. // Визнання кимось чий-небудь позитивних якостей, особливостей; захоплення з боку осіб іншої статі.

Словник синонімів української мови (Караванський, 2014) засвідчує семантичні відповідники до ключової лексеми концепту: *УСПІХ* (позитивний наслідок роботи, справи, змагання і т. ін.), *ДОСЯГНЕННЯ*, *УДАЧА*, *ЗДОБУТОК*, *ПЕРЕМОГА*, *ТАЛАН*, *ЩАСТЯ*, *ЗВЕРШЕННЯ* перев. уроч., книжн., *ПОСТУП* заст.; *ТРИУМФ*; *РЕКОРД*. Отже, до смислового поля концепту «УСПІХ» можна зарахувати такі семи, як: 'удача', 'визнання' (громадське), 'робота' (фізичні чи інтелектуальні зусилля), 'досягнення', 'цілеспрямованість' (усвідомлений рух до успіху) (Тернова, 2021).

Спостереження за фразеологією показують, що, крім цих універсальних компонентів, концепт «УСПІХ» репрезентують такі смисли: 1) 'гроші, багатство'; 2) 'визнання' (слава, репутація); 3) 'освіченість'.

«УСПІХ–досягнення». Значення позитивного завершення, позитивного наслідку певної справи, дії належить до ядерних у структурі аналізованого концепту. У зібраному матеріалі мікрополі «досягнення» представлено досить широко, часто ФО, до складу яких увійшла ключова лексема *успіх*: *ключ до успіху*; *досягати успіху*, *вийти в люди*, *діставати*, *дістати*, *домогтися свого*, *легкий на руку*, *здобувати лаври*. Остання ФО має більш широке, загальне значення серед наведених. Продовжують цю низку: *витягти*, *виграти справу*. Як бачимо, представлені ФО передають різну градацію успішності, різний рівень досягнень і в різних сферах. Низка ФО представляє смисл «стороння допомога», «божа поміч»: *дасть (поможе, пошле) Бог*; *Хай Бог помагає* (Ф маркований у словнику як застарілий, хоча останнім часом спостерігаємо його актуалізацію), *сім футів під кілем*.

На периферії мікрополя – сполуки з негативними оцінними відтінками: *схопити Бога за бороду*, *ніжитись у променях слави*, *спочивати на лаврах*, що також належать до групи зі значенням використання періоду успішності. Широко представлені в кожному із мікрополів концепту «УСПІХ» сталі сполуки зі значенням «неуспіх». Перебуваючи на периферії, вони увиразнюють ядро: *бути під конем*, *сісти маком*, *сісти в кашу (в калюжу)*, *сісти (лишитися) як (наче) рак на міліні (на міліну)*, *лопнути, як мильна булька* (має жартівливий відтінок).

«УСПІХ–перемога». Мікрополе «перемога» є близьким до попереднього («досягнення»). Тут акцентується такий критерій успішності як уміння долати труднощі, здобувати перемоги. До фразеологізмів цього мікрополя належать вислови: *давати / давати собі раду* («самостійно, без чийсь допомоги справлятися з якими-небудь труднощами»), *брати / взяти з бою* («здобувати, долати що-небудь, домагатись чогось, переборюючи великі труднощі»), *не ждати милостей від природи* («не покладаючись на щось, робити та добиватись самому»), *тримати під контролем*, *вивезти (витягати) на своїх плечах* («самостійно, без сторонньої допомоги виконати, здійснити що-небудь»). Безперечно, ці ФО характеризують сильну, упевнену у власних силах успішну людину.

«УСПІХ–статки». Часто міркування про успіх ведуть до ідеї про досягнення фінансового благополуччя: *гребті (загрібати, горнути і т. ін.) гробі лопатою* (має зневажливий відтінок), *золотий дощ*, *довгий карбованець*, *легкий на гроші*; *копійка в кишеню пливе*. Низка фразеологізмів описує успішне заможне життя: *як вареник у маслі*, *у шоколаді*, *жити та хліб жувати*, *з горла лізе (пре, преться)* (зневажливе), *жити собі та хліб наживати*, *на широку ногу (на всю губу)*; *тільки (хіб, лиш) пташиного молока нема*. Семантика «відновлення добробуту», «набуття багатства (у тому числі через заощадження)» також перебуває в межах мікрополя «статки» *зрушитися з міліни*, *із Івана в пана*, *вибиватися із злиднів*. За нашими спостереженнями, значна частина ФО цього мікрополя має певною мірою негативне емоційно-оцінне забарвлення. Як і в попередньому сегменті семантичного поля концепту «УСПІХ», на периферії перебувають сталі одиниці, які з різними конотаціями позначають брак фінансового забезпечення, злидні прибутки, скрутне становище: *щербата копійка*, *босий і голій*, *з пустою (з порожньою, з бідною і т. ін.) кишеню*, *без шелья за душею*, *голий*, *як бубон*, *ні шкури*, *ні шерсті*, *годувати (рідко відгодовувати) воші (вошей, бліх, нужу, блощиці тощо)*, *їсти сухий хліб*.

«УСПІХ–популярність». Популярність (громадське визнання) у нашому суспільстві також є одним із аспектів успіху. Вислови *здобувати слави*, *наживати слави*, *увінчала слава*, *укривати славою* (має іронічну конотацію) перебувають у центрі мікрополя «популярність», примикають до них *мати силу*, *держати (вести) перед*, *грати першу скрипку*, *тримати першість*. ФО *велика цяця*, *велике цабе*, *великий пан*, *велика риба*, *бери вище* мають комічні конотації і відповідно позначені в словниках. У ФО *сильні світу*, *пуп землі* в конотації спостерігаємо енантіосемічність – з одного боку, це книжні сполуки, позначені піднесено-урочистим звучанням, з іншого – часто мають іронічне значення, навіть супроводжуються відповідною лексикографічною позначкою. ФО *високо літати*, *дерти носа*, *високо нестися* мають відтінок зневаги; з позитивну оцінку піднесення від успіху мають ФО: *душа тішиться*, *давати / дати крила кому*.

«УСПІХ–освіченість». Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного й культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту. Тож, одною із важливих складових успіху є освіченість. ФО *мати розум*, *мати голову на плечах*, *голова є*, *голова варить*, *голова на плечах*, *держати розум в своїй голівоньці*, *розуму не позичати*, *не з дурного десятка казанок варить* (має відтінок фамільярності) не належать до ядра концепту «УСПІХ», проте, на нашу думку, складають одне з його мікрополів. Тут же перебувають ФО із семантикою «навчитись чогось, досягти успіху в...» – *добувати / добути розуму*, *набиратися розуму*. На периферії мікрополя перебувають сполуки зі значеннями «неосвічений», «нерозумний». Українська фразеологія демонструє значну кількість сполук із негативною оцінкою розумових здібностей та низького рівня освіти: *мати порожню макітру*, *не мати царя в голові*, *не мати клепки* тощо.

«УСПІХ–професійні здібности». Здібності людини легко опанувати певні галузі, продуктивно працювати над чимось також розглядають як складову успіху. Про такі здібности йдеться в сполуках: *майстер своєї справи*, *майстер на всі руки*, *майстер (мастак) на всякі (всі) штуки*. На периферії мікрополя перебувають ФО, що репрезентують негативні ефекти прагнення до успішності в діяльності: *не мати коли дихнути*; *ніколи і вгору глянути*, *крутитися як (наче, мов) муха в окропі (на окропі)*, *крутитися як (наче, мов) білка (білочка) в колесі*, *товктися як у ступі*.

Таким чином, виявлені й розглянуті фразеологічні вербалізатори концепту «УСПІХ» підтверджують, що він може мати різне значення залежно від контексту використання. Загалом успіх визначається як досягнення поставлених цілей, високих результатів у певній сфері, задоволення своїх потреб та очікувань.

Ядерне значення «досягнення» представлено в аналізованому матеріалі як ФО із широкою, не конкретизованою щодо сфери, способу досягнення тощо семантикою, так і ФО зі значенням успішності зусиль у певній діяльності та ФО-побажання стороннього сприяння успішності. Зафіксовано значну кількість сполук із негативним емоційно-оцінним забарвленням та значенням «НЕУСПІХ», що перебувають на периферії поля концепту та увиразнюють його ядро. Доповнює згадане ядерне значення сема «перемога», також широко представлена ФО, що позначають подолання певних труднощів на шляху до успіху. У мікрополі «перемога» ФО переважно мають позитивне забарвлення. У контексті особистого розвитку успіх в українській фразеології може бути пов'язаний із інтелектуальними здібностями, здобуттям освіти, досягненням професійних цілей, популярності, добробуту (статків). Слід відзначити, що найбільша кількість ФО з позитивними конотаціями перебуває в мікрополях «професійні успіхи» та «освіченість», хоча в останньому мікрополі вони перебувають у периферійній частині «інтелектуальні здібности». Маємо також в цих мікрополях значну периферію, представлену ФО із семантикою

‘нерозумний’ та ‘безрезультатна діяльність’. Що ж до «УСПІХУ–популярності» та «УСПІХУ–статків», то складається враження свідомого «недооцінювання» цих складових: значна частина ФО цих мікрополів має негативні (часто іронічні) конотації, окрім того, маємо в цих частинах поля досліджуваного концепту багату периферію, представлену одиницями зі значеннями ‘провал’, ‘неуспіх’, ‘злидні’ тощо. Можливо, це пов’язано з притаманною українцям властивістю бачити світ крізь призму самоіронії.

Подальше дослідження відображення концепту «УСПІХ» в мові через сучасний художній та публіцистичний дискурс має доповнити уявлення про сприйняття успіху українським суспільством.

Література:

1. Денисенко, С. Н. Концепт мовної картини світу і сучасні дослідження фразеології. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. № 51. С. 3–6.
2. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опраць. і доп. Львів : БаК, 2014. 530 с.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
4. Maslow Abraham H. *Motivation and Personality*. Longman. 1987. 336 p.
5. Олійник С. В. Особливості репрезентації україномовної картини світу оцінними фразеологічними субстантивами. *Вісник мариупольського державного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 8. С. 139–146.
6. Онкович Г. В. Фразеологізми як національнокультурний компонент українознавства. *Дивослово*. 1994. № 9. С. 12–16.
7. Тернова Ж. А. Вербалізація лексико-семантичного поля «індивідуальність особистості» концепту УСПІШНА ЖІНКА (на матеріалі українськомовної художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2021. № 47. Т. 2. С. 135–139.
8. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 476 с.
9. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 1993. Кн. 1–2. 980 с.
10. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 786 с.
11. Шевченко Л. Л., Широков В. А. Дослідження концептів у сучасній лінгвістиці та системна концептографія *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2011. Вип. 8. С. 387–392.

References:

1. Denysenko, S. N. *Koncept movnoyi kartyny svitu i suchasni doslidzhennya frazeolohiyi*. VISNYK Zhytomyr's'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. [The Concept of the Linguistic Picture of the World and Modern Studies of Phraseology. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University]. 2010. № 51. S. 3–6.
2. Karavans'kyj S. J. *Praktychnyj slovnyk synonimiv ukrayins'koyi movy* [Practical Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language]. 5-te vyd., opravc. i dop. L'viv : BaK, 2014. 530 s.
3. Kononenko V. I. *Koncepty ukrayins'koho dyskursu : monohrafiya* [Concepts of Ukrainian Discourse: Monograph]. Kyiv – Ivano-Frankivs'k : Plaj, 2004. 248 s.
4. Maslow Abraham H. *Motivation and Personality*. Longman. 1987. 336 p.
5. Olijnyk S. V. *Osoblyvosti reprezentaciyi ukrayinomovnoyi kartyny svitu ocinnymy frazeolohichnymy substancyvamy*. Visnyk mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Filolohiya» [Peculiarities of representation of the Ukrainian-language picture of the world by evaluative phraseological substantives. Bulletin of Mariupol State University. Series "Philology"]. 2018. Vyp. 8. S. 139–146.
6. Onkovych H. V. *Frazeolohizmy yak nacional'nyj turnyj komponent ukrayinoznavstva*. Dyvoslovo [Phraseological Units as a National and Cultural Component of Ukrainian Studies. Dyvoslovo]. 1994. № 9. S. 12–16.
7. Ternova Zh. A. *Verbalizaciya leksyko-semantichnoho polya «indyvidual'nist' osobystosti» konceptu USPISHNA ZhINKA (na materialy ukrayins'komovnoyi xudozhnoyi prozy kincy XX – pochatku XXI st.)*. Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Filolohiya» [Diverbalization of the lexical-semantic field "individuality of personality" of the concept SUCCESSFUL WOMAN (based on the material of the Ukrainian-language fiction of the late twentieth and early twenty-first centuries). Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"]. 2021. № 47. T. 2. S. 135–139.
8. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. *Frazeolohichnyj slovnyk ukrayins'koyi movy* [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv : Osvita, 1998. 476 s.
9. *Frazeolohichnyj slovnyk ukrayins'koyi movy* [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]: u 2-x kn. / uklad. V. M. Bilonozhenko ta in. K. : Nauk. dumka, 1993. Kn. 1–2. 980 s.
10. *Slovnyk frazeolohizmiv ukrayins'koyi movy* [Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language] / uklad. V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 2003. 786 s.
11. Shevchenko L. L., Shyrokov V. A. *Doslidzhennya konceptiv u suchasnij linhvystyci ta systemna konceptohrafiya* *Naukovyj chasopys Nacional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 10 : Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins'koyi movy : zb. nauk. prac'* [Research of Concepts in Modern Linguistics and System Conceptography Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 10: Problems of Grammar and Lexicology of the Ukrainian Language. Sciences. Works]. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 2011. Vyp. 8. C. 387–392.

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Отримано: 10 червня 2024 р.

Прорецензовано: 20 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 1 серпня 2024 р.

e-mail: yuliia.maslova@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5568-8282>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-12-16

Маслова Ю. П. Застосування методу «шести капелюхів» Едварда де Боно в дослідженні репрезентації чоловічих образів у медіа (у період повномасштабного вторгнення російської федерації). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 12–16.

УДК: 808:659.3 (477)

Маслова Юлія Петрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет «Острозька академія»

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ «ШЕСТИ КАПЕЛЮХІВ» ЕДВАРДА ДЕ БОНО В ДОСЛІДЖЕННІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЧОЛОВІЧИХ ОБРАЗІВ У МЕДІА (У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)

В умовах сучасного воєнного періоду в Україні медійний простір виконує вагомий роль у формуванні суспільних наративів, зокрема й стосовно образів чоловіків. Метод «шести капелюхів мислення», який розробив Едвард де Боно, надає унікальний інструментарій, щоб комплексно проаналізувати такі наративи, уможливаючи осмислити їх із різних боків: **інформаційної об'єктивності, емоційного впливу, потенційних ризиків, можливостей для оптимізму, креативного розвитку та організаційного планування**. У дослідженні наголошено на важливості полівекторного підходу до аналізу медійних наративів, які формують суспільне сприйняття чоловічої ідентичності в екстремальних умовах. Використання методології де Боно дає змогу оцінити, як об'єктивна інформація (білий капелюх), емоційні реакції (червоний капелюх), критичне мислення (чорний капелюх), оптимістичні оцінки (жовтий капелюх), креативні ідеї (зелений капелюх) та організаційні рішення (синій капелюх) впливають на формування та інтерпретацію чоловічих образів у медіа. У науковій розвідці наголошено на ролі медіа як засобу конструювання гендерних ідентичностей у кризовий період, висвітлено можливості для розширення дискурсу завдяки глибшому розумінню впливу медійних зображень на гендерні стереотипи та суспільні очікування. Результати дослідження спрямовані на розвиток медійної грамотності й підтримку гендерної рівності та пропонують ідеї для збалансованого висвітлення чоловічих образів у медійному контенті. Аналіз вербалізації таких репрезентацій у медіа під час воєнного періоду в сучасній Україні за допомогою методу «шести капелюхів» Едварда де Боно експлікує мультидисциплінарний підхід до вивчення впливу медійних наративів на формування гендерних стереотипів і суспільних очікувань. Цей підхід дає змогу розглядати образи чоловіків із різних фокусів: **фактичної інформації, емоційного резонансу, критичних оцінок, оптимістичних поглядів, креативного потенціалу та організаційного аналізу**. Таке дослідження акцентує на потребі балансувати між традиційними гендерними ролями та їх сучасним переосмисленням в умовах кризи, указуючи на важливість медійної грамотності та критичного мислення у сприйнятті медійного контенту. Актуальність теми зумовлена потужною роллю медіа в суспільному житті, особливо в контексті воєнного стану, де медійні образи формують не лише індивідуальні уявлення про «мужність», але й сприяють консолідації суспільства або, навпаки, можуть посилити соціальні диференціації. Осмислення цієї тематики досить вагомим для розвитку стратегії збалансованого висвітлення гендерних ролей, підтримки гендерної рівності та зміцнення соціальної згуртованості. Тому застосування методу «шести капелюхів» для аналізу чоловічих образів у медіа репрезентує важливий інструментарій для науковців, дослідників-практиків, журналістів та представників громадськості, що дасть змогу всебічно розуміти медійні наративи та критично впливати на формування суспільних відносин та ідентичностей у сучасному воєнному контексті.

Ключові слова: медійні наративи, гендерні стереотипи, воєнний період, медійна грамотність, критичне мислення, гендерна рівність, чоловічі образи.

Yuliia Maslova,
Candidate of Philological Sciences,
The National University of Ostroh Academy

THE APPLICATION OF EDWARD DE BONO'S 'SIX THINKING HATS' METHOD IN THE STUDY OF THE REPRESENTATION OF MALE IMAGES IN THE MEDIA (DURING THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION)

In the context of the current military period in Ukraine, the media space plays a significant role in shaping public narratives, including those related to images of men. The 'six hats of thinking' method developed by Edward de Bono provides a unique tool for a comprehensive analysis of such narratives, allowing them to be understood from different angles: information objectivity, emotional impact, potential risks, opportunities for optimism, creative development and organisational planning. The study emphasises the importance of a multi-vector approach to analysing media narratives that shape public perceptions of male identity in extreme conditions. The use of the de Bono methodology allows us to assess how objective information (white hat), emotional reactions (red hat), critical thinking (black hat), optimistic assessments (yellow hat), creative ideas (green hat), and organisational decisions (blue hat) influence the formation and interpretation

of male images in the media. The research focuses on the role of media as a means of constructing gender identities in times of crisis. It highlights the potential for broadening the discourse through a deeper understanding of the impact of media images on gender stereotypes and public expectations. The results of the study are aimed at developing media literacy and supporting gender equality by offering ideas for balanced coverage of male images in media content. The analysis of the verbalisation of such representations in the media during the wartime period in modern Ukraine using Edward de Bono's 'six hats' method explicates a multidisciplinary approach to studying the impact of media narratives on the formation of gender stereotypes and social expectations. This approach allows us to look at images of men from different perspectives: factual information, emotional resonance, critical assessments, optimistic views, creative potential and organisational analysis. This study highlights the need for a balance between traditional gender roles and their modern redefinition in times of crisis, pointing to the importance of media literacy and critical thinking in the perception of media content. The relevance of the topic is due to the growing role of the media in public life, especially in the context of martial law, where media images shape not only individual perceptions of 'masculinity' but also contribute to the consolidation of society or, conversely, can increase social differentiation. Understanding this topic is important for developing strategies for balanced coverage of gender roles, supporting gender equality and strengthening social cohesion. Therefore, the use of the 'six hats' method to analyse male images in the media represents an important tool for scholars, researchers, journalists, and members of the public to comprehensively understand and critically examine the impact of media narratives on the formation of social relations and identities in the modern military context.

Keywords: media narratives, gender stereotypes, wartime, media literacy, critical thinking, gender equality, male images.

Постановка проблеми. У сучасному світі медіа (ЗМІ) виконують вагомую роль у формуванні суспільних наративів та культурних кодів, образів і символів, особливо під час війни. Дослідниця Т. Нечаєнко зауважує, що мовленнєва культура «безперервно піддається різним ревізіям і реконструкціям з боку засобів масової комунікації», що зумовлено позиціонуванням інформації як «однієї з основних цінностей у житті людей» (Нечаєнко, 2021:181). Спосіб, яким чоловіки репрезентовані в медійному просторі воєнного періоду сучасної України, значно впливає на суспільні уявлення про **мужність, героїзм та ідентичність** загалом. У масовій комунікації, яка в сучасному суспільстві є найбільш впливовою, «мовні стереотипи і способи категоризації та концептуалізації світу накладаються на ідеологію тотальних і панівних дискурсів, їхні схеми, шаблонні думки, образи, метафори, оцінки тощо», – влучно пише О. О. Селіванова (Селіванова, 2008: 42). У цьому контексті застосування методу «шести капелюхів» Едварда де Бона відкриває нові перспективи для аналізу та розуміння комплексності та багатоаспектності чоловічих репрезентацій у медіа.

Актуальність дослідження, що передбачає застосування цього методу для аналізу експлікації чоловічих образів у медійному контексті під час воєнного стану в Україні, обумовлена кількома чинниками. По-перше, дослідження забезпечує комплексний підхід до вивчення медійних наративів, що сприяє деконструкції гендерних стереотипів, актуалізованих воєнним станом. По-друге, аналіз демонструє перспективи для оцінки соціокультурного впливу медійних зображень на формування громадської думки та гендерних ідентичностей у кризових умовах повномасштабного вторгнення. По-третє, вивчення цієї теми сприяє розширенню теоретичних і методологічних постулатів у царині медіакомунікацій, гендерної лінгвістики й гендерних студій, підвищуючи рівень медійної грамотності та критичного осмислення медійного контенту.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Гендерний аспект медійного дискурсу активно вивчають українські науковці. Зокрема, у цій царині працюють і публікують свої наукові доробки Н. Ажгихіна, Т. Бурейчак, І. Грошев, О. Кісь, Ю. Маслова, Л. Шевченко та ін. У них актуалізовано стереотипізацію як загальну проблему ЗМІ, особливості та принципи конструювання чоловічих і жіночих образів.

Виклад матеріалу. Едвард де Бона відомий завдяки розробленню концепції латерального мислення – терміна, який він сам створив, щоб описати нетрадиційний, творчий підхід до розв’язання проблем. Його ідеї та методики значно вплинули на розвиток освіти, бізнесу, психології, конфліктології, креативних індустрій, реклами. Однією з найвідоміших концепцій ученого є метод «шести капелюхів мислення», який він презентував в однойменній книзі (De Bono, 1985). Цей метод передбачає модель паралельного мислення, що дає змогу групам або індивідам різнобічно розглядати актуальні проблеми й релевантні ідеї. Кожен «капелюх» символізує певний аспект мислення (*білий – об’єктивне, червоний – емоційне, чорний – критичне, жовтий – оптимістичне, зелений – творче, синій – організаційне*), що сприяє розвитку мисленнєвої гнучкості. Такий метод можуть використовувати мовознавці, хоча він не є специфічною лінгвістичною методологією. Зокрема для аналізу медіаконтенту, щоби структурувати мовні дані, де кожен «капелюх» допомагає зосередитися на різних аспектах, наприклад, на емоційному забарвленні тексту (червоний капелюх) або на логічній структурі аргументації (чорний капелюх); для критичного аналізу текстів, що дає змогу різнобічно досліджувати тексти, охоплюючи репрезентацію гендерних ідентичностей, владних відносин, ролей і стереотипів. Метод де Бона стимулює креативне мислення (зелений капелюх), розроблення та впровадження нових гіпотез і теорій у лінгвістиці, даючи змогу дослідникам «вийти за межі» традиційних підходів. Де Бона акцентує на різних способах підходу до проблем та ідей, зокрема й використання символів, метафор та інших мовних інструментів для стимулювання творчого мислення. Наприклад, метафори надають можливість «побачити» проблему по-новому, вийти за межі звичних уявлень і підходів (De Bono, 1985). Це дуже важливо для латерального мислення, яке де Бона визначає як процес виходу за межі стандартних патернів мислення, щоб знайти нестандартні рішення. Хоча в працях творців про метод «шести капелюхів», або латеральне мислення, де Бона й не аналізує метафори як такої, його ідеї про потребу використовувати альтернативні підходи до мислення, безсумнівно, активізують ідею про те, що метафори можуть слугувати потужним каталізатором для креативного процесу. Використання метафор як інструменту для переосмислення звичайних понять і знаходження нових інтерпретацій – основа багатьох технік креативного мислення. Латеральне мислення та метод «шести капелюхів» вимагають активного використання мови для артикуляції нових ідей, пошуку альтернативних рішень та омовлення воєнного буття й різноманітних підходів щодо гендерних репрезентацій чоловічих образів. Застосування латерального мислення для осмислення ролі чоловіка в період війни в сучасній Україні є надто вагомим, адже дає змогу переосмислити традиційні гендерні ролі та стереотипи, розширюючи розуміння внеску чоловіків у різноманітні царини життя під час конфлікту – не тільки як воїнів, але і як сімейної опори, активістів, волонтерів та носіїв активних змін у суспільстві. Такий підхід сприяє подоланню обмежувальних стереотипів, надає можливості для більшої гендерної рівності та розроблення інноваційних стратегій психологічної підтримки чоловіків. Окрім того, латеральне мислення стимулює шукати нетрадиційні рішення для розв’язання конфліктів, важливих для післявоєнної відбудови

та розвитку суспільства. Отже, використання латерального мислення в цьому контексті демонструє шляхи до більш стійкого миру та соціальної згуртованості.

Застосування методу «шести капелюхів» Едварда де Боно до аналізу репрезентації чоловічих образів у медіа під час воєнного періоду в сучасній Україні дає змогу всебічно осмислити проблему.

Таблиця 1

Застосування методу «шести капелюхів» Едварда де Боно до аналізу репрезентації чоловічих образів у медіа під час воєнного періоду

<p>Білий капелюх (об'єктивні факти)</p>	<p>Збір та аналіз об'єктивних даних, що охоплює:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) кількісний аналіз (вивчення статистичних даних про частоту репрезентації чоловічих образів у різних медійних форматах (новини, фільми, документальні програми, соціальні мережі тощо), а також аналіз їхніх ролей (воїни, герої, цивільні жертви, волонтери та інше). Напр., «35% українських чоловіків готові долучитись до ЗСУ» (Gazeta.ua. – 28.02.2024). 2) якісний аналіз (огляд конкретних прикладів зображення чоловіків у медіа, зокрема тем статей, контексту використання зображень, мовних фігур та метафор, пов'язаних із чоловічими образами, що також охоплює аналіз тональності зображень (позитивна, нейтральна, негативна) та їхнього потенційного впливу на аудиторію). 3) вивчення джерел (розгляд офіційних звітів, досліджень, статей, які опублікували науковці, дослідницькі інститути або громадські організації, де докладно висвітлено питання гендерної репрезентації в умовах воєнного стану). 4) тематичне моделювання (застосування сучасних методів аналізу даних для ідентифікації тем і мотивів у зображеннях чоловіків у медійному просторі, що дає змогу виявити панівні наративи). 5) контекстний аналіз (осмислення історичного та соціокультурного контексту, у якому відбувається медійне зображення чоловіків, щоб ліпше зрозуміти зміни в репрезентації чоловічих образів у зв'язку з введенням воєнного стану).
<p>Червоний капелюх (емоції, інтуїція)</p>	<p>Аналіз того, які емоції викликають медійні образи чоловіків у контексті війни серед масової аудиторії, що охоплює почуття гордості за героїзм, співчуття до жертв війни, тривогу за безпеку та майбутнє або ж розчарування й розпач від спостереження за насиллям та руйнуванням навколишнього середовища. Рефлексія над тим, як емоційне сприйняття чоловічих образів у медіа впливає на формування суспільних наративів про війну, мужність, жертву та героїзм. Це охоплює роздуми над тим, як емоції, викликані медійними експлікаціями, можуть впливати на ставлення до військових дій, миротворчості та ролі чоловіків у суспільстві під час та після війни. Лінгвістичний аналіз медійних текстів дає змогу глибше зрозуміти, як мова формує емоційне сприйняття чоловіків у контексті воєнного буття. Такі слова, як герой, воїн, захисник, ухлянт мають різні емоційні конотації, які сприяють формуванню наших уявлень про чоловічі образи, напр.: «У мене часто питали: ти бачила супергероя? Ні, казала я. А тепер зрозуміла: мій супергерой – український воїн!» (Урядовий кур'єр. – 09.06.2022), «Захисник із Кременчуцького району отримав нагороду з рук Президента України» (Кременчуцька газета. – 27.03.2024), «Понад тисячу ухлянтів притягнули до відповідальності у 2023 році» (Юридична газета. – 11.03.2024). Виникає емоційний резонанс мовних виразів (метафоричний вибір слів і символічні образи в медійних повідомленнях впливають на емоційне сприйняття чоловіків). Наприклад, використання метафор «щит нації» або «залізний воїн» може викликати почуття гордості, сили, мужності, відваги, але також і суспільний тиск відповідати таким образам.</p>
<p>Чорний капелюх (критичний аналіз)</p>	<p>Критичний погляд на те, як медіа транслюють традиційні стереотипи мужності, такі як відвага, фізична сила, емоційна стриманість, які не відображають справжній (широкий) спектр чоловічих почуттів. Репрезентація таких маскулітних образів обмежує вираження вразливості й емоційності серед чоловіків та пропагує гендерні стереотипи. Постійне зображення чоловіків як «героїв» чи «воїнів» створює нереалістичні очікування та психологічний тиск на тих чоловіків, які не беруть участі в бойових діях, що може призводити до психологічного дискомфорту та кризи ідентичності. Постійна потреба відповідати стереотипам «ідеального воїна» матиме серйозні наслідки для емоційного та психологічного добробуту українських чоловіків. Це стосується не тільки тих, хто безпосередньо залучений до воєнних дій, але й цивільних осіб, які відчують внутрішні конфлікти між суспільними очікуваннями й особистим досвідом. Мова ЗМІ виконує вагомий роль у сприянні та посиленні викликів, ідентифікованих під чорним капелюхом, особливо в контексті репрезентації чоловічих образів у медіа під час воєнного періоду. Використання стереотипних висловлювань та описів, які традиційно асоціюють із мужністю, напр., «сильний, як гора», може непропорційно возвеличувати фізичну силу й емоційну стриманість як основні чоловічі якості, ігноруючи інший спектр чоловічих почуттів. Словесне вилучення альтернативних ролей та емоцій, які не «вписуються» в традиційні межі мужності, обмежує репрезентацію чоловічої вразливості. Це призводитиме до соціальної стигматизації чоловіків, які прагнуть експлікувати емоції або потребують психологічної допомоги. Мова – це потужний інструмент формування, сприйняття, репрезентації ідентичності, і тому спосіб її використання в медійних наративах значно впливає на розуміння гендерних ролей та очікувань від чоловіків під час воєнного стану.</p>

<p>Жовтий капелюх (оптимізм і можливості)</p>	<p>Позитивно, що сучасні медіатексти мають потенціал демонструвати широкий спектр чоловічих ролей, що виходять за межі стереотипних уявлень про мужність. Це охоплює зображення чоловіків як турботливих батьків, відданих друзів, активних учасників громадського життя та емоційно відкритих індивідів. Медійні ілюстрації намагаються відходити від традиційних наративів, сприяють руйнуванню стереотипів про справжнього чоловіка, можуть допомогти змінити суспільні уявлення про мужність, демонструючи цінність емпатії, взаємодопомоги та співпраці. Відкрите зображення чоловічих емоцій та вразливості в медіа матиме терапевтичний ефект, сприяючи більш здоровому ставленню до емоційного вираження серед чоловіків. Це допомагає нівелювати табу навколо чоловічої вразливості та сприятиме психологічній відкритості. Позитивне зображення чоловіків у медіа, які нівелюють традиційні гендерні ролі та демонструють готовність до співпраці з жінками на рівних засадах, сприяє підвищенню гендерного паритету. Змалювання чоловічих образів, які провадять нестандартну для своєї статі діяльність, спонукатиме інших чоловіків шукати власні шляхи до самореалізації, що допомагатиме формувати демократичне суспільство, у якому кожна людина може вільно обирати свої інтереси та заняття без страху й забобонів. Демонстрація в медіа чоловіків, які щиро діляться своїми переживаннями та емоціями, сприятиме культурі підтримки та розуміння важливості ментального здоров'я. Інклюзивна мова в медійних текстах сприяє визнанню та цінності широкого спектру чоловічих ролей за межами традиційних уявлень про мужність. Використання експресивної лексики, яка здатна передавати глибокі емоції та почуття, дає змогу створити більш відкритий простір для емоційного вираження чоловіків, що допомагає подолати табу на чоловічу вразливість і сприяє психологічному добробуту.</p>
<p>Зелений капелюх (креативність та інновації)</p>	<p>Репрезентуючи чоловічі образи в медіа під час воєнного періоду в сучасній Україні, під зеленим капелюхом мислення варто зосередитися на інноваціях, креативних рішеннях та генерації нових ідей, які можуть змінити чи покращити наявні наративи. Такий підхід дає змогу ословити простір для альтернативних способів репрезентації мужності, що відповідають багатогранності чоловічого досвіду. Відбувається генерація нових наративів через стимулювання медіа створювати ширший контент, що охоплює історії про чоловіче батьківство, дружбу, любов, кохання та втрати з акцентом на глибину емоційного досвіду. Розроблення й упровадження нових і креативних способів репрезентації чоловічих образів у медіа з використанням різноманітних жанрів і платформ, що може містити інтерактивні вебсайти, документальні проєкти з віртуальною реальністю, які занурюють глядачів у реальні історії чоловіків, або соціальні медіакампанії, спрямоване на зміну громадської думки. Запровадження грантів і конкурсів для медійників та креативних осіб розвиватиме новаторські проєкти, які висвітлюють нестандартні підходи до зображення чоловіків у медіа. Заохочення до співпраці з художниками, фотографами, кінематографістами та іншими творчими особистостями для створення артпроєктів, фільмів, фотовиставок тощо відображатиме альтернативні образи мужності. У цьому контексті популяризація гендерних неологізмів дасть змогу чіткіше виражати різноманітні чоловічі емоції, виходячи за межі традиційних стереотипів і забобонів. Мова медіа найшвидше реагує на суспільні зміни й інновації, адже є певним лакмусовим папірцем соціальних трансформацій. Формуються наративні практики війни: мова агресії та опору, перемог і поразок, сподівань миру, надії і добра.</p>
<p>Синій капелюх (керування процесом, рефлексія)</p>	<p>«Синій капелюх» допомагає чітко визначити цілі аналізу, фокусуючись на важливих аспектах репрезентації чоловіків у медіа, як-от, вплив на гендерні стереотипи, емоційний добробут та громадські наративи про мужність, а також рефлексію над самим аналізом, осмислюючи, що було зроблено ефективно, які аспекти могли бути покращені та як це варто застосовувати в майбутньому. Отже, «синій капелюх» виконує вирішальну роль у забезпеченні організованого, цілеспрямованого та рефлексивного підходу до аналізу складних питань, як-от, репрезентація чоловічих образів у медіа, сприяючи глибшому розумінню та розвитку конструктивних рішень.</p> <p>«Синій капелюх» спонукає до встановлення чіткої мети дослідження, наприклад, ідентифікації та аналізу лексичних засобів, метафор, наративних структур і дискурсивних практик, які формують чоловічі образи в медійному контенті, а також визначення методологічних підходів для аналізу мовного матеріалу, охоплюючи вибір корпусів текстів, інструментарій для виявлення ключових лексичних одиниць та концептів, а також методи семантичного та дискурсивного аналізу. Рефлексія може передбачати розгляд альтернативних мовних стратегій, які могли б збагатити аналіз, та визначення напрямків для подальшого дослідження в гендерній лінгвістиці та медійному дискурсі.</p>

У табл. 1 подано інформацію, що кожен «капелюх» має своє місце та час у процесі обговорення або мислення, даючи змогу дослідникам системно підходити до різних аспектів питання. Такий метод сприяє повному та збалансованому розгляду ситуації, зменшує конфліктність обговорення, стимулює креативний пошук рішень. Критичний дискурс-аналіз є особливо значущим під час використання чорного капелюха, оскільки він забезпечує інструменти для розгляду мови як форми соціальної практики, що впливає на владні відносини й ідеологічні структури. Такий підхід допомагає ідентифікувати та критично оцінити дискурсивні стратегії, які медіа використовують, щоб описати чоловічі образи в контексті війни. Зелений капелюх може вказати на новаторські мовні стратегії та альтернативні репрезентації чоловіків, що виходять за межі традиційних гендерних ролей. Це може охоплювати різні наративи, які відображають різноманітність досвіду чоловіків у кризових умовах, експлікуючи їх не тільки як воїнів, але і як жертв, миротворців або доглядальників. Жовтий капелюх стимулює

пошук позитивних аспектів у мовному представленні чоловіків, висвітлюючи акти героїзму, самопожертви й емоційної стійкості. Оцінка всіх аспектів сприятиме формуванню більш збалансованого розуміння гендерних образів в умовах конфлікту.

Висновки. Метод «шести капелюхів» Едварда де Бона дав змогу всебічно проаналізувати репрезентацію чоловічих образів у медіа під час повномасштабного вторгнення російської федерації, використовуючи різні стилі мислення: об'єктивний (білий капелюх) для фактів і даних, емоційний (червоний капелюх) для реакцій аудиторії, критичний (чорний капелюх) для аналізу стереотипів, оптимістичний (жовтий капелюх) для оцінки позитивних аспектів, креативний (зелений капелюх) для нових підходів до зображення чоловіків, управлінський (синій капелюх) для організації дослідження та висновків. Такий підхід забезпечує баланс між аналізом, емоціями, критикою та творчістю, допомагає глибше зрозуміти медійні образи чоловіків у часи кризи й соціальних потрясінь.

Лінгвістичне спрямування цього методу охопило детальний аналіз мовних елементів та їх функцій у медіадискурсі. Використовуючи білий капелюх, ми зосередилися на семантичному аналізі та квантитативному вивченні мовного вжитку, охоплюючи частоту вживання певних слів або фраз. Червоний капелюх дозволив звернути увагу на емоційно забарвлені висловлювання та інтуїтивне сприйняття мовних конструкцій. Чорний капелюх – це критичний аналіз мовних засобів, які можуть сприяти стереотипізації або маніпуляції. Жовтий капелюх використовували для пошуку позитивних конотацій у репрезентації чоловічих образів та їх впливу на сприйняття. Зелений капелюх стимулював аналіз творчих і нетрадиційних мовних рішень, що трапляються в текстах. Синій капелюх організував весь аналіз і спрямував його відповідно до наукових цілей дослідження. Такий багатоаспектний підхід репрезентує, як мова в медіа формує і підтримує певні соціальні стереотипи чи, навпаки, нівелює їх. Прагматичний аналіз довів, як мовні акти в медіа сприяють формуванню соціальних очікувань і норм. Синтаксис і морфологія також надають інформацію про те, як мова може відтворювати певні ідеологічні патерни або ж опиратися їм.

Література:

1. Грицай І. С. Мовні особливості сучасних засобів масової інформації. *Materiały Międzynarodowej Naukowej Praktycznej Konferencji "Rozwój nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy"*. Katowice, 2012. С. 38–40.
2. Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 123–125.
3. Масло́ва Ю. П. Елоквенція концептів *чоловік* і *жінка* в газетних заголовках українськомовних видань сучасного десятиліття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 16 (84). С. 33–38.
4. Нечаєнко Т. В. Мовленнєва практика у постмодерному культурлінгвістичному просторі мас-медіа. *Питання культурології*. 2021. Вип. 37. С. 181–190.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. De Bono E. *Six Thinking Hats*. Little, Brown and Company. 1985.

References:

1. De Bono, E. (1985). *Six Thinking Hats*. Little, Brown and Company [in English].
2. Hrytsay, I. S. (2012). *Movni osoblyvosti suchasnykh zasobiv masovoyi informatsiyi* [Linguistic features of modern mass media]. *Materiały Międzynarodowej Naukowej Praktycznej Konferencji "Rozwój nauk humanistycznych. Problemy i perspektywy"* [Materials of the International Scientific Practical Conference "Development of the humanities. Problems and prospects"]. Katowice, 38–40 [in Ukrainian].
3. Maslova, Yu. P. (2022). *Elokventsiia kontseptiv cholovik i zhinka v hazetnykh zaholovkakh ukrainskomovnykh vydan suchasnoho desiatylittia* [The eloquence of the concepts *man* and *woman* in the newspaper headlines of Ukrainian-language publications of modern decade]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»: serii «Filolohii»* [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»: series «Philology»]. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 16 (84), 33–38 [in Ukrainian].
4. Nechayenko, T. V. (2021). *Movlennyeva praktyka u postmodernomu kul'turlinhvistychnomu prostori mas-media* [Speech practice in the postmodern cultural-linguistic space of the mass media]. *Pytannya kul'turolohiyi* [Issues of cultural studies], 37, 181–190 [in Ukrainian].
5. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy* [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillya-K [in Ukrainian].
6. Yermolenko, S. (2013). *Zasoby masovoyi komunikatsiyi i movna svidomist' suchasnoho ukraiyntsyia* [Means of mass communication and language consciousness of a modern Ukrainian]. *Kul'tura slova* [Word culture], 79, 123–125 [in Ukrainian].

Отримано: 3 липня 2024 р.

Прорецензовано: 20 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 1 серпня 2024 р.

e-mail: tatianakiev99@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5923-1028>

Scopus ID: 57739576900

WoS ID: AAC-8999-2020

e-mail: natalylutsk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2647-2159>

WoS ID: HKW-3414-2023

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-17-20

Мірончук Т. А., Одарчук Н. А. Жанр “анонс навчального вебінару” у британській науковій комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 17–20.

УДК: 811.111'27

Мірончук Тетяна Андріївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Одарчук Наталія Андріївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЖАНР “АНОНС НАВЧАЛЬНОГО ВЕБІНАРУ” У БРИТАНСЬКІЙ НАУКОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню структурно-змістових особливостей жанру “оголошення про навчальний вебінар”, який функціонує у британській науковій комунікації. Визначено, що жанр “анонс навчального вебінару” належить до новітніх малоформатних писемних жанрів наукової комунікації.

Виявлено причини сьогоденної популярності такого жанру, серед яких домінуючим виступає запит споживача освітніх послуг на формально-змістову компактність, інформативність та привабливість продукту. Установлено також присутність валоративної складової реклами в епістеміці досліджуваного жанру. Зміст жанру “анонс навчального вебінару” досліджувався через положення і принципи семіотики та дейксису, лексичної, модальної і текстової семантики, адресантно-адресатні принципи комунікативної лінгвістики та канали комунікації.

Жанр “анонс навчального вебінару” ідентифіковано як гібридну функціональну систему й одиницю наукової комунікації, яку характеризують мультимодальність, полікодовість, полікоординатність та гіпертекстовість. Гібридність досліджуваного жанру вбачається у присутності ознак та елементів медійного, рекламного, дидактичного, академічного та інституційного дискурсу у його композиційно-змістовому рисунку.

Мультимодальність жанру “анонс навчального вебінару” представлена переважно лінгвальними модусами у поєднанні з аудіо-візуальними. Полікодовість жанру “анонс навчального вебінару”, окрім вербальних, репрезентована такими типовими паравербальними семіотичними комплексами: знаками-іконами, знаками-символами, знаками-індексами, ідеографічними знаками, знаками цифрового дейксису, аудіо-візуально-зображальними та проксемічними знаками.

Гіпертекстовість досліджуваного жанру проявляється у синкретизмі змісту негомогенних інформаційних блоків: змісту комплексів вербальних, паравербальних знаків та модусів, а також композиційних частин (метатекстового блоку, структурованого основного тексту, заголовків, підзаголовків, підписів, інфографіки, інтегрованих аудіо-відео рядів, зображень).

Дейктичну семіотичну систему жанру “анонс навчального вебінару” було досліджено у координатах “хто-де-коли-як” з виокремленням низки адресантно-адресатно заміщувальних ролей, із з’ясуванням особливостей моделювання проксемічного дейксису та встановленням медіаторних і фасилітаторних модусів цифрового дейксису.

Було з’ясовано, що полікоординатність новітнього гібридного жанру “анонс навчального вебінару” забезпечується синкретизмом вказівної, часо-просторової та модусної координатних систем.

Ключові слова: жанр “анонс навчального вебінару”, наукова комунікація, гібридна функціональна система, мультимодальність, полікодовість, полікоординатність, гіпертекстовість, цифровий дейксис.

Tetiana A. Mironchuk,
Candidate of Sciences in Linguistics, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Nataliia A. Odarchuk,
Candidate of Sciences in Linguistics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University

CALL FOR DIDACTIC WEBINAR: BRITISH SCIENTIFIC COMMUNICATION GENRE

The paper discusses some features of the structure and content of the “call for didactic webinar” genre that functions in the British scientific communication. “Call for didactic webinar” is established to belong to the up-to-date small-format written genres of the scientific communication. The authors reveal the reasons for its popularity with the user of educational services demand for formal and structural compactness, informativeness, and attractiveness of the product being dominant. Epistemics of the genre is identified to contain advertising valorative attributes. To study the content aspects of the genre basics of semiotics and deixis, lexical, modal, and textual semantics, principles of addressant-addressee communicative linguistics and communication channels were employed.

“Call for didactic webinar” genre is defined as a hybrid functional system and a unit of scientific communication that is characterized by multimodality, polycoding, polydirection, and hypertextuality. Hybridity of the studied genre lies in the incorporation of the attributes and components of the media, advertising, didactic, academic, and institutionalized discourses into its composition and content.

Multimodality of the “call for didactic webinar” genre is prevalently represented by lingual modi combined with audio-and-visual ones. Apart from verbal semiosis, polycoding of the studied genre is typically revealed through the following paraverbal semiotic complexes: icons, symbols, indices, idiographic signs, audio-visual, and proxemic signs, as well as signs of digital deixis.

Hypertextuality of the “call for didactic webinar” genre lies in the content syncretism of the inhomogeneous information blocks: verbal, paraverbal sign complexes and modi, as well as text compositional parts comprising the block of the metatext, structured basic text, headlines, titles, captions, legends, infographics, audio-video series, and visuals.

The deictic semiotic system of the “call for didactic webinar” genre was studied within the coordinates of “who-where-when-how.” As a result, addressant-addressee’ substititional roles were singled out; the principles of the proxemic deixis modelling were understood; finally, mediatory and facilitatory functions of the digital deixis were identified.

Polydirection of the up-to-date hybrid genre “call for didactic webinar” was understood to function within the deictic, spatial-temporal, and modus coordinate systems.

Key words: “call for didactic webinar” genre, scientific communication, hybrid functional system, multimodality, polycoding, polydirection, hypertextuality, digital deixis.

Вагомість і роль наукової комунікації в історії становлення науки і в країні зокрема визначається ціннісним статусом наукової парадигми у певному часовому відрізку й соціокультурними факторами затребуваності наукових знань. Сучасна наукова комунікація характеризується доступністю наукових досягнень широкому загалу, відкритістю науки як окремої сфери абстрактних знань, сфокусованістю наукових розробок на прикладному результаті. Практичний компонент наукової діяльності у свою чергу посилює зацікавленість й залучення необмеженого кола дієвців (як виробників так і споживачів) у наукові комунікації, що сприяє появі нових часто гібридних форм та жанрів.

У гуманітарній моделі наукового знання, скерованій не лише на його осмислення, а й на його консумеричну цінність для суб’єкта, помічено зростаючий інтерес до малоформатних письмових жанрів наукової комунікації завдяки їхнім смисловій самодостатності, інформативності, структурно-композиційній компактності та посиленому впливові на адресата. З поширенням електронних носіїв інформації й каналів комунікації традиційні паперові письмові жанри, досліджувані в лінійній площині, почасти витісняються новими малими формами, серед яких прикметними виступають жанри прокламаційного змісту, як от оголошення наукових заходів (публікаційні анонси, анонси презентацій, зустрічей, навчальних курсів, тренінгів, наукових подій, тощо).

Питання жанрів наукової комунікації, як і власне тема наукової дискурсології, не є вперше заявленими у лінгвістичних дослідженнях. Насамперед вивченню і розробці системи наукових жанрів присвячені сучасні роботи Т. В. Яхонтової, основоположниці галузі “наукова генристика” (Яхонтова, 2009). Доробок у цій царині представлений також дослідженнями деяких форм усної наукової комунікації, як от відеопрезентацій (Град, 2021), наукової конференції (Shalom, 2002); традиційних жанрів писемного наукового мовлення – анотації (Shalom, 2002), енциклопедичної / словникової статтей (Мелешкевич, 2014), заголовка (Diets, 2000), наукової статті (Stotesbury, 2002).

Однак, пильної дослідної уваги потребують новітні гібридні малоформатні жанри писемної наукової комунікації з рекламним змістовим компонентом, окрему нішу серед яких посідають анонси навчальних вебінарів. У наших попередніх дослідженнях малоформатних писемних жанрів наукової комунікації (Мірончук&Одарчук, 2023) ми ідентифікували жанр “навчальних анонсів”, як такий, що функціонує в академічному дискурсі та має чітко виражену рекламу семантику. У цьому дослідженні основні завдання та увага будуть зосереджені на виявленні конститутивних ознак новітнього жанру “анонс навчального вебінару” та з’ясуванні особливостей його текстової архітектоники.

Ілюстративним матеріалом слугувала суцільна вибірка рекламних навчальних / академічних оголошень на освітніх сайтах “National Geographic”, “Online Britain”, “Study.ua”, платформах “FutureLearn”, “Course Era”.

Вивчення семіотичної природи, характеру означення віртуальної комунікативної ситуації, факторів текстотворення та текстових відношень, семантики, композиції та конфігурації інформаційних блоків, характерних досліджуваному жанру, дозволяє зробити узагальнення, що жанр “анонс навчального вебінару” у британській науковій комунікації функціонує як гібридна функціональна система, якій властива полівимірність, а саме: мультимодальність, полікодовість, полікоординатність, гіпертекстовість. Схарактеризуємо кожну ознаку детальніше.

Гібридність досліджуваного жанру витікає насамперед із неоднорідності і нешаблонності назви “анонс вебінару”, оскільки передовсім вебінар, як одиниця наукової комунікації, належить сфері віртуальної дійсності, тоді як оголошення й повідомлення звичаєво репрезентовані в актуальній дійсності. До того ж, сама назва указує на блендування писемної та усної форм наукової комунікації. Більше того, гібридизація формату проявляється в інтегруванні у його формальній та змістовій структурі елементів рекламного, медійного дискурсів, власне дидактичного та академічного, а також ознак інституційного дискурсу, що диверсифікує середовище та канали здійснення комунікації. Нова контамінована композиційно-змістова структура виявляє окремість цільністю форми і змісту, не може більше ідентифікуватись з жодним із класичних жанрів, будучи розширеною неоднорідними елементами структури і змісту, і закріплює ознаки гібридного формату.

Формально *рекламні* ознаки жанру “анонс навчального вебінару” виявляються у присутності блоків позанавчальної інформації: ікон-символів (емблем, логотипів, назв брендів), інфографіки, контактної інформації, біо-/ профіль даних, прокламаційної інформації, комерційного візуального контенту; змістовно – рекламний елемент маркується комерційною лексикою, промоційними стратегіями подачі інформації, акцентуацією ролі адресата як реципієнта й бенефіціанта навчальних, чи академічних послуг.

Змістові ознаки *медійного дискурсу* виявляються у жанрі “анонс навчального вебінару” через посилений та маніпулятивний вплив на адресата, у відкритості наукового та академічного дискурсів аналогічно медійному, доступності та дисемінації науково-популярної інформації часто через медійні канали, а також у сенсаційній стратегії подання інформації та створенні “вау” ефекту, що властиво медійним новинним жанрам. Окрім того, формальне залучення мультимедійних каналів оповіщення про навчальний вебінар анігує улінійнений текстовий формат оголошення у полівимірне інформаційне середовище, що також позначається на збагаченні композиційного рисунка жанру шляхом блендування інформаційних блоків. Умонтування прикмет медійності (насамперед аудіо-відео-зображального контенту) у формат жанру вебінару сприяє його уновітненню.

Ознаки *дидактичності та академічності* закріплюються радше у змістовій структурі жанру “анонс вебінару”, ніж у формальній, унаочнюючи його класичну семантику. Це маркується наявністю навчальної, наукової лексики, канцелярським стилем розроблення й структурування навчального контенту, присутністю тематичних, силабусних блоків (learning outcomes), вертикалізації адресантно-адресатних відношень у статусних ролях “учитель-учень”. Наявність дидактичних прикмет у змістовій канві жанру з одного боку забезпечує усталеність і стереотипність сприйняття семантики жанру “навчальний захід”, з іншого – посилює його архаїзацію жанру “вебінар”.

Присутність інструкцій, приписів, регламентованість характеру анонсованої комунікативної події правовими, дидактичними циркулярами та нормами наділяє досліджуваній об’єкт ознаками ригідності та шаблонності, що властиво *інституційним* дискурсам.

Наступною конститутивною ознакою жанру “анонс навчального вебінару” виступає *мультимодальність*, яку за основоположниками поняття розуміють як “використання декількох семіотичних ресурсів у моделюванні семіотичного продукту або діяльності” (Kress & Leeuwen, 2001: 20). На сьогодні розуміння поняття мультимодальності у лінгвістиці розмите та строкате. При його екстраполяції на опис дискурсу одиниць немає розмежування граматичної модальності від логічної модальності; не розрізняються поняття семіотичного та невербального знака; суміщується розуміння модусу (як способу і засобу) з модальністю, як категорією ставлення та сприйняття. Сучасне визначення мультимодальності зводиться до одночасно вербального та не-/ паравербального способів передачі інформації. До того ж, поняття мультимодальності часто ототожнюється з поняттям полікодовості як “взаємодії різних знакових систем в одній комунікативній одиниці” (Hamilton, 2000: 213). Представники критичного дискурсу-аналізу трактують мультимодальність як модуси комунікації і вірізняють: візуальний (visual), жестовий (gestural), просторовий (spatial), звуковий (audio) і вербальний / лінгвальний (verbal) канали (New London Group, 1996).

Уважаємо за доцільне розрізнити поняття кодовості та модальності через їхню належність до різних систем моделювання, репрезентації та інтерпретації змісту. Пов’язуємо кодування з означальною функцією семіозису (денотацією змісту), а модальність – з виражальною функцією (конотативними складовими змісту). Поза тим, постулюємо, що полікодовість стосується способів передачі інформації, а мультимодальність націлена на інтенсифікацію каналів і потенціалу сприйняття інформації. Також це корелює з розумінням того, що позначається, з пропозитивною та об’єктивною складовою, а того, що виражається, – з додатковою і непостійною частиною змісту. Єдине виключення становлять вербальні знаки, яким властива універсальність в потенціалі означення та вираження.

Стосовно мультимодальності писемного жанру “анонс навчального вебінару” було зауважено, що первинним ресурсом позначення і вираження змісту є вербальний канал, проте у сучасних рекламних академічних продуктах-анонсах він посилюється аудіо-візуальними модусами. Звуко-образна складова змісту реклами-оголошення про навчальний захід умонтовується в текстову архітектоніку анонсу, надаючи жанру додаткових інформативних, зображальних та виражальних атрибутів.

Прикметно, що *полікодовість* жанру “анонс навчального вебінару” передає множинний характер означування комунікативної ситуації повідомлення про навчальну подію й есплікується одночасним функціонуванням декількох комплексів семіозису, окрім вербального. Комплекс паравербального семіозису представлений у досліджуваному жанрі: а) іконічними знаками: логотип організації, емблеми, картинки, фото, інфографіка, карти, схеми; б) знаками-символами: піктограми, цифрові та математично-формульні знаки, емотикони, смайли; в) ідеографічними знаками (групою типографічних знаків): шрифти та їх варіювання, графічні виділення, колірне маркування, його насичення; г) знаками-індексами цифрового дейксису, які є маркерами цифрового каналу інтеракції: лінки, гіфи, теги; д) аудіо-візуальними та е) проксемічними знаками (просторове розміщення тексту та його структурних частин).

Зауважено, що комплекси паравербальних знаків виконують компенсаторну, заміщувальну, розпізнавальну, сигнальну функції, роль посилення атракційного та персуазивного впливу анонсованої події, а синкретизм семіотичних комплексів посилює синергетичний потенціал на декодування змісту наданої інформації при її сприйнятті.

Множинність семіотичних систем у комунікативній одиниці “анонс вебінару” відбивається на його мовному тлі – структурі, архітектоніці та змісті тексту. У добу цифровізації інформації поняття тексту та змісту, притаманні структурній лінгвістиці, потребують розширення. Під текстом будемо розуміти сукупність комунікативних елементів, які через різні системи і рівні означування генерують розширений зміст комунікативної одиниці.

Вербальний текст в анонсі навчального вебінару уже структурно ускладнений – у його архітектоніці присутні різні композиційні одиниці: блоки рекламного і медійного змісту, розділи та підрозділи власне тексту (підзаголовки до тексту, підписи до картинок, чи аудіо-візуального блоку). Окрім цього, на основний мовний знак – текст (представлений семіотичною синтактикою) – накладаються комплекси паравербальних знаків. У результаті, архітектоніка тексту оголошення про вебінар постає як сукупність інформаційних блоків: блоку метатексту (біодані / профіль організації, чи компанії), блоку вербального тексту, блоків аудіо та/ чи відеоряду, блоків інфографічних і зображальних семіотичних комплексів, блоків цифрового інформаційного дейксису. Власне вербальний текст з його домінують функцією інформування збагачується змістом блоків рекламно-прокламаційного характеру та комплексів паравербального семіозису. Створений контамінований *гіпертекст* постає як семантично ускладнений мовний знак, хоча й цілісний з точки зору формальної та структурної єдності. У формально-граматичному аспекті гіпертекст жанру “анонс навчального вебінару” є результатом процесу синкретизму змісту усіх представлених інформаційних блоків.

Окрему семіотичну систему у досліджуваному жанрі представляє координатний комплекс *полідейксису*. Помічено, що класичний референтний трикутник “я/ми-тут-зараз” в умовах поміщеності комунікації в онлайн середовище розширюється координатою модусу і трансформується у координатну шкалу “хто-де-коли-як”. Координата “хто” репрезентує диверсифікований суб’єктний комплекс: адресантно-адресатні параметри виявляються у широкій рольовій варіативності їх заміщення. Ототожненою з адресантом у жанрі “анонс навчального вебінару” стає роль “надавач освітніх послуг”: організатор, компанія, країна донор (при комунікативній стратегії дисемінації знання, послуги), доповідач, презентатор, лектор, інструктор, фасилітатор. Адресантно-заміщуваними позиціями виступає роль “отримувач послуг”: кінцевий споживач,

реципієнт освітньої послуги, слухач, бенефіціант. Координати “де” та “коли” по-особливому моделюють проксемічний дейксис, а саме події та учасники, віддалені у просторі та часі, зближуються у координатах парареальності, що позначається на індексі інтимізації (в критеріях довіри, емпатійності) віртуальної наукової комунікації.

Модусна дейктична координата “як” – найприкметніша для віртуальних форматів наукової комунікації і жанру “анонс навчального вебінару”. Вона формує і середовище для комунікативно-мережевої практики (оголошення про проведення навчального вебінару), і цифровий канал зв’язку віртуального спілкування. Для досліджуваного жанру модусний цифровий дейксис виступає абстрактним медіатором процедури віртуальної інтеракції (через інтегрування електронних, роботизованих систем інтеракції, чат ботів), а також фасилітатором структурування та збереження контенту шляхом маркування онлайн пошукових сервісів (теги, гіфи, лінки). Загалом, полікоординатність новітнього гібридного жанру “анонс навчального вебінару” задається вказівною, часо-просторовою та модусною координатними системами.

Отже, малоформатний писемний жанр “анонс навчального вебінару” функціонує у британській науковій комунікації як гібридна функціональна система, яка інтегрує структурно-семантичні ознаки медійного, рекламного, академічного, дидактичного та інституційного дискурсу; репрезентує себе лінгвальними, аудіо-візуальними модусами й гетерогенними комплексами семіозису; проявляється синкретизмом змісту різномірних інформаційних блоків, а також дейктичною полікоординатністю.

Подальше вивчення теми “анонс навчального вебінару” вбачаємо доцільним провести у розрізі його зіставлення з іншими малоформатними жанрами наукової комунікації, наприклад, із жанром “оголошення про публікацію” (call for papers).

Література:

1. Град, Н. (2021). Просодичні та прагматичні характеристики англомовних відеопрезентацій компанії APPLE. *Автореферат дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук 10.02.04. – германські мови*. К. 23 с.
2. Мелешкевич, Л. (2014). Змістова цілісність бібліографічного тексту енциклопедичної статті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (Мовознавство)*. Вип. 16. С. 338-342.
3. Мірончук, Т. & Одарчук, Н. (2023). Семантика реклами у сучасному науковому дискурсі. *Матеріали VI міжнародної науково-практичної онлайн конференції «Філологічні та педагогічні студії у вітчизняній та зарубіжній науці у XXI сторіччі»*. Київ, 23 листопада, 2023. С. 39-46. Канал доступу: <https://www.ppstudies.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/6/8>
4. Яхонтова, Т. (2009). Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія. Львів. 420 с.
5. Dietz, G. (2000). The Pragmatics of Scientific Titles. *Abstracts of the 7th International Pragmatics Conference, 9-14 July 2000*. Budapest. P. 193.
6. Hamilton, M. (2000). Expanding the New Literacy Studies: Using Photographs to Explore. *Literacy as Social Practice*. London: Routledge. P. 16-34.
7. Kress, G. & Leeuwen, Th. (2001). *Multimodal Discourse: the Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Edward Arnold.
8. New London Group (1996). A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Futures. *Harvard Educational Review*. Vol. 66. Iss. 1.
9. Shalom, C. (2002). The Academic Conference: A Forum for Enacting Genre Knowledge. *The Language of Conferencing*. Frankfurt am Main. Pp. 51-68.
10. Stotesbury, H. (2003). Evaluation in Research Article Abstracts in the Narrative and Hard Sciences. *English for Academic Purposes*. Vol. 2. Iss 4. Pp. 327-341.

References:

1. Dietz, G. (2000). The Pragmatics of Scientific Titles. *Abstracts of the 7th International Pragmatics Conference, 9-14 July 2000*. Budapest. P. 193.
2. Hamilton, M. (2000). Expanding the New Literacy Studies: Using Photographs to Explore. *Literacy as Social Practice*. London: Routledge. P. 16-34.
3. Hrad, N. (2021). Prosodic and Pragmatic Features of the English-Language APPLE Videopresentations. / “Prosodychni ta Prahmatychni Kharakterystyky Anhlomovnykh Videopresentatsiy Konpanii APPLE”. *Автореферат дисертатії на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук 10.02.04 – Германські мови*. К. 23 с.
4. Kress, G. & Leeuwen, Th. (2001). *Multimodal Discourse: the Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Edward Arnold.
5. Meleshkevych, L. (2014). Content Integrity of the Bibliographic Text of the Encyclopedic Entry. / “Zmistova Tsilisnist Bibliografichnoho Tekstu Entsyklopedychnoi Stati”. *Naukovi Zapysky Vynytskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Universytetu imeni Mykhaila Kotsubynskoho. Seriya: Filolohiia (Movoznavstvo)*. Iss. 16. Pp. 338-342.
6. Mironchuk, T. & Odarchuk, N. (2023). Advertisement Semantics in Modern Scientific Discourse. / “Semantyka Reklamy u Suchasnomu Naukovomu Dyskursi.” *Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Online Conference “Philological and Pedagogical Studies in 21st Century National and International Science.”* Kyiv, November 23, 2023. Pp. 39-46. Mode of access: <https://www.ppstudies.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/6/8>
7. New London Group. (1996). A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Futures. *Harvard Educational Review*. Vol. 66. Iss. 1.
8. Shalom, C. (2002). The Academic Conference: A Forum for Enacting Genre Knowledge. *The Language of Conferencing*. Frankfurt am Main. Pp. 51-68.
9. Stotesbury, H. (2003). Evaluation in Research Article Abstracts in the Narrative and Hard Sciences. *English for Academic Purposes*. Vol. 2. Iss 4. Pp. 327-341.
10. Yakhontova, T. (2009). Linguistic Genology of Scientific Communication. / “Linhvistychna Henolohiia Naukovoi Komunikatsii”: monohrafiia. Lviv. 420 p.

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отримано: 10 червня 2024 р.

Прорецензовано: 15 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 25 липня 2024 р.

e-mail: inna.kovalchuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2557-8162>

e-mail: eduard.kraichynskyi@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7816-9189>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-21-25

Ковальчук І. В., Крайчинський Е. О. Національно-культурна характеристика англійських ЛО на позначення музики та назв музичних інструментів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 21–25.

УДК: 811

Ковальчук Інна В'ячеславівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
Національний університет «Острозька академія»
Крайчинський Едуард Олександрович,
магістр філології, викладач,
Національний університет «Острозька академія»

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ЛО НА ПОЗНАЧЕННЯ МУЗИКИ ТА НАЗВ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Music is the universal language of mankind
Longfellow

У статті зроблено спробу етнолінгвістичного аналізу англійських ЛО на позначення музики та назв музичних інструментів, почерпнутих з Інтернет ресурсу та лексикографічних засобів унаслідок суцільної вибірки. Здійснено огляд теоретичного надбання українських і зарубіжних мовознавців, які присвятили свої праці вивченню національно-культурної специфіки мовних знаків, що відображають звичаї, традиції народу-носія мови. Використання етнолінгвістичного методу та методу семантичного аналізу є дієвим для виявлення національно значущої інформації та увіразнює опис зібраного матеріалу. У представлених англійських ЛО відображено національно-культурні фактори життя англійського етносу, особливості його культури та менталітету, а також фактори, що вплинули на запозичення музичної термінології з інших мов. Незначна кількість досліджуваної англійських ЛО на позначення музики та назв музичних інструментів бере участь у творенні усталених виразів, наділені яскравою образністю. Вони вживаються у конкретних мовленнєвих ситуаціях і мають значення, яке співвідноситься з основними характеристиками музичних інструментів і закріплене англомовною традицією.

Ключові слова: етнолінгвістичні особливості, національно-культурна семантика, англійська ЛО music, англійські назви музичних інструментів.

Inna V. Koval'chuk,
PhD in Psychological Sciences,
Associate Professor
The National University of Ostroh Academy
Eduard O. Kraichynskyy,
Master of Philology,
National University of Ostroh Academy

NATIONAL AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF ENGLISH LEXICAL UNITS TO DENOTE MUSIC AND NAMES OF MUSICAL INSTRUMENTS

The article deals with the attempt to analyze English LU used to denote the music notion and names of musical instruments. These LU selected from the Internet, scientific works in the field of musicology and from modern English lexicographical sources contain interesting and meaningful information about national and cultural features of LU used to denote the music notion and names of musical instruments. The theoretical achievements of Ukrainian and English scholars denoted their studies to the field of ethnolinguistic, which depicted national and cultural peculiarities of the language signs, traditions of native speakers, form the basement of this investigation. The usage of the ethnolinguistic method and the method of semantic analyses is useful for the searching of cultural and natural meaningful information makes description brighter. English LU which we described in the article show national and cultural facts from the life of English ethnos, peculiarities of its culture and mentality and also the facts which influenced the borrowing of the music terminology from other languages.

Only some English names used to denote the notion music and names of musical instruments are the components of phraseological units. These phraseological units are used in concrete communicative situations bear the meaning given by language tradition close to the main characteristics of music instruments and coincide with music notion understanding.

Keywords: *ethnolinguistic peculiarities, national and cultural semantic, English LU music, English names of musical instruments.*

Національно-культурна парадигма, яка переважає на сучасному етапі мовознавчих досліджень, розкриває духовну спадщину людства, її культурне надбання. У науковій літературі висвітлюються питання вжитку тематичних груп лексикону у семантичному, когнітивному, стилістичному, структурно-граматичному, словотвірному та ін. руслі. Звернення до етнолінгвістичних розкриває стереотипне сприйняття мови, зв'язок мовних засобів з традиціями і культурою носіїв мови. Пропонована до розгляду англійська лексика на позначення музики та назв музичних інструментів, що за нашими даними, не становила предмет спеціального мовознавчого аналізу, є джерелом додаткової етнолінгвістичної інформації, що відображає асоціативне сприйняття мовних знаків, які характеризуються образністю.

Актуальність теми. Етнолінгвістичний підхід до тлумачення мовних явищ, що став пріоритетним в останні десятиліття, привертає увагу мовознавців, які займаються дослідженням національно-культурної спадщини і її відображенням у мові. У нашій статті пропонуємо розглянути національно-культурні особливості англійських ЛО на позначення музики (music) та видових назв музичних інструментів (kind names of musical instruments). Досліджувані англійські ЛО є джерелом додаткової інформації про національну культуру носіїв мови (Голубовська, 2004). Вони розглядаються в якості певного елемента знань носіїв мови, через який здійснюється взаємодія мовної та культурної семантики. Пам'ять мовців зберігає і відтворює культурні традиції загальнонародного менталітету, що зумовлює використання ЛО music та musical instruments, як своєрідних стереотипів світосприйняття і світорозуміння, «культурних знаків мовної спільноти» (Lacoff, 2003: 213-215). Ця англійська лексика слугує засобом передачі культурно значущої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національно-культурну специфіку мовних знаків на прикладі творів художньої літератури розглядає Венжинович Н. (Венжинович, 2021); музична термінологія нотного тексту становить предмет опису Толстової О. (Толстова, 2018); Москаленко В. уточнює тлумачення терміна «музичне мислення» (Москаленко, 2008); термінологічну систему лінгвокультурології описала у своєму науковому доробку Левченко О. (Левченко, 2003); опис семантичних особливостей вживання музичної лексики давньогрецької мови здійснила Чекарева Є. (Чекарева, 2029); формування культурних та національних стереотипів досліджує Юрченко О. (Юрченко, 2017). Основні питання української етнолінгвістики висвітлено у праці Жайворонок В. (Жайворонок, 2001); співвідношення значення слова і лексичної сполучуваності висвітлює Голубовська І. (Голубовська, 2004: 25-28), Крайчинський Е. подає етнолінгвістичний опис англійських і українських засобів мови «музичний фольклор епохи Середньовіччя» (Крайчинський, 2012), Кук Н. вказує на вплив музики на свідомість людини у праці «Music, imagination and culture» (Cook, 1990).

Мета нашого дослідження – здійснити етнолінгвістичний опис англійської лексики на позначення музики та музичних інструментів, яка часто вживається носіями англійської мови. Основні завдання запропонованого дослідження – зібрати, систематизувати і описати національно-культурні чинники, які вплинули на функціонування англійських ЛО на позначення музики (music) і назв музичних інструментів (musical instruments).

Методи дослідження. До основних методів, використаних у статті належить етнолінгвістичний метод – виявлення національно-культурної інформації, яка передає єдність національних цінностей мовної спільноти і мови, особливості матеріальної культури, ритуалів та звичаїв, духовних цінностей нації, історичних фактів, культурних традицій, загальноприйнятих етичних норм етносу. У процесі дослідження застосовуватимемо також метод семантичного аналізу, який допоможе простежити зміни культурного змісту обраних для опису англійських ЛО.

Матеріалом статті послужили дані спеціальної музикознавчої та довідкової літератури з музичного мистецтва, використано Інтернет ресурс (Словник-довідник музичних термінів, Etymology On-line Dictionary, Webster's Online Dictionary), лексикографічні джерела англійської мови (Cambridge Encyclopedia of the English Language, Cambridge International Dictionary of English та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Представлена у статті англійська лексика становлять надбання світової культурної спадщини, що відображає культурні традиції англійської нації. Значний пласт цієї лексики входить до основного складу англійської мови, вона є часто вживаною. Узагальнення теоретичного надбання українських та зарубіжних мовознавців, які досліджували національно-культурну специфіку мовного знака, ознайомлення зі спеціальною музикознавчою літературою, із уже здійсненими класифікаціями лексики зі сфери музики за національно-культурним і семантичним принципом увиразнює опис зібраного дидактичного матеріалу.

Музика є невід'ємною частиною кожної світової культури, культурною спадщиною етносу, тому вивчення англійських ЛО music та назв музичних інструментів доводить, що вони охоплюють різноманітні сфери діяльності людини, її дозвілля та відпочинок. Ці ЛО відображають культурне життя різних епох та різних народів світу.

Як зазначає Л.А. Лисенко у праці «Лексикологія сучасної української мови», основною умовою об'єднання слів у групи за семантичним критерієм є здатність слова узагальнювати в своєму значенні цілий клас однорідних предметів та явищ (Лисенко, 2001). Англійська лексика на позначення музики і музичних інструментів поєднує людину зі світом: вона дає людині додаткові знання про навколишній світ й на основі образності відтворює дійсність (Венжинович, 2021).

Лексична система англійської мови (Cook, 1990), становить впорядковану систему, в якій отримана інформація систематизується, зберігається і може бути легко почерпнута, в основі цієї системи лежить асоціативне сприйняття мовних знаків (Толстова, 2018: 121-125). ЛО на позначення music та назв музичних інструментів – це джерело інформації про національну культуру, оскільки видові назви музичних інструментів містять у своєму складі інформацію, яка характеризує епоху (наприклад, укр. кобза, ліра), окреслює особливості і територію вживання (укр. трембіта). Досліджувана лексика відображає досвід діяльності нації і, більш того, специфіку її асоціативного мислення.

Національно-культурні фактори: умови життя англійського народу, його менталітет, особливості культури, своєрідність мовного розвитку якнайповніше знаходять своє відображення у досліджуваній лексиці. Виявлення національно-культурної семантики передбачає аналіз змісту, що торкається особливостей географії, суспільного устрою, літератури,

науки, економіки, тобто культурного, етнологічного та історичного компонентів семантики. Особливо яскраво національна своєрідність етносу знаходить своє відображення в обраній для дослідження лексиці. ЛО на позначення музики та назв музичних інструментів розглядаються в якості елемента етнолінгвістичних знань, через які здійснюється взаємодія мовної та культурної семантики. Узагальнення опрацьованої вибірки дають об'єктивне уявлення про весь значеннєвий спектр описуваних ЛО.

Здійснений аналіз ЛО *music* виявив, що майже всі стародавні цивілізації – стародавня індійська, китайська, візантійська, грецька та ін. застосовували музичні інструменти для проведення релігійних обрядів, державних церемоній, світських розваг, сімейних та родинних святкувань. Бурхливий розвиток музичного мистецтва припадає на XVII–XIX ст., у цей час в Європі розвиваються різні види та жанри музичного мистецтва. Тому в англійській лексичній збереглася інформація, що відображає музичне життя Італії, Англії, Греції, Німеччини і Франції, які виконували роль лідерів у цьому виді мистецтва і виникли запозичення музичної термінології. Взаємодія культур обумовила входження у загальний обіг запозичень, які закріпившись в англійській мові у XVII–XIX століттях і широко використовуються сучасними носіями англійської мови (Лисенко, 1997: 218).

Для повноти опису розглянемо національно-культурне підгрунтя, яке містить родова назва *music*. Загальна, родова назва *music* включає такі дефініції: 1) особливе мистецтво організації мелодійності звуків, передовсім у часовому відношенні, де джерелом звуку є людський голос, музичні інструменти; 2) музика – це вид мистецтва, що відображає дійсність у звукових образах; 3) різного роду музичні твори та напрями музичного мистецтва (СУМ, : 5: 105).

ЛО *music* має подібне написання і звучання у багатьох мовах світу, етимологічні та музикознавчі джерела засвідчують латинське походження слова: (лат. *musica*), що в свою чергу походить від грецьк. *mousike techne* „мистецтво музики”. У класичній Греції слово *music* означало „будь-яке мистецтво, у якому представлялася музика” і походить від «музи», що у давньогрецькій міфології символізує дочку Зевса, які дали початок мистецтву, поезії і науці. Значний розвиток технічного прогресу на початку XX століття вплинув на вживання ЛО *music*, вона набула ще одного значення «фільмова або театральна прем'єра, обов'язковим елементом яких є пісня». У словники різних мов світу ЛО *music* увійшла разом з позначенням публічних заходів, які супроводжувалися музикою.

ЛО *music* входить до складу кількох загальноновживаних виразів англійської мови. Один з найстаріших вираз *to face the music* датується XVII ст., походить з 1750 року й фіксує англійську національну культурну традицію, коли стало традиційним „дивитися музику”. Це пов'язується, за однією теорією, з початком використання сцени у театрах, за іншою – з кавалерією – в Англії коней вчили стояти спокійно, коли відбувалися музичні вистави [Cook, 208]. З часом значення цього усталеного виразу змінилося.

Сучасна англійська спільнота вираз *to face the music* вживає в неофіційному стилі мови у значенні „за свої помилки доведеться відповідати; відповісти за скоєне; прийняти критику; неприємні обставини, що примушують змінити рішення”. Англійською традицією закріплено також часто вживані синонімічні вирази зі словом *music*: *music of one's soul* зі значенням «інформація, яка є комусь дуже корисною, приємною» та вираз *a piece of music* – «музичний твір». Загальноновживаний вираз *music to one's ears* передає два значення: 1) щось, що дуже приємне; 2) інформація, про яку приємно почути або дізнатися.

Широко вживаними виступають антонімічні усталені вирази: *to have ear for music*; *to have no ear for music* зі значення «людина, яка має// людина, яка немає музичного слуху; не здібний до музики». В українській мові значення «не здібна до музики людина» передає усталений вираз *ведмідь на вухо наступив*, де використана інша образна основа.

В англійській мові слово *music* є основою загальноновживаних словосполучення, що охоплюють сферу дозвілля людини: *music for the rest* (музика для відпочинку), *leisure music* (розважальна музика), *dance music* (танцювальна музика), *ceremonial music* (музика для супроводу цивільних і релігійних церемоній (шлюбної церемонії, святкування сімейних, родинних і державних свят, похоронної церемонії і т.д).

Часто вживається похідне від ЛО *music* полісемічне слово *musician*, що має три значення: ЛО *musician* дає характеристику інтелектуальних та професійних здібностей людини, вона означає: 1) людину, яка грає на музичному інструменті; 2) людину, яка дуже здібна до писання або грання музики. У третьому, експресивно-конотованому значенні слово *musician* позначає „людину, яка вмє майстерно говорити, є хорошим оратором і може захоплювати оточуючих своїм красномовством”. У сучасній англійській мові слово *musician* стилістично маркована одиниця може вживається у розмовному стилі з іронічним або жартівливим відтінком для характеристики людини, „яка вмє гарно говорити, є добрим оратором, але справа, запропонована нею не матиме очікуваного результату». З таким самим значенням ЛО *музикант* вживається в українській розмовній мові.

Національно-культурна пам'ять носіїв англійської мови зберігає і відтворює культурні традиції загальнонародного менталітету, що зумовлює існування досліджуваних ЛО як своєрідних констант світосприйняття і світорозуміння, як «культурних знаків» (Юрченко, 2017: 153-159). Власне до таких «культурних знаків» належать англійські ЛО на позначення музичних інструментів, які використовували в Англії у період Середньовіччя: *vielle, harp, psaltery, flute, shawm, bagpipe, drums*. Ці ЛО виступають носіями додаткової етнолінгвістичної інформації – «засоби, які застосовувалися для акомпонування танців або пісень». У розвитку деяких ЛО на позначення назв музичних інструментів (наприклад, арфа) спостерігаємо традицію входження іншомовних запозичень в англійську мову, що наявні у пам'ятках XI ст.

Згідно з системою класифікації музичних інструментів Еріка фон Хорнбостеля і Курта Закса, яка вперше була опублікована ще у 1914 році в німецькому журналі «*Zeitschrift fur Ethnologie*» і яка донині використовується у музикознавстві, можна прослідкувати зв'язок між узагальненим, родовим поняттям *musical instrument* та видовими назвами музичних інструментів, які мають певні особливості будови, звучання і використання.

Оскільки лексична система мови представляє собою систему знаків, яка використовується для цілей комунікації та інформації, вона є засобом передачі та збереження знань і досвіду багатьох поколінь мовців. В опрацьованій музикознавчій та довідковій літературі з музичного мистецтва зазначається, що в залежності від сили звучання, який підсилює контраст виконуваної на них музики, англійські ЛО на позначення музичних інструментів поділяються на дві групи. Це так звані *loud instruments* «голосні інструменти» і *soft instruments* «м'які музичні інструменти».

Поняття *loud instruments* представляють ЛО, що закодували інформацію про їх використання для представлення «публічної та церемоніальної музики», наприклад, *trombone* (тромбон), *organ* (орган). Деякі ЛО на позначення музичних інструментів – *trumpets*, *horns*, *organs* містять загальну семантичну ознаку «використання для супроводу церковної літургії».

Поняття *soft instruments* представляють також ЛО, що використовувалися для так званої «*gloom music*», тобто салонної, приватної музики, яка була поширена у Європі у XIX столітті і охоплювала твори романтичного і класичного напрямків. Це назви *lute* (лютя), *viol* (віола), *virginal* (вердженела) та *harp* (арфа).

Серед цих ЛО збереглися назви середньовічних музичних інструментів, з якими в англійській мові зафіксовано установлені вирази *to harp on the same string/ to harp on (about) something* у негативному значенні «надокучливо повторювати одне і теж саме; постійно дратівливо повчати когось». У синонімічному значенні вживається український вислів (знову) *завести/ виключити (свою) шарманку*. У цьому усталеному вислові українська національно-культурна традиція зберегла назву стародавнього народного музичного інструменту – *шарманка*, що позначає невеликий механічний музичний інструмент: переносний орган без клавіатури, що відтворює наперед записані на валику композиції, мелодію і звуки завдяки обертанню ручки.

Етнолінгвістичні джерела різних періодів історії свідчать, що широкоживаними ЛО виступають також назви таких інструментів, як *bells* (дзвіночки) *whistles* (свистки) та *drums* (барабани). В останні десятиліття англоговна спільнота використовує вираз *bells and whistles* у значенні «особливі риси, функції або можливості, які додають до виробничого продукту або системи з метою привернути увагу покупців».

Висновки. Викладений вище матеріал засвідчує, що англійські ЛО на позначення музики (*music*) та музичних інструментів містять цікавий національно-культурний матеріал, що засвідчено у лексикографічних джерелах різних історичних періодів. Ці англійські ЛО широко представлена у лексико-семантичній системі англійської мови. Досліджувані ЛО позначають перш за все особливості сприйняття музичного інструменту, що є пріоритетним етнокультурним чинником для мовної культури людини. Незначна кількість досліджуваних ЛО на позначення музики і музичних інструментів є компонентами англійських усталених виразів, які мають узагальнені значення, що співвідносяться з конкретними музичними інструментами.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення національно-культурної специфіки англійських ЛО на позначення фольклорних назв музичних інструментів та розроблення семантичної класифікації ЛО, які характеризують музичне мистецтво та сферу музики англійській мові, а також укладання англійсько-українського словника-тезауруса, що започаткує вивчення особливостей музичного дискурсу.

Література:

1. Венжинович Н.Ф. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень : навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студентів філолог. ф-ту. Ужгород : ФОП Сабов А., 2021. 292 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
3. Жайворонко В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. Київ: Довіра, 2001. № 5. С. 48–63.
4. Левченко О. П. Лінгвокультурологія та її термінальна система. *Вісник Нац. ун-ту Львівська політехніка*. 2003. № 4. С. 105–113.
5. Лисенко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків: Основи, 1997. 654 с.
6. Москаленко В.Г. До визначення поняття «Музичне мислення». *Українське музикознавство*. Київ: НМАУ, 2008. Вип. 28. Музична україністика в контексті світової культури: Науково-методич. зб. С. 48–53.
7. Крайчинський Е. О. Англійські та українські ЛО «Музичний фольклор епохи Середньовіччя. Етнолінгвістичні студії». *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого: НаУОА, 2012. Вип. 26. С. 153–159.
8. Чекарева Є. С. Семантичні особливості музичної лексики давньогрецької мови. *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. Одеса: МГУ, 2019. № 40. Том 2. С. 92–95.
9. Толстова О. Структурно-семантичні особливості музичної термінології нотного тексту. *Лінгвістичні студії*. 2018. Вип. 36. Вінниця ДонНУ імені Василя Стуса. С. 121–125.
10. Юрченко О.В. Культурно-національні стереотипи мовної свідомості. *Науковий вісник МГУ. Серія Філологія*. Одеса: МГУ, 2017. № 6. Том 2. С. 153–155.
11. Cook N. *Music, imagination and culture*. Oxford: Oxford University Press, 1990. 243 p.
12. Lacroff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh*. N.Y.: Basic Books. A Division of Random House, 2003. 260 p.

Лексикографічні джерела:

1. Англо-український словник: У 2 т./ Уклад. М. І. Балла. Київ: Освіта, 1996. Т. 1. 752 с.; Т. 2. 712 с.
2. Юцевич Ю.Є. Словник-довідник музичних термінів: <http://term.in.ua/output.html?link=9>
3. Cambridge dictionary: <https://dictionary.cambridge.org>
4. Hornby A.S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 1422 p.
5. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases / R.A. Dutch: <https://icourse.club/uploads/files/ba02bc65d60c1fef8e082fc48b344d75fbf81b40.pdf>
6. The Concise Oxford Dictionary of Current English / Edited by R.E. Allen. Oxford: Clarendon Press, 2008. 1452 p.
7. Webster's New World Dictionary and Thesaurus. CD-ROM. Version 2.0. Macmillan Publishers, 2005. 1249 p.
8. Weekly E. An Etymology Dictionary of Modern English: <https://www.etymonline.com/>

References:

1. Venzhynovych N. Lingvokulturologichnyy aspekt movoznavchych doslidzhen': navch-metod. posibnyk do speckursu dla studentiv filolog. fakult. Uzhhorod: Sabov A., 2021. 292 p.
2. Golubovska I. O. Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu. Kyiv: Logos, 2004. 284 p.
3. Zhaivoronok V.V. Ukrayinska etnolingvistyka: deyakі aspekty doslidzhen'. *Movoznavstvo*. Kyiv: Dovira, 2001. № 5. P. 48-63.
4. Levchenko O. P. Lingvokulturologiya ta yiyi terminna systema. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Lvivska politechnika*. 2003. № 4. P. 105–113.
5. Lysenko L. A. Leksykologiya sychasnoyi ukrayinskoyi movy: Semantychna struktura slova. Kharkiv: Osнови, 1997. 654 p.
6. Moskalenko V. G. Do pytannia poniattya "Muzychne myslennya". *Ukrayinske movoznavstvo*. Kyiv: NMAU, 2008. Vyp. 28. Muzychna ukrainistyka v konteksti svitovoyi kultury: naukovometod zbirnyk. P. 48–53.
7. Kraichynskyy E.O. Angliiski ta Ukrainski LO «Muzychnyy folklore epochy Seredniovichcha. Etnolingvistychni studiyi». *Naukovi zapysky. Seriya «Filologichna»*. Ostroh: Vydavnytvo NaUOA. Vyp. 26. 2012. P. 153–159.

8. Chekareva S.S. Semantychni osoblyvosti muzychnoyi leksyky davniogreckoyi movy. *Naukovyy visnyk MGU. Seriya Filologiya*. Одеса: MGU, 2019. № 40. Том 2. Р. 92–95.
9. Tolstova O. Semantychni osoblyvosti muzychnoyi terminologiyi notnoho tekstu. *Lingvistychni studiyi*. Vinnytsya DonNU imeni Vasylya Stusa, 2018. Vyp. 36. P. 212–125.
10. Yurchenko O.V. Kulturno-natsionalni stereotypy movnoyi svidomosti. *Naukovyy visnyk MGU. Seriya Filologiya*. Одеса: MGU, 2017. № 6. Том 2. Р. 153–155.
11. Cook N. Music, imagination and culture. Oxford: Oxford University Press, 1990. 243 p.
11. Lacoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. N.Y.: Basic Books. A Division of Random House, 2003. 260 p.

Lexicographical sources:

1. Anglo-ukrayinsky slovnyk: T.1-2 /Uklad. M.I.Balla. Kyiv: Osvita, 1996. T.1 752 p., T. 2. 712 p.
2. Yutsevych Yu. S. Slovnyk-dovidnyk muzychnych terminiv. <http://term.in.ua/output.html?link=9>
3. Cambridge dictionary: <https://dictionary.cambridge.org>
4. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 2001. 1422 p.
5. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases / R. A. Dutch: <https://icourse.club/uploads/files/ba02bc65d60c1fef8e082fc48b344d75fbf81b40.pdf>
6. The Concise Oxford Dictionary of Current English / Edited by R.E. Allen. Oxford: Clarendon Press, 2008. 1452 p.
7. Webster's New World Dictionary and Thesaurus. CD-ROM. Version 2.0. Macmillan Publishers, 2005. 1249 p.
8. Weekly E. An Etymology Dictionary of Modern English: <https://www.etymonline.com/>

Отримано: 12 червня 2024 р.

Прорецензовано: 19 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 24 липня 2024 р.

e-mail: Olenalysenko8@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9424-350X>

Researcher ID: ACQ-8032-2022

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-26-29

Лисенко О. А. Фразеологічні одиниці в межах юридичного дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 26–29.

УДК: 811.111'373.7

Лисенко Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МЕЖАХ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджено функціонування фразеологічних одиниць в межах юридичного дискурсу. Підкреслено, що юридична фразеологія акумулює соціальний досвід, який відображає національну специфіку, є словесним вираженням думок, емоційних оцінок, здатна нести прагматичну інформацію, пов'язану зі спілкуванням.

Визначено характерні особливості фразеологічних одиниць: єдність змісту і форми, відтворюваність, стабільний лексичний склад, граматична сталість, незмінність порядку складових елементів, поширеність серед мовців. Проаналізовано генетичну класифікацію юридичних фразеологічних одиниць.

Установлено, що професійна діяльність юриста передбачає використання фразеологічних одиниць різних типів, що обумовлено усною та писемною сферами комунікації. У межах юридичного дискурсу в професійній комунікації правника виокремлено основні фразеологічні одиниці, які мають комунікативно-прагматичний потенціал: мовні штампи, правові афоризми, фразеологія з грецької та римської міфології та розмовно-побутові фразеологізми. Відзначено, що мовні штампи переважають в писемному мовленні юриста й забезпечують нормативність та уніфікованість юридичних текстів. В усній юридичній комунікації значне й особливе місце посідають правові афоризми та фразеологізми з грецької та римської міфології, які допомагають вирішувати основні моральні проблеми, знайти обґрунтування вчинків і мотивів. Підкреслено, що використання фразеологічних одиниць в судочинстві допомагає посилити позиції сторін судового процесу, зацікавити й переконати в правильності суджень, адже юридична фразеологія акумулює в собі правовий досвід і моральну мудрість багатьох поколінь різних народів.

Зроблено висновок, що юридичні фразеологізми в юриспруденції виконують функцію тлумачення норм права, мають комунікативно-прагматичний потенціал, невіддільні від моралі і сприяють розкриттю принципів законності, гуманізму та правових свобод.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, юридичний дискурс, юридична фразеологія, мовні штампи, правові афоризми, юриспруденція, комунікативно-прагматичний потенціал.

Olena Lysenko,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University

PHRASEOLOGICAL UNITS WITHIN THE LIMITS OF LEGAL DISCOURSE

The article examines the functioning of phraseological units within legal discourse. It is emphasized that legal phraseology accumulates social experience that reflects national and cultural specificity, is a verbal expression of thoughts, emotional assessments and is able to carry multifaceted pragmatic information related to communication. Characteristic features of phraseological units are determined: unity of content and form, reproducibility, stable lexical composition, grammatical constancy, invariance of the order of constituent elements, prevalence among speakers. The genetic classification of legal phraseological units is analyzed. It was established that the professional activity of a lawyer involves the use of phraseological units of various types, which is due to the oral and written spheres of communication. Within the framework of legal discourse, the professional communication of a lawyer identifies the main phraseological units that have communicative and pragmatic potential: language stamps, legal aphorisms, phraseology from Greek and Roman mythology, and colloquial everyday phraseology. It is noted that language stamps prevail in the written speech of a lawyer and ensure the normativeness and uniformity of legal texts. Legal aphorisms and phraseology from Greek and Roman mythology occupy a significant and special place in oral legal communication, which help to solve basic moral problems, to find justifications for actions and motives. It is emphasized that the use of phraseological units in court proceedings helps to strengthen the positions of the parties to the court process, interest and convince of the correctness of judgments, because legal phraseology accumulates the legal experience and moral wisdom of many generations of different peoples. It was concluded that legal phraseology in jurisprudence performs the function of interpreting legal norms, has communicative and pragmatic potential, is inseparable from morality and contributes to the disclosure of the principles of legality, humanism and legal freedoms.

Key words: phraseological unit, legal discourse, legal phraseology, language stamps, legal aphorisms, jurisprudence, communicative and pragmatic potential.

Постановка проблеми. Вивчення фразеології завжди передбачає певний дискурс, вимагає врахування специфіки тієї комунікативної сфери, яку вони обслуговують, у нашому випадку – юридичної сфери комунікації. Слід зважати на умови і обставини утворення, функціонування фразеологічних одиниць, явища, які протягом історії виникають у процесі контактування з іншими народами, на взаємовплив мов, взаємозбагачення їх відповідною фразеологією. Це взаємопроникнення сприяє утворенню певних шарів фразеології тієї чи іншої мови. Сучасна українська фразеологія має численний і неповторний масив фразеологічних одиниць, які використовуються в різних сферах життя, зокрема в юриспруденції. Юридична фразеологія є неоднорідною за походженням, структурою, стилістичним забарвленням, тому дослідження функціонування фразеологічних одиниць права є вельми важливим й актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих вітчизняних дослідників української фразеології слід назвати таких мовознавців, як Г. Удовиченко, М. Жовтобрюх, Л. Паламарчук, М. Пилинський, Н. Москаленко, Л. Кололомієць,

Л. Скрипник, В. Ващенко, І. Чередниченко, А. Коваль, Ф. Медведєв, Л. Авксентьєв, О. Юрченко, В. Ужченко. У своїх працях вони розкрили основні теоретичні й практичні аспекти вивчення фразеології української мови, приділяючи основну увагу дослідженню структури, генезису, типології й семантики

Зазначимо, що фразеологія тісно пов'язана зі світосприйняттям конкретного народу, оскільки ментальність людини є однією з важливих передумов виникнення фразеологізмів. З огляду на це заслуговують на увагу класичні праці В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра та О. Потебні.

Фразеологізми були об'єктом дослідження в дисертаціях, монографіях та наукових публікаціях і сучасних українських мовознавців, які аналізували різні аспекти формування та функціонування цих одиниць у конкретних дискурсах. Так, наприклад, когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти фраземіки української літературної мови досліджували Н. Венжинович (2018) та Р. Луканинець (2013), антропоцентризм латинських афоризмів (на матеріалі юридичних і релігійних формул) – Сердюк А. (2018), функціонування фразеологізмів у мові права – С. Бігун (2012), Н. Єльнікова (2019), Н. Разбегіна (2015), О. Чуєшкова (2002) та ін.

Огляд основних праць з фразеології дає підстави стверджувати, що основна увага в них приділялася народним та фольклорним фразеологізмам. Фразеологія в юриспруденції комплексного та системного вивчення на сьогодні не здобула й потребує подальших наукових досліджень. **Метою** нашої розвідки буде дослідження походження та особливостей функціонування фразеологічних одиниць в українській юриспруденції, а також визначення їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу в сучасному юридичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Українська фразеологія посідає важливе місце в професійній діяльності юристів. Вона акумулює соціальний досвід, який відображає національну специфіку, є словесним вираженням думок, емоційних оцінок, здатна нести прагматичну інформацію, пов'язану зі спілкуванням. Фразеологізми слугують своєрідним кодом, розкриваючи характер відносин між учасниками професійного спілкування (Єльнікова, 2019: 223). Уживання фразеологічних одиниць в юридичному дискурсі зумовлене їхнім походженням та особливостями функціонування.

Спільною назвою для всіх фразеологічних зворотів є фразеологічна одиниця. Вона являє собою структурно-семантичну єдність і має такі ознаки: відтворюваність, стабільний лексичний склад, граматична єдність, незмінність порядку складових елементів, поширеність серед мовців.

Фразеологічна одиниця розглядається як певна цілісність, яка в процесі мовлення не створюється заново, а відтворюється, оскільки вже є в системі мови в готовому вигляді. Типовою ознакою фразеологічної сполуки є повне або часткове її переосмислення. Перед аналізом фразеологічної одиниці необхідно визначити її межі. Складне речення – межа фразеологізму. Утворення, що виходять за їх межі, не є фразеологізмами. Усі фразеологісти відзначають таку важливу властивість фразеологізму, як стійкість. Саме цим обмежується вибір змінних компонентів фразеологізму на різних рівнях мови.

Кожній фразеологічній одиниці властива єдність змісту і форми. Семантична і структурна організація словосполучення визначає його зміст і приналежність до певного типу стійких словосполучень. Вивчення типової будови і класифікації установлених мовних зворотів має велике значення не тільки для виявлення глибинного процесу розвитку фразеології в конкретній мові, але й для виявлення самобутності мови й багатства словникового запасу.

Українська фразеологічна система постійно поповнюється різними способами. Упродовж свого історичного розвитку український народ створив численні прислів'я, приказки, каламбури, різноманітні ідіоматичні сполуки та інші види фразеологічних одиниць. Значна частина з них має давні традиції, інші створені вже в наш час. Варто зазначити, що кожне покоління робить свій внесок до фразеології, створюючи нові ідіоми.

Генетична класифікація юридичних фразеологічних одиниць передбачає поділ на такі дві групи: 1) власне українські, які утворилися на власному українському ґрунті, на основі власних ресурсів, за внутрішніми законами розвитку мови; 2) запозичені, які прийшли до нас з інших мов шляхом прямого запозичення або калькування й пристосувалися до граматичної будови й лексичного складу нашої мови.

До першої групи насамперед належить фразеологія, створена українським народом: прислів'я, приказки, ідіоми, каламбури. Найдавнішою за походженням є загальнослов'янська фразеологія поширена в усіх слов'янських мовних групах. Цей фразеологічний пласт був успадкований давньоруською мовою від загальнослов'янської мовної основи.

Фразеологічний матеріал, який знайшов відображення в культовій літературі перших століть старослов'янської писемності, значною мірою є спільним для майже всіх слов'янських мов. Навіть побіжний аналіз фразеологічного складу сучасної української літературної мови, дає нам багато прикладів фразеологічних одиниць старослов'янського походження. Наприклад: *перекувати мечі на рала; притча во язиціх; берегти як зіницю ока; святая святих; око за око; зуб за зуб; вовк в овечій шкурі, в поті чола; голос пророка, що волає в пустелі; наріжний камінь; корінь зла; ім'я їм легіон; перекувати мечі на орала; і плоть і кров* та ін. Коріння цих прислів'їв сягає переважно біблійного походження.

Значне місце в українській юридичній фразеології посідає давньоруська фразеологія, яка виникла внаслідок окремого існування давніх діалектів східних слов'ян разом із самою давньоруською мовою. Писемні пам'ятки Київської Русі розкривають її багатство, доводять, що фразеологія охоплює різні аспекти суспільного життя. Ці фразеологізми, відображені у давньоруських пам'ятках, і сьогодні поширені в усіх східнослов'янських мовах. Вони можуть бути як книжного, так і народного походження. Наприклад: *зло чинити; метати бісер перед свинями; чинимо відомо; іду на ви; товкти воду в ступі; вовків бояться – в ліс не ходити; перемивати кісточки; кому що, а курці просо та ін.*

До другої групи належать різні запозичення та кальки фразеологізмів з інших мов. Генезис багатьох уживаних тепер у нас фразеологізмів свідчить про тісний зв'язок української мови та культури з мовами й культурами інших європейських народів. Помітне місце серед таких фразеологічних одиниць належить тим, що пов'язані з грецькою та римською міфологією: *авгійові стайні, аргусове око, ариаднина нитка, ахіллесова п'ята, віща Кассандра, Геростратова слава, розрубати Гордіїв вузол, золотий вік, канути в Лету, між Сциллою і Харібдою, олімпійський спокій, скриня Пандори, терези Феміди, яблуко чвар* (давньогрецькі); *авгурова усмішка, колесо Фортуни, перейти Рубікон, ставати у позу Катана, ювеналів бич* (давньоримські) і численна кількість інших, генезис яких тісно пов'язаний з грецькою і римською міфологією.

Слід також зазначити, що усталені мовні звороти (фразеологізми) мають чітку й виразну стилістичну маркованість. Різні функціональні стилі сучасної літературної мови мають свої характерні фразеологічні засоби. Тому за стилістичним забарвленням фразеологізми зазвичай поділяють на розмовно-побутові (*бачити смаленого вовка, годувати жданиками, глухий кут, хоч греблю гати, руки нагріти, прикусити язика* тощо) та книжні (*альфа і омега; сізифова праця; Борітеся – поборете; мирова угода; порядок денний; фізична особа; останнє слово підсудного* тощо). Зауважимо, що в усному юридичному спілкуванні переважають розмовно-побутові фразеологізми, а в писемному – книжні.

Книжні фразеологізми мають писемне походження і становлять основу офіційно-ділового, наукового, конфесійного та публіцистичного стилів. Серед них можна виокремити мовні штампи (кліше), вислови відомих людей (цитати, афоризми), усталені мовні звороти з грецької та римської міфології. В юридичній фразеології важливе місце посідають мовні штампи, які в професійних текстах представлені термінологічними словосполученнями.

Слід одразу зауважити, що юридичну фразеологію диференціюють за різними критеріями. Наприклад, загальновідомою є класифікація В. Виноградова, за якою фразеологічні одиниці з погляду їх семантичної спаяності поділяються на три групи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. За структурою фразеологія поділяється на прислів'я, приказки, каламбури, крилаті вислови, мовні штампи та ідіоми.

Професійна діяльність юриста передбачає використання фразеологічних одиниць різних типів, що обумовлено усною та писемною сферами комунікації. Однак у межах юридичного дискурсу в професійній комунікації правника можна виділити основні фразеологічні одиниці, які мають комунікативно-прагматичний потенціал: мовні штампи, правові афоризми, фразеологія з грецької та римської міфології, розмовно-побутова фразеологія.

У межах юридичного дискурсу надзвичайно важливим є використання мовних штамтів, які становлять основу фразеологічної системи офіційно-ділового стилю. Активне вживання таких фразеологічних одиниць в юридичних текстах зумовлене тим, що вони легко відтворюються у процесі мовлення, забезпечують автоматизацію комунікації та точно й стандартно передають зміст повідомлюваного. Зауважимо, що вони мають усі ознаки фразеологічної одиниці, однак компоненти мовного штампту зберігають відносну самостійність лексичних значень та позбавлені, в основному, емоційного забарвлення.

Мовні штампи переважають в писемному мовленні юриста й забезпечують нормативність та уніфікованість юридичних текстів. Їх можна поділити на дві групи: загальні та юридичні. Загальні мовні штампи не мають правової етимології. Вони виконують допоміжні функції в юридичному мовленні, надаючи йому офіційного характеру (*згідно з наказом, доводжу до Вашого відома, реєстраційний номер, зазначене вище* тощо). Юридичні мовні штампи мають правову семантику і допомагають забезпечити нормативність, точність і ясність у відтворенні й передачі правової інформації. Насамперед мова йде про юридичні термінологічні словосполучення (*юридична особа, неправомірна вигода, судове слідство, тяжкий злочин, криміналістична експертиза, відбувати покарання, повідомити суд та ін.*).

Слід зазначити, що юридичні мовні штампи мають всі ознаки юридичного терміна. Вони мають дефініцію, беземоційні, сприяють точності й однозначності сприйняття інформації, не припускають заміни слів, порушення усталеного порядку між словами, створюють умови для належної реалізації правового припису.

В усному професійному мовленні правника велику роль відіграють юридичні афоризми, які мають книжне походження. Якщо для писемного мовлення юристів найбільш характерне вживання юридичних мовних штамтів, то для усного – правових афоризмів.

Правові афоризми як жанр містять в собі різного роду прості судження про правові явища і факти: крилаті вислови, прислів'я, сентенції, максими, гноми, висловлювання, парадокси, анекдоти. Безсумнівно, для сучасної юриспруденції крилаті вислови відомих філософів, громадських діячів, правознавців є своєрідним тлумаченням основних принципів права, школою мудрості, джерелом духовного збагачення. Прагматичний аспект юридичних афоризмів в судових промовах, публіцистичних виступах виявляється в пізнавальному і виховному впливі.

Більшість юридичних афоризмів з'явилася ще в період становлення римського права і стали класикою юриспруденції. Наприклад, *Ius est ars boni et aequi* – право є мистецтвом добра і справедливості. Таке визначення права наявне в енциклопедичній праці «Artes» давньоримського вченого Авла Корнелія Цельса. *Summum ius – summa iniuria* – найвище право – найвища несправедливість (Цицерон). *Legem brevem esse oportet* – закон має бути коротким (Сенека). *Salus populi suprema lex esto* – нехай благо народу стане найвищим законом (Цицерон).

Кожна афористична система, зберігаючи внутрішню єдність та репрезентуючи моральність, фактично передбачає умови для вибору пріоритетів й моральних цінностей, які є надзвичайно важливими для судочинства. Правові афоризми, відображаючи різноманітні моральні рішення й ціннісні орієнтири, можуть дати нам досконалий погляд на моральну чистоту суспільства. Вони допомагають вирішувати основні моральні проблеми: знайти обґрунтування вчинків і мотивів, дій і слів, почуттів і думок.

Погоджусь з висновками дослідження А. Сердюк про важливе місце латинських процесуальних і культових формул у фразеологічній картині світу та про досить високий рівень їхньої антропоцентричності. Це вказує на значний вплив людини на формування актів і постулатів, з одного боку, та на вплив юриспруденції та релігії на формування мовної картини світу, з іншого боку (Сердюк, 2018).

Фразеологізми античності, які походять з грецької та римської міфології, посідають особливе місце в юридичному дискурсі. Найбільш часто вони використовуються в судових промовах, аби надати виступові колоритності, емоційності, переконливості та логічності викладу думки (*дамоклів меч, ахіллесова п'ята, нитка Аріадни, авгієві стайні, яблуко розбрату, гордіїв вузол, драконівські закони* та ін.).

Зауважимо, що не менш важливим в судових промовах адвокатів є вживання розмовно-побутової фразеології, яка має виразне емоційне забарвлення. Як приклад можна навести цілу низку народних прислів'їв та приказок: *закон як дишло – куди повернеш туди і виїшло; закони назад не пишуться; де закони вивоняють, там усі права бувають; закони добрі та судді лихі; дурням закон не писаний; закон – не вогонь: водою не заллеш; закон – не ціпок, через коліно не зламаєш; закон для громади, що віжки для коня та ін.*

Учасники судового процесу виважено вживають їх, маючи на меті переконати присутніх і досягнути позитивного вирішення судової справи. Такі фразеологізми завжди є вдалою формулою для вираження думок, вони зазвичай формують квінтесенцію змісту. Їхнє вживання в юридичному дискурсі зумовлене комунікативно-прагматичною релевантністю їх семантики, тобто їх здатністю виступати не тільки засобом комунікації, але й виконувати прагматичну функцію впливу на реципієнта інформації (Слишинська, 2017). Використання фразеологічних одиниць завжди допомагає посилити позиції сторін судового процесу, зацікавити й переконати суд в правильності суджень, адже юридична фразеологія акумулює в собі правовий досвід і моральну мудрість багатьох поколінь різних народів.

Висновки. Можна зробити висновок, що фразеологічні одиниці відіграють важливу роль в юридичній комунікації. Вони активно вживаються як в писемному, так і в усному мовленні правників. Юридичні фразеологізми в юриспруденції виконують функцію тлумачення норм права, мають комунікативно-прагматичний потенціал, невіддільні від моралі і сприяють розкриттю принципів законності, гуманізму та правових свобод.

Фразеологія в межах юридичного дискурсу допомагає розуміти навколишній світ, керуватися моральними та правовими приписами, розбудовувати справедливе суспільство.

Література:

1. Бігун С. В. Фразеологічні одиниці у підмові права: класифікація та семантичний потенціал. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 2012. Вип. 19. С. 66–70.
2. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: Автореф. дис. докт. філол. наук: спец. :10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 40 с.
3. Сльнікова Н. І. Фразеологія у професійному мовленні правоохоронців. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2019. С. 222–224.
4. Разбегіна Н. В. Аналітичні номінації термінів міжнародного права. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна»: збірник наук. праць. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 58. С. 346–348.
5. Сердюк А. М. Антропоцентризм латинських афоризмів (на матеріалі юридичних і релігійних формул). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія», 2018. Вип. 37-4. С. 112–114.
6. Слишинська Г. М. Семантичний потенціал фразеологізмів у судовому дискурсі (на матеріалі захисних адвокатських промов). *Лінгвістичний вісник*. 2017. Спецвип. С. 200–203.
7. Чуєшкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2002. 189 с.

References:

1. Bihun, S. V. (2012). Frazeolohichni odyntsi u pidmovi prava: klasyfikatsiya ta semantychnyy potentsial. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya: Inozemni movy* [Phraseological units in the context of law: classification and semantic potential], 19, 66-70.
2. Venzhynovych, N. (2018). Frazemika ukrayins'koyi literaturnoyi movy: kohnityvnyy ta linhvokul'turolohichnyy aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic-cultural aspects]: Avtoref. dys. dokt. filol. nauk: spets. :10.02.01 – ukrayins'ka mova. Kyiv, 40.
3. Yel'nikova, N. I. (2019). Frazeolohiya u profesiynomu movlenni pravookhorontsiv [Phraseology in the professional speech of law enforcement officers]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku derzhavy*, 222-224.
4. Razbyehina, N. V. (2015). Analitychni nominatsiyi terminiv mizhnarodnoho prava [Analytical nominations of international law terms]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya «Filolohichna»: zbirnyk nauk. prats', 58, 346-348.
5. Serdyuk, A. M. (2018). Antropotsentryzm latyns'kykh aforyzmiv (na materialy yurydychnykh i relihiynykh formul) [Anthropocentrism of Latin aphorisms (on the material of legal and religious formulas)]. *Naukovyy visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: «Filolohiya»*, 37-4, 112-114.
6. Slyshyns'ka, H. M. (2017). Semantychnyy potentsial frazeolohizmiv u sudovomu dyskursi (na materialy zakhysnykh advokats'kykh promov) [Semantic potential of phraseological units in court discourse (on the material of defense lawyers' speeches)]. *Linhvistychnyy visnyk, Spetsvyp*, 200-203.
7. Chuyeshkova, O.V. (2002). Analitychni nominatsiyi v ekonomichnyy terminosystemi (strukturno-typolohichnyy aspekt) [Analytical nominations in the economic term system (structural-typological aspect)]: dys...kand. filol. nauk: 10.02.01 / Kharkivs'kyy natsional'nyy un-t im. V. N. Karazina / O.V. Chuyeshkova. Kh., 189.

Отримано: 1 червня 2024 р.

Прорецензовано: 1 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 20 липня 2024 р.

e-mail: yuliia.stakhmych@nung.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4661-8220>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-30-33

Стахмич Ю. С. Структурно-семантичні особливості англійських субстантивних композитів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 30–33.

УДК: 811.111

Стахмич Юлія Станіславівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ СУБСТАНТИВНИХ КОМПОЗИТИВ

Статтю присвячено дослідженню структурно-семантичних особливостей англійських субстантивних композитів у романі Д. Еггера «Сфера». Досліджувані одиниці мають морфологічні властивості та виконують синтаксичні функції іменника. У реченні вони можуть виступати у ролі підмета, додатка, обставини та іменної частини складеного присудка. У досліджуваній вибірці переважають композити, які складаються з двох основ. Наявні композити, які містять три основи, а також виявлено приклад лексикалізованої синтаксичної одиниці. Частиномовний аналіз складових компонентів досліджуваних субстантивних композитів показав, що вони утворені переважно шляхом безафіксного словоскладання за різними структурними моделями, першим компонентом у яких може виступати іменник, дієслово, прикметник, прийменник, прислівник і Participle I. Однак кількісно ці структурні типи представлені по-різному, переважає модель $[N+N]=N$. Виявлено також приклади субстантивних композитів, утворених шляхом деривації, а саме поєднання основ з формантом $-er$ $[N+V+er]=N$. Запропоновано тематичну класифікацію англійських субстантивних композитів у романі Д. Еггера «Сфера». Досліджувані субстантивні композити поділено на 13 тематичних груп, серед яких домінують назви предметів. Також виділено окрему групу одиниць, які Д. Еггер придумав для свого твору, щоб краще передати образ компанії. За принципом відношення самого композита до його складових, було виділено ендоцентричні, ексцентричні композити та апозиційні композити. Виявлено лише один приклад копулятивного складеного слова, елементи якого доповнюють один одного, проте в той же час є незалежними та рівноцінними семантичними ядрами.

Ключові слова: композити, субстантивні композити, структурні особливості, семантичні особливості, художня література.

Yuliia Stakhmych,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF ENGLISH COMPOUND NOUNS

The article is devoted to the investigation of the structural and semantic peculiarities of the English compound nouns in D. Eggers' novel "Sphere". The studied units have the morphological properties and perform the syntactic functions of a noun. In a sentence, they can perform the functions of subject, object, adverbial modifier, and the nominal part of a compound predicate. The compound nouns consisting of two stems prevail in the studied sample. The author has identified compound nouns containing three stems and a lexicalized syntactic unit. The part of speech analysis of the constituent components of the investigated noun compounds has shown that they are formed mainly by means of affixless word formation according to various structural models, the first component of which can be a noun, verb, adjective, preposition, adverb and Participle I. However, quantitatively, these structural types are represented differently, the $[N+N]=N$ model prevails. The examples of compound nouns formed by derivation have been identified, namely the combination of stems with the formant $-er$ $[N+V+er]=N$. The author has proposed a thematic classification of English compound nouns in D. Eggers' novel "Sphere". The studied compound nouns have been divided into 13 thematic groups, among which the names of objects dominate. A separate thematic group is made up of the units that D. Eggers invented in his novel for a better representation of the company's image. According to the principle of the relation between the compound noun and its components, the endocentric, exocentric and appositional compound nouns have been distinguished. Only one example of a copulative compound noun has been identified, the elements of which complement each other, but at the same time are independent and equal semantic cores.

Key words: compounds, compound nouns, structural peculiarities, semantic peculiarities, fiction.

Постановка проблеми. Словотвірні процеси у сучасній англійській мові постійно перебувають у полі зору наукової спільноти. Художня література виступає кодифікатором англійської літературної мови. Водночас вона відображає лексичні та дериваційні зміни, функціонально-стилістичні норми мови, а також різноманітні загальномовні тенденції. Аналітичність англійської мови та її прагнення до економії сприяють активізації процесів основокладання та словоскладання (Селіванова, 2011:257) та утворенню композитів, серед яких зокрема домінують складні іменники (Єнікєєва, 2005; Boico, 2016), утворені за допомогою поєднання двох чи більше слів або основ (Boico, 2016; Benczes, 2005; Jurida, Pavlović, 2023; Mignot, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та зарубіжні лінгвісти досить активно вивчають словотворення англійської мови (О. Бондаренко, О. Ванівська, Л. Дембовська, Д. Дубравська, С. Єнікєєва, Ю. Зацний, Д. Квеселевич, І. Онищенко, Н. Попова, Л. Чумак, А. Яновець, R. Benczes, D. Boico, S. Jurida, E. Mignot, T. Pavlović). Проте малодослідженими залишаються структурні та семантичні особливості англійських композитів у сучасній художній літературі. Саме це визначає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – дослідити структурно-семантичні особливості англійських субстантивних композитів у романі Д. Еггера «Сфера».

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріалом дослідження слугував науково-фантастичний роман з елементами антиутопії американського письменника Д. Еггера «Сфера» (Eggers, 2013), з якого методом суцільної вибірки ми виділили 105 англійських субстантивних композитів.

Досліджувані субстантивні композити характеризуються відповідними лексичними та граматичними ознаками. Так, їм притаманна смислова, фонологічна та графічна цільнооформленість, їхнє лексичне значення містить вказівку на предмет або особу, також вони можуть виступати окремим членом речення.

Субстантивні композити в англійському варіанті роману Д. Еггерса «Сфера» мають морфологічні властивості іменника:

1) наявність категоріальної ознаки числа:

Not when they assumed we were bluebloods, Mae! (Eggers, 2013:334)

Now the Sasquatch will return to his natural habitat! and Good riddance, Bigfoot (Eggers, 2013:342).

2) вказівка на категорію означеності/неозначеності, виразниками якої в англійській мові є артиклі:

So I assume all the paperwork and fingerprints are done? (Eggers, 2013:40)

On land that had once been a shipyard, then a drive-in movie theater, then a flea market, then blight, there were now soft green hills and a Calatrava fountain (Eggers, 2013:6).

Синтаксичні функції субстантивних композитів відповідають функціям, що традиційно притаманні іменникам. У реченні вони можуть виконувати функції:

1) підмета: *The singer-songwriter was singing passionately, his head tilted, hair covering his eyes, his fingers strumming feverishly, but the vast majority of the cafeteria was paying little to no attention* (Eggers, 2013:18);

2) додатка: *So I assume all the paperwork and fingerprints are done?* (Eggers, 2013:40);

3) обставини: *Her last day at the public utility in her hometown had been only three weeks ago – they'd been stupefied when she gave notice – but already it seemed impossible she'd wasted so much of her life there* (Eggers, 2013:8);

4) іменної частина складеного присудка: *Not when they assumed we were bluebloods, Mae!* (Eggers, 2013:334).

Л. Дембовська виділяє такі найбільш продуктивні способи композиції, як: безафіксне словоскладання, деривативна композиція, парасинтез, семантична композиція, конверсія та універбалізація (Дембовська, 2012:6).

У досліджуваній вибірці переважають композити, які складаються з двох основ. Найвні композити, які містять три основи: *drive-in movie theater, volleyball court, daycare center, singer-songwriter, railroad apartment, fireman's pole, basketball court*. Також ми виявили приклад лексикалізованої синтаксичної одиниці, у структурі якої є формотворчі основи та з'єднувальний елемент – сполучник *and: vodka-and-energy drink*.

Структурний частиномовний аналіз субстантивних композитів у романі показав, що першим компонентом може виступати іменник, дієслово, прикметник, прийменник, прислівник і Participle I. Однак кількісно ці структурні особливості представлені по-різному.

Найуживанішим структурним типом серед досліджуваних двокомпонентних субстантивних композитів є $[N+N]=N$, який утворений шляхом безафіксного словоскладання і складає 73 одиниці: *shipyard, flea market, workplace, sidewalk, laser-cut, boy-wonder*.

Друге місце посідає структурний тип $[V+N]=N$ (15 одиниць): *walkway, crossfit, paycheck, kickball, SeeChange, jumpsuit, driveway, sailboat*.

Третім за продуктивність структурним типом композитів є $[A+N]=N$ (9 одиниць): *high school, redwoods, sweatpants, goodwill, sweatshop*.

Також ми виявили субстантивні композити, утворені шляхом поєднання основ з формантом *-er* $[N+V+er]=N$: *caretaker, fortune-teller, ringleader, hair-trigger, waterskiers, sunbather, windbreaker, eyeliner, shoplifter*. Цей структурний тип репрезентує деривативну композицію, оскільки другий компонент є дериватом простого дієслова.

Менш численними є субстантивні композити, зокрема авторські, утворені шляхом безафіксного словоскладання за такими моделями: $N+V$ (*waterfall*); $V+Pron$ (*SeeYou*); $V+Prep$ (*follow-up*); $N+Adj$ (*CircleSocial*); $Adj+Pron$ (*TruYou*); $V+Adv$ (*takeaway*); $Prep+N$ (*undershirt*); $Adv+N$ (*downtown*); $PI+N$ (*living-room*).

Наявність у семній структурі досліджуваних лексем спільних семантичних компонентів дає підстави за допомогою аналізу словникових дефініцій та компонентного аналізу визначити семантико-смислову спільність між ними й інтегрувати їх у межах лексико-семантичної групи, як це зробила Д. М. Дубравська (Дубравська, 2011:115).

Ми пропонуємо тематичну класифікацію англійських субстантивних композитів, які зустрічаються у романі Д. Еггерса «Сфера», та виділяємо у досліджуваній вибірці такі тематичні групи:

1) композити, об'єднані за фахом і посадою (4 одиниці): *congressman, singer-songwriter, showman, fireman*;

2) композити, об'єднані за родом діяльності (7 одиниць): *shoplifter, fortune-teller, blogger-stalker, caretaker, do-gooder, fisherman, waterskier*;

3) композити, об'єднані за зовнішніми чи внутрішніми ознаками (5 одиниць): *boy-wonder, tomboy, lovebird, jack-of-all-trades, blueblood*;

4) композити, об'єднані за соціальним станом (5 одиниць): *boyfriend, caveman, ex-girlfriend, ringleader, roommate*;

5) композити-назви приміщень, будівель (10 одиниць): *flea market, workplace, headquarter, shipyard, warehouse, sweatshop, nightclub*;

6) композити-назви частин будинку (8 одиниць): *bedroom, bathroom, stairway, roofdeck, living room, catwalk, hallway, rooftop*;

7) композити-назви частин вулиці, міста (7 одиниць): *downtown, highway, waterfall, sidewalk, cobblestone, walkway, driveway*;

8) композити-назви одягу та його частин (6 одиниць): *jumpsuit, housepants, shirtsleeve, windbreaker, undershirt, sweatpants*;

9) композити-назви продуктів харчування, видів їжі, напоїв (4 одиниці): *vodka-and-energy drink, hardtack, takeaway (food), honeycomb*;

10) композити-назви транспорту (5 одиниць): *motorboat, sailboat, houseboat, motorcycle, seaplane*;

11) композити-назви рослин (3 одиниці): *waterlily, seaweed, redwood*;

12) композити-назви абстрактних понять (4 одиниці): *thumb-up, nightmare, infocommunicism, goodwill*;

13) композити-назви предметів (20 одиниць): *yearbook, cinderblock, credit card, tiki torch, windowframe, walkie-talkie, eyeliner, streetlamp, laptop, boilerplate, notebook, cellphone, video camera, firewood, handcuff, bedsheet, postcard, webcam, forklift*.

Виділяємо також в окрему групу субстантивні композити, які Д. Еггерс придумав для свого твору, щоб краще передати образ компанії, що потрохи заповняє кожну сферу життя людини і світ загалом. Їх є 17 одиниць: *SeeChange, SoulSearch, Childtrack, CircleSocial, CircleSurvey, TruYou, PartiRank, CircleSearch, InnerCircle, Outercircle, TruYouth, CircleJerk, SeeYou, CircleMoney*.

Д. Дубравська пропонує класифікацію композитів (Дубравська, 2011: 114), в основні якої лежить принцип відношення самого композита до його складових. Вона виділяє субординативні, координативні, апозиційні, екзоцентричні та синтетичні композити.

Найчисленнішими серед досліджуваних нами англійських субстантивних композитів є група еноцентричних складних слів (58 одиниць): *shipyard, webcam, housepants, bathroom, boyfriend*. Вони мають тенденцію набувати характеристик тієї частини мови, яка притаманна головному компоненту. Наприклад, *high school* та *grade school*. У них головною частиною є *school*, яка визначає ці субстантивні композити як іменники, а їхніми модифікаторами відповідно є *high* та *grade*, що в свою чергу класифікують види школи (освіти).

Наступною групою є екзоцентричні композити (33 одиниці): *tomboy, hardtack, catwalk, SeeYou, laptop, TruYouth*. Значення таких композитів, на відміну від еноцентричних, визначається сукупністю смислів компонентів, що їх утворюють. Наприклад, *catwalk*: “Here we are,” Renata said, stepping out to a narrow **catwalk** of steel grating (Eggers, 2013:8). Цей композит складається з двох іменників *cat* і *walk*, що не відносяться один до одного як ядро і його модифікатор. Сам же композит означає *поміст*, що зовсім не має нічого спільного з твариною.

Ще одним яскравим прикладом є субстантивний композит *TruYouth: Jackie, I understand this overlaps in an interesting way with TruYouth, formerly known as ChildTrack* (Eggers, 2013:188). Це слово складається з двох частин: *true* (права) та *youth* (молодь). Т. Бойко в українському перекладі роману передав цей композит як *ВірДиму*, проте ми вважаємо, що виділити тут повноцінне ядро та його модифікатор неможливо.

Найменшою групою є апозиційні складні слова або слова-прикладки: *blogger-stalker, boy-wonder*. Особливістю цих композитів є те, що вони характеризуються з різних боків, а перший елемент називає ознаку предмета та дає йому нову назву. Наприклад, *boy-wonder* (хлопчик-вундеркінд), яке складається з іменників *boy* та *wonder*: *Ty Gospodinov, the Circle's boy-wonder, was wearing nondescript glasses and an enormous hoodie, staring leftward and smiling; he seemed to be enjoying some moment, alone, tuned into some distant frequency* [Eggers, 2013:15]. Ми не можемо сказати, що перша частина цього складного слова є його модифікатором, а друга ядром, проте тут яскраво видно, як остання доповнює значення самого композита.

Серед англійських композитів ми виявили одне копулятивне складне слово – *singer-songwriter*. Воно складається з іменників *singer* і *songwriter*, які доповнюють один одного, проте в той же час є незалежними та рівноцінними семантичними ядрами. У них є окремі власні лексичні значення, проте разом вони формують єдине для цілого композиту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Застосування композитів у романі Д. Еггерса «Сфера» вмотивоване зручністю у використанні, стилістю, а також потребою в певних ситуаціях у більш експресивних, яскравих метафоричних конструкціях. На основі аналізу вибірки можна зробити висновок, що значення субстантивного композита багатше, ніж значення його окремих компонентів, які можуть вживатися як в прямому, так і в переносному значенні. Частини мови аналіз складових компонентів досліджуваних субстантивних композитів показав, що вони утворені за різними структурними моделями, серед яких переважає $[N+N]=N$. Запропоновано тематичну класифікацію англійських субстантивних композитів у романі Д. Еггерса «Сфера». Досліджувані одиниці поділено на 13 тематичних груп, серед яких домінують назви предметів (20 одиниць). Також виділено окрему групу композитів, які автор придумав для свого твору, щоб краще передати образ компанії. За принципом відношення самого композита до його складових, було виділено еноцентричні, екзоцентричні та апозиційні композити. Виявлено лише один приклад копулятивного складного слова, елементи якого доповнюють один одного, проте в той же час є незалежними та рівноцінними семантичними ядрами. Перспективами подальших досліджень є вивчення структурно-семантичних особливостей прикметникових та дієслівних композитів в англійському та українському варіантах роману Д. Еггерса «Сфера», а також специфіки перекладу композитів з англійської мови на українську.

Література:

1. Дембовська Л. М. Прямая і непряма композитна номінація в англійській мові: соціодискурсивний аспект : автореф. дис....канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2012. 20 с.
2. Дубравська Д. М. Композити як одне з основних джерел розвитку і збагачення словникового складу англійської мови (на матеріалах британського національного корпусу текстів (BNC)). *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. К.: Логос, 2011. С. 110–119.
3. Єнікеева С. М. Ад'єктивація та субстантивація синтаксичних одиниць у сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 23, 2005. С. 60–64.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
5. Benczes R. Creative noun-noun compounds. *Annual Review of Cognitive Linguistics*. 3(1), 2005. P. 250-268. URL: <http://surl.li/ubvhh>
6. Boico D. Productivity and frequency of noun stems for producing English compound nouns. *Noi tendințe în predarea limbajelor de specialitate în contextul racordării învățământului superior la cerințele pieței muncii*. Ediția 1. Moldova, 2016. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/17-21_29.pdf
7. Eggers D. *The Circle*. San Francisco: MCSWEENEY'S BOOKS, 2013. 389 p.
8. Jurida S. H., Pavlović T. Noun compounds and adjective compounds in English. *Science International Journal*, 2(4), 2023. P. 73–80. URL: <https://scienceij.com/index.php/sij/article/view/83/62>
9. Mignot E. The formation of compound nouns in English. *Journée d'Étude “Le nom”*. Feb 2018, Villetaneuse, France. URL: <https://hal.science/hal-03784191/document>

References:

1. Dembovska L. M. Priama i nepriama kompozytna nominatsiia v anhliiskii movi: sotsiodyskursyvnyi aspekt (Direct and indirect compound nomination in the English language: social discursive aspect): avtoref. dys....kand. filol. nauk : 10.02.04. Kharkiv, 2012. 20 s.
2. Dubravskaja D. M. Kompozyty yak odne z osnovnykh dzherel rozvytku i zbahachennia slovnykovoho skladu anhliiskoi movy (na materialakh brytanskoho natsionalnogo korpusu tekstiv (BNC). *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy* (Composites as one of the main sources of developing and enriching the vocabulary of the English language (based on the materials of the British National Text Corpus (BNC). *Linguistics of the 21st century: new research and prospects*). K. : Lohos, 2011. S. 110–119.
3. Yenikieieva S. M. Adiektyvatsiia ta substantyvatyiia syntaktychnykh odynyts u suchasni anhliiskii movi. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka* (Adjectivation and substantivation of syntactic units in modern English. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*). Zhytomyr, 2005. № 23. S. 60–64.
4. Selivanova O. O. *Linhvistychna entsyklopediia* (Linguistic encyclopedia). Poltava : Dovkillya-K, 2011. 844 s.
5. Benczes R. Creative noun-noun compounds. *Annual Review of Cognitive Linguistics*. 3(1), 2005. P. 250-268. URL: <http://surl.li/ubvhh>
6. Boico D. Productivity and frequency of noun stems for producing English compound nouns. *Noi tendințe în predarea limbajelor de specialitate în contextul racordării învățământului superior la cerințele pieței muncii*. 1, 2016. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/17-21_29.pdf
7. Eggers D. *The Circle*. San Francisco: MCSWEENEY'S BOOKS, 2013. 389 p.
8. Jurida S. H., Pavlović T. Noun compounds and adjective compounds in English. *Science International Journal*, 2(4), 2023. P. 73–80. URL: <https://scienceij.com/index.php/sij/article/view/83/62>
9. Mignot E. The formation of compound nouns in English. *Journée d'Étude "Le nom"*. Feb 2018, Villetaneuse, France. URL: <https://hal.science/hal-03784191/document>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Отримано: 3 червня 2024 р.

Прорецензовано: 12 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 28 липня 2024 р.

e-mail: gantoniuk@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9594-6661>

e-mail: lilia.chernysh@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2277-1311>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-34-41

Антонюк Г. Д., Черниш Л. З. Організація курсу «Практика перекладу (німецька мова)» на електронно-освітній платформі MOODLE Національного університету «Львівська політехніка». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 34–41.

УДК: 81'253:37.026

Антонюк Галина Дмитрівна,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка»,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

Черниш Лілія Зенонівна,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка»,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

ОРГАНІЗАЦІЯ КУРСУ «ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ (НІМЕЦЬКА МОВА)» НА ЕЛЕКТРОННО-ОСВІТНІЙ ПЛАТФОРМІ MOODLE НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

У статті з методично-дидактичної точки зору проаналізовано організацію курсів «Практика перекладу (німецька мова) Ч. 1., Ч. 2» для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти напрямку 035 «Філологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки», які здобувають освіту на кафедрі прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка». Наголошено, що завданням курсу є формування у студентів навиків перекладу з німецької мови на українську і навпаки; наукового уявлення про фактори і чинники, які керують функціонуванням мовних особів в різних сферах комунікації; вміння здійснювати переклад різноманітних текстів; застосовувати власний перекладацький досвід у професійній діяльності. Зосереджено увагу на методах дослідження, зокрема, охарактеризовано метод критичного аналізу, спостереження, анкетування, педагогічного дослідження. Описано організацію курсів «Практика перекладу Ч. 1» та «Практика перекладу Ч. 2» на електронно-освітній платформі MOODLE домену університету; зазначено, що платформа дає змогу використовувати навчальний контент в умовах очного, дистанційного та змішаного навчання. Подано зразок тестів для перевірки рівня сформованості перекладацьких компетентностей майбутніх лінгвістів-перекладачів. Наведено порівняння результатів успішності здобувачів освіти в умовах презентного (2019-2020 н.р.) та переважачого онлайн навчання (2021-2023 н.р.). Зроблено висновок, що розгорнуті на електронно-освітній платформі MOODLE курси «Практика перекладу Ч.1; Ч.2» укладено відповідно до методичних вимог; платформа дає можливість опанувати курс перекладу згідно індивідуальних можливостей, оцінювати знання студентів та спостерігати динаміку оволодіння навичками перекладацької діяльності в межах конкретної теми та цілого курсу. Одержані результати дають підставу стверджувати, що освітня платформа MOODLE є ефективним засобом організації навчання, зокрема дисциплін з іноземних мов та курсів перекладацького циклу; платформа сприяє формуванню інноваційних компетенцій обох сторін навчального процесу (студент/викладач).

Ключові слова: німецька мова як іноземна, практика перекладу, методика викладання, дидактика, електронно-освітня платформа, онлайн навчання, результативність, систематизація знань.

Halyna Antonyuk,

*PhD, Associate professor of Applied Linguistic department,
Lviv Polytechnic National University*

Lilia Chernysh,

*PhD, Associate professor of Applied Linguistic department,
Lviv Polytechnic National University*

ORGANIZATION OF THE COURSE "PRACTICE OF TRANSLATION (GERMAN LANGUAGE)" ON THE ELECTRONIC EDUCATIONAL PLATFORM MOODLE OF THE LVIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY

In the article is made from a methodological and didactic point of view for analyze organization of the course "Translation practice (German language) Part 1, Part 2" for training students of higher education at the Department of Applied Linguistics of the Lviv Polytechnic National University (direction 035 "Philology"). It is emphasized that the task of the course is the formation of students' translation skills from German to Ukrainian and vice versa, a scientific understanding of the factors and factors that govern the functioning of linguistic means in various spheres of communication, the ability to translate texts of various genres, and to apply one's own translation experience in professional activities. Attention is focused on research methods, in particular, the method of critical analysis, observation, questionnaires, pedagogical research is characterized. The organization of the courses "Translation Practice Part 1" and "Translation Practice Part 2" on the electronic educational platform MOODLE of the university domain is described; it is stated that the platform makes it possible to use educational content in the conditions of face-to-face, distance and mixed learning. A sample of tests for checking the level of formation of translation competences of future linguists-translators is provided. A comparison of the results of education seekers in the conditions of present (2019-2020 year) and prevailing online education (2021-2022 year) is given. It was concluded that the courses "Translation Practice Part 1" developed on the MOODLE e-education platform; Part 2" concluded in accordance with methodical requirements; the platform makes it possible to master the translation course according to individual capabilities, to evaluate the knowledge of students and to observe the dynamics of mastering translation skills within a specific topic and the entire course. The obtained results give grounds for asserting that the MOODLE educational platform is an effective means of organizing training, in particular foreign language disciplines and translation cycle courses; the platform contributes to the formation of innovative competencies of both sides of the educational process (student/teacher).

Keywords: German as a foreign language, translation practice, teaching methodology, didactics, electronic educational platform, online learning, effectiveness, systematization of knowledge.

Актуальність. Сучасний стан розвитку суспільства, інтеграція нашої держави у європейський та світовий простір зумовлюють соціальне замовлення на висококваліфікованих фахівців різних спеціальностей. Таке соціальне замовлення ставить задачі щодо належного оволодіння майбутніми спеціалістами іноземними мовами, що своєю чергою зумовлює віднаходження оптимальних способів та методик щодо викладання чужомовних дисциплін у навчальних закладах різного фахового спрямування та рівня акредитації. У відповідності до «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти» випускники закладів вищої освіти після завершення навчання мають оволодіти рівнем B2 з іноземної мови (англійської, німецької, французької, іспанської): (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, 2003). Даний документ акцентує також на виборі тем і ситуацій в залежності від сфер використання іноземної, у тому числі й німецької, мови, а саме: приватна, суспільна, професійна та освітня.

В актуальних умовах інформатизації сучасної освіти важливе місце посідають електронні освітні платформи, які широко впроваджуються у навчальні заклади різного рівня та фахового спрямування. Організація сучасного освітнього процесу в інформаційно-цифровому середовищі зумовлює необхідність належного представлення навчального матеріалу, за допомогою якого майбутні спеціалісти здобувають професійні знання та вміння, що своєю чергою ставить нові вимоги, як перед студентами, так і перед викладацьким складом. Гнучкість та адаптація до швидкого темпу сприяє розробці новітніх матеріалів та швидкого оволодіння ними. Ці чинники пояснюють **актуальність** заявленої теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення організаційно-педагогічних умов та теоретичних засад використання інформаційно-цифрового середовища закладами освіти на сьогодні є актуальним. Теоретичні основи організації навчального контенту в інформаційному просторі досліджували (-ють) І. Доманецька, О. Федусенко, О. Іларіонов, Г. Красовська (Доманецька та ін., 2024), В. Ю. Габрусев, Г. В. Терещук, А. В. Степанюк, Т. М. Олендр (V. Habrusiev, H. Tereshchuk, A. Stepanyuk, T. Olendr, 2023), Л. Чепонене, П. Галамбош (L. Šeronienė, P. Galambos, 2023), О. В. Овчарук, О. С. Товканець (О. В. Овчарук, О. С. Товканець, 2023), Я. М. Глинський, П. Я. Пукач (Я. Глинський, Пукач, 2021), О. І. Безлюдний (О. Безлюдний, 2019). Дидактичні засади організації навчальних дисциплін з іноземних мов на електронних платформах є у фокусі уваги таких дослідників: О. Бескорса (Бескорса, 2017), Г. Д. Антонюк, Л. З. Черниш (Г. Антонюк, Л. Черниш, 2021), В. Свиридюк (В. Свиридюк, 2020), В. Свиридюк, А. Гордєєва, В. Кирикилиця (V. Svyrydiuk, A. Hordieieva, V. Kyrykyltsia, 2024) та ін.

Метою статті є дослідження дидактичного потенціалу електронно-освітньої платформи MOODLE у процесі викладання та вивчення дисциплін перекладацького циклу на кафедрі прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка».

Методи дослідження. У даному дослідженні застосовано метод критичного аналізу щодо огляду наукової та методичної літератури з кореляцією практичного досвіду, який був набутий в процесі укладання програм та викладання дисциплін з курсу «Практика перекладу». Оскільки сучасність диктує наявність гнучкості у набутті знань та навичок, методика викладання цих дисциплін також вимагає гнучкості та врахування індивідуальних особливостей студентів в процесі оволодіння курсами.

У роботі також використано такі методи, як спостереження за успішністю студентів в період очного та онлайн навчання; метод анкетування, який дозволяє визначити, наскільки розгорнутий на платформі MOODLE ресурс, онлайн вправи та тести, впливають на рівень сформованості знань та навичок; метод контент-аналізу, за допомогою якого ми спробували створити статистику рівня набутих знань, а також метод експерименту. Для отримання статистичних даних проводилось анкетування серед студентів, збиралась та аналізувалась інформація. Ці методи належить до первинної обробки даних, на який ми опирались у нашому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Наш практичний досвід викладання німецької мови як другої іноземної впродовж останніх років (2019-2023) на кафедрі прикладної лінгвістики НУЛП дає змогу стверджувати, що розгортання навчальних курсів на електронно-освітній платформі MOODLE відповідає основним методичним вимогам щодо укладання та викладання дисциплін з іншомовного циклу; платформа дає змогу вибудувати індивідуальну освітню траєкторію, опанувати дисципліну (-и) з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей студента(учня), що в кінцевому результаті сприяє мотивації, ефективності та результативності навчання.

Дисципліни «Практика перекладу (німецька мова) Ч. 1., Ч. 2» викладаються для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти напрямку 035 «Філологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки», які здобувають освіту на кафедрі прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка». Курси розгорнуто на електронно-освітній платформі MOODLE домену університету, що дає змогу використовувати навчальний контент в умовах очного, дистанційного та змішаного навчання.

Програма курсу «Практика перекладу (німецька мова)» укладена відповідно до вимог «Загальноєвропейських рекомендацій» і має метою навчити студентів здійснювати переклад. Таке вміння разом з теоретичними знаннями створює основу для формування відповідних фахових компетентностей майбутнього фахівця.

Завданням курсу є формування наукового уявлення про фактори і чинники, які керують функціонуванням мовленнєвих засобів в різних сферах комунікації, а також способами їх передачі українською мовою. Як наслідок у студента повинні бути наступні знання :

- граматики, лексики та семантики, стилістики та фонетики німецької мови;
- новий правопис та пунктуація німецької мови;
- транслітерація та її особливості;
- переклад типових граматичних конструкцій;

Курс «Практика перекладу. Ч. 1» містить наступні теми:

1. Назви посад, титулів, звань та їх переклад.
2. Кліше. Що це таке та як правильно перекладати.
3. Речення, у якому є присудок пасивної форми.
4. Модальні дієслова та особливості перекладу.
5. Звороти “haben / sein+ zu + Infinitiv”
6. Конструкції з інфінітивом (див.: Рис.1):

Практика перекладу(німецька мова), част. 1 [05347]

Особистий кабінет / Мої курси / Практика перекладу(німецька мова), част. 1 [05347]

**Рисунок 1. Титульна сторінка курсу «Практика перекладу (німецька мова).
Курс розміщено за адресою: <https://vns.lpnu.ua/course/view.php?id=5151>**

На титульній сторінці курсу розміщено Робочу програму, подано систему оцінювання, рекомендовану літературу, відомості про авторів, перелік питань для вивчення, глосарій до тем; також є подані Методичні вказівки, розроблені викладачами кафедри прикладної лінгвістики. При опрацюванні кожної теми студент має змогу ознайомитись з необхідними лексичним мінімумом (Wortschatz), користуватись Методичними рекомендаціями, проробити вправи на закріплення матеріалу. Після завершення кожної теми студентам пропонується виконати підсумковий тест до теми. Переклад газетно-журнальних заголовків» частини 1 курсу «Практики перекладу» охоплює 10 тестових завдань (множинна відповідь). Студентам пропонуються завдання:

- доповнити заголовок шляхом вибору правильної відповіді із наведених варіантів: a,b, c;
- навести правильний варіант (a,b,c) перекладу німецькою мовою посади «тодішній міністр охорони здоров'я»;
- доповнити відповідним дієсловом певний усталений вираз:

**Рис. 2. Фрагмент тестового завдання з курсу «Практика перекладу. Ч. 1». :
<https://vns.lpnu.ua/mod/quiz/attempt.php?attempt=7408190&cmid=443806&page=1>**

Правильний переклад передбачає знання німецькомовних реалій та відповідні навички передачі лінгвокультурного німецькомовного контенту засобами української мови і навпаки: вміння передати українські реалії засобами німецької мови.

Завданнями курсу «Практика перекладу (німецька мова) Ч. 2» є поглиблення і удосконалення навичок перекладу, сформованими внаслідок опрацювання Ч. 1 курсу. Курс передбачає формування наступних фахових компетентностей: здатність аналізувати німецьку мову на усіх рівнях.

Після даного курсу для здобувача освіти важливим є наступне:

- студент повинен володіти діловим мовленням;
- вміти здійснювати фонологічний, семантичний, лексикологічний, морфологічний та синтаксичний аналіз;
- перекладати, реферувати та анотувати як державною, так і іноземними мовами тексти різних жанрів;
- вміти адаптуватись до нових ситуацій та приймати рішення.

(Робоча програма навчальної дисципліни ВБ 2.10 Практика перекладу (німецька мова), ч. 2. Львів. 2023: <https://vns.lpnu.ua/course/view.php?id=5430>).

Курс «Практика перекладу Ч. 2» охоплює такі теми:

1. Конструкція „zu+Partizip I“; переклад конструкції „zu+Partizip I“ українською мовою; Інфінітивні звороти; Інфінітивні конструкції; Особливості перекладу інфінітивних зворотів та конструкцій українською мовою;
2. Утворення дісприкметника дійсного способу теперішнього часу активного стану (Partizip I). Особливості перекладу Partizip I;
3. Утворення дісприкметника дійсного способу минулого часу пасивного стану (Partizip II); особливості перекладу Partizip II; дісприкметникові звороти;
4. Переклад складнопідрядних речень (означальних, умови, допустових); складнопідрядні речення умови; трансформації складнопідрядних речень у номінативні звороти.
5. Переклад речень із прямою та непрямою мовою. Способи передачі непрямой мови. Ввідні дієслова непрямой мови. Особливості перекладу непрямой мови.
6. Переклад часових форм Konjunktiv I та Konjunktiv II. Значення і вживання форми Konjunktiv I. Особливості перекладу речень у Konjunktiv I. Значення і вживання форми Konjunktiv II. Особливості перекладу речень у Konjunktiv II.

Розглянемо для прикладу виклад теми 5 «Переклад речень із прямою та непрямою мовою. Способи передачі непрямой мови» курсу «Практика перекладу. Ч 2», розгорнутого на платформі MOODLE НУЛП (<https://vns.lpnu.ua/course/view.php?id=5430>). Студентам пропонується ознайомитись з теоретичними відомостями до теми, способами передачі речень із прямою мовою українською і навпаки (способами передачі речень з прямою мовою в українській мові німецькою). Окремо зосереджена увага на способах вживання слів автора, а також способів (Modus) при передачі прямої мови в у німецькій та українській мовах. Якщо ми перекладаємо речення з прямою мовою, то слова автора, які є прямою мовою, в німецькій мові відділяються від прямої мови комою і лапками:

Приклад: „Finanziert wurden diese Entwürfe“, kommentiert die Zeitschrift, „von den Personen selbst“.

На сторінці теми наведено *таблицю* відповідності передачі часів та способів (Indikativ, Konjunktiv, Konditionalis I) в українській та німецькій мовах з відповідними прикладами (вст. 1):

Präsens, Präteritum, Konditionalis I	Perfekt, Plusquamperfekt	Futurum, Konditionalis I
Теперішній час	Минулий час	Майбутній час

Вст. 1: Відповідність дієслівних часів в українській та німецькій мовах при передачі прямої мови

Приклади речень для перекладу:

Auf dem Gipfeltreffen erklärte der Ministerpräsident, Deutschland *helfe* der Europäischen Union (Präsens).

Переклад українською мовою: На саміті прем'єр – міністр сказав, що Німеччина допомагає Європейському Союзу.

Die Geldbörse berichtet, der Euro-Kurs *bliebe* derselbe (Präteritum). Переклад українською мовою: Згідно з повідомленнями валютної біржі курс валюти, а саме євро, є незмінним.

Spezialisten meinen, die Gespräche *würden* in der Zukunft noch einige Zeit eine wichtige Rolle spielen (речення з формою Konditionalis I).

Переклад: Експерти вважають, що розмови в майбутньому ще певний час будуть мати важливу роль.

У текстах, де вибір таких ввідних слів, які вказують на чиюсь думку або чиєсь припущення, та передає незгоду або згоду автора з думками інших осіб або підлягає сумніву, чи ці слова дійсно є правдиві прийнято використовувати відповідні слова на зразок: «мабуть», «очевидно».

Для передачі теперішнього часу у непрямої мові використовується здебільшого теперішній час, особливо, якщо мова йде про модальні дієслова:

Glücklich, nachdenklich, grüblerisch? Menschen und das Empfinden von Emotionen sind individuell höchst unterschiedlich. Dennoch könne jeder lernen, glücklicher zu leben, sagt Harvard-Forscher Arthur Brooks.

Переклад: Щасливий, роздумливий, сумний? Люди і сприйняття емоцій є індивідуально абсолютно різні. Тим не менше може кожен навчитись, бути щасливим говорить дослідник університету Гарвард Артур Брукс. Маємо модальне дієслово können, вжите в теперішньому часі і яке передає події також в теперішньому часі.

Наступний приклад також демонструє вживання теперішнього часу умовного способу для передачі дії в теперішньому часі.

Unser Unternehmen *helfe* in der Ukraine, bessere Führungsentscheidungen zu treffen, zum Beispiel, um den Einsatz von „Munition um 80 bis 90 Prozent zu steigern“, sagte Weizenegger.

Переклад: Наше підприємство допомагає в Україні знайти кращі керівні рішення, для прикладу, збільшити застосування амуніції на 80 або 90 відсотків, сказав Вайценеггер.

У цій темі окремим пунктом наголошується на вживанні кон'юнктива у непрямій мові.

Для прикладу наводимо наступні речення:

Sie sagte, dass sie unbedingt kommt (komme). } Sie sagte, sie komme auf jeden Fall.	Вона сказала, що вона прийде в будь-якому випадку.
---	--

Речення з непрямою мовою (нім.) перекладаються українською як складнопідрядне з підрядним додатковим зі сполучником, або без нього. Вживання кон'юнктива є обов'язковим в письмовій непрякій мові, коли вона виражена додатковим реченням без сполучника. В даному випадку умовний спосіб є лише засобом, який вказує на передачу чужої думки.

Натомість в додатковому реченні зі сполучником можна вживати як дійсний спосіб, так і умовний.

Відтворення чужої думки можна передати через теперішній час, через минулий, або через майбутній. Вживання часових форм кон'юнктива у німецькій мові відображають впевненість/невпевненість того, хто передає чужу думку:

Der Junge sagte, dass seine Schwester krank sei.

(Переклад: Хлопчик сказав, що його сестра хвора.)

Der Junge sagte, dass seine Schwester krank wäre.

(Переклад: Хлопчик сказав, що його сестра ніби (мабуть) хвора.)

Згідно з Робочою програмою на опрацювання теми «Переклад речень із прямою та непрямою мовою. Способи передачі непрямої мови» відведено 10 годин плюс 10 годин на самостійну роботу. Студенти мають можливість опрацювати вправи у ВНС на платформі MOODLE, а також користуватися додатковою літературою. По завершенні теми студенти виконують тестове завдання у ВНС. Тест включає 10 завдань на вибір правильної відповіді із множинного вибору (multiple choice) (рис. 4, 5).

Питання **4**

Відповіді ще не було

Макс. оцінка до 1

Відмітити питання

Редагувати питання

Süddeutsche Zeitung hat gestern berichtet, die Abgeordnetendie Verhandlungen über den Haushaltsentwurf für das kommende Jahr..... .

Виберіть одну відповідь:

a. habenabgeschlossen

b. würdenabgeschlossen

c. hätten.....abgeschlossen

Рис. 4. Тестове завдання до теми «Переклад речень із прямою та непрямою мовою»

Питання **1**

Відповіді ще не було

Макс. оцінка до 11

Відмітити питання

Редагувати питання

Der Bericht wird von einem Leser nacherzählt.

Ein Reporter berichtete Interessantes über die Luftrettung:

Seit Jahren die Zahl der Unfalltoten gesunken.

Dies nicht nur Ausdruck besserer Sicherheitstechnik.

Schon lange auch die Luftrettung per Hubschrauber immer weiter verbessert.

Oft ein Unfall in unwegsamem Gelände oder bei einem Unfall es Schwerstverletzte geben.

Ein Schwerstverletzter mit dem Hubschrauber schnellstmöglich ärztlich versorgt und große Chancen zu überleben.

So viel Sicherheit jeder.

Wenn aber jemand an der Tür , um einen Vertrag für die Luftrettung abzuschließen, dann

das vielleicht ein Betrugsversuch, denn die Luftrettung

in der Regel die Krankenkasse.

Рис. 5. Вигляд тестового завдання до теми «Переклад речень із прямою і непрямою мовою» у ВНС, розгорнутому на MOODLE НУЛП:

Після завершення курсу «Практика перекладу. Ч. 2» студентам пропонується виконати підсумковий тест, який охоплює завдання із вивчених тем. Тест складається із 15 завдань (рис. 6).

Практика перекладу (німецька мова), частина 2 [05375]

Особистий кабінет / Курси / Науково-навчальні інститути / Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій / Бакалаврат / Філологія / 4 курс / Практика перекладу (німецька мова), частина 2 [05

Рис. 6. Вигляд підсумкового тестового завдання до курсу «Практика перекладу. Ч.2»:

Для самостійної роботи студентам пропонується виконати переклад речень на рівні тексту. Студенти надсилають свої роботи через ресурс «Завдання». На практичних заняттях обговорюються результати виконаної роботи. Для прикладу наводимо тексти для самостійної роботи:

Kiew fordert klare Beitrittsperspektive von der Nato

Die von Russland angegriffene Ukraine hat kurz vor dem Nato-Gipfel in Vilnius erneut eine klare Beitrittsperspektive von der Militärallianz gefordert. „Die Ukrainer in der Nato sind der Eckpfeiler der Sicherheit in Europa“, schrieb der Berater im Präsidentenbüro, Mychajlo Podoljak, am Montag auf Twitter. Kiew **werde** ohne „aber“ und bürokratische Hürden Nato-Mitglied. „Bis dahin: noch mehr Technik, noch mehr Granaten, noch mehr Waffen“, forderte Podoljak. Davor hatte Außenminister Dmytro Kuleba eine angebliche Einigung der Nato-Mitglieder begrüßt, nach der die Ukraine auf vereinfachtem Weg ähnlich wie zuvor Finnland dem Militärbündnis **beitreten könne**. Eine Bestätigung dafür stand jedoch noch aus. (https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krieg-im-ticker-ukraine-eroberte-in-fuenf-wochen-wofuer-russland-sechs-monate-brauchte_id_57275780.html).

Polen schließt Alleingang bei Kampfjet-Lieferung an Ukraine aus

Unterdessen schloss der polnische Präsident Andrzej Duda aus, dass sein Land im Alleingang Kampfjets an die Ukraine **liefern würde**. Eine solche Entscheidung **müsse** von den Nato-Verbündeten gemeinsam **getroffen werden**, sagte das Staatsoberhaupt wenige Tage vor einem geplanten London-Besuch dem britischen Sender BBC. Duda betonte, dass eine Überlassung von F-16-Kampfjets von Polen an die Ukraine eine „sehr ernste Entscheidung“ **wäre**, die nicht leicht **zu treffen sei**. (https://www.focus.de/politik/ausland/das-ukraine-update-am-morgen-gefangene-wagner-soeldner-berichten-vom-grauen-in-ostukraine_id_185602461.html)

Результати. Період, зазначений в даній статті, а саме 2019-2023 рр., охоплює діахронію очного навчання та навчання онлайн.

У 2019 році завдання, укладені у віртуальному навчальному середовищі (ВНС) НУЛП на платформі Moodle, використовувались нами як додатковий ресурс для здійснення контролю якості знань студентів. Викладач налаштував час і кількість спроб на виконання завдань. Платформа Moodle була тим ресурсом, який підтверджував наявність або відсутність студента (-ів).

Дані, які ми одержали і опрацювали на підставі результатів після виконання студентами тестових завдань, розміщених на платформі Moodle, є такі: **2019-2020 рр.** (до пандемії): загальна кількість студентів I-го курсу 210 осіб; з цієї кількості 100 студентів виконували завдання на освітній платформі, що складає приблизно 50%.

Загальна кількість студентів II-го курсу складала 250 осіб; 100 студентів виконували завдання у ВНС, що становить 40%. Серед III – IV курсів маємо дещо інші результати: студенти III курсу: загальна кількість 200 осіб, з них 70 осіб (28,5%) виконували завдання у ВНС; студенти IV – курсу: 189 осіб, з них 90 осіб (47,6%) активно виконували завдання у ВНС. В середньому показник складав – 45% (I-II) курс; 61,25% (III-IV) курс. Результативність та якість знань студентів, які систематично виконували завдання, що розміщені у ВНС на освітній платформі, виявилась значно вищою, ніж в студентів, які додатково не виконували завдань та не складали тести на Moodle.

Впродовж **2022-2023 рр.** під час онлайн навчання маємо наступні результати: у січні 2022 р.: із загальної кількості студентів I-го курсу (240 осіб) виконували завдання і удосконалювали свої знання у ВНС на платформі Moodle 185 осіб

(88%); з числа студентів II-го курсу (250 чоловік) 170 студентів виконували тестові завдання (85%); на третьому курсі із 210 студентів 200 (97%) виконували завдання; на четвертому курсі – 196 осіб, з яких 130 використовували цей застосунок (76%). Як результат коефіцієнт успішності зріс на 30 відсотків, хоча, такий результат можна трактувати по-різному: це залежить від року навчання і, відповідно, від складності завдань: на старших курсах завдання є більш складними і, відповідно, вимагають більш ґрунтовних знань. Середній показник успішності становив на I та II курсах приблизно 86 відсотків, на III та IV відповідно показник не дуже відрізнявся, тобто складав приблизно 87 відсотків. Отже, результативність в умовах он-лайн та змішаного навчання зросла приблизно на 37 відсотків на I та II курсах та на 27 % відсотків на III та IV курсах. Ми не вбачаємо в такій статистиці нічого неочікуваного, оскільки в умовах он-лайн навчання активно використовуються електронні платформи та різноманітні сервіси, які є дієвим застосунком, за допомогою яких можна методично правильно організувати та ефективно опанувати навчальний матеріал.

Висновки. Дидактичний аналіз курсів «практика перекладу Ч. 1, Ч 2», розгорнутих у віртуальному початковому середовищі на електронно-освітній платформі MOODLE НУ «Львівська політехніка» дає змогу підсумувати наступне:

Навчальні курси «Практика перекладу Ч. 1 Ч. 2» відповідають основним методичним вимогам щодо викладання дисциплін з іншомовного циклу; при організації та змістовному наповненні автори намагались врахувати досягнення сучасної педагогічної, методичної та лінгвістичної науки, а також «Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти».

В процесі вивчення курсу у студентів формуються навички перекладу з німецької мови на українську і навпаки, що в подальшому сприяє удосконаленню фахової загальнолінгвістичної компетенції. Платформа MOODLE дає можливість опанувати курс перекладу згідно індивідуальних можливостей, оцінювати знання студентів та спостерігати динаміку оволодіння навичками перекладацької діяльності в межах конкретної теми та цілого курсу. Одержані результати дають підставу стверджувати, що освітня платформа MOODLE є ефективним засобом організації навчання, зокрема дисциплін з іноземних мов та курсів перекладацького циклу; платформа сприяє формуванню інноваційних компетенцій обох сторін навчального процесу (студент/викладач).

Перспективою подальших досліджень вбачаємо у дидактичному аналізі тестових завдань з курсу «Практика перекладу», розгорнутих на освітній платформі MOODLE, з метою визначення рівня валідності, об'єктивності, ефективності, системності та доцільності.

Література:

1. Антонюк Г. Д., Черниш Л. З. Дидактичні засади електронно-освітньої платформи Moodle при вивченні німецької мови як другої іноземної. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологія"*. Острог, Вид-во НУ "Острозька академія", 2021. Вип. 11 (79). С. 185–189.

2. Безлюдний О. І. та ін. Досвід використання змішаного навчання на заняттях з англійської мови у закладах вищої педагогічної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2019, т. 73, № 5. С. 86–100. [Електронний ресурс]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2669/1566>

3. Бескорса О. С. Система Moodle як засіб організації змішаного навчання практичної фонетики німецької мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 62, № 6. С. 86–97. [Електронний ресурс]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1832/1282>

4. Глинський Я. М., Пукач П. Я. Досвід змішаного навчання інформатики студентів економічних спеціальностей з використанням засобів LMS MOODLE та YUOTUBE. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2021. Т. 83, № 3. С. 113–124. [Електронний ресурс]. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3945/1808>

5. Доманецька І., Федусенко О., Іларіонов О., Красовська Г. LMS MOODLE як засіб організації середовища здобуття педагогами післядипломної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. Том 99. №1. С. 209–228 [Електронний ресурс]. URL: <file:///D:/Users/User/Downloads/5196-4.pdf>

6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. К.: Ленвіт, 2003. 273 с. [Ел. ресурс]. URL: <http://surl.li/eakvy>

7. Овчарук О. В., Товканець О. С. та ін. Організаційно-педагогічні умови використання інформаційно-цифрового середовища закладу загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Том 95, № 3. С. 41–57; [Електронний ресурс]. URL: <file:///C:/Users/User2/Downloads/5186-3.pdf>

8. Практика перекладу (німецька мова): Збірник вправ до дисципліни «Практика перекладу (німецька мова)» для студентів четвертого курсу спеціальності 035 „Філологія” ОКР «бакалавр» / укл.: І. О. Ліхнякевич, М. В. Кошлянь, Т. В. Балашова. Львів: вид-во НУЛП, 2017. 39 с.

9. Свиридчук В. Формування писемномовленнєвих навичок студентів-філологів на основі використання платформи MOODLE. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 2020. Вип. 187. С. 705–712. [Електронний ресурс]. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/issue/view/3/2>

10. Svyrydiuk V., Hordieieva A., Kyrykylytsia V. Internet technologies as a means of organizing the teaching of foreign language writing in the context of intercultural communication. *Information Technologies and Learning Tools*. 2024. Vol 99, № 1. P. 179–192; [Electronic resource]. URL: <file:///D:/Users/User/Downloads/5483%5E%5E%5E.pdf>

11. Čeponienė Lina, Galambos Péter et other. The collaborative Designing of a personalized hybrid LMS using a virtual machine in a cloud environment. *Information Technologies and Learning Tools*. 2023. Vol. 98, № 6. P. 142–163. [Electronic resource]. URL: <file:///D:/Users/User/Downloads/5242.pdf>

References:

1. Antoniuk H.D., Chernysh L.Z. "Didactic principles of the electronic educational platform Moodle in learning German as a second foreign language", Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". "Philology" series. Issue 11 (79). Ostrog, Publication of NU "Ostroh Academy", 2021. P. 185-189.

2. Bezludnyi O. I. and others. "Experience of using blended learning in English language classes in institutions of higher pedagogical education", Information technologies and teaching Tools, vol. 73, No. 5. c. 86–100, 2019. [Electronic resource]. Available: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2669/1566>

3. Beskorsa O.S. "The Moodle system as a means of organizing mixed learning of practical phonetics of the German language", Information Technologies and learning Tools, vol. 62, No. 6. c. 86–97, 2017. [Electronic resource]. Available: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1832/1282>

4. Glinskyi Y.M., Pukach P.Ya., "Experience of mixed learning of informatics of students of economics majors using LMS tools MOODLE and YUOTUBE", Information technologies and teaching Tools, vol. 83, No. 3, p. 113–124, 2021. [Electronic resource]. Available: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3945/1808>.

5. Domanetska I., Fedusenko O., Ilarionov O., Krasovska A. LMS MOODLE as a Means of organizing the environment for teachers postgraduate education, *Information technologies and teaching Tools*, 2024, vol. 83, No. 1, p. 209-228. [Electronic resource]. Available: <file:///D:/Users/User/Downloads/5196-4.pdf>
6. All-European recommendations on language education: study, teaching, evaluation, K.: Lenvit, 2003. -273p. [Electronic resource]. Available: <http://surl.li/eakvy>
7. Practice of translation (German language): Collection of exercises for the discipline "Practice of translation (German language)" for students of the fourth year of the specialty 035 "Philology" OKR "bachelor"(the authors: I.O. Likhnyakevich, M.V. Koshlan, T.V. Balashova), Lviv: Publishing House of the Lviv Polytechnic National University, 2017. 39 p.
8. Ovcharuk O., Tovkanets O. and other, The organizational and pedagogical conditions of using the informational and digital environment in the secondary school, *Information Technologies and Learning Tools*, 2023, Vol. 95, No 3, pp. 41-57; [Electronic resource]. Available: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/124>
9. Svyrydiuk V., "Formation of philology students' written and spoken skills based on the use of the MOODLE platform ", *Naukovi zapysky. Filolohichni nauky*, vol. 187, p. 705-712, 2020. (in Ukrainian); [Electronic resource]. Available: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/issue/view/3/2>
10. Svyrydiuk V., Hordieieva A., Kyryklytsia V. "Internet technologies as a means of organizing the teaching of foreign language writing in the context of intercultural communication", *Information Technologies and Learning Tools*, 2024, Vol 99, №1. P. 179-192; [Electronic resource]. Available: <file:///D:/Users/User/Downloads/5483%5E%5E%5E.pdf>
11. Čeponienė Lina, Galambos Péter et other, "The collaborative Designing of a personalized hybrid LMS using a virtual machine in a cloud environment", *Information Technologies and Learning Tools*, 2023, Vol 98, №6, p 142-163. [Electronic resource]. Available: <file:///D:/Users/User/Downloads/5242.pdf>

Отримано: 15 червня 2024 р.

Прорецензовано: 10 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 1 серпня 2024 р.

e-mail: kosenko.ann@chnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9390-871X>

e-mail: tataryn.tetiana@chnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7367-8296>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-42-47

Косенко А. В., Татарин Т. В. Семантика та функції сучасних англійських неологізмів у відеоіграх. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 42–47.

УДК: 811.111'373.43:[793.7:004

Косенко Анна Володимирівна,
доцент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Татарин Тетяна Володимирівна,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У ВІДЕОІГРАХ

У сучасному англійськомому дискурсі спостерігається значний розквіт засобів масової комунікації, що призводить до появи нового лексику та термінології. У зв'язку з цим, дослідження семантики та функцій неологізмів у відеоіграх виявляється актуальним, оскільки неологізми є важливим чинником мовної трансформації в контексті глобалізації та технологічного розвитку.

Відеоігри, як складова сучасної культури, мають значний вплив на формування мови та лексику. Вони стають не лише засобом розваги, а й важливим джерелом нового лексичного матеріалу, що відображає технологічні, соціальні та культурні зміни. Це есе розгляне роль відеоігор у формуванні неологізмів та їх вплив на сучасну культуру.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки неологізмів у відеоіграх, аналізі їхніх функцій та впливу на мову та культуру. Зокрема, дослідження розглядає процес формування нових слів та виразів у відеоігровому контексті, їхню роль у вираженні нових концепцій та ідей, а також вплив на сприйняття аудиторією.

Методологія включає аналіз лексичного складу відеоігор та інших публікацій, що стосуються геймінгу, а також порівняння семантичних особливостей неологізмів у різних мовних середовищах.

Результати дослідження сприятимуть кращому розумінню механізмів формування та функціонування неологізмів у відеоіграх, а також розкриють їхній вплив на еволюцію мови та культурні трансформації. Ці дані можуть бути корисними для лінгвістів, перекладачів, дослідників геймінгу та інших зацікавлених у мовних аспектах відеоігор.

Ключові слова: глобалізація, відеоігри, неологізми, формування мови, культурні трансформації.

Anna Kosenko,
Associate Professor of the Department of Communicative Linguistics and Translation,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Tetiana Tataryn,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SEMANTICS AND FUNCTIONS OF MODERN ENGLISH NEOLOGISMS IN VIDEO GAMES

The modern English-language discourse is characterised by a significant flourishing of mass communication, which leads to the emergence of new vocabulary and terminology. In this regard, the study of the semantics and functions of neologisms in video games is relevant, since neologisms are an important factor in language transformation in the context of globalisation and technological development.

Video games, as a component of modern culture, have a significant impact on the formation of language and lexicon. They become not only a means of entertainment, but also an important source of new lexical material reflecting technological, social and cultural changes. This essay will examine the role of video games in the formation of neologisms and their impact on contemporary culture.

The aim of the study is to identify the specifics of neologisms in video games, analyse their functions and influence on language and culture. In particular, the study examines the process of forming new words and expressions in the video game context, their role in expressing new concepts and ideas, and their impact on audience perception.

The methodology includes analysing the lexical composition of video games and other publications related to gaming, as well as comparing the semantic features of neologisms in different language environments.

The results of the study will contribute to a better understanding of the mechanisms of formation and functioning of neologisms in video games, as well as reveal their impact on the evolution of language and cultural transformations. This data can be useful for linguists, translators, gaming researchers and others interested in the linguistic aspects of video games.

Keywords: globalization, video games, neologisms, language formation, cultural transformations.

Постановка проблеми. Сучасні відеоігри не лише стають популярною формою розваги, але й активно впливають на мову та лексику сучасності. За останні десятиліття відбувається значний розвиток нових слів та виразів у мові, що виникають в контексті відеоігрової культури. Однак, дослідження їхньої семантики та функцій у ще недостатньо вивченому полі лінгвістики та культурології залишається актуальним завданням.

Поява нових слів та виразів у мові, пов'язаних з відеоіграми, відображає зміни в технологічному, соціальному та культурному середовищі. Однак, поки що існує обмежена кількість досліджень, присвячених семантиці та функціям цих неологізмів у мовленнєвому та культурному контексті. Дослідження семантики нових слів, їхнього походження та вживання може розкрити глибину впливу відеоігор на мовну еволюцію та культурні трансформації.

Отже, розуміння семантики та функцій сучасних англійських неологізмів у відеоіграх є ключовим для розкриття їхнього впливу на мову та культуру, а також для розвитку сучасної лінгвістики та культурології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на швидкий розвиток інтернету та поширення відеоігор як основного формату розваги, зростає інтерес до дослідження семантики та функцій неологізмів у цьому контексті. Український науковий простір лише починає розглядати вплив відеоігор на мову та культуру. Дослідження з семантики та функцій сучасних англійських неологізмів у відеоіграх, здійснені в українському контексті, є обмеженими або навіть відсутніми. Проте, останні дослідження з міжнародної спільноти надають цінний допоміжний матеріал для подальшого аналізу і розуміння цього явища.

Зокрема, дослідження лінгвіста Астрід Енслін (2011) "The Language of Gaming" висвітлює роль мови в культурі геймінгу. Енслін досліджує вплив відеоігор на мовний ландшафт, вказуючи на появу нових слів та виразів, які активно використовуються серед геймерської спільноти.

Також, дослідження Рамона Мендеса (2019) "Specialized Terminology in the Video Game Industry: Neologisms and their Translation" пропонує корпусний аналіз лексичних інновацій у відеоіграх. Мендес розглядає походження та розповсюдження неологізмів у геймерському середовищі, висвітлюючи їхню роль у вираженні специфічних концепцій та ідей.

Мета статті полягає у виявленні специфіки неологізмів у відеоіграх, аналізі їхніх функцій та впливу на мову та культуру. Зокрема, дослідження розглядає процес формування нових слів та виразів у відеоігровому контексті, їхню роль у вираженні нових концепцій та ідей, а також вплив на сприйняття аудиторією.

Виклад основного матеріалу. Неологізми, як новоутворення в мові, постійно з'являються і відображають сучасні технологічні, соціальні, культурні та наукові реалії. Утворення неологізмів у сучасній англійській мові відбувається за допомогою різноманітних мовних процесів та методів, які відображають сучасні тенденції та потреби суспільства (Биховець, 1988).

Один із аспектів, який варто розглянути, – це семантика неологізмів. Вони часто виникають у зв'язку зі змінами в технологіях, соціальному середовищі та культурних тенденціях. Наприклад, в англійській мові терміни, пов'язані з інноваційними технологіями, такі як "blockchain" або "artificial intelligence", стають все більш поширеними, тоді як українські неологізми можуть бути пов'язані з політичними або культурними подіями, наприклад, "путінізм" або "смартфонізація" (Aleksandruk & Palchevska & Hubysh, 2023).

Стилістичні особливості неологізмів також заслуговують на увагу. Вони можуть відображати не лише новизну концепцій, а й створювати ефектність у тексті. Наприклад, використання неологізмів може надати статті сучасний та професійний характер, підкреслити авторитет автора або привернути увагу аудиторії (Биховець, 1988).

Неологізми, як новоутворення в мові, виконують різноманітні функції в сучасній англійській мові. Вони відображають сучасні технологічні, культурні, соціальні та наукові реалії, а також відтворюють нові концепції та явища. До основних функцій неологізмів в сучасній англійській мові можна віднести: вираження нових ідей та концепцій, адаптація до технологічних змін, створення спеціалізованої лексики, вираження моди та трендів, збагачення мови, створення ефективної комунікації (Грицай, 2014).

Відеоігри стають справжнім лабораторним полем для творення нових слів та виразів. Поняття, які виникають у відеоігровому середовищі, швидко відображаються у мові геймерів та, в подальшому, в загальному мовленні. Наприклад, терміни "respawn" (відновлення персонажа після смерті), "level up" (підвищення рівня героя), "boss fight" (битва з головним босом) та інші швидко стають частиною загального лексикону (Méndez, 2019).

Крім того, відеоігри активно використовуються для створення мовних грифів, жаргонних виразів та скорочень. Наприклад, "GG" (скорочення від "good game" – гарна гра) використовується для позначення закінчення гри з висловленням поваги до опонента (Méndez, 2019). Такі вирази швидко розповсюджуються у мові геймерських спільнот та можуть навіть впливати на загальні комунікативні практики.

Неологізми, створені відеоіграми, відображають не лише технологічний прогрес, але й соціокультурні та культурно-історичні аспекти. Наприклад, термін "sandbox" (вільна гра, пісочниця) виник у зв'язку з розвитком відкритих світів у відеоіграх, де гравці можуть вільно досліджувати великі ігрові простори. Це не лише технічна характеристика, а й відображення соціального прагнення до вільності та самовираження.

Важливо також відзначити, що вплив відеоігор на мову не обмежується лише створенням нових слів. Вони активно використовують мовні оберти, метафори та ідіоми, що також впливає на спосіб мислення та сприйняття світу. Наприклад, вживання виразів типу "level up in life" (підвищити рівень у житті) вказує на вплив ігрового досвіду на реальність.

Утворення неологізмів гравцями у відеоігри (геймерами) є цікавим феноменом. Використання внутрішньогрупової термінології є поширеною стратегією, яка використовується для демонстрації солідарності з групою, показуючи, що людина докладає зусиль, щоб визнати і використовувати термінологію групи (McCulloch, 2019).

Розглянемо сучасні англійські неологізми у контексті відеоігор, які ми відібрали з інтернет-словника Oxford Dictionary. Відеоігри, як важлива складова сучасної культури, не лише розважають, але і активно впливають на лінгвістичний ландшафт. Індустрія відеоігор не тільки породжує нові терміни та вирази, але й активно використовує вже існуючу лексику, надаючи їй нові значення та контексти.

По-перше, розглянемо найпоширеніші неологізми, які можна зустріти у сучасних відеоіграх:

Easter egg (пасхалка) – таємне або приховане повідомлення, об'єкт або функція у відеоіграх або програмах. Наприклад: *Did you know there's an easter egg hidden in the game that unlocks a special bonus level? (Чи знаєте ви, що в грі заховане пасхальне яйце, яке відкриває спеціальний бонусний рівень?)*

Loot box (скриня або контейнер з лутом, лутбокс) – віртуальний контейнер, що містить випадковий асортимент внутрішньої валюти, предметів або нагород для персонажів у відеоіграх. Наприклад: *Children and young people should not be able to purchase loot boxes without parental approval.. Діти та молодь не повинні мати можливості купувати лутбоксы без дозволу батьків...*

Speedrun (спідран, надшвидке проходження) – швидке проходження гри або рівня з максимально можливою швидкістю. Наприклад: *I watched a speedrun of that game and couldn't believe how quickly they completed it. Я подивився спідран цієї гри і не міг повірити, як швидко вони її пройшли.*

Farm (фармити) – збирання ресурсів, досвіду або предметів у грі з метою покращення персонажа або вирішення завдань. Наприклад: *Let's go to the forest area to farm some gold and level up our characters. Давай підемо до лісу, щоб добути трохи золота і підвищити рівень наших персонажів.*

Ping (пінг) – показник часу, який затрачається на передачу даних від комп'ютера гравця до сервера гри, а також відгук гравця на певні дії у грі. Наприклад: *(My ping is really high today, so I'm experiencing a lot of lag in the game. Мій пінг сьогодні дуже високий, тому я відчуваю сильні затримки в грі.*

Noob (нуб, новачок) – гравець, який є новачком або не досить вправним у відеоіграх. Наприклад: *Don't be such a noob, learn to play better!(Не будь таким нубом, навчися грати краще!)*

Lag (лаг, лаги) – затримка у відгуку гри або зниження кадрової частоти, які виникають через погане з'єднання з Інтернетом або низьку продуктивність комп'ютера. Наприклад: *I can't play properly with this lag, my character keeps freezing. Я не можу нормально грати з цим лагом, мій персонаж постійно зависає*

Patch (апдейт, оновлення, патч) – оновлення програмного забезпечення гри для виправлення помилок, вдосконалення геймплею або введення нового контенту. Наприклад: *The latest patch introduced some exciting new features to the game. Останній патч додав до гри кілька цікавих нових функцій.*

Twink (другий акаунт, твінк) – вторинний або альтернативний акаунт гравця у відеоіграх. Наприклад: *I use my twink account when I want to play incognito. (Я використовую свій твінк-акаунт, коли хочу грати інкогніто.)*

Cheatsheet (чит-коди, шпаргалка) – набір або список скорочених команд або стратегій, які допомагають гравцю в грі. Наприклад: *I keep a cheatsheet of keyboard shortcuts handy for quick reference. (Я тримаю під рукою шпаргалку з комбінаціями клавіш для швидкого доступу.)*

Roleplay (рольова гра, ролплей) – відтворення ролі або персонажа у відеоігрі, часто включає взаємодію з іншими гравцями у вигляді рольової гри. Наприклад: *I love to roleplay as a fantasy character in online multiplayer games. (Я люблю грати роль фентезійного персонажа в багатокористувацьких онлайн-іграх.)*

Gank (гангати, ганганути) – у відеоіграх, особливо в МОБА-іграх, таких як Dota 2, це атака або убивство гравця противника з перевагою в числі або підступністю. Наприклад: *The team coordinated a gank in the top lane to take down the enemy carry. (Команда скоординувала ганк на верхній, щоб нейтралізувати ворожого керрі.)*

Mob (моб, кріп) – ворожий монстр або група монстрів у відеоігрі. Наприклад: *We need to defeat that mob before we can enter the dungeon. (Нам потрібно перемогти цього моба, перш ніж ми зможемо потрапити до підземелля.)*

Cooldown (КД, кулдаун) – період часу, який гравець повинен зачекати перед тим, як знову використовувати певну здатність чи предмет у грі. Наприклад: *I can't use that ability yet, it's still on cooldown. (Я ще не можу використати цю здатність, вона все ще на перезарядці.)*

По-друге, розглянемо неологізми, які були утворені за допомогою скорочення або аббревіацій:

МОБА – скорочення від Multiplayer Online Battle Arena, жанр відеоігор, який включає гру в командних боях між гравцями у великих аренах. Наприклад: *I enjoy playing MOBAs with my friends on weekends. (Я люблю грати у МОБА з друзями на вихідних.)*

NPC (Non-player character) – персонаж у грі, яким керує штучний інтелект, а не реальний гравець. Наприклад: *In this game, you can interact with various NPCs to complete quests. (У цій грі ви можете спілкуватися з різними НПС для виконання квестів.)*

TP (noun) – скорочення Teleport, зазвичай вказує на здатність гравця телепортуватися на карту або до іншого місця у грі. Наприклад: *Use the TP scroll to teleport to the base quickly. (Використовуйте сувій телепортації, щоб швидко телепортуватися до бази.)*

AFK – аббревіатура Away From Keyboard, вказує на те, що гравець тимчасово відсутній в грі або неактивний. Наприклад: *He went AFK in the middle of the match and caused us to lose. (Він вийшов АФК посеред гри і призвів до нашої поразки.)*

FPS (First Person Shooter) шутер від першої особи -. Це жанр відеоігор, у яких гравець спостерігає за подіями з першої особи та здійснює відстріли зі зброї. Наприклад: *FPS games like Call of Duty are very popular among gamers. (Гри ШПО, такі як Call of Duty, дуже популярні серед геймерів.)*

RPG (Role-Playing Game) – скорочення від Рольова гра. Це жанр відеоігор, в яких гравцеві дозволяється взаємодіяти з умовним світом і відігравати ролі різних персонажів. Наприклад: *My favorite genre of games is RPG because I love role-playing. (Мій улюблений жанр ігор – це РПГ, оскільки я люблю рольову гру.)*

MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game) – скорочення від Масова багатокористувацька онлайн-рольова гра. Це жанр відеоігор, у яких гравці взаємодіють один з одним у великому віртуальному світі через Інтернет. Наприклад: *MMORPGs allow players from around the world to interact in a virtual environment. (MMORPG дозволяють гравцям з усього світу взаємодіяти у віртуальному середовищі.)*

HUD (Heads-Up Display) – скорочення від Відображення на голові. Це інтерфейс, який відображає різну інформацію гравцю на екрані під час гри, таку як здоров'я, броня, місцезнаходження тощо. Наприклад: *The HUD provides important information like health and ammo levels. (ХУД надає важливу інформацію, таку як рівні здоров'я та боєприпасу.)*

HP (Health Points) – скорочення від Здоров'я. Це кількість здоров'я або життєвої сили, яка залишилася у гравця або ворога. Наприклад: *Make sure to keep an eye on your HP during battles to avoid getting defeated. (Переконайтеся, що ви слідкуєте за своїм HP під час боїв, щоб уникнути поразки.)*

XP (Experience Points) – скорочення від Очки досвіду. Це показник досвіду, який гравець отримує за виконання завдань або перемоги в битвах, і який дозволяє розвивати персонажа. Наприклад: *You need to earn XP to level up your character and unlock new abilities. (Вам потрібно заробляти XP, щоб підняти рівень свого персонажа та відкрити нові можливості.)*

Використання скорочень сприяє формуванню спільної мови серед гравців, яка відокремлює їхню спільноту від загальної мовної практики. Це підвищує почуття належності до геймерської культури. Використання скорочень спрощує та прискорює комунікацію в грі, особливо в ситуаціях, коли час обмежений або потрібно передати важливу інформацію швидко. Скорочення допомагають структурувати та організувати ігрове спілкування, роблячи його більш систематичним та легким для сприйняття.

По-третє, розглянемо неологізми які широко використовуються у відеоіграх, що утворилися внаслідок складання основ двох англослов'янських слів:

Cyberpunk – поєднання слів cyber (кібер-) та punk (панк), використовується для опису науково-фантастичного жанру або культурного напрямку. Наприклад: *Cyberpunk games often explore dystopian futures where technology clashes with society.* (Кіберпанк-ігри часто досліджують дистопію, де технологія стикається з суспільством.)

Hacktivist – поєднання слів hack (хакерство) та activist (активіст), використовується для опису особи, яка використовує хакерські методи для політичних або соціальних цілей. Наприклад: *The protagonist of the game is a hacktivist fighting against corrupt corporations.* (Протагоніст гри – це хактивіст, який бореться проти корумпованих корпорацій.)

Questline – поєднання слів quest (квест) та line (лінія), використовується для опису послідовності квестів у відеоіграх. Наприклад: *Follow the questline to uncover the mysteries of the ancient ruins.* (Слідуйте за лінією квестів, щоб розкрити таємниці давніх руїн.)

Cyborg – поєднання слів cyber (кібер-) та organism (організм), використовується для опису організму, який частково складається з механічних та біологічних частин. Наприклад: *The cyborg protagonist struggles to find its place in a world torn between man and machine.* (Кіборг-протагоніст бореться з пошуком свого місця в світі, розділеному між людиною та машинами.)

Biohacker – поєднання слів bio (біо-) та hacker (хакер), використовується для опису особи, яка використовує біологічні технології або методи для створення нових продуктів або послуг. Наприклад: *The biohacker is experimenting with genetic modifications to enhance human capabilities.* (Біохакер експериментує з генетичними модифікаціями для підвищення людських можливостей.)

Level-up – поєднання слів level (рівень) та up (вгору), використовується для опису процесу підвищення рівня навичок або характеристик персонажа у відеоіграх. Наприклад: *I need to level up my character before taking on the next boss.* (Мені потрібно підняти рівень свого персонажа перед тим, як взятися за наступного боса.)

Утворення неологізмів шляхом складання основ дозволяє розробникам відеоігор створювати нові терміни, що точно відображають концепції, об'єкти чи ідеї у своїх іграх. Це свідчить про творчий підхід до мовної експресії та дозволяє створювати унікальну термінологію для кожної гри.

Багато з таких неологізмів надають інформацію про об'єкт чи концепцію, яку вони представляють. Такий підхід дозволяє коротко та ефективно передати сутність певного аспекту гри. Багато з цих неологізмів відображають популярні теми та жанри відеоігор, такі як науково-фантастичний або кіберпанк, ретрогеймінг та інші. Це свідчить про те, що створення нових слів у відеоігровій галузі часто відбувається у контексті вже існуючих тенденцій та популярних напрямків. Використання неологізмів у відеоіграх також свідчить про креативність та інноваційність розробників, які постійно шукають нові способи виразу та вдосконалення геймплею.

По-четверте, розглянемо неологізми які широко використовуються у відеоіграх, що утворилися внаслідок афіксації або суфіксації:

Crafting – поєднання слова craft (ремесло) з суфіксом -ing, використовується для опису процесу створення або виготовлення предметів у відеоіграх. *The crafting system allows players to create unique weapons and items from gathered resources.* (Система ремесел дозволяє гравцям створювати унікальну зброю та предмети зібраних ресурсів.)

Glitchy – поєднання слова glitch (глюк) з суфіксом -y, використовується для опису стану, коли відеоігра має численні помилки або проблеми. *The game became unplayable due to its glitchy nature, with constant crashes and bugs.* (Гра стала непридатною до гри через свою глюкавість, з постійними збоями та помилками.)

Grinding (грінд, грайнд) – використовується для опису монотонного процесу повторення певних дій для отримання ресурсів чи досвіду. *I'm grinding for gold so I can buy better equipment.* (Я грінжу золото, щоб купити краще обладнання.)

Leveling (левелінг) – використовується для опису процесу отримання досвіду та підвищення рівня персонажа в грі. Наприклад: *I spent hours leveling up my character to unlock new abilities.* (Я годинами прокачував свого персонажа, щоб відкрити нові здібності.)

Laggy – характеристика гри або інтернет-з'єднання, яка має значну затримку або перебої. *I can't play; the game is too laggy.* (Я не можу грати, гра занадто лагає.)

Багато з цих термінів вже стали стандартною частиною геймерського словника, що вказує на стабільність мови серед геймерської спільноти та її готовність приймати нові терміни. Неологізми створюються для точного вираження понять, які можуть бути унікальними для відеоігор або геймерського досвіду. Наприклад, термін "laggy" чудово описує проблеми затримки в грі. Мова геймерів постійно змінюється та розвивається разом зі змінами в індустрії відеоігор. Нові технології та геймплейні механіки можуть впливати на виникнення нових термінів або зміну значень вже існуючих.

По-п'яте, розглянемо фразеологізми, які утворилися внаслідок неправильної вимови та неправильного написання, а також калькування:

Lootz – предмети або нагороди, зібрані гравцем після перемоги в битві. Наприклад: *I found some epic lootz in the dungeon.* (У підземеллі я знайшов епічний лут.)

Gamerz – гравці, які активно грають у відеоігри або виконують ігрові завдання. Наприклад: *The gamerz community is excited about the upcoming game release.* (Геймерська спільнота з нетерпінням чекає на майбутній реліз гри.)

Skillz – навички або вміння, які гравець виробляє в ході гри або тренувань. Наприклад: *His mad skillz helped him win the championship.* (Його шалені навички допомогли йому виграти чемпіонат.)

Leeroying – Походить з відомого відеоролика World of Warcraft, де гравець на ім'я Лірой Дженкінс стрибнув у бій без стратегії, що призвело до загибелі його команди. Гравці почали використовувати Leeroying, щоб описати подібну безрозсудну поведінку. Наприклад: *Stop leeroying every boss fight! We need a plan!* – *Перестаньте ліроїти на кожному босі! Нам потрібен план!*

Griefing – Походить від grief, цей термін описує гравців, які намагаються навмисно спричинити роздратування або горе іншим, часто через руйнівну або дратівливу поведінку. *I got banned from the server for griefing other players. – Мене забанили на сервері за те, що я тероризував інших гравців.*

Zerg rush – Популяризувався стратегією у грі StarCraft, де гравці завалюють супротивників великою кількістю низькорівневих одиниць, що нагадує агресивні тактики раси Зерг. *Their strategy was a classic zerg rush, overwhelming us with numbers. – Їхня стратегія була у закидуванні нас м'ясом, переважаючи нас чисельністю.*

Cheesing – Походить від концепції використання сир (дешевих тактик), це описує експлуатацію або використання нечесних тактик для отримання переваги у грі. *He keeps cheesing his way to victory with those cheap tactics. – Він постійно виграє, використовуючи дешеві тактики.*

Tank and spank – Створений для опису стратегії, де важкоозброєні персонажі (танки) поглинають пошкодження, тоді як інші завдають пошкодження (spank), нагадуючи ролі в традиційних бойових рольових ігор. *We need a tank and spank strategy for this boss fight. – Нам потрібна стратегія танкування та завдання шкоди для цієї битви з босом.*

Critter – Спочатку це було помилкове написання creature, тепер воно відноситься до малих, не загрожують створіннь у грі, часто використовуваних для косметичних або екологічних цілей. *Watch out for that critter, it might lead you to a hidden treasure. – Обережно з цією тваринкою, вона може привести вас до схованого скарбу.*

Неправильна вимова та написання слова можуть призвести до створення нових слів або фраз, які отримують нові значення або стають популярними серед користувачів мови. Багато фразеологізмів, що виникли через неправильне сприйняття або адаптацію сленгових виразів у мовній спільноті, пов'язані з культурою і технологіями, такими як відеоігри. Навіть помилкові варіанти слова можуть стати поширеними та використовуваними в мовленні, що свідчить про постійний розвиток мови та гнучкість мовленнєвого спілкування.

По-шосте, розглянемо неологізми у відеоіграх, які утворились внаслідок зміни частини мови. В даних випадках, часто вживані іменники стали вживатися як дієслова:

(To) Loot (дієслово) – Від looting, іменник для позначення предметів або винагороди, отриманих у грі. Тепер він використовується як дієслово для опису дії збору або розшуку предметів серед вражених ворогів чи скарбниць.

(To) Cap (дієслово) – Від capping, що вказує на обмеження або максимальне значення. Описує дію досягнення або захоплення контрольної точки, цілі або максимального значення.

(To) DPS (дієслово) – аббревіатура для damage per second. Описує дію завдачі пошкоджень ворогам регулярно та ефективно.

(To) Camp (дієслово) – Від camping, що вказує на місце відпочинку або розваг. Використовується коли гравець залишається в одному місці, часто для підстерігання або очікування ворогів.

(To) Rush (дієслово) – Від rushing, що вказує на раптовий рух чи напад. Описує дію – швидко просуватися або атакувати без коливань.

(To) PvP (дієслово) – аббревіатура для player versus player (гравець проти гравця). Описує дію залучення до бою з іншими гравцями.

(To) Snipe (дієслово) – Початково sniping, що описує точний дальній постріл. Описує дію здійснення точних дальніх пострілів, часто з прихованої позиції.

(To) Troll (дієслово) – Від trolling, що вказує на міфічне створіння. Описує дію умисного провокування або антагонізму інших у грі.

(To) Whale (дієслово) – Початково whaling вживався як іменник, що вказує на велику морську тварину. Описує дію витрачання значної суми грошей на внутрішньоігрові покупки або мікротранзакції.

З цього можна зробити наступні висновки:

Створення мовних штампів та конвенцій: Часте вживання іменників у формі дієслів може призвести до створення мовних штампів або конвенцій, які стають загальноприйнятими серед геймерської спільноти, спрощуючи комунікацію та розуміння специфічних геймерських контекстів.

Підсилення імпаکتу та емоційного навантаження: Використання дієслів для опису дій в грі може підсилити ефект та емоційне навантаження виразів, оскільки дії стають більш живими та динамічними, а саме слова стають більш дієвими та виразними.

Висновки. Неологізми виникли внаслідок швидкого розвитку технологій. Вони відображають нові підходи, концепції та реалії, пов'язані з інформаційними технологіями, інтернетом, відеоіграми та іншими аспектами цифрової культури. Неологізми мають культурний контекст і відображають певні тенденції, цінності та ідеї, що присутні в сучасному суспільстві. Наприклад, терміни "cyberpunk" або "hacktivist" відображають культурні явища і погляди на технологію та інформаційну безпеку. Деякі неологізми відображають технічну складність сучасного світу. Наприклад, термін "cyborg" відображає змішання біологічних та механічних елементів, що стає все більш реальним завдяки прогресу в області науки та технологій. Нові слова та вирази в геймерській лексиці формуються за допомогою різних способів творення, таких як афіксація, складання, зміна частин мови, аббревіація та калькування. Багато неологізмів у відеоіграх відображають сучасні технологічні та культурні тенденції, віддзеркалюючи зміни в геймерській культурі та технологічному прогресі. Виділяється роль неологізмів у формуванні та збереженні ідентичності та специфіки геймерської мовної спільноти, яка постійно розширюється та збагачується новими словами та виразами. У підсумку, відеоігри відіграють ключову роль у формуванні неологізмів та впливі на сучасну культуру. Вони створюють нові слова, вирази та концепції, які швидко стають частиною загального мовного вживання, а також впливають на спосіб мислення та комунікації. Таким чином, вивчення мови відеоігор стає важливим аспектом сучасної лінгвістики та культурології.

Література:

1. Биховець Н. М. Запозичення серед англійських неологізмів. *Мовознавство*. 1988. № 6. С. 5–12.
2. Грицай І. С. Сучасні підходи до вивчення неологізмів. Київ, 2014.

3. Iryna Aleksandruk, Oleksandra Palchevska, Petro Hubych. The impact of neologisms on the development of the modern Ukrainian media discourse of war Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization» (February 19-20, 2023).

4. McCulloch, G.. (2019). Because Internet: Understanding the New Rules of Language. Riverhead Books.

5. Oxford Dictionary [Інтернет-ресурс]. URL: <https://www.oed.com>

6. Ramón Méndez González Specialized Terminology in the Video Game Industry: Neologisms and their Translation 2019, 16p.

References:

1. Bykhovets N. M. Borrowings among English neologisms. Linguistics. 1988. № 6. С. 5–12.

2. Hritsay I.S. Modern approaches to the study of neologisms. Kyiv, 2014.

3. Iryna Aleksandruk, Oleksandra Palchevska, Petro Hubych. The impact of neologisms on the development of the modern Ukrainian media discourse of war Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference "Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization" (February 19-20, 2023).

4. McCulloch, G. (2019). Because Internet: Understanding the New Rules of Language. Riverhead Books.

5. Oxford Dictionary [Internet resource]. Access mode: <https://www.oed.com>.

6. Ramón Méndez González Specialized Terminology in the Video Game Industry: Neologisms and their Translation 2019, 16 p.

Отримано: 19 червня 2024 р.

Прорецензовано: 2 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 20 липня 2024 р.

e-mail: i.shkarban@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3450-910X>

Researcher ID: ABN-7157-2022

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-48-51

Shkarban I. V. Eap for Masters in Philosophy: CLIL aspects. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 48–51.

УДК: 37.013.74:81'246.3

Inna Shkarban,
PHD in Philological Sciences,
Associate Professor of English Language and Communication Department,
Faculty of Romance and Germanic Philology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

EAP FOR MASTERS IN PHILOSOPHY: CLIL ASPECTS

The article critically outlines certain aspects of the Content and Language Integrated Learning (CLIL), practically implemented in the design of the author's e learning educational and methodical complex of the discipline "Basics of Scientific Communication in a Foreign Language" for the preparation of the first- and second-year Masters under the Educational and Scientific Program 033.00.01 Philosophy implemented at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University in 2022. The benefits of integrated pedagogical technologies for the effective mastering of the subject specific EAP comprise the trajectories of needs and expectations studying, Task-based Material Design for Academic Purposes, assessment variability and scaffolding, critical thinking enhancement and argumentative discourse strategies assimilating, teamwork and peer to peer cooperation, SWOT analysis of the recent research in the academic field of philosophy. At the same time, the objective challenges visualized by the Theory of Cognitive Load are indicated: CLIL within academic philosophy covers multi-level human-creative meaningful content, determined by the subject specifics of academic philosophizing, where English for Academic Purposes is the base ground constituent of the e-learning content design. Considering that the productivity of the educational process is directly dependent on the amount of cognitive effort spent on identifying, recognizing, comprehending and information processing, the actual academic content of professionally oriented discourse can potentially lead to a deterioration of the expected learning outcomes in the case of a low language proficiency in English Medium Instruction (EMI). Effective planning, balanced goal-setting, the optimal ratio of the facilitator role of the teacher, active involvement of students in the subject specific experience exchange under the conditions of qualitatively organized group and peer interaction, systematic implementation of Task-based Material Design for Academic Purposes as well as variability of quantitatively measured assessment through qualitative scaffolding and self-reflection are singled out in the paper as efficient pedagogical strategies of the CLIL implementation.

Keywords: Content Language Integrated Learning (CLIL), English Medium Instruction (EMI), English for Academic Purposes (EAP), e-learning educational and methodical complex, Task-based Material Design for Academic Purposes.

Шкарбан Інна Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та комунікації,
Факультет романо-германської філології,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

АНГЛІЙСЬКА МОВА ДЛЯ АКАДЕМІЧНИХ ЦІЛЕЙ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ ФІЛОСОФІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНО-МОВНОГО ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ

У статті критично окреслено окремі аспекти методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL), практично впроваджені в розробці авторського електронного навчально-методичного комплексу дисципліни "Основи наукової комунікації іноземною мовою" для підготовки магістрів першого та другого року навчання за освітньо-професійною програмою 033.00.01 Філософія, затвердженою в Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка в 2022 році. Серед позитивних здобутків інтегрованих педагогічних технологій для ефективного опанування предметної специфіки англійської мови в академічних цілях окреслені траєкторії вивчення потреб та очікувань, проектування системи формувальних вправ, варіативність та ранжування оцінки, розвиток критичного мислення та опанування стратегій аргументованого мовлення, командна та групова робота, SWOT аналіз новітніх досліджень у предметній галузі філософії. Водночас зазначено об'єктивні виклики, унаочнені теорією когнітивного навантаження: методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) в аспекті вивчення академічної філософії охоплює багаторівневий людинотворчий значущий зміст, зумовлений предметною специфікою академічного філософування, де англійська мова для академічних цілей є первинним складником змістотворення. Враховуючи, що продуктивність навчального процесу прямо залежна від кількості когнітивних зусиль, затрачених на ідентифікацію, розпізнавання, осмислення та продукування інформації, фактичний академічний зміст професійно спрямованого дискурсу потенційно може призвести до погіршення очікуваних результатів навчання за умови неналежного рівня володіння англійською мовою, що є основною мовою викладання. Ефективне планування, виражене цілепокладання, оптимальне співвідношення фасилітаторської ролі викладача, активне залучення студентів до обміну досвідом за умов якісно організованої групової та парної взаємодії, систематичне впровадження комплексу формувальних вправ та ранжування кількісно вимірюваної оцінки через якісно та рефлексивно обґрунтовану виокремлено як педагогічні стратегії оптимального впровадження CLIL.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), англійська як основна мова викладання (EMI), англійська мова для академічних цілей (EAP), електронний навчально-методичний комплекс, метод TBL (навчання, що базується на завданнях) для створення академічного змістового контенту.

Problem statement. Nowadays the phenomenon of English Medium Instruction (EMI) in higher education is well established through the educational practices of the European universities. Given the understandable expectations of English proficiency, linguistic gains generated by EMI in students as well as subject specific research findings, English-taught disciplines have proliferated

across higher educational curricula and proved to become a standard strategy to guide the academic staff. Content and Language Integrated Learning (CLIL) is universally addressed as a balanced methodology to achieve sufficiently both learning objectives and outcomes. Research findings to date indicate that, despite holding complex and ambivalent attitudes toward EMI, students across contexts seem to be more satisfied than unsatisfied with it (Barrios, López-Gutiérrez & Lopez-Agudo, 2022). Yet little research so far has explored the impact of collaborative classroom methodologies on learners' motivation towards both content and language in integration. Even when positive findings in terms of language motivation in CLIL cohorts are reported, this line of enquiry presents some methodological flaws. Attention to CLIL methodologies with the fundamental thesis of "CLIL for all" to ensure high motivation ranks in both teachers and students (Çekrezi, 2011) appears overdue at least for the absence of clear guidelines in its implementation, considering "terminological and pedagogical vagueness of CLIL" (Arnándiz, Moliner & Alegre, 2022), deficient classroom management and poorly adapted materials or teacher-centered and monological lessons.

The actuality of the paper consists in sharing the author's expertise in designing the e-learning English for Academic Purposes (EAP) course on the discipline "Basics of Scientific Communication in a Foreign Language" for Masters in Philosophy providing a general overview on the methodological implementations of the work program for the 1st and 2nd year students majoring in 033 Philosophy of the second (master's) educational level of the Educational and Scientific Program 033.00.01 Philosophy concerning challenges of the CLIL methodology.

Research analysis. CLIL refers to educational settings where subjects, or parts of subjects, are taught through a foreign language with dual-focused aims, namely the learning of content and the simultaneous learning of a foreign language. The acronym is conventionally used to describe all types of provision in which a foreign, regional or minority language or another official state language is used to teach certain subjects in the curriculum other than the foreign language focused one (Çekrezi, 2011: 3821). According to the 4Cs curriculum (Coyle, 1999), CLIL offers meaningful contents of subject specifics giving chance to more language efficiency with better results expected in the creation of anxious free learning environment, improving both the students' emotional states and affective filters via CLIL own didactic means to knowledge transmission, developing cognitive skills which link abstract and concrete concept formation, boosting language proficiency and exposure to alternative cultural perspectives and shared understandings as well (Coyle, 1999: 46-62).

Samantha Curle, Heath Rose and Dogan Yuksel (2024) provide a well-grounded critical overview of the recent research in the field raising concerns on the synthesis or integration of multiple theories within a single study necessary to fully capture the complexities of EMI. In "English medium instruction in emerging contexts: An editorial introduction to the special issue" (Curle, Rose & Yuksel, 2024) the authors point out that recent studies are mainly centered around applied linguistics, language education, bilingual education, and international education (Wu & Tsai, 2022), language proficiency, academic English skills, and language motivation (Rose et al., 2020), conceptualized motivation theories within predominant focus on empirical studies on academic achievement and pedagogical practices (Barrios, López-Gutiérrez, & Lopez-Agudo, 2022). Although these studies witnessed a significant increase and contribute valuable insights into the complexities of implementing EMI yet remain largely insular and under-theorised as EMI is a complex phenomenon which intersects academic areas (Curle, Rose & Yuksel, 2024: 1-5).

Outlined theoretical EMI research frameworks serve a provision guide to EMI conceptualization propagating more comprehensive insights into the taxonomy of the field of study. The authors suggest holistic analysis which potentially leads to more effective strategies for enhancing EMI outcomes (Curle, Rose & Yuksel, 2024: 1-5). The research dimensions prioritize the following study fields:

1. Cognitive Load Theory originated in educational psychology (Sweller, 2011) examines the relationship between students' English language proficiency and subject specific academic outcomes. Given that learning is directly affected by the total amount of mental effort being used in the working memory involved in processing information, non-proficient in English students experience a higher extraneous cognitive load trying to understand a lecture in English, leaving less cognitive resources for processing the actual academic content of the lecture which might potentially lead to poorer academic outcomes.

2. Self-determination Psychology (Deci & Ryan, 2017) explores the motivational reasons of students' growth and change investigating the link between motivation, needs satisfaction, and academic outcomes in EMI contexts.

3. Benjamin Bloom's Taxonomy offers the six-category-hierarchical model of cognitive skills to structure learning objectives, assessments, and learning activities. Thus, educators explore the relationship between the students' English language proficiency and the level of cognitive engagement.

4. Multiliteracies Pedagogy (Barron, Cope & Kalantzis, 2007) posits incorporating understanding and communicating through multiple modes, especially in digital and multimodal contexts. The goal is to equip learners with effective communicative and meaning making skills in an increasingly diverse, multimodal, and digital world.

Recent research in the academic field shows an ongoing interest in EAP e-learning course design enhancing its methodological base via CLIL provisions and eagerly incorporating insights from EMI multidisciplinary studies.

Kate Wilson's paper reports on the findings of an ethnographic study of three EAP teaching-learning contexts in Australia and relates the pedagogy of these classrooms to theories of critical thinking identified by Davies and Barnett (2015) stating the immerse potential of EAP classrooms for transformative learning (Wilson, 2016: 256). The paper shows a broad perspective on critical thinking theory, recognizing the vital need to suggest an EAP curriculum which enables in students "critical disposition" development that comprises an openness to new ideas, the will to be well-informed and to use credible sources and observations, being prepared to listen and consider other points of view, the ability to take a floor in communication and defend the position, to withhold judgment under appropriate evidence and reasons or eagerness to change positions "striving to get it right" and engage responsibly, ethically and actively with the world (Wilson, 2016: 258). K. Wilson in this aspect confirms Davies and Barnett' provisions of criticality as a way of being and acting rather than just a mode of thinking. Self-reflection and self-regulation are defined as crucial for students in becoming independent and inquisitive seekers of understanding.

Jana Bérešová's paper confirms the expected progress in academic skills and language and culture development of the students enrolled in the piloted EAP course in the bachelor-degree program in the 2013-2014 winter semester designed within the framework of the Virtual University project of The Department of English Language and Literature, the Faculty of Education of Trnava University

(Slovakia), aimed at English Major students who need to develop their writing skills and strategies for writing their theses in English and their presentation skills for an oral defense of their theses. The paper discusses the results achieved from assessing students' essays and oral presentations and reveals a necessity to focus on cultural awareness more systematically (Béřešová, 2015: 3619-3624).

The similar need-based approach to the Task-based Material Design for Academic Purposes in the aspect of English learners' writing skill improvement is echoed by Audi Yundayani and Lidwina Sri Ardiasih (2020) in the Indonesian educational context. English Writing for Academic Purposes (EWAP) has been recognized as an essential field of study, defined as a critical skill for all university learners in the academic field to deliver specific research projects, written assignments, articles, and ideas for professional and academic reasons requiring learners to develop new knowledge incorporating insights from multidisciplinary studies (Yundayani & Ardiasih, 2020: 258).

The purpose of the article. The paper aims to critically assess the factors that impinge upon methodologies, course design and classroom activities focusing on the EAP teaching-learning potential for transformative CLIL methodology aspects beneficial for Masters in Philosophy.

Presentation of the main material. The discipline "Basics of Scientific Communication in a Foreign Language" is an obligatory component of the Educational and Scientific Program 033.00.01 Philosophy for the 1st and 2nd year students of the second (Master's) educational level majoring in 033 Philosophy implemented at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University since 2022. The 6-ECTS credit-program of 180 academic hours (4-ECTS modules intended for the 1st year Masters with an intermediate credit assessment in the end of the academic year; 2 modules for the 2nd year students assessed with a final exam) provides an intense engagement with EAP subject specific content: academic research in philosophy, academic integrity and intellectual property rights protection, ethical consideration in research, paper layout and formulaic language, critical review of the recent studies in the academic field, genre analysis, case studies of weak and strong claim, evidence and reasoning strategies; scientific schools and methods of philosophy, qualitative and quantitative research methods, statistical analysis and data interpreting, tutorials how to submit a manuscript for publication, international conferencing, conference speech and presentation layout.

A closer look at the discipline objectives and learning outcomes reveals some important insights. Philosophy endeavors to investigate the fundamental principles of being, values, rationality, cognition, and discourse, comprising the human condition. Philosophical method exemplifies multifaceted nature of the academic discipline requiring analytical and critical reasoning to investigate fundamental concerns on the essence of reality and Humanities discourse through rigorous methodological investigation. Enabling the EAP program for Masters in Philosophy by adopting a well-coordinated, systematic approach to addressing potentially sophisticated discipline as philosophy proves a challenging task.

Task-based subject specific Material Design for Academic Purposes is paramount for an efficient learning process starting from the identifying learning needs and goals including material development, implementation, and assessment procedures, producing the systematic methodological task-based complex of exercises aimed to obtain the desired learning outcomes.

EAP provides a broad field for critical thinking skills development via critical reading, reasoning and critical writing. Cognitive approach (Chamot & O'malley, 1994) offered EAP teachers inventories of reading strategies such as skimming and scanning, looking for main ideas, identifying topic sentences, reading for gist, guessing meaning from context. Nonetheless, higher-order strategies comprise more sophisticated skills such as identifying strong / weak claims, detecting bias, comparing and contrasting texts, sourcing, corroboration and contextualization strategies. On the one hand, these skills and strategies are categorized and thus can be defined as concrete and practical tools eminently testable, on the other, proficiency in the target language measured in good grades in the English subject, mainly based on conversational competence within Basic Interpersonal Communication Skills (BICS) can't eliminate the degree of anxiety and intellectual helplessness that students of CLIL programs may suffer (Arnándiz, Moliner & Alegre, 2022: 2). The reason is a double language threshold required to successfully deal with demanding academic content learning through EAP especially taking into account philosophy as an academic field. The learning outcomes defined in the Educational and Scientific Program 033.00.01 Philosophy for the 1st and 2nd year students of the second (Master's) educational level majoring in 033 Philosophy can be achieved through a profound exploration of Humanity discourse in ethics, epistemology, history, politics, religion, art, language, and law applying reliable and scholarly sources to support ideas, analysing texts to retrieve key ideas, debating different perspectives on a range of topics and synthesising ideas to form arguments.

Research relating to CLIL and student engagement and motivation proves positive effects to the students due to active engagement in the collaborative learning aimed at the proficient mastery of subject based on critical thinking skills development to benefit students in their future degree or career trajectory. The research by E. Barrios, A. López-Gutiérrez, and L.-A. Lopez-Agudo (2022) has found higher levels of student agreement with the use of deep learning strategies as opposed to surface pedagogical tactics enabling cognitive functions of analysis, evaluation and synthesis for in-depth acquisition of knowledge. Another issue within CLIL is that assessment needs to be carried out on both subject area knowledge and on language proficiency. Within this framework it is important to create assessment situations that will guide the student to display his or her knowledge within both disciplines, and to adapt the assessment situations with sufficient support to allow students to display their subject area knowledge even if there are language difficulties. Thus, learners will benefit from higher quality teaching and from input that is meaningful and understandable. In this aspect teachers must master techniques like scaffolding, differentiation, and formative assessment within an integrated CLIL framework.

Among the potential drawbacks of CLIL is the teacher preparation and the lack of resources. Quality CLIL instruction requires specialized pedagogical strategies that balance language and philosophy content acquisition. The problem of providing optimal CLIL instruction lies in the lack of the teacher's content or language knowledge resulting in compromising students' outcomes.

Conclusions and suggestions for further research. Although this study considered a significant body of positive students' feedback in response to provide specific and targeted assessment on the discipline e-learning course, implemented in 2023/24 academic year, the findings are still limited both by the respondents' range and the method of data collection as the captured responses were provided without any specific questioning. However, for a relatively new and evolving field such as CLIL academic enabling into the EAP course aimed at Masters in Philosophy, the findings within this article pose important questions about the best

tutoring methodology for preparing students for the life challenges awaiting them in their academic field and career reinforcement in the multicultural environment.

References:

1. Arnándiz, O.M., Moliner, L., Alegre, F. (2022). When CLIL is for all: Improving learner motivation through peer-tutoring in Mathematics. *System*, 106, 102773. <https://doi.org/10.1016/j.system.2022.102773>
2. Barrios, E., López-Gutiérrez, A., Lopez-Agudo, L.-A. (2022). Language-related perceptions: How do they predict student satisfaction with a partial English Medium Instruction in Higher Education? *Journal of English for Academic Purposes*, 57, 101121. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2022.101121>
3. Barron, N. G. (2007). Multiliteracies: Literacy Learning and the Design of Social Futures. Edited by Bill Cope and Mary Kalantzis. London: Routledge, 2000. 288 pp. *Technical Communication Quarterly*, 16(4), 483-486. <https://doi.org/10.1080/10572250701372847>
4. Bérešová, J. (2015). An e-learning course in EAP–Enhancing academic study skills, language and culture. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 3619-3624. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1080>
5. Çekrezi, R. (2011). CLIL and Teacher Training. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 3821-3825. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.379>
6. Chamot, A. U., & O'malley, J. M. (1994). *The CALLA handbook: Implementing the cognitive academic language learning approach*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company.
7. Coyle, D. (1999). Supporting students in content and language integrated learning contexts: planning for effective classrooms. In J. Masih (Ed.), *Learning through a foreign language: models, methods and outcomes* (pp. 46-62). Centre for Information on Language Teaching and Research. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED454735.pdf>
8. Curle, S., Rose, H., Yuksel, D. (2024). English medium instruction in emerging contexts: An editorial introduction to the special issue. *System*, 122, 103262. <https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103262>
9. Orduna-Nocito, E., Sánchez-García, D. (2022). Aligning higher education language policies with lecturers' views on EMI practices: A comparative study of ten European Universities. *System*, 104, 102692. <https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102692>
10. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. The Guilford Press. <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>
11. Sweller, J. (2011). Cognitive load theory. In J. P. Mestre & B. H. Ross (Eds.), *The psychology of learning and motivation: Cognition in education* (pp. 37–76). Elsevier Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-387691-1.00002-8>
12. Wilson, K. (2016). Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP). *Thinking Skills and Creativity*, 22, 256-265. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.10.002>
13. Yundayani, A., & Ardiasih, L. S. (2020). Task-based material design for academic purposes: Learners' English writing skill improvement. *Studies in English Language and Education*, 8(1), 258-275.

ПРОФЕСІЙНА ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Отримано: 18 червня 2024 р.

Прорецензовано: 20 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 2 серпня 2024 р.

e-mail: maryna.nazarenko@pdau.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3537-1149>

Researcher ID: JVO-4467-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-52-54

Назаренко М. М. Принципи використання проблемно-пошукового методу в процесі вивчення англійської мови здобувачами вищої освіти нефілологічних спеціальностей. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 52–54.

УДК: 378.147:811.004

Назаренко Марина Миколаївна,
Полтавський державний аграрний університет

ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВОГО МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті автор розглядає особливості формування професійної іноземної компетенції. Аналізуються методи викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей. Це питання є актуальним у наш час, оскільки Україна активно входить у світовий освітній простір, що ставить нові вимоги до освітнього процесу. Володіння іноземними мовами стає вимогою для фахівців різних профілів. Методисти, педагоги та лінгвісти розробляють ефективні методи вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.

Навчальна дисципліна «Іноземна мова за професійним спрямуванням» має свою специфіку викладання. Її пріоритетним завданням є підготовка фахівців з високим професійним рівнем, здатних працювати в іноземному середовищі.

Мета роботи полягає в аналізі використання проблемно-пошукового методу на заняттях з англійської мови.

У роботі розглядаються поняття «професійна іноземна комунікативна компетенція», «іноземна мова за професійним спрямуванням», «метод», «завдання», «проблемно-пошуковий метод», «проблемна ситуація».

Проблемно-пошуковий метод, як інтерактивний підхід до навчання, спрямований на активізацію пізнавальної діяльності студентів через постановку проблемних ситуацій та самостійний пошук шляхів їх вирішення. Увага акцентується на теоретичних основах методу та практичних аспектах його реалізації в умовах сучасного освітнього процесу. Застосування цього методу сприяє розвитку критичного мислення та здатності до самостійного навчання.

Розвиток у студентів іноземної комунікативної компетенції є пріоритетним напрямком освітнього процесу на немовних факультетах. Знання і володіння особливостями іноземного професійно-ділового спілкування сприяє порозумінню між фахівцями та забезпечує ефективну комунікацію в професійному середовищі.

Ключові слова: професійна іноземна комунікативна компетенція, іноземна мова за професійним спрямуванням, метод, завдання, проблемно-пошуковий метод, проблемна ситуація.

Maryna Nazarenko,
Poltava State Agrarian University

THE PRINCIPLES OF USING THE PROBLEM-RESEARCH METHOD IN THE PROCESS OF LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE BY STUDENTS OF HIGHER EDUCATION IN NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES

In the article, the author considers the peculiarities of the formation of professional foreign language competence. The methods of teaching English for students of higher education in non-philological specialties are analyzed. This issue is relevant nowadays, as Ukraine is actively entering the world educational space. This makes new demands on the educational process. Proficiency in foreign languages is becoming a requirement for specialists of various directions. Methodologists, teachers and linguists develop effective methods of learning foreign languages for specific purposes.

The educational discipline “Foreign Language for Specific Purposes” has its own specifics of teaching. Since its priority task is the training of specialists with a high professional level, able to work in a foreign language environment.

The purpose of the work is to analyze the use of the problem-research method in English classes.

Within the framework of the study, the concepts of “professional foreign language communicative competence”, “foreign language for specific purposes”, “method”, “task”, “problem-research method”, “problematic situation” are considered.

The problem-research method, as an interactive approach to learning, is aimed at activating the cognitive activity of students through posing problematic situations and independent searching for ways to solve them. Attention is focused on the theoretical foundations of the method and practical aspects of its implementation in the conditions of the modern educational process. The use of this method contributes to the development of critical thinking and the ability to learn independently.

The development of students' foreign language communicative competence is a priority direction of the educational process at non-language faculties. Knowledge and mastery of the peculiarities of foreign language professional and business communication promotes understanding between specialists and ensures effective communication in the professional environment.

Key words: professional foreign language communicative competence, foreign language for specific purposes, method, task, problem-research method, problematic situation.

Актуальність теми. Сучасні умови диктують нові вимоги до випускників закладів вищої освіти. Це має бути висококваліфікований фахівець, конкурентоспроможний, компетентний, професійний, здібний до ефективної роботи у своїй професії на рівні світових стандартів.

Цілі та задачі формування іншомовної компетенції здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей постійно змінюються та вдосконалюються. Це пов'язано зі змінами та новими потребами у сфері професійного спілкування. У наш час в процесі підготовки сучасного спеціаліста враховуються такі показники, як самостійність, креативність, компетентність, готовність до прийняття рішень, вміння адаптуватися до виробничих умов, викликів, наявність мотивації, прагнення до професійного росту, відповідальність, постійна участь у програмах міжнародного професійного партнерства та інтеграції. Враховуючи нові вимоги суспільства, встановлення універсальних вимог до рівня володіння іноземною мовою, основною метою вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням постає формування комунікативної компетенції майбутнього спеціаліста, яка дозволить йому у майбутньому використовувати іноземну мову як засіб професійного спілкування.

Формування професійної іншомовної компетенції передбачає не лише засвоєння системи вмінь та навиків спілкування, а також здатність орієнтуватися в різноманітних комунікативних ситуаціях, знати соціальні норми поведінки, звичаїв і традицій іншомовних комунікантів.

Професійно-комунікативна компетенція визначається як комплексний професійно-особистісний мовний ресурс, що забезпечує здійснення комунікації в конкретних мовленнєвих ситуаціях при збереженні мовних норм, що дозволяє регулювати комунікативну поведінку в сфері професійного спілкування. Навчання іноземній мові, враховуючи основи професійно-мовленнєвого спілкування, сприяє формуванню професійно-комунікативної компетенції.

Велика кількість методистів займалася проблемою навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. Серед них С. Боднар, Є. Мірошніченко, Т. Борова, Л. Гозман, М. Бобнева, Б. Ломов, А. Грачов, В. Куніцина, С. Пельц, П. Степичев, І. Будас, М. Крайн, Г. Мауер тощо.

Мета роботи полягає в дослідженні особливостей використання проблемно-пошукового методу при формуванні професійної іншомовної комунікативної компетенції здобувачами вищої освіти нефілологічних факультетів.

Сформованість іншомовної комунікативної компетенції є необхідною вимогою для сучасного фахівця-професіонала. Це дозволяє здійснювати міжкультурне професійно спрямоване спілкування, беручи до уваги національні цінності, норми та уявлення. Іншомовна комунікативна компетентність – це результат зусиль, спрямованих на формування таких іншомовних знань і вмінь, які відображають лінгвістичний, професійно-контекстуальний, психологічний, соціальний та ситуативний стан мови як засобу професійного спілкування, володіння індивідом необхідною сумою знань, умінь і навичок, що визначають рівень сформованості його професійної діяльності та його особистості як носія визначених цінностей, ідеалів і професійної свідомості.

Професійно-комунікативна компетенція – це різновид компетенції, яка передбачає інтегральну властивість особистості, синтезує в собі загальну культуру спілкування та її прояви в професійній діяльності (Черняхів, 2010: 370).

Павленко О. О., Сура Н. А. розглядають професійно-комунікативну компетенцію як інтегрований компонент комунікативної та професійної компетенції, який передбачає володіння мовою та професійно орієнтованим мовленням на варіативно-адаптивному рівні, а також нарівні вільного ділового спілкування, вона забезпечує здатність до оволодіння предметними, науковими знаннями в професійному мовленні.

У процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням забезпечити активність та самостійність здобувачів вищої освіти дозволяє використання різних інтерактивних методів. На думку методистів, можна виділити наступні методи інтерактивного навчання: аудіолінгвальний, аудіовізуальний, метод занурення, комунікативний метод, свідомо-порівняльний метод, лінгвосоціокультурний метод, проблемно-пошуковий метод, особистісно-орієнтований метод, аналітичний метод, аналітико-імітативний метод, метод проєктів, ментальна мапа, ділова гра. Вони імітують ті проблемні ситуації, які можуть виникнути в професійній діяльності спеціаліста в реальних умовах. Таким чином формується професійний компонент міжкультурної комунікації.

Особливої уваги заслуговує аналіз проблемно-пошукового методу в процесі навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. Даний метод допомагає організувати заняття таким чином, що значна частина часу відводиться на самостійну роботу. Роль викладача полягає у вмінні чітко управляти навчальним процесом, стежити за ходом виконання завдань, перевіряти правильність виконання завдань та аналізувати результати поставлених задач, контролювати кінцевий результат та забезпечувати диференційований підхід до студентів. Проблемно-пошуковий метод є одним із найрезультативніших способів розвитку пізнавальної активності здобувачів вищої освіти, який дозволяє їм повірити в себе та у свої можливості. Це форма розвиваючого викладання, мета якого полягає у системі проблемних завдань різного рівня складності, шляхом вирішення яких здобувачі отримують нові знання та досвід, а через це відбувається розвиток та становлення творчих здібностей, уяви, пізнавальної активності, мислення, інтелектуальних емоцій (Барановська, 2017).

В процесі використання цього методу здобувачі вищої освіти задіяні у вирішенні проблемних завдань на основі змісту предмета. Проблемно-пошуковий метод на заняттях з англійської мови дозволяє вирішити наступні завдання:

- оцінити здібності та вміння кожного ЗВО окремо;
- активізувати розумову діяльність;
- розвивати вміння працювати в команді;
- навчитися формувати власну думку, а також поважати думку колег;
- вдосконалювати вміння висловлюватися англійською мовою;
- навчитися опрацьовувати англомовні джерела за професійною тематикою.

Застосування даного методу дозволяє здобувачам вищої освіти опинитися у ситуації, коли вони мають самостійно створити план вирішення проблеми, який дозволяє оволодіти новими знаннями. Вирішення проблеми є рушійною силою на шляху отримання нових знань. Завдання викладача полягає у коригуванні дій студентів під час вирішення проблемної ситуації, що потребує певних когнітивних зусиль. Ці когнітивні зусилля стимулюють пошук нових ідей, нових способів дії, самостійність мислення, готовність до творчої діяльності.

Методисти вирізняють такі функції проблемно-пошукового методу:

- стимулююча;
- навчальна;
- організуюча;
- контролююча (Чепіль, 2014).

Процес вирішення проблемної ситуації активізує мовну діяльність, збільшує об'єм і розмаїття форм висловлювання, вдосконалює сформовані мовні навички та вміння.

Ефективність проблемно-пошукового методу полягає в тому, що здобувачі вищої освіти опиняються в ситуації, коли труднощі неможливо вирішити за допомогою наявних знань та вмінь, їм необхідно шукати нові шляхи та способи, які сприяють досягненню мети. Це, у свою чергу, дозволяє систематизувати та актуалізувати попередньо засвоєний матеріал (Барановська, 2017).

Науковці та педагоги виділяють значну кількість переваг проблемно-пошукового методу в освітньому процесі. Він сприяє розвитку уваги, спостережливості, допитливості, логіки та активізує пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти. Даний метод є ефективним для організації самостійної роботи, оскільки навчає студентів мислити критично, творчо та логічно, викликає певні емоції, почуття впевненості у своїх можливостях, зацікавленість новими вміннями та формує захоплення науковими знаннями.

При використанні цього методу викладач може застосовувати наступні прийоми: створювати проблемні ситуації (завдання на логіку, задачі, експериментальні завдання), організовувати колективне вирішення проблеми, узагальнювати запропоновані ідеї та рішення проблем, пояснювати незрозумілі питання.

Висновки. В умовах взаємодії різних культур, посилення процесів глобалізації, розширення ринку праці формування професійної іншомовної комунікативної компетенції стає невід'ємною складовою навчання сучасного фахівця в різних галузях. Забезпечення та пошук нових методів формування ефективної міжкультурної комунікації необхідні для подальшого стабільного розвитку суспільства.

Література:

1. Барановська Т. П. Проблемно-орієнтоване навчання у викладанні англійської мови як іноземної : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2017. 164 с.
2. Кухта І. В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 4. С. 27–32.
3. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов у вищій школі : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2020. 384 с.
4. Ускова Л. В., Ігнатієва О. С., Коваль С. М. Інформаційно-комунікативні технології у викладанні іноземних мов як основа підготовки конкурентоспроможних фахівців на ринку праці. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2018. №7 (321). С. 219–228.
5. Чепіль М. М. Педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 224 с.
6. Черняхів О. С. Особливості іншомовної професійно орієнтованої комунікативної компетенції IT-фахівців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2010 року «Міжнародна комунікація: мова – культура – особистість»*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 15. С. 367–374.
7. Шестопалюк О. В. Інноваційні моделі навчання в діяльності вищих навчальних закладів. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 118–124.

References:

1. Baranovska T. P. Problemno-orientovane navchannya u vykladanni angliyskoyi movy yak inozemnoyi : navch. posib. [Problem-oriented learning in teaching English as a foreign language : teaching manual]. Vinnytsia : Nova Knyga, 2017. 164 p.
2. Chepil M. M. Pedagogichni tekhnolohiyi : navch. posib. [Pedagogical technologies : teaching manual]. Kyiv : Akademydav, 2014. 224 p.
3. Chernyakhovych O. S. Osoblyvosti inshomovnoyi profesiyno orientovanoi komunikativnoyi kompetentsiyi IT-fakhivtsiv [The peculiarities of foreign language professionally oriented communicative competence of IT specialists]. *Naukovi zapysky. Seriya "Psihologhiia i pedahohika". Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 22-23 kvitnia 2010 roku "Mizhnarodna komunikatsiia: mova – kultura – osobystist"* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Psychology and Pedagogics Series. Materials of the International Scientific and Practical Conference, 22-23 April 2010]. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", 2010. Vyp. 15. P. 367-374.
4. Kukhta I. V. Inshomovna kompetentnist u konteksti formuvannya komunikativnoyi kultury studentiv u protsesi vyvchennya inozemnoyi movy [Foreign language competence in the context of forming the communicative culture of students in the process of learning a foreign language]. *Visnyk Vinnytskogo politekhnichnogo instytutu [Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute]*. 2008. № 4. P. 27-32.
5. Shestopalyuk O. V. Innovatsiyni modeli navchannya v diyalnosti vyshchikh navchalnykh zakladiv [Innovative models of learning in the activities of higher educational institutions]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsialnyimi systemami [The theory and practice of social systems]*. 2013. №13. P. 118-124.
6. Tarnopolskiy O. B., Kabanova M. R. Metodyka vykladannya inozemnykh mov u vyshchii shkoli : navch. posib. [Methods of teaching foreign languages in higher school : teaching manual]. Vinnytsya : Nova Knyga, 2020. 384 p.
7. Uskova L. V., Ignatieva O. S., Koval S. M. Informatsiyno-komunikativni tekhnolohiyi u vykladanni inozemnykh mov yak osnovy pidgotovky konkurentospromozhnykh fakhivtsiv na rynku pratsi [Information and communication technologies in teaching foreign languages as the basis for training competitive specialists in the labor market]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky) [Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University (Philological Sciences)]*. 2018. №7 (321). P. 219-228.

Отримано: 18 червня 2024 р.

Прорецензовано: 20 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 2 серпня 2024 р.

e-mail: majalvov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2576-044X>

e-mail: lisikeng@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3641-2341>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-55-60

Smyrnova M. L., Afanasieva L. V. Interaktion von Sprache und Kultur im Fremdsprachenunterricht (aus der Erfahrung des Deutschunterrichts). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 55–60.

UDK: 81'243:808.5]:378

Maya Smyrnova,
Hochschullehrerin,
Fahrstuhl für Fremdsprachen,
Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien
Larysa Afanasieva
Hochschullehrerin,
Fahrstuhl für Fremdsprachen,
Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien

INTERAKTION VON SPRACHE UND KULTUR IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT (AUS DER ERFAHRUNG DES DEUTSCHUNTERRICHTS)

Dieser Artikel befasst sich mit einigen Aspekten der Interaktion zwischen Sprache und Kultur beim Unterrichten einer Fremdsprache (aus der Erfahrung des Deutschunterrichts) und dem aktuellen Problem der interkulturellen Kommunikation in der modernen Gesellschaft. Eine oder mehrere Fremdsprachen zu beherrschen, ist ein Erfordernis der Zeit und zeigt das Niveau der allgemeinen kulturellen Entwicklung der Gesellschaft an. Es wird nachgewiesen, dass das Erlernen einer Fremdsprache nicht als eine Sammlung von Regeln und Vokabeln, sondern als ein „lebendiges“ Mittel der Kommunikation mit anderen Menschen betrachtet werden sollte. Es zeigt sich, dass die Beherrschung einer Fremdsprache nicht nur durch Grammatik-, Wortschatz- und Übersetzungsfähigkeiten erreicht werden kann, sondern auch durch die Kenntnis einer fremden Kultur. Besondere Aufmerksamkeit wird dem Umstand gewidmet, dass die Sprache ein Instrument der interkulturellen Kommunikation ist und eng mit den national-kulturellen Besonderheiten der Gesellschaft, in der sie funktioniert, verbunden ist. Die Schwierigkeiten, die bei der Anwendung von Sprachlehrmethoden auftreten können, werden aufgezeigt. Im Zusammenhang mit der interkulturellen Kommunikation gibt es zum Beispiel die Schwierigkeiten mit der lexikalisch-phraseologischen Kombinierbarkeit von Wörtern usw. Es wird darauf hingewiesen, dass das Problem der interkulturellen Kommunikation im Fremdsprachenunterricht schon seit langem besteht, die Linguisten haben sich jedoch erst vor kurzem intensiv mit der Untersuchung dieses Themas beschäftigt. Es wird erläutert, dass für die Umsetzung der interkulturellen Kommunikation hervorragende Fremdsprachenkenntnisse erforderlich sind, die nur durch eine umfassende Ausbildung in allen Arten von Sprachaktivitäten erreicht werden können: Schreiben, Lesen, Hören und Sprechen. Es wird betont, dass der Fremdsprachenunterricht für die Studenten einer technischen Universität unter Berücksichtigung des Prinzips des Dialogs der Kulturen ein komplexer Prozess ist, der von einem Fremdsprachenlehrer eine ständige Auseinandersetzung mit den Materialien der Fachdisziplinen erfordert die Sprachkenntnisse der Studenten in ihrem gewählten Fachgebiet zu entwickeln, die für die professionelle Kommunikation notwendig sind. Es wird erläutert, dass es für die erfolgreiche Umsetzung des Prinzips der interkulturellen Kommunikation im Fremdsprachenunterricht notwendig ist, sowohl lehrplangemäßes Unterrichtsmaterial als auch interaktive Unterrichtsformen und -methoden zu verwenden. Sie ermöglichen es den Studenten ihren Horizont zu erweitern und die Werte einer fremden Kultur zu verstehen, was zu einem besseren Verständnis ihrer nationalen Identität und zur Ausbildung von Patriotismus sowie Respekt für die Kultur des Landes der Zielsprache beitragen kann. Der Artikel könnte für Fremdsprachenlehrer und Linguisten interessant und nützlich sein.

Stichwörter: das Erlernen einer Fremdsprache, die interkulturelle Kommunikation, die Unterschiede in den Kulturen, die Sprache als Teil der Kultur einer Nation, gegenseitige Bereicherung der Kulturen.

Смирнова Майя Львівна,
викладач кафедри іноземних мов,
Українського державного університету науки і технологій
Афанас'єва Лариса Вячеславівна,
викладач кафедри іноземних мов,
Українського державного університету науки і технологій

ВЗАЄМОДІЯ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У цій статті йдеться про деякі аспекти взаємодії мови та культури у викладанні іноземної мови (з досвіду викладання німецької мови), та про актуальну проблему міжкультурної комунікації у суспільстві. Знати одну або кілька іноземних мов є сьогодні вимогою часу і вказує на рівень загальнокультурного розвитку суспільства. Обґрунтовується, що до вивчення іноземної мови потрібно підходити не як до зібрання правил і лексики, а як до «живого» засобу спілкування з іншими людьми. Показується, що досягти вільного володіння іноземною мовою можна не тільки завдяки знанню граматики, лексики, навичкам перекладу, а й через пізнання чужої культури. Особлива увага приділяється питанню того, що мова є інструментом міжкультурної комунікації і тісно пов'язана із національно-культурними особливостями суспільства, в якому вона функціонує. Називаються труднощі, які можуть бути при використанні методів навчання мови. Наприклад, у взаємозв'язку з міжкультурною комунікацією, виникають складнощі з лексико-фразеологічною сполучуваністю слів, та ін. Вказується, що проблема міжкультурної комунікації у навчанні іноземних мов існувала давно, проте до її цілісного дослідження лінгвісти підійшли зовсім недавно. Пояснюється, що для здійснення міжкультурної комунікації потрібне відмінне володіння іноземною мовою, що досягається лише у комплексному навчанні всіх видів мовної діяльності: письма, читання, аудіювання та говоріння. Наголошується, що навчання іноземної мови студентів технічного вишу з урахуванням принципу діалогу культур

є складним процесом, який вимагає від викладача іноземної мови постійної взаємодії з матеріалами профільних дисциплін для формування у студентів мовних навичок за обраною спеціальністю, необхідними для здійснення професійної комунікації. По-яснюється, що для успішної реалізації принципу міжкультурного спілкування на заняттях з іноземної мови необхідно використовувати як навчальні матеріали за програмою навчання, так і інтерактивні форми та методи навчання. Вони дозволяють розширити кругозір студентів та осягати цінності чужої культури, що може сприяти кращому усвідомленню своєї національної самобутності, та формуванню патріотизму, а також і толерантного ставлення до культури країни мови, що вивчається. Стаття може бути цікавою та корисною викладачам іноземних мов та лінгвістам.

Ключові слова: вивчення іноземної мови, міжкультурне спілкування, відмінність культур, мова як частина культури нації, взаємозбагачення культур.

Maya Smyrnova,

Lecturer,

Department of Foreign Languages,

Ukrainian State University of Science and Technology

Larysa Afanasieva,

Lecturer,

Department of Foreign Languages,

Ukrainian State University of Science and Technology

INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES (FROM EXPERIENCE OF TEACHING GERMAN LANGUAGE)

This article talks about some aspects of the interaction of language and culture in teaching a foreign language (from the experience of teaching German), and about the current problem of intercultural communication in modern society. Proficiency in a foreign language is one of the important factors in both socio-economic and general cultural development of society. It is substantiated that learning a foreign language should be approached not as a collection of rules and vocabulary, but as a "living" means of communication with other people. It is shown that fluency in a foreign language can be achieved not only through knowledge of grammar, vocabulary, and translation skills, but also through knowledge of a foreign culture. Particular attention is paid to the issue that language is a tool of intercultural communication, and is closely related to the national and cultural characteristics of the society in which it functions. Difficulties that may appear when using language teaching methods are named. For example, in connection with intercultural communication, difficulties arise with the lexical and phraseological compatibility of words, etc. It is pointed out that the problem of intercultural communication in teaching foreign languages has existed for a long time, but linguists have approached its close study only recently. It is explained that to implement intercultural communication, excellent command of a foreign language is necessary, which is achieved only through comprehensive training in all types of speech activities: writing, reading, listening and speaking. It is emphasized that teaching a foreign language to students of a technical university, taking into account the principle of dialogue of cultures, is a complex process that requires a foreign language teacher to constantly interact with the materials of specialized disciplines in order to develop students' language skills in the chosen specialty, necessary for professional communication. It is explained that for the successful implementation of the principle of intercultural communication in foreign language classes, it is necessary to use both educational materials according to the training program and interactive forms and teaching methods. They allow students to broaden their horizons and comprehend the values of a foreign culture, which can contribute to a better understanding of their national identity, and the formation of patriotism, as well as respect for the culture of the country of the language being studied.

The article may be interesting and useful for foreign language teachers and linguists.

Key words: learning a foreign language, intercultural communication, differences in cultures, language as part of the culture of a nation, mutual enrichment of cultures.

Problemstellung. Die heutige Zeit ist die Zeit der Globalisierung, der raschen Entwicklung der Wissenschaft und der neuen Technologien. Kein Land ist heute isoliert. Der Großteil der Menschheit ist in den Weltkreislauf eingebunden. Die Entwicklung von Produktion und Wirtschaft, die wissenschaftliche Tätigkeit, das Studium im Ausland – all dies führt zu der Notwendigkeit, mit Vertretern fremdsprachiger Kulturen zu kommunizieren. Für eine erfolgreiche Kommunikation muss ein Mensch, egal in welchem Land er wohnt, nicht nur über gute Kenntnisse einer Fremdsprache verfügen, sondern auch seinen Gesprächspartner als Muttersprachler einer fremden Kultur akzeptieren und sich gegenseitig verstehen. Und gerade der Unterschied zwischen den Kulturen ist eine häufige Ursache für Missverständnisse (Barmeyer, 2012:5).

Die Frage der kulturellen Vielfalt als Quelle der gegenseitigen Bereicherung von Nationen und Kulturen ist im nationalen Bildungswesen auf verschiedenen Ebenen aufgegriffen worden, da der Reichtum der Kultur nicht nur die Erweiterung der Kenntnisse einer Person über die Traditionen und Bräuche der Menschen im Land der Zielsprache, sondern auch die Entwicklung von Fähigkeiten zur Nutzung dieses Wissens im Prozess der interkulturellen Kommunikation erfordert. Im Zusammenhang mit der Entwicklung der internationalen Beziehungen, dem Austausch auf dem Gebiet der Kultur, der Wissenschaft, der Technologie und der Bildung ist es möglich geworden, tiefer in die Kultur einer anderen Nation einzudringen, sich mit den Traditionen und Bräuchen eines anderen Landes vertraut zu machen. Unter dem Einfluss des sozialen Wandels der Gesellschaft, des Wandels ihrer politischen und wirtschaftlichen Organisation, des raschen Prozesses der gegenseitigen Beeinflussung der Nationen und des Sammelns von Erfahrungen in der interethnischen Kommunikation findet ein Prozess des „Kennenlernens“ statt. Die gegenseitige Verständigung der Völker mit der aktiven Entwicklung von Kontakten auf allen Ebenen wird heute zu einer dringenden Aufgabe (Tiitula, 1995:298).

Die Aktualität der Studie ist auf die Aktualität des Themas zurückzuführen, das unter Linguisten und allen Personen, die heute Fremdsprachen studieren oder lehren, zu den wichtigsten gehört.

Viele in- und ausländische Wissenschaftler haben sich mit der Frage der Interaktion zwischen Sprache und Kultur im Fremdsprachenunterricht befasst: O.B. Bigytsch, N.F. Borysko, H.E. Borets'ka, S.O. Koloda, Ye.I. Passov, T. Bungarten, K. Helmolt, N. Katsaounis, L. Tiitula, M. Rost-Roth, H. Lüsebrink, K. Knapp, H. Schröder u.v.a. So untersuchte Ye.I. Passov die Fragen des Dialogs der Kulturen und der internationalen Kommunikation (Passov, 1987:15-20). H. J. Lüsebrink warf die Frage nach der Kultur der zu erlernende Sprache auf. (Lüsebrink, 2016:211 S.) D. Krusche untersuchte die Verbreitung von Literatur über kulturelle Grenzen hinweg (Krusche, 1984:198-207). Herbert Ernst Brackle analysiert die Sprache als kulturelle Praxis (Brekle, 1985:145-156). M. Rost-Roth beschreibt kommunikative Probleme in der interkulturellen Kommunikation, verschiedene Arten

von kommunikativen Schwierigkeiten. (Rost-Roth, 1994:9-45) Christian Giordano untersucht die Rolle der Fehlkommunikation in interkulturellen Kommunikationsprozessen. K.Helmolt und B.-D. Müller, erforschten den Transfer von interkulturellen Fähigkeiten (Helmolt, Müller, 1993:509-548).

Das Ziel des Beitrages besteht darin, einige Aspekte der Interaktion von

Sprache und Kultur beim Erlernen einer Fremdsprache (aus der Erfahrung des Deutschunterrichts) zu betrachten und Möglichkeiten aufzuzeigen, das Interesse daran zu steigern.

Hauptteil. Seit jeher wird davon ausgegangen, dass eine gebildete Person eine Person ist, die über Kenntnisse in verschiedenen Bereichen der Wissenschaft und Kultur verfügt, die mindestens eine und sogar mehrere Fremdsprachen auf einem ausreichend hohen Niveau versteht und kompetent spricht, die die Traditionen des Landes, in dem die erlernte Sprache gesprochen wird, kennt und sich in dessen nationaler Kultur orientiert. Gegenseitiges Verständnis zwischen Ländern und Völkern durch interkulturelles Lernen ist ein globales Ziel des modernen Fremdsprachenunterrichts (Knapp, 1990:90). Die Verständigung als Schlüsselbegriff der interkulturellen Kommunikation überwindet die Grenzen des Misstrauens und der Feindseligkeit zwischen Individuen und Nationen. Im Prozess der gegenseitigen Bereicherung bildet sich jede Kultur, wird reicher und erreicht eine neue Entwicklungsstufe, indem sie die besten nationalen Errungenschaften übernimmt (Katsaounis, 2014:4).

Als Phänomen der Volkskultur fungiert die Sprache gleichzeitig als mächtiges Mittel zum Verständnis kultureller Werte in verschiedenen Bereichen der menschlichen Tätigkeit. Beim Studium einer Fremdsprache geht es dem Menschen nicht darum, etwas Neues über die ihn umgebende Realität zu erfahren, sondern er macht sich durch die Sprache ein Bild von der Kultur eines anderen Landes. Eine Fremdsprache ist ein Mittel zur Erkenntnis der Welt, eine Einführung in die Kultur anderer Völker und ein Mittel zur Verwirklichung der eigenen Kultur (Бігич, та ін., 2013:33).

Die vielfältigen Funktionen der Sprache und die Kontinuität ihrer Existenz haben die Sprache zu einem integralen und unverzichtbaren Bestandteil der Kultur einer Nation gemacht, zu einem Instrument, mit dem die historische und kulturelle Erfahrung eines Landes gespeichert und an die nachfolgenden Generationen weitergegeben werden kann, und zu einer Schatzkammer der Menschheit. Eine Fremdsprache zu lernen bedeutet, sich selbst mit den reichen intellektuellen und geistigen Möglichkeiten zu beschenken, die in ihr verborgen sind. Die Aussagen des großen deutschen Dichters J.W.Goethe über die Sprache sind in der ganzen Welt bekannt: „Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner Eigenen.“ „Die Sprache bringt doch eine Art von Atmosphäre des Landes mit“ (Holtzhauer, 2022).

Die Kenntnis einer Fremdsprache ermöglicht es, das Wesen der kulturellen Realitäten auf mehrdimensionale und vollständigere Weise zu enthüllen und das Problem des angemessenen Verstehens und Erlebens der Phänomene der einheimischen und fremden Kultur zu lösen. Das Niveau der Kultur, das eine Person im Laufe des Lernprozesses erwirbt, drückt sich in ihrem Bewusstsein, ihrer Kompetenz als systemische Qualität der Persönlichkeit aus, die es ihr ermöglicht, ihre Lebenspläne und individuellen Leistungen in spezifischen Aktivitäten zu verwirklichen (Tiitula, 1995:296).

Laut einer Umfrage unter Arbeitgebern ist die Mehrheit der Befragten der Meinung, dass Fachkräfte in technischen Berufen unbedingt eine Fremdsprache beherrschen und darüber hinaus in der Lage sein müssen, in einem multikulturellen Team zu arbeiten. Das bedeutet, dass das Ziel der Fremdsprachenlehrer an den Universitäten darin besteht, den Studenten nicht nur die Fähigkeit zur Kommunikation in einer Fremdsprache zu vermitteln, sondern auch das gesamte Wissen auf dem Gebiet der Geschichte und Kultur des Landes der erlernten Sprache zu systematisieren (Крючков, 2002:9).

Im modernen Fremdsprachenunterricht verändern sich die Aufgaben des Fremdsprachenunterrichts. Die Beherrschung des Sprachmaterials reicht nicht mehr aus, um sowohl mit fremdsprachigen mündlichen und schriftlichen Texten beruflicher und allgemeiner kultureller Art zu arbeiten als auch die Kommunikation in verschiedenen Arten von Sprechhandlungen durchzuführen (Тарнопольський, 2019:104).

Das Erlernen einer Fremdsprache sollte nicht als eine unpersönliche Ansammlung von Regeln und Ausnahmen betrachtet werden, sondern als ein lebendiges Mittel der Kommunikation mit anderen Menschen. Die Beherrschung einer Fremdsprache wird nicht nur durch die Kenntnis der Grammatik, des Wortschatzes, der Aussprache oder der Fähigkeit zu übersetzen erreicht, sondern auch durch die Kenntnis einer fremden Kultur. Als Instrument der interkulturellen Kommunikation ist die Sprache eng und untrennbar mit den nationalen und kulturellen Eigenheiten der Gesellschaft verbunden, in der sie funktioniert (Schröder, 1993:527).

Der Aufbau von Interaktion und gegenseitigem Verständnis zwischen Vertretern verschiedener Kulturen ist im System des modernen Fremdsprachenunterrichts von grundlegender Bedeutung. Das Lehren einer Fremdsprache ist in erster Linie die Ausbildung der Fähigkeiten und Fertigkeiten der Studenten, sprachliches und kulturelles Wissen in verschiedenen Situationen der interkulturellen Kommunikation anzuwenden.

Die Anwendung des interkulturellen Ansatzes zielt darauf ab, bestimmte Situationen der interkulturellen Kommunikation mit der obligatorischen Wahrung der eigenen nationalen Kultur zu schaffen. Im Prozess des Vergleichs von Fakten und Phänomenen in den nationalen Kulturen der Muttersprache und der Fremdsprache kommt es zur Entwicklung und Ausbildung von interkultureller Kompetenz, unter der wir die Fähigkeit des Lernenden verstehen, eine bestimmte Aufgabe unter den Bedingungen der interkulturellen Kommunikation zu erfüllen. Im Prozess der Lösung einer Problemsituation werden ein fremdsprachlicher Code und andere kulturelle Erfahrungen erlernt, die eine Veränderung der Einstellung des Lernenden zu sich selbst, zur umgebenden Welt und zur Kultur anderer Menschen bewirken (23. Schröder, 1993:540).

Im Rahmen des interkulturellen Ansatzes sehen sich die Studierenden mit zahlreichen Problemen konfrontiert, die mit der Gewährleistung eines angemessenen Bedeutungstransfers in der Kommunikation mit Sprechern verschiedener Kulturen und Trägern unterschiedlicher universeller Werte zusammenhängen. Die Wissenschaftler sind der Meinung, dass der Studierende verschiedene kulturelle Gegebenheiten, Bestimmungen der einheimischen und der anderen Kultur unter Beibehaltung ihres gleichberechtigten Status, in ihrer gegenseitigen Verbindung im Rahmen des interkulturellen Bildungsweges beherrschen muss. Ein erfolgreicher Spracherwerb und das Erlernen einer anderen Kultur erfolgt durch die Verwendung von authentischen didaktischen Materialien, die die Darstellung verschiedener Kulturen enthalten. Das Kennenlernen einer anderen Kultur zielt darauf ab, dass die Studierenden Aufgaben lösen, die darauf abzielen, ihre Kultur mit der Kultur der Länder zu vergleichen, in denen die Sprache des Lernenden gesprochen wird. Diese Art von Aufgaben bereitet die Studierenden auf einen echten Dialog der Kulturen vor (Lüsebrink, 2016:109).

Verschiedene Techniken und Methoden, um die Studenten mit der Kultur anderer Länder vertraut zu machen, sowie die Anwendung einer Fremdsprache in einer realen Kommunikationssituation motivieren die Studenten, das Fach erfolgreich zu studieren. Im Mittelpunkt des Unterrichtsprozesses steht die Notwendigkeit, den Gebrauch einer Fremdsprache als Mittel der interkulturellen Kommunikation zu üben.

Das Prinzip des Dialogs der Kulturen zieht sich durch den gesamten Prozess des Fremdsprachenunterrichts. Es handelt sich um einen komplexen Prozess, der die Erziehung einer geistigen Person und die Entwicklung ihrer Persönlichkeit im Dialog der Kulturen umfasst. Nach E.I. Passov wird der Dialog der Kulturen als interkulturelle Kommunikation verstanden, deren Ziel das gegenseitige Verständnis und der gegenseitige Respekt zwischen Sprechern verschiedener Sprachen und Kulturen ist: „... das gegenseitige Verständnis zwischen den Völkern ist ein entscheidender Faktor sowohl für das einzelne Land als auch für die intereuropäischen und interkontinentalen Beziehungen.“ Es wird davon ausgegangen, dass das gegenseitige Verständnis zwischen den Völkern wie eine natürliche, selbstverständliche Folge des Fremdsprachenunterrichts ist“ (Пассов, 2000:22-23). Der Dialog der Kulturen ist ein Problem des dritten Jahrtausends, von dessen Lösung die Zukunft der gesamten Menschheit abhängt.

Ein harmonisches Leben in einer multikulturellen Welt ist ohne die Interaktion verschiedener Kulturen und Völker, ihre gegenseitige Kenntnis, gegenseitige Beeinflussung und gegenseitige Bereicherung unmöglich. Um dieses Ziel zu erreichen, ist es nicht nur notwendig, eine andere Kultur mit ihren Eigenheiten zu studieren, sondern auch, sich selbst in diesem multikulturellen Raum zu verwirklichen. Die multikulturelle Erziehung wird zu einem Schlüsselfaktor im Fremdsprachenunterricht. (Krusche, 1984:201)

Die Umsetzung dieses Prinzips zielt also darauf ab, bei den Studierenden solche Fähigkeiten und Fertigkeiten auszubilden, die es ihnen ermöglichen, nicht nur berufliche Tätigkeiten in einer Fremdsprache auszuüben, sondern auch Übersetzer der Muttersprache und der einheimischen Kultur mit ihren ursprünglichen Werten zu sein.

Eine Fremdsprache ist für einen Hochschulabsolventen mit Grundausbildung sowohl ein Produktionsmittel als auch ein Teil der Kultur. Um eine Fremdsprache zu lehren, muss ein Umfeld geschaffen werden, in dem echte Kommunikation stattfindet: wissenschaftliche Diskussionen in einer Fremdsprache unter Einbeziehung von Fachleuten, Verwendung von Fachvokabular und -terminologie im Unterricht, Teilnahme an internationalen Konferenzen usw. Die Entwicklung der kommunikativen Fähigkeiten ist die Hauptaufgabe der Fremdsprachenlehrer.

Die Entwicklung einer modernen Produktion ist ohne Auslandserfahrung nicht möglich: Ein Spezialist einer technischen Hochschule sollte sowohl sprachlich als auch fachlich auf internationale Interaktion und Zusammenarbeit vorbereitet sein. Einerseits wird ein Spezialist mit einer Fülle von Wissen und Erfahrung auf dem Gebiet seiner beruflichen Tätigkeit bereichert, andererseits sollte er in der Lage sein, Kontakte zu knüpfen und die gesammelten Erfahrungen und Errungenschaften seines Landes durch interkulturelle Kommunikation weiterzugeben. Ein hochqualifizierter Fachmann sollte sich nicht auf die Kenntnis der Sprache beschränken, sondern seine Hauptaufgabe besteht darin, durch die Anwendung der Sprache ein konkretes Ergebnis in seiner beruflichen Tätigkeit zu erzielen. Daher besteht das Hauptziel der internationalen Kommunikation und der Kontakte im Lernprozess darin, den zukünftigen Fachmann darauf vorzubereiten, die erworbenen Kenntnisse und Fähigkeiten für die Entwicklung der Wirtschaft und der Produktion einzusetzen (Bungarten, 1994:32).

Die Lösung pädagogischer Probleme wird häufig mit der Ingenieurausbildung in Verbindung gebracht, kann aber auch beim Erlernen einer Fremdsprache erfolgreich angewendet werden, insbesondere wenn dieser Prozess gleichzeitig mit der Beherrschung der Doppelkompetenz des Erlernens einer Fremdsprache und dem gleichzeitigen Erwerb von Fachwissen in technischen Bereichen erfolgt. Eine produktive pädagogische und berufliche Tätigkeit beim Erlernen einer Fremdsprache findet unter Bedingungen der Ko-Kreation statt, wenn die individuelle kreative Arbeit des Studenten mit der Kreativität der anderen Subjekte dieser Tätigkeit kombiniert wird, was die Bedeutung des individuellen kreativen Stils keineswegs schmälert. Im Gegenteil, sie lehrt die Studenten, die besten Beispiele kollektiver Kreativität in ihre individuellen Erfahrungen einzubringen, und ermöglicht es ihnen, ihren professionellen Stil zu verfeinern und zu verbessern und hohe Ergebnisse zu erzielen.

Die Schaffung von Sprachparadiesen im Bildungsprozess ist eine entscheidende Voraussetzung für die Ausbildung kommunikativer Kompetenz. Die audiovisuelle Sprachumgebung trägt zur Schaffung von Bedingungen für den Spracherwerb im Kontakt mit der Kultur bei, die in dieser Umgebung modelliert wird.

Es ist auch notwendig, das Internet als zugängliches Mittel zum Lehren und Lernen, zur Informationsbeschaffung und zur Kommunikation zu nutzen. Der richtige Einsatz von Computer-Telekommunikation, Informationsressourcen und Internet-Diensten wird es ermöglichen, einen grundlegend neuen Lernansatz zu verwirklichen, der breite Kontakte mit der Kultur anderer Nationen initiiert und die Beherrschung einer Fremdsprache fördert (Колода, 2011:179).

Die Hauptaufgabe des Fremdsprachenunterrichts in der modernen Gesellschaft besteht darin, die funktionale Seite einer Fremdsprache und ihre eher praktische Anwendung zu vermitteln. Die Lösung dieser Aufgabe ist nur unter einer Bedingung möglich – der Schaffung einer recht soliden theoretischen Basis. Für ihre Schaffung ist es notwendig, erstens die Ergebnisse der theoretischen Arbeiten über den Fremdsprachenunterricht zu nutzen und zweitens, die umfangreichen praktischen Erfahrungen von Fremdsprachenlehrern theoretisch zu erfassen und zu verallgemeinern.

Den Menschen beizubringen, mündlich und schriftlich zu kommunizieren und ihnen beizubringen, fremde Sprache spontan zu formulieren und nicht nur zu verstehen, ist eine schwierige Aufgabe, die durch die Tatsache erschwert wird, dass die Kommunikation nicht nur ein verbaler Prozess ist. Ihre Wirksamkeit hängt neben den Sprachkenntnissen von vielen Faktoren ab: von den Bedingungen und der Kultur der Kommunikation, den Regeln der Etikette, der Kenntnis nonverbaler Ausdrucksformen, dem Vorhandensein eines fundierten Hintergrundwissens und vielem mehr. Dieses Problem kann durch die Kombination des Studiums einer Fremdsprache mit Informationen aus dem Bereich der nationalen Kultur im Bildungsprozess gelöst werden (Асмуß, 2002:70).

Die wichtigste, vielversprechende, aber sehr schwierige Aufgabe für Fremdsprachenlehrer besteht darin, die Entwicklung der kommunikativen Fähigkeiten zu maximieren. Um dieses Problem zu lösen, ist es notwendig, neue Lehrmethoden zu beherrschen, die auf die Entwicklung aller vier Arten von Sprachkenntnissen abzielen, und grundlegend neue Lehrmaterialien, mit denen man den Menschen das Kommunizieren beibringen kann. Es wäre natürlich falsch, von einem Extrem zum anderen zu eilen und alle alten Methoden zu verwerfen: man muss aus ihnen sorgfältig die besten, nützlichsten und in der Unterrichtspraxis erprobten auswählen. Die Antwort auf die Frage nach der Lösung der eigentlichen Aufgabe des Fremdsprachenunterrichts als Mittel der Kommunikation

zwischen Vertretern verschiedener Völker und Kulturen liegt darin, dass die Sprachen in untrennbarer Einheit mit der Welt und der Kultur der Völker, die diese Sprachen sprechen, erlernt werden sollten. Zu den Hauptbestandteilen einer solchen fremden Kultur gehören Elemente wie die traditionelle und alltägliche Kultur; Traditionen sowie Rituale, die als Traditionen wahrgenommen werden können; künstlerische Kultur, die auch auf die Elemente der Ethnographie und Ethnologie bezogen werden können (Brekle, 1985:149).

Man kann mit anderen Worten sagen, dass die theoretischen Sprachkenntnisse durch praktische Fähigkeiten ergänzt werden sollten, um zu wissen, wann, was, zu wem und mit wem zu sagen ist und wie die Bedeutung eines bestimmten Wortes in einem bestimmten Kontext zu verwenden ist. Diese Richtung „Sprach- und Länderstudien“ umfasst zum einen den Sprachunterricht und zum anderen die Vermittlung bestimmter Informationen über das Land der Zielsprache. Das Hauptziel dieser Richtung ist die Sicherstellung der kommunikativen Kompetenz in der interkulturellen Kommunikation, vor allem durch die angemessene Wahrnehmung der Sprache des Gesprächspartners und das Verstehen von Originaltexten. Die Hauptaufgabe besteht darin, Spracheinheiten zu studieren, die die nationalen Merkmale der Kultur des Muttersprachlers am deutlichsten widerspiegeln.

Gleichzeitig sind der kultur- und landeskundliche Wert, die Typizität, das allgemeine Wissen und die Orientierung an der modernen Realität sowie an thematischen und funktionalen Phänomenen die wichtigsten Kriterien für die Auswahl der landeskundlichen Komponente des Fremdsprachenunterrichts. Wenn wir die landeskundliche Komponente in den Fremdsprachenunterricht einbeziehen, brauchen wir geeignete Mittel für ihre Aufnahme. Solche Mittel können in erster Linie authentische Materialien sein: literarische und musikalische Werke, Objekte der realen Wirklichkeit und ihre illustrativen Bilder, die den Lernenden vor allem die natürliche kulturelle Umgebung näher bringen können. Die Vermittlung von Kenntnissen über Kultur, Geschichte, Realitäten und Traditionen trägt dazu bei, eine positive Einstellung gegenüber der Fremdsprache und der Kultur der Menschen, die diese Sprache sprechen, zu fördern (Helmolt, 1993: 541).

Die Schwierigkeiten ergeben sich vor allem bei der Vermittlung aktiver Methoden des Spracherwerbs, d.h. beim Erlernen des Schreibens und Sprechens. Die Hauptschwierigkeiten ergeben sich aus zwei Gründen bei der Begegnung mit der interkulturellen Kommunikation: zum Beispiel, die lexikalisch-phraseologische Kombinierbarkeit von Wörtern. Jedes Wort jeder Sprache hat seine eigene, nur dieser Sprache eigene Reserve der Kombinierbarkeit. Es lässt sich mit einigen Wörtern kombinieren und mit anderen nicht. So, zum Beispiel, die Wortverbindung „Bahnhof verstehen“ übersetzt man als „nichts verstehen“, und die Wortverbindung „auf dem richtigen falschen Schiff sein“ übersetzt man als „sich irren“. Warum verbindet sich das deutsche Verb „machen“ mit den Wörtern „eine Ausbildung“, „eine Umschulung“, „ein Praktikum“, aber nicht mit dem „eine Bewerbung“? Warum verbindet sich das deutsche Verb „schreiben“ mit den Wörtern „einen Lebenslauf“, „eine Bewerbung“, „eine E-Mail“, aber nicht mit dem Wort „Sprachkenntnisse“? Es ist auch notwendig, mehrere Bedeutungen deutscher Wörter zu kennen. Zum Beispiel „der Strauß“ (der Vogel oder der Blumengebinde), „die Maus“ (das Tier oder die Computermouse), „der Ball“ (der Spielball oder das Tanzfest), „die Bank“ (das Sitzmöbel oder das Geldinstitut) usw.

Das Problem der interkulturellen Kommunikation im Fremdsprachenunterricht besteht schon seit langem, doch Linguisten haben sich erst seit kurzem intensiver damit beschäftigt. (Giordano, 1996:35) Daraus folgt, dass die für die interkulturelle Kommunikation erforderliche Stärke der Beherrschung des sprachlichen Materials nur dann erreicht werden kann, wenn zunächst eine umfassende Ausbildung in allen Arten von Sprechaktivitäten und die Beherrschung des sprachlichen Materials in der Interaktion aller Analytoren, d. h. in der Einheit von Sprechen, Hören, Lesen und Schreiben, erfolgt. Die Notwendigkeit hierfür ergibt sich aus der psychophysiologischen Position über das untrennbare Zusammenspiel der Analytoren der Großhirnrinde. Es ist wichtig, dass die Menschen die potenziellen Probleme der interkulturellen Kommunikation erkennen und bewusst versuchen, sie zu überwinden. Gleichzeitig ist es wichtig, daran zu denken, dass sie sich nicht immer vermeiden lassen, egal wie sehr wir uns bemühen. Daher sollte man auf verschiedene Arten von kommunikativen Komplikationen vorbereitet sein, die durch ein unvollständiges Verständnis der Besonderheiten und einiger Nuancen der Kultur, mit der man kommuniziert, verursacht werden. Übermäßiges Vertrauen in die eigenen Kenntnisse kann in diesem Fall zu negativen Ergebnissen führen. Man soll immer davon ausgehen, dass kulturelle Unterschiede zu Kommunikationsproblemen und Missverständnissen führen und eine negative Reaktion des Gesprächspartners hervorrufen können. Daher muss man die Reaktion des Gesprächspartners sorgfältig überwachen und, nachdem wir eine aus unserer Sicht unzureichende Reaktion bemerkt haben, versuchen, die Ursache zu verstehen und unser Verhalten und unsere Sprache anzupassen. Daher sollte man bei der interkulturellen Kommunikation immer die hohe Wahrscheinlichkeit von Missverständnissen berücksichtigen, Geduld üben und bereit sein, sein Verhalten an die sich entwickelnde Situation anzupassen (Rost-Roth, 1994:11).

Schlussfolgerung. In diesem Beitrag haben wir nur einige Aspekte der Interaktion zwischen Sprache und Kultur im Fremdsprachenunterricht angesprochen. Es ist notwendig, das Sprachenlernen nicht als eine unpersönliche Sammlung von Regeln und Ausnahmen zu betrachten, sondern als ein lebendiges Mittel der Kommunikation mit anderen Menschen. Die Beherrschung einer Fremdsprache wird nicht nur durch die Kenntnis der Grammatik, des Wortschatzes, der Aussprache oder der Fähigkeit zu übersetzen erreicht, sondern auch durch die Kenntnis der fremden Kultur. Als Instrument der interkulturellen Kommunikation ist die Sprache eng und untrennbar mit den nationalen und kulturellen Eigenheiten der Gesellschaft verbunden, in der sie funktioniert. Verschiedene Techniken und Methoden, um die Studenten mit der Kultur anderer Länder vertraut zu machen, sowie die Anwendung einer Fremdsprache in einer realen Kommunikationssituation motivieren die Studenten, das Fach erfolgreich zu studieren. Der Fremdsprachenunterricht in den Fachbereichen einer Technischen Universität unter Berücksichtigung des Prinzips des Dialogs der Kulturen ist ein komplexer Prozess, der eine ständige Interaktion des Fremdsprachenlehrers mit den Lehrkräften der Profildisziplinen erfordert, um die für die berufliche Kommunikation erforderlichen Sprachkenntnisse der Studierenden zu entwickeln, wozu unter anderem die Vermittlung der Werte ihrer Kultur und Sprache sowie die Schaffung eines positiven Bildes des Heimatlandes bei der Ausübung einer beruflichen Tätigkeit im Ausland gehören. Bei der Umsetzung des Prinzips des Dialogs der Kulturen ist es notwendig, Unterrichtsmaterialien und interaktive Methoden und Unterrichtsformen zu verwenden, die es den Studenten ermöglichen, die materiellen und geistigen Werte der fremden Kultur zu begreifen sowie ihre nationale Identität tief zu verstehen, was letztlich zur Bildung von Patriotismus und einer toleranten, respektvollen Haltung gegenüber der Kultur der untersuchten Region beiträgt. Das Weltbild wird bereichert und die „Regeln“ einer erfolgreichen interkulturellen Interaktion werden erlernt.

Literaturverzeichnis:

1. Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. Методика навчання іноземних мов і культур: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. Київ «Ленвіт», 2013. – 590 с.
2. Колода С. О. Шляхи формування комунікативної компетенції іноземною мовою із застосуванням мережових технологій. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць*. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – 174-182.
3. Крючков Г. Г. Стратегія навчання іноземних мов в Україні / Г. Г. Крючков // *Іноземні мови в навчальних закладах*. – К. : Педагогічна преса. – 2002. – № 1–2. – 192 с
4. Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. «Развитие индивидуальности в диалоге культур» – М.: Просвещение, 2000. – 161 с.
5. Тарнопольський О.Б. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник / О.Б. Тарнопольський, М. Р. Кабанова. – Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. – 256 с.
6. Asmuß, Birte (2002): „Nationale Stereotype in internationalen Verhandlungen“. In: Becker-Mrot-zek/Fiehler (Hrsg.), S. 58–88.
7. Barmeyer, C. (2012). Taschenlexikon Interkulturalität (Vol. 3739). UTB. Verlag: Vandenhoeck & Ruprecht, 176 S.
8. Brekle, Herbert Ernst 1985 "Volkslinguistik": ein Gegenstand der Sprachwissenschaft bzw. ihrer Historiographie? In: Januscheck, Franz (Hg.), Politische Sprachwissenschaft. Zur Analyse von Sprache als kultureller Praxis. Pp. 145-156. Opladen: Westdeutscher Verlag (in German)
9. Bungarten, Theo (1994): „Die Sprache in der Unternehmenskommunikation“. In: ders. (Hrsg.): Unternehmenskommunikation. Tostedt, S. 29–42.
10. Giordano, Christian (1996): „Die Rolle von Mißverständnissen bei Prozessen der Interkulturellen Kommunikation“. In: Roth, Klaus (Hrsg.): Mit der Differenz leben. München, S. 31–40.
11. Helmolt, Katharina von/Müller, Bernd-Dietrich (1993): „Zur Vermittlung interkultureller Kompetenzen“. In: Müller (Hrsg.), S. 509–548.
12. Holtzhauer, H./Möller, I. (Hrsg.) Goethe. Gedanken und Aussprüche: 3000 Zitate – 19 Sept. 2022. by Helmut Holtzhauer (Herausgeber), Irmgard Möller (Herausgeber), & 2 more, 448 S.
13. Katsaounis, N. / Sidiropoulou, R. (Hrsg.) (2014) Sprachen und Kulturen in (Inter)Aktion Teil 2 – Linguistik, Didaktik, Translationswissenschaft, Sammelband, 395 S. Peter Lang Edition.
14. Knapp, Karlfried (1990): „Interkulturelle Kommunikationsfähigkeit als Bildungsbedarf für Europa“. In: Spillner, Bernd (Hrsg.): Sprache und Politik. Frankfurt/Main, S. 89–95.
15. Krusche, D.1984: Die Transportierbarkeit von Literatur über kulturelle Grenzen. Zu einer fremdkulturellen Hermeneutik, Jahrbuch DaF, 10, 198–207.
16. Lüsebrink, H. J. (2016). Interkulturelle Kommunikation: Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer/Hans-Jürgen Lüsebrink. Weimar: Metzler. Verlag.–4., akt. u. erw. Aufl. 211 S.
17. Rost-Roth, Martina (1994): „Verständigungsprobleme in der interkulturellen Kommunikation. Ein Forschungsüberblick“. In: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 24/1994, Heft 93, S. 9–45.
18. Schröder, Hartmut (1993): „Interkulturelle Fachkommunikationsforschung. Aspekte kulturkontrastiver Untersuchungen schriftlicher Wirtschaftskommunikation“. In: Bungarten, Theo (Hrsg.): Fachsprachentheorie. Bd. 1, Hamburg, S. 517–550.
19. Tiitula, Liisa (1995): „Kulturen treffen aufeinander“. In: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. Bd. 21, S. 293–310.

References:

1. Bihych O.B., Borysko N.F., Borets'ka H.E. (2013) *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kul'tur: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i lnhvistychnykh univrsytetiv*. Kyiv «Lenvit». – 590 s. (in Ukrainian)
2. Koloda S. O. (2011) *Shliakhy formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii inozemnoiu movoiu iz zastosuvanniam merezhevykh tekhnolohii. Humanizatsiia navchal'no- vykhovnoho protsessu: zbirnyk naukovykh prats'*. – Slovians'k: SDPU. – s.174-182. (in Ukrainian)
3. Kriuchkov H. H. (2002) *Stratehiia navchannia inozemnykh mov v Ukraini / H. H. Kriuchkov // Inozemni movy v navchal'nykh zakladakh*. – K.: Pedahohichna prasa. – № 1–2. – 192 s (in Ukrainian)
4. Passov E.I. Programma-konceptsiya kommunikativnogo inoyazychnogo obrazovaniya. “Razvitie individualnosti v dialoge kultur» – M.: Prosvesheniye, 2000. – 161 s. (in Russian)
5. Tarnopol's'kyi O.B. (2019) *Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta ikh aspektiv u vyshchii shkoli: pidruchnyk / O.B. Tarnopol's'kyi, M. R. Kabanova*. – Dnipro : Universtet imeni Al'freda Nobelia. – 256 s. (in Ukrainian)
6. Asmuß, Birte (2002): „Nationale Stereotype in internationalen Verhandlungen“. In: Becker-Mrot-zek/Fiehler (Hrsg.), S. 58–88. (in German)
7. Barmeyer, C. (2012). Taschenlexikon Interkulturalität (Vol. 3739). UTB. Verlag: Vandenhoeck & Ruprecht, 176 S. (in German)
8. Brekle, Herbert Ernst (1985) "Volkslinguistik": ein Gegenstand der Sprachwissenschaft bzw. ihrer Historiographie? In: Januscheck, Franz (Hg.), Politische Sprachwissenschaft. Zur Analyse von Sprache als kultureller Praxis. Pp. 145-156. Opladen: Westdeutscher Verlag (in German)
9. Bungarten, Theo (1994): „Die Sprache in der Unternehmenskommunikation“. In: ders. (Hrsg.): Unternehmenskommunikation. Tostedt, S. 29–42. (in German)
10. Giordano, Christian (1996): „Die Rolle von Mißverständnissen bei Prozessen der Interkulturellen Kommunikation“. In: Roth, Klaus (Hrsg.): Mit der Differenz leben. München, S. 31–40. (in German)
11. Helmolt, Katharina /Müller, Bernd-Dietrich (1993): „Zur Vermittlung interkultureller Kompetenzen“. In: Müller (Hrsg.), S. 509–548. (in German)
12. Holtzhauer, H./Möller, I. (Hrsg.) Goethe. Gedanken und Aussprüche: 3000 Zitate – 19 Sept. 2022. by Helmut Holtzhauer (Herausgeber), Irmgard Möller (Herausgeber), & 2 more, 448 S. (in German)
13. Katsaounis, N. / Sidiropoulou, R. (Hrsg.) (2014) Sprachen und Kulturen in (Inter) Aktion Teil 2 – Linguistik, Didaktik, Translationswissenschaft, Sammelband, 395 S. Peter Lang Edition. (in German)
14. Knapp, Karlfried (1990): „Interkulturelle Kommunikationsfähigkeit als Bildungsbedarf für Europa“. In: Spillner, Bernd (Hrsg.): Sprache und Politik. Frankfurt/Main, S. 89–95. (in German)
15. Krusche, D.1984: Die Transportierbarkeit von Literatur über kulturelle Grenzen. Zu einer fremdkulturellen Hermeneutik, Jahrbuch DaF, 10, 198–207. (in German)
16. Lüsebrink, H. J. (2016). Interkulturelle Kommunikation: Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer/Hans-Jürgen Lüsebrink. Weimar: Metzler. Verlag.–4., akt. u. erw. Aufl. 211 S. (in German)
17. Rost-Roth, Martina (1994): „Verständigungsprobleme in der interkulturellen Kommunikation. Ein Forschungsüberblick“. In: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 24/1994, Heft 93, S. 9–45. (in German)
18. Schröder, Hartmut (1993): „Interkulturelle Fachkommunikationsforschung. Aspekte kulturkontrastiver Untersuchungen schriftlicher Wirtschaftskommunikation“. In: Bungarten, Theo (Hrsg.): Fachsprachentheorie. Bd. 1, Hamburg, S. 517–550. (in German)
19. Tiitula, Liisa (1995): „Kulturen treffen aufeinander“. In: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. Bd. 21, S. 293–310. (in German)

ОСЛОВЛЕННЯ ПРОСТОРУ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

Отримано: 15 березня 2024 року

Прорецензовано: 23 березня 2024 року

Прийнято до друку: 28 березня 2024 року

e-mail: oleksandra.visych@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1706-1147>

Researcher ID: AAA-4343-2022

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-61-65

Вісич О. А. Просторові координати метадрематичної поетики п'єс Уласа Самчука. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 61–65.

УДК: 82.0:821.161.2

Вісич Олександра Андріївна,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови і літератури,
Національний університет «Острозька академія»

ПРОСТОРОВІ КООРДИНАТИ МЕТАДРАМАТИЧНОЇ ПОЕТИКИ П'ЄС УЛАСА САМЧУКА

У статті проаналізовано п'єси Уласа Самчука у світлі метадрематичної поетики. Метадрама стала провідною театральною та драматичною тенденцією в ХХ ст., направленою на саморефлексію театру як творчого простору і як філософської метафори світобудови. Серед численних прийомів та технік метадремати у межах запропонованого дослідження акцентовано на метадрематичному переосмисленні художнього простору. Наголошено, що Улас Самчук був пристрасним театралом, стежив за драматургічними тенденціями у світовій та українській літературі, що позначилося на його власних драмах. Матеріалом дослідження стали твори «Жертва пані Маї», «Шумлять жорна», «Слухайте! Слухайте! Говорить Москва!». Метою студії є аналіз метадрематичних засобів у драматургії Уласа Самчука, зокрема визначення специфіки художнього простору в п'єсах автора. Серед прийомів метадремати у творах письменника визначено елементи антитеатрального дискурсу («Жертва пані Маї»), інсценізацію судового засідання, як однією з форм культурних перформансів («Жертва пані Маї», «Шумлять жорна»). Інтермедіальному подвоєнню сценічної дійсності сприяє використання образу радіо. На прикладі одноактівки «Слухайте! Слухайте! Говорить Москва!» спостерігаємо конфлікт топосів, що стають художніми метафорами протидіючих ідеологій. Простір п'єси зазнає метадрематичного розщеплення завдяки нашаруванню географічних та метафізичних топосів, серед яких умовне індустріальне місто, де розташоване помешкання головного героя професора Чортомолова, міфологізована Європа, Москва як ідеологічний надпростір, Харків, що символізує травматичне минуле, до якого не хочуть повертатися персонажі, та Крим, що стає територією віртуального протистояння множинних утопій.

Ключові слова: метадрама, художній простір, топос, Улас Самчук, образ радіо, інтермедіальність, Крим.

Oleksandra Visych,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
National University of Ostroh Academy

THE SPATIAL COORDINATES OF THE METADRAMATIC POETICS OF ULAS SAMCHUK'S PLAYS

The article delves into Ulas Samchuk's plays through the lens of metadramatic poetics. Metadrama, a prominent theatrical and dramatic trend of the 20th century, deals with the self-reflection of the theatre both as a creative space and as a philosophical metaphor for the universe. Within the numerous techniques and methods of metadrama, this study examines the metadramatic reinterpretation of artistic space. Ulas Samchuk was a passionate theatregoer, tracing dramatic trends in world and Ukrainian literature, which affected his own dramas.

The primary focus of this analysis lies in discerning the specifics of artistic space within Samchuk's plays. Among the metadramatic techniques evident in his works are elements of anti-theatrical discourse (as seen in "The Victim of Pani Maya") and the staging of a courtroom proceeding as a form of cultural performance (presented in both "The Victim of Pani Maya" and "One can hear the noise of the Millstones"). Additionally, the image of radio serves to intermedially double the portrayal of stage reality.

In the one-act play "Listen! Listen! Moscow is speaking!", we witness a conflict of topoi becoming artistic metaphors for opposing ideologies. The play's space experiences a metadramatic division through the layering of geographical and metaphysical topoi. These include the conventional industrial city where the protagonist, Professor Chortomolov, resides; mythologized Europe; Moscow depicted as an ideological superspace; Kharkiv as a symbol of the traumatic past that the characters do not want to return to; and Crimea, which evolves into a realm of virtual confrontation among multiple utopias.

Keywords: metadrama, artistic space, topoi, Ulas Samchuk, image of radio, intermediality, Crimea.

Постановка проблеми. Улас Самчук належить до тих авторів, які реалізовували свій письменницький талан у різних жанрах. Його твори отримали широку парадигму оцінок з боку критики та літературознавства, подекуди конфліктних і дискусійних. Утім, на сьогодні залишаються неопубліковані тексти й чимало таких, що досі чекають на актуальне прочитання,

відтак говорити про об'єктивне та системне бачення ролі та специфіки творчого доробку Уласа Самчука в українському літературному процесі поки зарано. Чи не найменше уваги приділено драматургії автора, почасти через відносну маргіналізованість цього жанру в загальному корпусі текстів письменника, почасти через складний і тривалий шлях його драм до українського читача, адже перше видання збірки його п'єс вийшло тільки 2020 р. Упорядницею, авторкою ґрунтовних передмови та коментаря, а також низки досліджень, присвячених різним аспектам драматургії письменника стала Ірина Руснак, яка фактично ввела ці тексти в сучасний літературознавчий обіг. Ретельно вибірані в епістолярії та публіцистиці Уласа Самчука факти дали змогу Ірині Руснак стверджувати, що він був пристрасним театралом, стежив за драматургійними тенденціями на світовій сцені й сам прагнув впливати на репертуар українського театру. Свої спостереження автор виклав у низці статей та рецензій, зокрема: “Дещо про театр” (1942), “Весела вдова” (1942), “Драма чи не драма?” (1943), “Наталка Полтавка” (1943), “Кохання верховин” (1943). Загалом тези Самчука-театрального критика перегукуються з його концепцією “Великої літератури”, окресленої у доповіді, з якою він виступив на першому з'їзді МУРУ 21 грудня 1945 р. в Ашшафенбурзі. Перекоаний у необхідності позбутися комплексу меншовартості, письменник наполягав на тому, що для якісної літератури необхідне засадниче гуртування культуротворчих зусиль заради місії утвердження національного духу (Самчук, 2014). Попри те, що ідеї Уласа Самчука були піддані критиці як з боку сучасників, так і з боку літературознавців кінця ХХ–ХХІ ст., варто відзначити, що у своїй доктрині розвитку української літератури він взорував на високу полицю світової класики. Водночас його авторський драматургічний досвід свідчить про те, що письменник добре орієнтувався в новаторській драматургії своєї бурхливої епохи.

Драматичний доробок Уласа Самчука налічує три п'єси, написані між 30–50 рр. ХХ ст.: одноактівка “Слухайте! Слухайте! Говорить Москва!” (1930), драми “Жертва пані Маї” (1940), “Шумлять жорна” (1947). Знаковим є те, що саме у цей період з'являються ключові метадраматичні тексти Луджі Піранделло, Ежена Йонеско, Самоєля Бекета, які стали мистецькою формою вербалізації болісних питань щодо естетичних та духовних пріоритетів доби. Не могли не вплинути на естетику Самчука-драматурга й виразно метадраматичні п'єси Івана Багряного, Людмили Коваленко, Юрія Косача, Ігоря Костецького, які визначили напрям розвитку української драматургії ХХ ст., зокрема її метадраматичну естетику.

Метою цього дослідження є аналіз метадраматичних засобів у драматургії Уласа Самчука, зокрема визначення специфіки художнього простору у п'єсах автора.

Виклад основного матеріалу. Постика метадрами означена спектром характерних прийомів та естетично-змістових векторів, що, з одного боку, спрямовані на самосмислення природи тексту, а з іншого – розшаровують драматичну дійсність, сприяючи її відкритості до інтертекстуальних, інтермедіальних, структурних та концептуальних експериментів. Однією з найбільш виразних прикмет метадрами є наявність саморефлексійних героїв, якими можуть виступати представники світу театру – актори, режисери, драматурги, глядачі, театральні критики, які посилюють атмосферу гри у п'єсі, вступають у дискусію навколо проблем драми та театру, оприявнюють механізми творчого процесу перевтілення та постановки.

Важливим метадраматичним чинником є введення теми театру, який постає філософською моделлю *Theatrum Mundi*. Водночас театр як тема у драматургії відкриває широкі можливості для висвітлення артистичного середовища, інсценізації виробничого процесу постановки п'єс. Прикладом феєричного поєднання обох функцій образу театру є п'єса сучасниці Уласа Самчука Людмили Коваленко “Героїня помирає в першому акті” (1948).

Паралельно з активізацією театрального дискурсу у драматургії сформувалася антитеатральна критика, направлена на театр та акторство, у тому числі повсякденне, та представлена як на рівні окремих скептичних реплік, так і в персонажній та сюжетній площині. Нерідко до антитеатрального дискурсу вдавалися Володимир Винниченко, Микола Куліш, Яків Мамонтів та ін., у чийх п'єсах театр постає місцем розпусти та п'янства, пристанищем аферистів та шукачів дешевих розваг. У драмі Уласа Самчука “Жертва пані Маї” образ театру залучено опосередковано. По-перше, завдяки нав'язливій манері головної героїні повсякчас перевдягатися. Складається враження, що вона не задоволена своїм виглядом, відчуває його невідповідність ситуації та намагається переграти ту чи іншу сцену. По-друге, театр виникає у розмовах між Маєю та її подругою Адою – остання є шанувальницею сцени: “Я, властиво, кручусь завжди біля одного: одяги, родинні справи, знайомства і мужчини. Ще, правда, театр... Я люблю театр, кіно, взагалі все, що може бавити” (Самчук, 2020: 93).

Після такої самохарактеристики Ада ніби побачила себе зі сторони й на репліку Маї “Ти є чудова дівчина. Маєш успіх у мужчин?.. Правда? Мужчини щось таке люблять...” відповідає: “Хочеш сказати, щось таке порожнє...” (Самчук, 2020: 93). Очевидно, що богемний стиль життя Ади є формою втечі від реальності війни, її штучної логіки, яку, на відміну від юної подруги, намагається осягнути пані Мая. Коментарі останньої щодо ескапізму Ади створюють основу антитеатрального дискурсу, що своєю чергою спрямований на критику розважального театру та акторства.

Композиція метадрами часто ускладнена різноплановими вставними конструкціями від класичних прологів, епілогів, виступів нараторів, прийому “п'єса в п'єсі” до картин сну та марення, що сприяють розщепленню умовної дійсності. Зазначенні елементи можуть ставати прийомами саморефлексії або, за влучним висловом Джона Голдера, “триманням дзеркала перед театром” (Golder, 2007). Як стверджує Річард Шехнер у праці “Теорія перформансу”, “Театр – це лише одна з форм перформативної діяльності, до якої також належать ритуали, спорт і випробування (дуелі, ритуальні бої, судові процеси), танці, музика, ігри та різноманітні вистави у повсякденному житті” (Schechner, 2004: 179). У контексті дослідження п'єс Уласа Самчука варто виокремити інсценізацію культурних перформансів на кшталт ритуалів, маскарадів, судових засідань як цей тип вставних метадраматичних елементів, що завжди зумовлюють актуалізацію культурного контексту, розмикання сценічного простору та унеможливають закритість художньої системи. Річард Шехнер ставить у один змістовий ряд такі явища як вуличний нещасний випадок, суд і театр – усюди видовище розгортається навколо події за присутності глядачів. Однак суд і театр вчений називає “формальними версіями” події, яка “розчиняється у дійстві реконструкції того, що сталося” (Schechner, 2004: 176). Відмінність між ними полягає у тому, що судовий процес – вербальний, а театральна постановка – аналогічна та реалізується “шляхом повторного відтворення того, що сталося (реально, вигадано, міфічно, релігійно)” (Schechner, 2004: 176). Відповідно інсталяція внутрішніх культурних перформансів у структуру драматичної п'єси, як і використання прийому “п'єса в п'єсі”, набуває виразного метадраматичного ефекту.

Так, у згаданій драмі “Жертва пані Маї” топос суду має важливу концептуальну функцію. Ірина Руснак вважає цей твір недописаним (Руснак, 2010). І хоча формально у драмі є всі три дії, заявлені на початку, а остання з них завершується характерною вказівкою “Завіса”, вона, справді, має ознаки поетики *non-finito*, що вочевидь, можна пояснити специфікою драматичного конфлікту, який “розгортається навколо морально-етичних проблем, які гостро постали перед Європою 1930–1940-х рр. і були пов’язані з початком Другої світової війни та проголошеними нацистами концепціями Нової Європи, місця арійських і неарійських народів у світі, чистоти раси тощо” (Руснак, 2010: 45). Висловлює ці концепції у творі головна героїня – пані Мая, яка у пошуках гідного чоловіка прагне всі свої фізичні, інтелектуальні, фінансові ресурси й чесноти покласти на вівтар чистої нації.

Простір суду представлено у пролозі, який, до слова, має перегуки із прологом п’єси “Генерал” (1941) Івана Багряного, де наратор сниться театр майбутнього в Києві 2041 р., у якому показують виставу з циклу “Наше фантастичне минуле” (Багрянний, 1948: 5). Театр тут стає своєрідним судом, що без “цензури, нот та ультиматумів” викриває “жасну, макабричну епоху” (Багрянний, 1948: 6). У п’єсі Самчука перед відкриттям завіси автор пропонує створити ілюзію великого міста, з характерним гамором, шумом транспорту та викриками газетярів, котрі сповіщають про “сенсацію”, яка пов’язана із загадковою пані Маєю. Із відкриттям завіси розпочинається судове засідання.

В основній частині п’єси Улас Самчук намагається зберегти авторський нейтралітет, зобразити глибину позиції кожного з персонажів, які висловлюють амбівалентні, а подекуди й радикальні погляди. Як справедливо зауважує Ірина Руснак, “П’єса “Жертва пані Маї” не змушує співпереживати, але спонукає реципієнта до глибинного аналізу ідеологічних і філософських проблем” (Руснак, 2014: 104). Натомість сцена судового засідання можна вважати концептуальною розв’язкою (поданою на початку твору) складної драматичної ситуації п’єси та відповіддю на манівці, що на них вийшли інтелектуали ХХ ст. У промові Суддя згадує вчинок пані Маї, суть якого так і залишилася не розкритою у тексті, та декларує намагання “вияснити причини випадків так характерних нашій добі...”, що “дасть у руки нашої юстиції зброю, як з ними боротися...” (Самчук, 2020: 70).

Найявний топос суду й у більш відомій п’єсі Уласа Самчука – “Шумлять жорна”. Дія драми відбувається 1942 року під час німецької окупації. Герої драми перебувають під тиском двох окупаційних режимів – німецького та більшовицького, кожен з яких намагається розширити територію впливу, засилаючи своїх агентів у інтелегентне українське середовище та збираючи доноси. У тексті панує атмосфера інтриги та підозр. Пошуки внутрішніх ворогів розколюють сім’ї. Коли ж шпигуна викрито, він постає перед судом Української Підземної Держави (підпільні загони УПА). Сцена суду побудована за принципом, який свого часу запропонувала Леся Українка у драмі “Руфін і Прісцилла”: судове засідання відбувається ніби за кадром, глядач же спостерігає за реакцією його свідків і дізнається про перебіг суду переважно з їх реплік.

У світлі обраної теми важливо актуалізувати концепт простору, як засадничий чинник формування поетики метадрами, що зазнає у ній різних форм подвоєння. Йдеться про застосування прийомів “сцена в сцені” або “театр в театрі”, перенесенню драматичної дії повністю або частково за межі традиційної локації сцени у гримерки, на площі, у природні середовища, а також використання інтермедіальних вставок на кшталт радіо- та телеестерів, концертів тощо.

Особливої уваги заслуговує метадраматичний простір дебютного драматичного твору автора – одноактівки “Слушайте! Слушайте! Говорить Москва!”. У листів до Анни Бойцун від 01.02.1965 року письменник зазначав: “Це було щось про советську амбасадку в Парижі. Навіть вже забувся зміст” (Самчук, 2020: 167). У самому тексті конкретно Париж не згадується, але йдеться про “індустріальну країну”, що більш нагадує Німеччину, і куди призначено на службу Бориса Чортомолова – госторгпреда ССРР, разом з його дружиною Ларею – колишньою чекісткою, що раз по раз вдається до ностальгійних спогадів про свої криваві “подвиги”. Провідну роль п’єсі відіграє Владлен – харківський студент, вихованець і надія Чортомолова, а також коханець Ларі. За його діяльністю пильно стежить урядовець особливих доручень Костя Розенфельд, чий донос змушує Ларю констатувати, що Владлен “українізується занадто”. Фрагментарно представлено у п’єсі образ німої служниці-українки: “з України вивезена, одягнута по-українському, по-сучасному”, яка є тихим і безпорадним свідком бурхливих подій у домі Чортомолова. Симптоматичним є її інтерес до преси, яку вона на мигах випрошує почитати у господині. Із реплік госторгпреда можна зрозуміти, що у газетах пишуть про “нову контрреволюцію жовто-блакитну” (Самчук, 2020:46). Метадраматичності твору сприяє наявність персонажа-фантома – директора копальні п. Кравзе, який за словами Ларі є письменник: “Він пише драми, їй-богу” (Самчук, 2020:44). Родина Кравзів є для колишньої чекістки прикладом для наслідування, попри певну іронію, з якою вона описує їхні світські звичаї.

До переліку дійових осіб Самчук вводить і Голосномовник радіоприймача. Його звук, що повсякчас притягує до себе увагу, є виразним метадраматичним прийомом розмикання простору. Варто зазначити, що драматургія першої половини ХХ ст. активно опановувала застосування новітніх медіа задля композиційних та естетичних цілей. Зокрема, у ґрунтовному дослідженні ранньорадянської драматургії та німого кіно у світлі синтезу мистецтв Тетяна Свербілова виходить на образ Гучномовця в драмі Миколи Куліша “Народний Малахій” (1927). Науковиця зауважує: “Синкретизм мистецтва 1920-1930-х рр. виявлявся ще й у введінні в дію новітніх на той час технічних засобів комунікації, які теж можуть вважатися топоєкфразисом столічного міського тексту, зокрема, харківського” (Свербілова, 2018: 512). У п’єсі Уласа Самчука інтермедіальний образ радіо також виконує топографічну функцію, але із значно ширшими координатами. Зі зловісною іронією у центрі Європи звучать позивні “говорить Москва”, а пропагандистські етери формують советський ідейно-культурний простір. Для Владлена голосномовник, який автор навмисне розмістив “на книжковій шафі побіч бронзової барви бюсту Леніна” (Самчук, 2020:41) – символ безмовності України та інформаційної радянської гегемонії. Під час дискусії з Ларею юнак говорить: “Ось приклад радіо. З Москви? Так, з Москви. Тисячі три кілометрів чути. Де ж Київ? Посвищи! Нащо вам Київ? <...> Слухай, мовляв: Ми! Москва! Ми наші! Нам усі язика покорилися від Білого моря до Чорного! Мовчить вся решта... сволочі, недоуки!” (Самчук, 2020: 65).

Натомість Лара час від часу припадає до радіо не так для того, аби дізнатися новини, як вивірити чистоту налаштування свого внутрішнього ідеологічного компасу, що зазнає метаморфоз під впливом філістерських розкошів (саме такий бік Європи обирає колишня чекістка). Радіо не дає змоги персонажам залишатися на самоті, втручається у ідеологічні дискусії

та інтимні бесіди. Воно стає віртуальним вставним топосом у тексті, перетворюючи кабінет Чортомолова на кентавричний простір, у якому минуле й сучасне персонажів змішується у фантазмагоричний нищівний сплав.

Попри невеликий обсяг одноактівка має складний жанровий синтез. Зокрема, у творі наявні вставні оповіді – казки Ларі, що урізноманітнюють стильову та концептуальну тканину тексту. Сцена, де Ларя оповідає першу “казку” своєму коханцеві, надзвичайно тілесна, рухи героїні спрямовані загіпнотизувати слухача, увести його у транс. Ця казка переносить дію у вир громадянської війни, у “жорстоку холодну осінь”, коли “у полі, за містом, на горі півколом бараки, в них сотні душ”..., що “купами лежали, на замерзлій, твердій долівці” (Самчук, 2020: 58). Повна “захоплення, патосу, пристрасти й смакування” Ларя згадує розстріл молодої жінки, що у заготованій хаті співала гайдамацьку пісню. Сама ж чекістка за нагану стратила червоноармійця, який на секунду завагався, цілячись у співачку. Заколисаний Владлен на питання чи він слухав казку, відповідає алегорично: “... я слухав московську музику” (Самчук, 2020: 59). Водночас ця репліка нагадує, що радіоприймач продовжує виконувати свою функцію.

Намагаючись відновити контакт з Владленом, Ларя розповідає йому іншу за настроєм казку, що жанрово наближена до утопії. У ній вимальовується міфологічний образ Криму: “Розкажу тобі казочку... ш... ш... ш... послухай, хлопчику... в наших союзи є країна Крим..., в Криму так широко гріє сонечко..., в Криму так пахнуть квіти, в Криму так море плеще й співає пісні про настрої цілої природи” (Самчук, 2020: 59). Зрештою Крим перетворюється у казку на мікромодель світу, над яким бажає панувати Ларя: “Тепер ми пануватимемо там... <...> хоча б за нього ще прийшлося покласти стільки трутів і пролити ще одно море крові” (Самчук, 2020: 59). На допомогу героїні у її моторошній оповіді знову приходять радіоприймач, що грає заколисуючу мелодію. Невдовзі Владлен в’їдливо висміюватиме кримську мрію Ларі: “А в Крим... коли ми в Крим? Ах, Крим мій, Крим!” і починає співати українську народну пісню “Де Крим за горами, де сонечко сяє...” (Самчук, 2020: 64), натякаючи на власну візію півострова та засвідчуючи свою проукраїнську оптику.

Вставні оповіді Ларі мають трансформативний ефект, однак не такий, на який розраховувала героїня. Спочатку Владлен намагається розказати й свою казку про країну, де живуть вільні люди, де “дух новий стинається в борні зі старими проблонами”, де поступ, і немає жадливих бараків і “не страшні тут загрози архангелів, що мають охороняти рай, утворений пророками отого боввана (показує на портрет Маркса)” (Самчук, 2020: 61). Цей ідеалістичний опис стосується Європи, де хоче оселитися юнак, одружившись із донькою директора копальні фон Кравзе, і колись зайняти його посаду. Опісля герой бунтує, у пориві емоцій він випалює перед Ларею тираду про своїх розстріляних батьків, істинне ставлення до пролетарської тиранії, про страхіття злочинів більшовицької системи. І хоча згодом він вдається до блазнювання, намагається переконати, що не зрадник, утім знову і знову в його репліках звучить критика режиму та його агентури (“шугай по світі, де нажива, там і порпайсь” (Самчук, 2020: 66)). У фіналі Владлен гине від руки Ларі, а п’єса завершується ремаркою: “Радіо уриває гру. Чути: «Слушайте, слушайте! Гаваріт Масква! Вечерній канцерт окончен»” (Самчук, 2020: 68).

Отже, залишивши на маргінесах риси індустріального міста, Улас Самчук зображує у своїй одноактвіці ізольований простір помешкання Чортомолова, що зазнає метадраматичного розщеплення завдяки нашаруванню метафізичних топосів. Серед них – Європа, що є географічною локацією дії п’єси та водночас набуває міфологізованого забарвлення, Москва як ідеологічний надпростір, Харків, що символізує травматичне минуле, до якого не хочуть повертатися персонажі, та Крим, що стає територією віртуального протистояння множинних утопій.

Висновки. Драматичний доробок Уласа Самчука органічно вписується в контекст літературних та театральних тенденцій середини ХХ ст. П’єси письменника стали майданчиком для рефлексії перипетій історичної доби. Завдяки метадраматичному аналізу очевидно є авторська інтенція застосувати актуальні драматичні прийоми, що сприяють концептуалізації театру та створенню просторово ускладненого тексту. Серед прийомів метадрами у творах Уласа Самчука варто відзначити елементи антитеатрального дискурсу, інсценізацію судового засідання, як однієї з форм культурних перформансів. Інтермедіальному подвоєнню сценічної дійсності сприяє використання образу радіо, що можна визначити як топоекфразисом. Важливим чинником метадрами стає художній простір п’єс Уласа Самчука. На прикладі одноактівки “Слушайте! Слушайте! Говорить Москва!” спостерігаємо конфлікт топосів, що стають художніми метафорами протидіючих ідеологій.

Література:

1. Багрянний І. Генерал. Мюнхен: Україна, 1948. 94 с.
2. Руснак І. До історії видання драми “Шумлять жорна” Уласа Самчука. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. 2014. № 3. С. 102–105.
3. Руснак І. Поетика інтелектуальної драми Уласа Самчука. *Слово і час*. 2010. № 6. С. 43–50.
4. Самчук У. Велика література. *Стефановська, Л. Mission Impossible: МУР і відродження українського літературного життя у таборах для біженців на території Німеччини 1945–1948: Антологія періоджерел*. Ч. II. Варшава: Варшавський університет. 2014. С. 430–448.
5. Свєрбілова Т. Елементи синтезу мистецтв у ранньорадянській драматургії і у німому кіно. *Література на полі медій. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України* / Ред. Гундорова Т. І., Сиваченко Г.М. Київ, 2018. С. 477–528.
6. Самчук У. Драми. Харків: Фоліо. 2020. 224 с.
7. Golder J. Holding a Mirror up to Theatre: Baro, Gougenot, Scudéry and Corneille as Self-Referentialists in Paris, 1628-1635/36. *The Play within the Play*. Brill, 2007. p. 77–99.
8. Schechner R. Performance Theory. London & New York: Taylor & Francis e-Library, 2004. 407 p.

References:

1. Bahrianyi, I. (1948). Heneral [General]. Miunkhen: Ukraina, 1948. [in Ukrainian].
2. Rusnak, I. (2014). Do istorii vydannia dramy “Shumliat zhorna” Ulasa Samchuka [On the history of the publication of the drama “One can hear the noise of the Millstones” by Ulas Samchuk]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii [Literary process: methodology, names, trends]*, 3, 102–105. [in Ukrainian].
3. Rusnak, I. (2010). Poetyka intelektualnoi dramy Ulasa Samchuka [Poetics of the Intellectual Drama by Ulas Samchuk]. *Slovo i chas [Word and Time]*, 6, 43–50. [in Ukrainian].
4. Samchuk U. (2014). Velyka literatura [Great Literature]. In: *Stefanovska, L. Mission Impossible: MUR i vidrodzhennia ukrainskoho literaturnoho zhyttia u taborakh dlia bizhentsiv na terytorii Nimechchyny 1945–1948: Antolohiia pershodzherel [Mission Impossible: The*

MUR and the Revival of Ukrainian Literary Life in Refugee Camps in Germany 1945-1948: An Anthology of Primary Sources. Ch. II. Varshava: Varshavskiy universytet, 430–448 [in Ukrainian].

5. Samchuk, U. (2020). Dramy [Dramas]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

6. Sverbilova, T. (2018). Elementy syntezu mystectv u rannjoradjanskij dramaturgii i u nimomu kino. [Elements of the synthesis of arts in early Soviet drama and in silent cinema]. In: *Literatura na poli medij. Zbirka naukovyh prac' viddilu teorii literatury ta komparatyvistyky Instytutu literatury im. T.G. Shevchenka NAN Ukrajinu*. Kyjiv, 477–528. [in Ukrainian].

7. Golder, J. (2007). Holding a Mirror up to Theatre: Baro, Gougenot, Scudéry and Corneille as Self-Referentialists in Paris, 1628-1635/36. *The Play within the Play*. Brill, 77–99.

8. Schechner, R. (2004). *Performance Theory*. London & New York: Taylor & Francis e-Library.

Отримано: 15 березня 2024 року

Прорецензовано: 22 березня 2024 року

Прийнято до друку: 27 березня 2024 року

e-mail: svitlana.kocherha@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0784-6848>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-66-69

Кочерга С. О. Художня інтерпретація комплексу безgruntяництва в романі Уласа Самчука “На краю часу”. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 66–69.

УДК: 821.161.2

Кочерга Світлана Олексіївна,
доктор філологічних наук, професор,
Національний університет “Острозька академія”

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОМПЛЕКСУ БЕЗГРУНТЯЦТВА В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА “НА КРАЮ ЧАСУ”

Стаття присвячена екзистенціальній проблемі безgruntяництва, до якої інтенсивно зверталися українські письменники, особливо у діаспорі ХХ ст. Актуальною вона залишається і в літературі сьогодення. Улас Самчук зарекомендував себе як автор, для якого тема безgruntя є органічною, зважаючи на його життєвий досвід, зафіксований у творах (“Планета Ді-Пі”, “П’ять по дванадцятій: записки на бігу”, “На білому коні”, “На коні вороному”). Мета статті – на матеріалі роману Уласа Самчука “На краю часу” дослідити комплекс безgruntяництва, який став психологічним викликом для героїв твору, котрі вимушено покинули Батьківщину, яка потерпала від колонізації після Першої світової війни та революційних подій. У роботі використано культурно-історичний підхід, метод екзистенційного аналізу, а також прийоми біографічної, структуралістської, психологічної та інтертекстуальної інтерпретації літературного тексту.

Поняття безgruntя тісно пов’язане з філософською теорією укорінення (М. Гайдеггер, С. Вейль). У статті комплекс безgruntя осмислено у світлі праць українських вчених (М. Шлемкевич, Ю. Шерех, Л. Тарнашинська, О. Сінченко). Роман Уласа Самчука “На краю часу” (1963), вперше опублікований через 60 років, оприявнив невідомий раніше пласт доробку письменника. У ньому розкрито три типи утвердження національної ідентичності, до якої вдавались біженці: організовані протести (віче у Празі), міжособистісна комунікація, літературна творчість. Головний герой твору, молодий письменник Ярема Бойчун, долає симптоми безgruntяництва попри несприятливі історичні обставини. Його внутрішній конфлікт посилює герой-опонент Петрицький, який уособлює зневіру, зречення від ідеї самореалізації у письменстві.

Автобіографічний роман “На краю часу” переконливо ілюструє феномен “загубленої української людини”, комплекс духовного сирітства емігрантів, водночас утверджує цінність художнього слова для національного життя, доводить силу духу письменника, свідомого своєї місії на чужій землі.

Ключові слова: безgruntяцтво, екзистенція, еміграція, ідентифікація, образ-двійник.

Svitlana Kocherha,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
National University of Ostroh Academy

THE ARTISTIC INTERPRETATION OF GROUNDLESSNESS COMPLEX IN THE NOVEL “ON THE EDGE OF TIME” BY ULAS SAMCHUK

The article deals with the existential problem of groundlessness, intensively addressed by Ukrainian writers, especially in the 20th-century diaspora literature. Ulas Samchuk has established himself as an author for whom the theme of groundlessness is organic, considering his life experience described in “Planet D. P.”, “Five Past Twelve: Notes on the Run”, “On a White Horse”, “On a Raven Horse”). The article aims to study the problem of groundlessness on the material of Ulas Samchuk’s novel “On the Edge of Time” examining it as a psychological challenge for the characters of the work who were forced to leave their homeland that suffered from colonization after the First World War and revolutionary events. The research uses a cultural-historical approach, the method of existential analysis, and the techniques of biographical, structuralist, psychological, and intertextual interpretation of a literary text.

The concept of groundlessness is closely related to the philosophical theory of rootedness (M. Heidegger, S. Weil). In the article, the complex of groundlessness is comprehended in the light of the works of Ukrainian scholars (M. Shlemkevych, Y. Sherekh, L. Tarnashynska, O. Sinchenko). Ulas Samchuk’s novel “On the Edge of Time” (1963), first published 60 years later, reveals a previously unknown layer of the writer’s oeuvre. It explores three types of assertion of national identity resorted to by refugees: organized protests (the Viche in Prague), interpersonal communication, and literary creativity. The protagonist of the novel, a young writer Yarema Boychyn, overcomes the symptoms of groundlessness despite adverse historical circumstances. The protagonist’s inner conflict is intensified by his opponent, Petrytskyi, who embodies despair and renunciation of the idea of self-realisation in writing.

The autobiographical novel “On the Edge of Time” convincingly illustrates the phenomenon of the “lost Ukrainian man”, the complex of emigrants’ spiritual orphanhood, while at the same time affirming the value of the artistic word for national life, proving the strength of writer’s spirit, conscious of his mission in a foreign land.

Keywords: groundlessness, existence, emigration, identification, double image.

Постановка проблеми. Топос безgruntяцтва останніми десятиліттями посів важливе місце в сучасних літературознавчих студіях. З висоти нашої доби безgruntя – одна з визначальних екзистенціальних тем ХХ сторіччя, яка не втратила актуальності й нині, зокрема у зв’язку з масовими переміщеннями, спричиненими російсько-українською війною. Значний сегмент національного письменства з означеної теми зумовлений окцидентальним вибором великої кількості українців у минулому сторіччі. Є всі підстави говорити не так про тему, як про рефлексії травми безgruntяцтва, комплекс, досвід якого представлено в численних творах вигнанців, які рятувались від катастрофізму ХХ ст. на чужих теренах.

Улас Самчук – автор, для творчості якого ця проблема абсолютно органічна. Варто згадати хоч би його книги “Планета Ді-Пі”, “П’ять по дванадцятій: записки на бігу”, “На білому коні”, “На коні вороному” та інші. Як слушно стверджує Олександр Подвиженний, “цикл мемуарно-біографічних творів письменника – це не лише історіософська стенограма трагічного перебування українського народу у вимушеній еміграції, а й своєрідна спроба метафізично осмислити сенс буття

людини на землі, зрозуміти, як одні народи мусять співіснувати з іншими і яке місце на цій планеті відведено для української нації” (Подвиженний, 2018: 162). Свій європейський досвід Улас Самчук відобразив і в художніх текстах, які нині потребують вдумливої рецепції. Замолоду його манила надія укоренитися в цивілізованому світі, який відкрив для нього іншу соціальну модель, аксіологічну ієрархію, яку він хотів прищепити і на українській землі. Особливу роль у світоглядному зростанні молодого волинянина відіграла Прага: “...тут я визрів як письменник, тут появились основні мої писання, тут формувалися мої ілюзії, мої фата-моргани, мої суперечності. Тут пізнав я певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і недолу мого життя” (Самчук, 2007: 203) – так оцінює він свій празький період у зрілому віці, оглядаючись у далеке минуле. Саме Прага постає тлом подій роману “На краю часу”, причому її панорама постає в аурі закоханого в місто автора, котрий напрочуд скрупульозно змальовує її вулиці, площі, будівлі, отож текст має всі шанси стати запитуваним в сучасних геопоетичних студіях.

Мета цієї статті – на матеріалі роману Уласа Самчука “На краю часу” дослідити візію власне української Праги міжвоєнного часу, що стала полем боротьби спільноти емігрантів за національні права та водночас ареною індивідуальних змагань за самоідентифікацію, творчу реалізацію всупереч комплексу безгрунтяства, який став психологічним викликом для героїв твору.

У роботі використано культурно-історичний підхід, метод екзистенційного аналізу, а також прийоми біографічної, структуралістської, психологічної та інтертекстуальної інтерпретації літературного тексту.

Виклад основного матеріалу. Французька мислителька Сімона Вейль, відштовхнувшись від ідей Мартіна Гайдеггера, доводить, що укоріненість – природна для людини, вона зумовлена передусім її місцем народження, оточенням, водночас це “найважливіша та найменш визнана потреба людської душі, одна з тих, які найважче визначити” (Вейль, 1998: 36). Її протилежність – знекоріненість – закономірний наслідок втрати “сродного” ґрунту, внутрішньої опори, чому значною мірою сприяли міграційні процеси, спричинені Першою та Другою світовими війнами. Це був час, коли дезорієнтація, постійна невтоленність, безперспективність охопила представників багатьох націй, які опинились у вирі деструктивних соціальних змін, викликаних пресингом тоталітарних держав. Еміль Чоран у книзі “Спокуса існування” слушно трактує епоху, яка змушувала людей до своєрідних ігор з небуттям, самозречення, у результаті чого вони “стають самі собі чужими: це маріонетки, об’єкти, наділені «я», послули в безчассі – ні тривалості, ні вічності” (Сьоран, 2011, 59).

В українському лексиконі слово “безгрунтя” стало актуальним під впливом катаклізмів, які відбувалися в житті суспільства у першій половині ХХ століття. Революції, війни, державна диктатура – все це спричинило масштабні міграційні процеси, українці покидали свій край, перетворюючись на блукальців, аби лиш врятуватися від неприйнятної для себе існування на Батьківщині. Юрій Шерех слушно наголошував: “Всі історичні процеси нашого часу ніби спеціально спрямовані на те, щоб позбавити людину ґрунту” – над нею тяжіє постійний “страх бути здмуненим з місця”, “страх починати все, буквально все знову і спочатку” (Шерех, 1978: 62–63).

Особливо гостро проблема безгрунтяства постала в колі української творчої інтелігенції, які прагнули до самоствердження в екзилі. Численні спогади, щоденники, листи фіксують індивідуальні інваріанти екзистенційного вибору, який супроводжувався інтенсивним внутрішнім аналізом, тортурями вагань. На тлі праць філософів, психологів, літературознавців, що першими звернулися до нагальної проблеми сучасності варто виокремити книгу есеїстики Миколи Шлемкевича з промовистою назвою “Загублена українська людина” (1954). Згідно з її тезами, стан безгрунтяства українці, зокрема, переживали під тиском почуття національної меншовартості, через невизначеність майбутнього, душевну спустошеність, відтак губилися між мрією і реальністю. Певну соціопсихологічну модель знекоріненія філософ вважав небезпекою, яка чатує практично на всіх мігрантів: “Загублена українська людина живе в нас, і плаче в нас. І здожене нас, як не втікали б ми від неї” (Шлемкевич, 1954: 11).

Відлуння концепції Шлемкевича має місце в багатьох студіях сучасників. Олексій Сінченко диференціює проблему “безгрунтя” в окремих модифікаціях (аксіологічних, моральних, державницьких), причому констатує, що вона є іманентною для доби, “де ситуація бездержавності набуває екзистенційного виміру” (Сінченко, 2015: 160). Завдання, які стояли мало не перед кожним чужинцем на території, яку він хоче зробити своїм осідком, місцем нового укорінення, чітко окреслила Людмила Тарнашинська: “Новий простір – чужина – як первісно абстрактний світ – це той простір, який емігрант мусить наповнити собою, сенсом, зокрема й комунікативним, що містить спілкування, метою і – що важливо – також відчуттям своєї батьківщини, «яка завжди в тобі»” (Тарнашинська, 2008: 418). І саме на спробах втілення цієї програми зосереджений роман Уласа Самчука “На краю часу”.

Видання раніше невідомого твору письменника-діаспорянина стало літературною подією 2023 року. Тридцять літ роман чекав свого часу в Канаді, й майже стільки – в Україні, у відділі рукописних фондів і тектології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, куди був повернутий фонд письменника. Є всі підстави вважати роман “На краю часу” автобіографічним. Написаний 1963 року, уже зрілим автором, він розгортає перед читачем початок творчого шляху молодого людини, що свідомо свого покликання, але поки що має лише кілька публікацій. Безсумнівно, джерелом сюжету слугують безпосередні празькі враження Уласа Самчука, і його ретроспекція дивує свіжістю та емоційністю.

Попри загальновідомі гостинність і толерантність Чехословаччини щодо емігрантів, з перших сторінок твору автор виносить на перший план гостре відчуття дискримінації українців на правовому рівні. Відповідно до тогочасних юридичних законів українська ідентичність була табуована. Центральною ланкою зав’язки роману стає так званий паспорт Нансена, який запровадила для тисяч біженців без громадянства з 1922 р. Ліга Націй. Цей міжнародний документ, який давав певний статус і перспективи іноземцям у скруті, ініціював відомий норвезький мандрівник, океанограф, ректор університету в Осло Фрїтьйоф Нансен, книгами якого зачитувалися у всьому світі. Між іншим, до шанувальників Нансена можна віднести і Леся Українку.

Паспорт Нансена дав шанс соціалізації в інонаціональному середовищі численним мігрантам з України, але водночас він позбавляв українців їхнього “національного імені”, що ґрунтовно пояснює у своїх працях вчена-правниця Ірина Софінська. За чинним тлумаченням національності, біженці з України вважалися підданими колишньої Російської імперії, отож відповідно їх записували як росіяни, причому навіть ті, хто на момент еміграції “були громадянами УНР, яку багато

держав-членів Ліги Націй визнали самостійною державою, а в деяких із них діяли українські дипломатичні установи (представництва)” (Софінська, 2020: 344). Утім, з часом, не без впливу тривалих протестів, цю модель офіційно переглядали. Сертифікат Нансена треба було постійно оновлювати, зіштовхуючись кожного разу з національним приниженням. До речі, в архівах Інституту літератури зберігається ненадрукований роман Уласа Самчука “Пас Нансена”, одна лише назва якого свідчить про важливість цієї теми для письменника.

“На краю часу” переконливо розгортає картини, які перманентно повторювалися в пражських управах, до яких прохачі вистоювали у черзі сукупно тисячі годин. Ось типовий діалог у цих кабінетах:

– Ваше прізвище?

– Федорук...

– Рус?

– Українець (Самчук, 2023: 10).

Та самоозначення до уваги не бралось.

У романі широко окреслено опір української Праги, зокрема детально описується організоване мігрантами віче, яке об’єднало прихильників строкатих ідеологем кількох десятків партій, за винятком комуністів. Почуті на віче гострі промови, подекуди підкреслено пафосні, з історичними екскурсами, ліричними відступами тощо, довго будуть зумовлювати критику, дискусії, де б тільки не зустрілися українці, свідомі необхідності відстоювати свої національні права.

Окрім організованого опору спільноти, політичних декларацій, цей спротив проявлявся й на рівні побутової комунікації. Звідусюди українці чули репліки на кшталт “милі русове”, “Українець? Все-таки значить рускій”. У відповідь на цю образу більшість мовчала, але окремі українці вдавалися до екстремістських дій, оскільки були переконані, що тільки радикалізм може змінити ставлення до них. Наприклад, Калістрат, один з персонажів роману, брутально виливає кувалду пива випадковому співрозмовнику на костюм, пояснюючи свій вчинок так: “Моя тактика найліпша. Чеха нічим так не вразити, як однією плямою на його штанах...” (Самчук, 2023: 118).

Однак був і третій спосіб самоутвердження на чужині – творчість, і це був не менш потужний вектор боротьби за екзистенцію. Аполігети письменництва мали амбітну мету довести, “що наша мова – також мова, як і всі...” (Самчук, 2023: 39), ословити власний досвід, привернути увагу до історії бездержавного народу, показати “правду-правду”, врешті увійти до олімпу красного письменства, стати врівні з найвідомішими літераторами світу, якими вочевидь, зачитувався сам автор. У творі до найвищих авторитетів здебільшого відносять Левіса Сінклера, Тердора Драйзера, Джека Лондона, Томаса Манна, Кнута Гамсуна, Джона Голсуорсі, Романа Роллана, Анатолія Франса, Олдоса Хакслі, Томаса Вулфа та багатьох інших лідерів західного письменства. Зазвичай критично у товариських розмовах оцінюють резонансних російських авторів, натомість відгуки про відомих письменників радянської України переважно трапляються суперечливі. Орієнтація персонажів роману на європейські досягнення цілком суголосна ідеї Уласа Самчука про велику літературу епічного масштабу, яку він концептуалізував у своїй відомій промові на Першому з’їзді МУРУ (1945).

Головним виразником ідеї самовідданого служіння літературі в романі виступає Ярема Бойчин, студент української філології, “мандрівник, Одиссей, волоцюга” (Самчук, 2023: 44), який сам покинув батьківщину, аби не бути “побитим камінням, розстріляним, висланим, вигнаним” (Самчук, 2023: 137). Жити йому доводилось впроголодь, а свій матеріальний стан підтримувати випадковими заробітками. У Німеччині був кучером, у Празі давав приватні уроки польської мови, продавав на святкових балах котильйони на користь місцевих партій. Символічного сенсу набуває той факт, що вперше цей персонаж описаний автором за роботою на даху однієї з величезних архітектурних споруд (“між небом і землею”) у центрі Праги – там він ретельно мив скульптури муз, витираючи їхні сандалі, ставши на коліна.

Книга багатогранно відкриває внутрішній світ молодого письменника, який нерідко переживає напади депресії, викликані комплексом безґрунтності. Показово, що своє ім’я майбутній коханій він пояснює, покликаючись на біблійного пророка Єремію, згадуючи його знаменитий Плач, і патерн цього жанру є релевантним внутрішньому стану Яреми, який потерпає від сумнівів і невпевненості: “Де взяти слова і хто прочитає...Коли нема грамотних...” (Самчук, 2023: 49), “Чого я, наприклад, тут, а чому я не...” (Самчук, 2023: 75), “... чи можливо стати йому справді письменником ...” (Самчук, 2023: 210) тощо.

Раціонально Ярема так тлумачить трагічну безперспективність своїх намірів самореалізації в літературній творчості: “Я не маю батьківщини... І думаю, що ніколи її не буду мати” (Самчук, 2023: 203). Саме поняття Батьківщини на той час було вельми розмитим через бездержавність, колонізацію чужинцями, які насаджували свою владу, мову, псевдоідеали. Але це не зупиняє героя, що віддзеркалює характер автора, якого сучасники характеризували як цілеспрямованого, впертого і працьовитого.

Наскрізно у тексті опонентом Яреми виступає трохи старший за нього емігрант-полтавчанин Хведь Петрицький, з репутацією крайнього песиміста, скептика, нігіліста. Він різкий у своєму критицизмі, рішуче відкидає ілюзії, оперує силогізмами, яким важко опиратися, по-мефістофельськи провокує слабку іпостась “Я” свого співрозмовника. Функція цього образу – бути двійником головного героя, показати нижню частину айсберга самосвідомості молодого письменника. Свого часу Петрицький був прихильним соціал-демократичного шляху розбудови держави (чого не уникнув і молодий Улас Самчук), служив сотником армії УНР, а вже на міграції взявся за літературну творчість і написав, як жартували друзі, 25 томів, та його тексти не були надруковані. Монологи Петрицького у романі – в’їдливі, категоричні; оцінки національної літератури подані у світлі меншовартості, наприклад: “Що це таке – український письменник? Де ви бачили ім’я Квітки-Основ’яненка поза нашим домашнім підручником? Яка світова енциклопедія нотує ім’я Коцюбинського?” (Самчук, 2023: 384). Хизуючись своєю нібито тверезістю, він виносить жаский вердикт творчим потунам українців: “Прокляття ваше у мові. Мові, приреченій на вмирання...” (Самчук, 2023: 84). Прикметно, що Ярема Бойчин завжди слухає свого опонента, подекуди з відразою, глузливим відстороненням, проте й розумінням, що у патологічних міркуваннях опонента є доля правди, “якої йому не дуже хотілося чути, але разом з тим здавалося, що її треба почути...” (Самчук, 2023: 248).

Прикінцеве напучування Петрицького є кульмінацією, сповненою вражаючого болю. У сутінках, що оповили святкову площу Праги, вгощаючи біля своєї підприємницької ятки голодного приятеля, Петрицький захищає свій вибір,

продиктований інстинктом самозбереження, і вкотре знецінює світоглядні орієнтири Яреми Бойчина: “Гамсун мав свою Норвегію. Що маєте ви? Львів, де не було, нема і не скоро буде видавництво, яке видасть книжку на триста сторінок? <...> Ви вірите, що є Київ? Де? У вашій уяві? На вулицях Києва ніхто не говорить мовою, якою ви пишете. ... Проти вас світ... Лондон, Париж, Нью Йорк... Ви сам-один на цьому майдані, як перст...” (Самчук, 2023: 384).

Ярема його вислуховує мовчки, немов шкодуючи слів на оборону свого кредо, але фінал перекоує, що він не зраджує самому собі. Герой зрікається кохання – але не “пасії писання”. Прикметно, що після вислуханій тиради хлопець проходить повз празький театр. У ньому щойно закінчилась вистава Нобелівського лауреата, італійця Луїджі Піранделло “Шість персонажів у пошуках автора”, що ніби ілюструє бурхливе й самодостатнє європейське літературно-мистецьке життя. Проте згадка про цей текст ніби сигналізує читачеві: безсумнівно, цим автором, якого шукають невсипущі персонажі, попри цинізм песимістів, може бути й українець...

Висновки. Роман “На краю часу” – це твір потоку питань, а саме складні питання є ознакою справжньої, високої літератури, на яку постійно орієнтувався Улас Самчук. Безгрунття у романі насамперед репрезентовано як комплекс духовного сирітства українців, витиснених з рідної землі колоніальним безправ’ям. Воно приносить повсякчасні гойдалки у самооцінці, штовхає слабших до асиміляції, знекорінення, і тільки найсильніші, пройшовши всі випробування внутрішніх конфліктів, етапів знемоги, роздоріжжя, спокусу чужого, знаходять батьківщину в самому собі, й це духове оперття дає змогу їм стати маяком для своїх співвітчизників – у просторі й в часі.

Література:

1. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика. Київ: Д. Л., 1998. 198 с.
2. Подвиженний О. Рецепція повоєнної Німеччини у творі Уласа Самчука “Планета Ді-Пі: нотатки й листи”. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”, серія “Філологія”, 2018. Вип. 4(72). С. 159–163.*
3. Самчук У. На краю часу. Харків: Фоліо, 2023. 413 с.
4. Самчук У. На білому коні. На коні вороному : Спомини і враження. Острого-Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2007. 424 с.
5. Сінченко О. “Безгрунття” як екзистенціальна проблема в повісті “Без ґрунту” В. Домонтовича й “Еней та життя інших” Юрія Косача. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 6. С. 159–167.*
6. Софінська І. Паспорт: глобальні виклики – локальні рішення. *Часопис Київського університету права. 2020. № 3. С. 342–348.*
7. Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: Есеї. Київ: Грані-Т, 2011. 184 с.
8. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. Київ: Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2008. 533 с.
9. Шерех Ю. Друга черга. Сучасність. 1978. 389 с.

References:

1. Veyl', S. (1998). Ukorinennya. Lyst do kliryka [Rooting. A letter to a Priest]. Kyiv: D.L. [in Ukrainian].
2. Podvyshennyi, O. (2018). Retseptsiya povoyennoyi Nimechchyny u tvori Ulasa Samchuka “Plyaneta Di-Pi: notatky y lysty” [Recipient of Western Germany in The Creation of the Ulas Samchuk “Planet Od Dp’s: Notes and Letters”]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akade miya”, seriya “Filolohiya” [Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series], 4(72), 159–163.* [in Ukrainian].
3. Samchuk, U. (2023). Na krayu chasu [On the Edge of Time]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
4. Samchuk, U. (2007). Na bilomu koni. Na koni voronomu : Spomyny i vrazhennya [“On a White Horse,” “On a Black Horse”]. Ostroh-Luts'k: PVD “Tverdnyia”. [in Ukrainian].
5. Sinchenko, O. (2015). “Bezgruntyanstvo” yak ekzystentsial'na problema v povisti “Bez gruntu” V. Domontovycha y “Eney ta zhyttia inshykh” Yuriya Kosacha [“Absence of ground” as an existential problem in the novel “Bez Gruntu” by V. Domontovych and “Eney i zhyttia inshych” by Yuriy Kosach]. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky [Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University Series: Philological sciences], 6, 159–167.* [in Ukrainian].
6. Sofins'ka, I. (2020). Pasport: hlobal'ni vyklyky – lokal'ni rishennya [Passport: global challenges – local solutions]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Law Review of Kyiv University of Law], 3, 342–348.* [in Ukrainian].
7. S'oran (Emil' Choran) (2011). Doping dukhu: Eseyi [Doping of the Spirit: Essays]. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].
8. Tarnashyn's'ka, L. (2008). Prezumptsiya dotsil'nosti: Abrys suchasnoyi literaturoznavchoyi kontseptolohiyi [The Presumption of Expediency: An outline of a modern literary conceptology]. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylyan. akad.” [in Ukrainian].
9. Sherekh, Yu (1978). Druha cherha [The Second Line]. Suchasnist'. [in Ukrainian].

Отримано: 1 квітня 2024 року

Прорецензовано: 8 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 14 квітня 2024 року

e-mail: g.lukash@donnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9777-7718>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-70-73

Лукаш Г. П. Категоріальні виміри онімного простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 70–73.

УДК: 81'373.2

Лукаш Галина Павлівна,
доктор філологічних наук,
професор кафедри інформаційних систем управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса

КАТЕГОРІАЛЬНІ ВИМІРИ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ

У статті висвітлено ключові аспекти розуміння категоріальних вимірів онімного простору через установлення відповідності між омовленням одичного і наявними категоріями. Зазначено, що оскільки людина є вихідною точкою антропоцентричного погляду на характеристики мовної картини світу, онімна картина є складником цієї мовної реалізації, у якій досвід пізнання та усвідомлення себе і довкілля виражається через власні назви. Автор розглядає тривимірну структуру категоріальних вимірів онімного простору, яка включає фундаментальні категорії буття, суспільні та ментальні категорії. Процес вербалізованого упорядкування знань, що відбувається через когнітивні моделі, визначено як універсальний для всіх рівнів онімного кодування. Узято до уваги два підходи до категоризації – традиційний і когнітивний, що в аналізі онімного поля враховує як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти мислення. З численних первинних значень наголошено на мотиваційній характеристиці, яка відіграє ключову роль у процесі набування предметами їхнього значення. Підкреслено, що онімна номінація є вторинною і величезний потенціал для кодування і перекодування мають усі класи онімів. Показано, як на зміну онімної картини впливають соціально-економічні умови, трагедії, моменти найбільшої соціальної напруженості. Відзначено, що аналіз змістових і формальних категорій та параметрів онімів свідчить про наявність певної категоріальної структури в мовній картині світу, що є основою упорядкованого й організованого акту комунікації, мета якого – прагматична установка.

Ключові слова: категоріальні виміри, онімний простір, мовна картина світу, онімна картина світу, фундаментальні категорії буття, суспільні та ментальні категорії.

Halyna Lukash,
Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Management Information Systems,
Vasyl' Stus Donetsk National University

CATEGORICAL DIMENSIONS OF ONYMIC SPACE

The article explores key aspects of understanding the categorical dimensions of the onymic space through establishing correspondence between the expression of the singular and existing categories. It is noted that since humans are the starting point of an anthropocentric view of the characteristics of the linguistic worldview, the onymic space is a component of this linguistic realization, in which the experience of cognition and self-awareness in the surrounding environment is expressed through proper names. The author examines the three-dimensional structure of categorical dimensions of the onymic space, including fundamental categories of being, social, and mental categories. The process of verbalized knowledge organization, occurring through cognitive models, is identified by the author as universal for all levels of onymic encoding. Two approaches to categorization are considered – traditional and cognitive, taking into account both objective and subjective aspects of thinking in the analysis of the onymic field. Among the primary values, the motivational feature is highlighted, serving as semantic motivation in the early stages of object designation. It is emphasized that onymic nomination is secondary, and all classes of onyms have significant potential for encoding and recoding. The article demonstrates how socio-economic conditions, tragedies, and moments of greatest social tension influence the change in the onymic space. It is emphasized that observations of substantive and formal onymic categories and parameters indicate the presence of a certain categorical framework in the onymic worldview, which serves as the focal point for organized, ordered, and programmed communication in its pragmatic orientation.

Keywords: categorical dimensions, onymic space, linguistic worldview, onymic space, fundamental categories of being, social and mental categories.

Людина сприймає й усвідомлює довкілля через органи чуття. На цій підставі вона у висловлюваннях, образах, знаках створює систему своїх уявлень про світ. Мова як знакова система, відбиваючи дійсність, будує свою картину світу – мовну, яка є специфічною й універсальною для кожної мови. За антропоцентричного підходу до аналізу мовної картини світу основною точкою відліку є людина. Тому логічною частиною мовної картини світу є онімна картина, зорієнтована на те, як досвід пізнання та усвідомлення себе і свого довкілля об'єктивується у власних назвах.

Онімна картина світу постає результатом структурування реальності в кодах власних назв та їх категорій, репрезентована шифрами культури, що охоплюють предмети, явища, ситуації, цінності та стратегії життя. Інакше кажучи, це сукупність усіх можливих онімних змістів, певна інформаційна база, яка сформувалася під впливом природних та історичних умов, економічного та політичного життя, контактів із сусідніми народами (Лукаш, 2023: 142). Основний зміст онімної картини становить онімний простір, тобто «сукупність власних назв усіх класів, вживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» (Словник, 2012: 136). У цьому онімному просторі мовних символів можна виокремити різні сфери, або поля. Термін *поле* позначає фрагмент будь-якого рівня мови, оскільки він описує певний контекст розміщення подібних концептів, з якими пов'язана центральна ідея і навколо якої вони об'єднані. Елементи цього поля утворюють систему (або низку систем), де кожен елемент співвідноситься з іншими через спільні або схожі характеристики. Варто при цьому не забувати, що власні імена є наслідком вторинної номінації,

що постала як еволюційний процес у загальній мовній картині, де оніми набувають специфічних конотацій та значень, перетворюючись в унікальні ідентифікатори осіб, місць чи речей.

Мета нашого дослідження – з'ясувати категоріальні виміри онімного простору, узявши до уваги, що розподіл елементів довкілля за різними онімними полями передбачає встановлення відповідності між омовленням одиничного і наявними категоріями. Тому в роботі зважасмо на два підходи до категоризації – традиційний і когнітивний, тобто мислення об'єктивне (традиційний підхід) та уявове (когнітивний), найчастіше – коли йдеться про вторинну номінацію. Специфіка номінативних просторів різних понять посідає також вагоме місце в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, О. Балабана, О. Качмар, О. Селіванової, Т. Кременської, Н. Лозової, О. Мельничука, Н. Мех, Л. Мовчан, Ю. Климова, В. Кононенка, К. Красовської, В. Німчука, а також Г. Міллера, Р. Хадсона, О. Холсті, Д. Круза, У. Крофта, І. Недаймової.

Виклад матеріалу. Категорію (гр. *катηγορία* – 'висловлення', 'свідчення', 'показ', 'пояснення', 'ознака'), як правило, учені трактують як одну з пізнавальних форм мислення людини (Старко, 2012: 42). Знання про світ організовані за допомогою різних категорій, у яких базові ідеї групуються в категорії чи розряди. Процес категоризації передбачає поділ реальності на групи, що допомагає гармонізувати наше розуміння світу. Носії мови через пізнання, уявлення, розуміння та комунікації утворюють своєрідні каркаси у вигляді категоріальних сіток, адаптовані під різні стилі зі спільними опорними категоріями, які об'єднують їх в єдину систему. Такий підхід дозволяє ефективно відтворювати, набувати знання, аналізувати їх та обмінюватися інформацією, враженнями та ідеями, що допомагає розширювати світогляд та сприймати довкілля. Будь-який акт категоризації (і встановлення категоріальних вимірів онімного простору як такий акт) може бути розглянутий як процес розпізнавання об'єктів різного ступеня складності за істотними чи неістотними ознаками, пошук у системі знань уже відповідних оформлених і усталених у свідомості категорій, характеристики яких частково або повністю збігаються з ознаками об'єкта категоризації. Що адекватніші системи категорій, побудовані для кодування середовища, то більше можливостей з'являється для прогнозування нових властивостей та об'єктів. Коли ми переходимо до умов вторинної номінації (пам'ятаємо, що власні назви є результатом саме вторинної номінації), зважасмо на те, що у процесі називання виявляється одна властивість, яка виконує роль мотиваційного чинника.

Як підкреслює В. Старко, термін *категорія* у лінгвістиці використовують традиційно для опису широких розділів, представлених різними мовними одиницями. Також цей термін уживають для опису класів об'єктів у сфері реальності («природних категорій») (Старко, 2012: 43). У лінгвістичних роботах останніх років часто звертаються до трирівневої моделі когнітивного циклу, кінцевою метою якої є представлення результатів пізнання у вербальній формі. Як традиційний, так і когнітивний підходи вивчають категоризацію як основний метод осягнення досвіду, проте їхнє тлумачення цього поняття відрізняється. У класичному підході категорії визначаються лише спільними ознаками їхніх елементів (реальних об'єктів) і перебувають незалежно від суб'єкта категоризації та його особливостей, не враховуючи механізмів людської уяви. Натомість когнітивна лінгвістика визнає категоризацію як процес конструювання категорій за допомогою механізмів уяви; вона розглядає мислення як уявний процес, коли значення та концепти вважаються втіленими, а не абстрактними. Це ментальний досвід, оскільки для категоризації ми використовуємо загальну здатність до уяви. Завдяки категоризації відбувається своєрідна «когнітивна економія», яка полегшує людині сприйняття нової інформації (Sternberg, 2020: 24). Зрештою вибудовується категоріальна схема ментальності, властива кожній культурі. Наприклад, на думку Н. Сокил-Клепар, у ментальному відображенні простору мікротопонімів українських Карпат простірною характеристика здебільшого виражається в межах бінарної опозиції «свій – чужий», оцінковими параметрами простору слугують бінарні опозиції «верх – низ», «правий – лівий», «передній – задній», «схід – захід» (слабше виражена опозиція «південь – північ»), «центр – периферія», «сакральний – профанний», де перша позиція позитивна, а наступна – негативна. Наприклад: орне поле *Передні Гоні / Задні Гоні* (близьке/далісне, тобто своє/чуже) (Сокул-Клепар, 2012: 846). Реалізація етнокультурного онімного компонента як поєднання універсального й етнічного і як пошук ментальної основи для їхнього співвідношення сьогодні наклала відбиток на проблеми топонімного омовлення новітніх житлових комплексів: *Італійський квартал*, *Кирилівський гай*, *Сосновий бір* (Київ), *Сьоме небо* (Львів), *Версаль* (Трускавець), ЖК *«Свічки»* з 31-поверховими спорудами, *Premium Park* (Дніпро), *Unity Towers* (Одеса). Виражені в цих домонімах символи зберігають первісну сакральність присвійності, але центр символічного буття зміщують із порівняно невеликого локусу на масштабні архітектурні простори.

Топоніми також легко асоціюються з історичними подіями і, відбиваючи категорію простору, ілюструють континуумне поєднання її з категорією часу (здаємо *Хортицю*, *Кодак*, *Переяслав*, *Берестечко*, *Фастів*, *Полтаву*, *Умань* – і в уяві постають цілі епохи української історії). Так, меморіальні топоніми за радянських часів змінили традиційний український топонімний ландшафт: м. *Бахмут* був перейменований в Артемівськ, *Покровськ* – у Красноармійськ. Усе «радянське» часто тепер сприймається як російське, а відповідно – вороже, і зараз, повернувши назви, ми починаємо жити без артема, кірова, ломоносова, кутузова та «красної армії».

Спостереження над змістовими і формальними онімними категоріями та параметрами свідчить про те, що онімна картина світу може бути розглянута як структурований фундамент, на якому будується організований, упорядкований та запрограмований акт комунікації. Вона визначає, як ми сприймаємо світ навколо нас та як взаємодіємо з іншими людьми, і слугує прагматичним фокусом впливу на наші дії та сприйняття.

Науковці характеризують категорії за різними підходами (класичний, підхід на основі «родинних подібностей», прототипний, логічний, польовий, опозиційний, когнітивний, концептуальний), під своїм кутом, утім універсальною практично для всіх аспектів можна назвати польову структуру «центр – периферія». Різні підходи дають змогу вивести мовні явища за межі мовної системи й розглядати їх як феномен взаємодії мови, мислення та культури. У такій інтерпретації ми розуміємо онімний простір як трихотомічну організацію, де центр становлять базові екзистенційні характеристики людини як найвищої сутності світобудови (Лукаш, 2023: 141). Наступна зона відображає об'єкти, предмети, явища та процеси, які становлять частину зовнішнього світу людини. Це включає природну, буттєву та фізичну практику і досвід перебування в соціально-культурному середовищі. Тобто ця зона відображає те, як носії мови сприймає світ та взаємодіє з ним через свої органи чуття. Третій компонент – назви об'єктів, створених людиною творчістю (рис. 1).

Рис. 1. Онімні класи за категоріями

Кожна національна культура має власні опорні категорії, які визначають спосіб, яким люди сприймають і розуміють світ навколо себе. Ці уявлення та передбачені установки віддзеркалені в їхньому мисленні. Хоча цей «каркас» може бути невираженим та непевним, він усе-таки визначає їхні погляди, переконання та сприйняття. Люди заповнюють цей каркас смисловим вмістом, створюючи типову «матрицю контенту», яка відображає їхні культурні особливості та індивідуальний досвід. В онімній картині світу базовою є категорія одиничного. Відповідно до специфічного набору ознак належності до пропріативів і специфіки процесу категоризації виділяємо:

I. Фундаментальні категорії буття, які формують таку ділянку життєвого досвіду, що дозволяє людині усвідомити своє місце у світі та межі свого існування: категорія одиничного, категорія часу і простору (континууму), ідентичності, якості, кількості, міра, людина, природа тощо.

II. Суспільні категорії, пов'язані з існуванням у соціальній, національній, культурній спільноті, зумовлені життям народу в певних історичних, географічних і культурних умовах та сягають його пам'яті і досвіду: категорія цінності, краси, оцінки, індивідуального і суспільного.

III. Ментальні категорії, сформовані уявленням в образах на основі буттєвого досвіду людини, інтегрованого у художню свідомість: категорія уяви, природного і культурного, раціонального і підсвідомого тощо.

На всіх етапах історичного розвитку онімний простір характеризується мінливістю, це – відкрита система. На зміну онімної картини вплинули і впливають соціально-економічні умови, трагедії, техногенні катастрофи, наслідки яких особливо важкі для нашої землі. Одна з них – *Чорнобиль*, (нагадування про нього знову боляче зачепило нас, коли 24 лютого 2022 р. російські окупанти захопили атомну станцію та навколишні села). До Чорнобильської аварії було півтори сотні сіл – *Малахівка, Копачі, Новошепеличі, Денисовичі, Машеве, Чапаївка, Городчани, Крива Гора, Кошівка, Старосілля, Усів, хутір Золотніїв, Новий Мир, Весняне*, був прип'ятський завод й ергонім «*Юпітер*». Сьогодні все це «*Десятка*» – так називають десятикілометрову зону навколо четвертого реактора ЧАЕС.

Інша катастрофа – *Каховська ГЕС*. Під час заповнення водосховища у 1955 р. зникло під водою майже 100 населених пунктів; після підриву рашистськими окупантами Каховської ГЕС у 2023 р. виникла загроза для 80 населених пунктів (села *Миколаївка, Ольгівка, Одрадокам'янка, Тягинка, Понятівка, Іванівка, Токарівка, Придніпровське, Садове*). На жаль, Великого Лугу, яким він був у минулому, вже не буде, але природа цієї території оживає: з'явилося дно, воно висохло і заростає переважно вербою; невеличка степова річка *Кам'янка*, біля гирла якої стояла козацька Кам'янська Січ, увійшла в русло, у якому існувала до затоплення. І, можливо, виникнуть нові поселення з новими або старими назвами.

Помітно розширив свій топонімний простір новітніми маркерами війни, які структуруються семантичним наповненням трагедії, руйнації, втрат, художній дискурс: *Герніка. / Ковентрі. / Алетто. / Волноваха. / Історії їхніх смертей / Вкладаються у звиклу схему...* (О. Кіс).

Величезний потенціал для кодування і перекодування мають усі класи онімів. Наприклад, хрононіми: січневі події з 19 по 22 січня 2014 року (на свято Водохреща) у Києві, у ході Революції гідності, тепер називають «Вогнехреща» або «Криваве Водохреща». У хрононімах переосмислена категорія часу. Отже, онімний простір чітко зафіксував моменти найбільшої соціальної напруженості української дійсності.

Національна картина, як правило, найчастіше виявляється в тому, якою мірою і в якій пропорції представлені в мовах фундаментальні категорії буття, інколи – суспільні. Наталія Малюга наводить приклад із роману Всеволода Овчинникова,

у якому одна японка щодня обмінюється привітаннями та пустими фразами з дрібними торговцями, які працюють у сусідніх крамницях (Малюга, 2002:471). Незважаючи на те, що вона знайома з цими людьми протягом багатьох років, вона не знає їхніх імен або прізвищ. Рибу їй приносить рибник-сан, а зеленяр-сан продає овочі. Телевізійний майстер – це Мацусіта-сан, тобто представник фірми «Мацусіта». Газети розвозить Асахі-сан (таку назву має газета), хоча відомо, що з дитинства його називали сином молочника-сан. Ця традиція, у якій деякі люди залишаються безіменними для інших протягом усього життя, має свої коріння у феодальному епосі, де відбито розшарування японського суспільства. Так, до торговців, як до представників найнижчого класу, зазвичай зверталися за назвою їхньої професії. Навіть із загальною шанобливістю традиції побутового спілкування від століть залишаються незмінними.

Висновки. Дослідження категорійної бази власних назв сприяє підходу до ономастики як феномена мови і національної культури, продукту часу і ситуації сприйняття, уявлення, мислення, комунікації, дії. Категоріальні виміри онімного простору впорядковують інформацію за трьома основними категоріями: фундаментальні категорії буття, суспільні категорії та ментальні категорії. Ця тривимірна структура визначається як ключовий механізм для формування онімної картини світу. Процес вербалізації знань відбувається через застосування когнітивних моделей та «категоріального каркасу» ментальності, який є універсальним для всіх рівнів мовного кодування і специфічним для кожної онімної картини світу. Це категоріальна схема когнітивного циклу зі збереженням первинних оцінок тісно пов'язана із суб'єктом. Але людина схильна використовувати також і відомі образи для омовлення нового чи невідомого. Онімна номінація вторинна. Онімний простір – відкрита система, що дозволяє людській когніції використовувати різноманітні патерни та метафори для створення нових номінацій.

Література:

1. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. Київ, 2014. № 2. С. 15–23.
2. Лукаш Г. П. Онімна картина світу: лінгвокультурологічний аспект. *Мова. Література. Фольклор*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. № 1. С. 137–142.
3. Малюга Н. Мова. Етнос. Ментальність. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. праць. Київ, 2002. Вип. 14. С. 471–479. URL: <http://surl.li/oxnuu> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Словник української ономастичної термінології / еклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
5. Сокіл-Клепар Н. Ментальне відображення простору в мікротопонімах українських Карпат. *Народознавчі зошити*. 2012. № 5 (107). URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2012-5/9.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Старко В. Терміни «концепт» і «категорія» в дослідженні мовної категоризації світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. № 733. С. 42–48.
7. Черемська О. С., Масло О. В. Національно-культурний компонент онімного простору української народної казки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Філологія»*. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики. 2017. Вип. 76. С. 383–387.
8. Шестакова С. До питання про стратифікацію сучасного ономастичного простору. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 1 (3). С. 232–240.
9. Sternberg R. J. Cognition and Reality: Principles and Implications of Cognitive Psychology. *Phi Delta Kappan*. 2020. P. 69 (дата звернення: 20.02.2024).

References:

1. Verbych, S. O. (2014). Transformatsiya ukraïns'koho onimnogo prostoru: vnutrishn'o- ta pozamovni chynnyky. [Transformation of the Ukrainian noun space: intra- and extra-linguistic factors]. *Movoznavstvo*. [Linguistics]. № 2. Kyiv. 15–23. [in Ukrainian].
2. Lukash, H. P. (2023). Onimna kartyna svitu: lnhvokul'tulohichnyy aspekt. *Mova. Literatura. Fol'klor*. [Onymic picture of the world: linguistic and cultural aspect]. Odessa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». [Helvetica Publishing House]. № 1. 137–142 [in Ukrainian].
3. Malyuha, N. (2016). Mova. Etnos. Mental'nist' [Language. Ethnos. Mentality]. *Mova. Literatura. Fol'klor*. № 14. Kyiv. 2002. 15–23. URL: <http://surl.li/oxnuu> (access date: 02/20/2024).
4. Slovyk ukraïns'koyi onomastychnoyi terminolohiyi (2012). [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Uklad. Buchko D. H., Tkachova N. V. Kharkiv: Ranok-NT. [Kharkiv: Ranok-NT]. 256 [in Ukrainian].
5. Sokil-Klepar N. (2012). Mental'ne vidobrazhennya prostoru v mikrotoponimakh ukraïns'kykh Karpat. [Mental representation of space in the microtoponyms of the Ukrainian Carpathians.]. *Narodoznachyi zoshyty*. [Ethnological notebooks]. № 5 (107). <https://nz.lviv.ua/archiv/2012-5/9.pdf> (access date: 02/20/2024).
6. Starco V. (2012). Terminy «kontsept» i «katehoriya» v doslidzhenni movnoyi katehoryzatsiyi svitu. [The terms «concept» and «category» in the study of linguistic categorization of the world.]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika»*. Seriya «Problemy ukraïns'koyi terminolohiyi». L'viv: Vydavnytstvo L'viv's'koyi politekhniki. [Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Ukrainian terminology»]. № 733. 42–48 [in Ukrainian].
7. Cherems'ka O. S., Maslo O. V. (2017). Natsional'no-kul'turnyy komponent onimnogo prostoru ukraïns'koyi narodnoyi kazky. [The national-cultural component of the anonymous space of the Ukrainian folk tale]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina Seriya «Filolohiya»*. Aktual'ni problemy suchasnoyi lnhvistyky. [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «Philology»]. Vyp. 76. 383–387 [in Ukrainian].
8. Shestakova S. (2015). Do pytannya pro stratyfikatsiyu suchasnoho onomastychnogo prostoru. [To the question of the stratification of the modern onomastic space.]. *Typolohiya ta funktsiyi movnykh odynyt's'*: nauk. zhurn. [Typology and functions of language units: Sciences. journal] / [redkol.: N. M. Kostusyak (hol. red.) ta in.]. Luts'k: Skhidnoyevrop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky. № 1 (3). 232–240 [in Ukrainian].
9. Sternberg R. J. (2020). Cognition and Reality: Principles and Implications of Cognitive Psychology. *Phi Delta Kappan*. 69 p. (access date: 02/20/2024).

Отримано: 3 квітня 2024 року

Прорецензовано: 11 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 17 квітня 2024 року

e-mail: iryna.farion@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5368-2055>

Researcher ID: Irina_Farion

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-74-78

Фаріон І. Д. Англійзація як синдром меншовартості: соціолінгвальний контекст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 74–78.

УДК: 811.111'276.1

Фаріон Ірина Дмитрівна,доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

АНГЛІЗАЦІЯ ЯК СИНДРОМ МЕНШОВАРТОСТІ: СОЦІОЛІНГВАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розкрито регресивні новітні процеси англійзації в соціолінгвальному контексті. Проаналізовано процеси англійзації в системі освіти через ухвалення методичних рекомендацій та законодавчі ініціативи чинної влади, що спрямовані на обмеження державного статусу української мови.

Виокремлено низку основних позицій англійзації, що свідчать про обмеження державного статусу української мови: ухвалення Концептуальних засад державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (КЗ); експансія англійської мови способом ліцензування та акредитації закладів вищої освіти; англійська мова як перепустка до кар'єрного зросту науковців у супротиві до української мови; обмеження свободи друкування наукових досліджень базою Scopus та Web of Science як глобальних монополістів на ринку видавничих послуг наукової літератури Elsevier; англомова дискримінація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; обмеження українців у соціальному статусі через незнання англійської мови та відсутність підтримки української мови в системі вищої освіти та ін.

Англійзацію потрактовано як загрозу для української державності саме в час найбільших можливостей для розвитку української мови, яка цю війну тепер найвищою ціною втратила життів на війні з московським ворогом виходить із-під московського пресу і є символом національної ідентифікації. Дисбаланс між державною українською мовою та засиллям як не московської, то англійської викликає обґрунтовану тривогу про самостійність нашої української перспективи й місця України на світовій політичній шахівниці. У час війни зміна мовного статусу не лише небезпечна, а свідчить про антиукраїнський характер рішень чинної влади.

Ключові слова: англійзація, соціолінгвальний контекст, Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (КЗ), законопроект «Про застосування англійської мови в Україні», державний статус української мови.

Iryna Farion,Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Ukrainian Language
of the National University "Lviv Polytechnic

ANGLICISATION AS AN INFERIORITY COMPLEX: SOCIOLINGUISTIC CONTEXT

The article reveals the latest regressive processes of Anglicisation in the sociolinguistic context. The processes of Anglicisation in the education system through the adoption of methodological recommendations and legislative initiatives of the current government aimed at limiting the official status of the Ukrainian language are analyzed.

A number of main positions of Anglicisation are highlighted, indicating the limitation of the official status of the Ukrainian language: the adoption of the Conceptual foundations of state policy on the development of the English language in the field of higher education; expansion of the English language through licensing and accreditation of higher educational institutions; the English language as a pass to the career growth of scientists in resistance to the Ukrainian language; restriction of the freedom of academic publishing by the Scopus and Web of Science databases as global monopolists on the Elsevier academic publishing market; English language discrimination against children of preschool and primary school age; limitation of Ukrainians in social status due to lack of knowledge of English and lack of support for the Ukrainian language in the higher education system, etc.

Anglicisation is interpreted as a threat to Ukrainian statehood precisely at the time of the greatest opportunities for the development of the Ukrainian language, which has just come out from under the Moscow press at the highest cost of losing lives in the war with the Moscow enemy and is a symbol of national identification. The imbalance between the state Ukrainian language and the dominance of both the Moscow (Russian) and English languages raises reasonable concerns about the independence of our Ukrainian perspective and Ukraine's place on the global political chessboard. During the war, a change in language status is not only dangerous, but also indicates the anti-Ukrainian nature of the decisions of the current government.

Key words: Anglicisation, sociolinguistic context, the Conceptual foundations of state policy on the development of the English language in the field of higher education, the draft law "On the use of the English language in Ukraine", official status of the Ukrainian language.

Проблема запозиченої лексики в системі мови і функціонування чужої мови в національній державі, зокрема англiзмiв та англiйської мови, – це синтез етнопсихологiчної, суспiльно-полiтичної i мовної проблематики. Кульмінацiйни iсторичнi процеси неминуче виявляють себе через чужi мовнi засоби та чужi мови, що показово сигнализують про iдеологiчний напрям розвитку суспiльства та його спроможнiсть чи неспроможнiсть вистояти в часи глобалiзму, нав'язаної мультикультурности та національно-визвольної московсько-української війни. У цьому контексті невмотивована запозичена лексика і панування чужої мови у своїй державі – це не просто соціолінгвальний ситуативний удар, а сходження з питомого шляху розвитку.

Абсолютна більшість сьогочасних досліджень розв'язує проблему доцільності використання англiзмiв як аналізу їхньої лексико-семантичної структури, фонетико-морфологiчної адаптацiї чи парадигматично-синтагматичних параметрiв, про що свiдчить чимала кiлькiсть дисертацiй початку XXI ст.: Наталiї Попової (2002), Олександра Стишова (2003), Сергiя Федорця (2005), Людмили Архипенко (2005), Ярини Биткiвської (2008), Ольги Лапiнської (2013), Тетяни Майструк (2010), Наталiї Ясинецької (2013) та iнших окремих розвiдок (Голдованський, 1983: 17–21; 1982).

Натомість предметом нашого аналізу є соціолінгвальний контекст функціонування англійців як узалежене прийняття тиску англомовних країн, вислідом чого стає другорядний статус української мови та узаконення англо-українського суржика, про що достеменно йдеться в монографії «Англійці і протианглійці: 100 історій слів у соціокультурному контексті» (Фаріон, Помилуйко-Недашківська, Бордовська, 2023: 66–93). Хоч як парадоксально, але соціальним підґрунтям до цього стали події Революції гідності 2014 року, а відтак Велика московсько-українська війна від 24 лютого 2022 року. У час цих історичних потрясінь поряд зі слабкою *українізацією* запущено процеси стихійно-навальної, а згодом системно запроваджуваної *англійзації*. Ми отримали давно відому ієрархію цінностей, де українська мова знову посіла другорядне місце, поступившись як московській, так і новоспеченій фаворитці – англійській. Заявлений від 2014 року європейський вектор України відразу ж перетворено в співжиття гібридного гасла «*єдина країна – єдина країна*» і «*ані тожє ваюють*» та масованої *англійзації* як позамовного процесу й *англобарбаризації* як використання невмотивованих англійців передусім у **системі освіти та науки** (*коуч, тьютор, ментор, фасилітатор, хаб, хард-скіл, софт-скіл, булінг, воркшип, воркбук, експлейнер, квест, онлайн, офлайн, стартап, стейкхолдер, сторителінг, хоумскулінг* та ін.).

Наше завдання – розкрити основні законодавчі ініціативи й урядові приписи, що, надаючи виняткові преференції для англійської мови, неминуче призведуть до повної декларативності державного статусу української мови.

1. Курс на безоглядну англійзацію української освіти взято наприкінці 2014 року, з огляду на ухвалені «*Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти*» (далі КЗ) як спільного документа Міністерства освіти і науки та Британської ради в Україні. І термінологія, і ідея, і з численними помилками текст українською мовою цього документа свідчать, що на зміну тривалому диктатові московської мови в освіті прийшла англомова диктатура, звісно, що з благою метою «*європейської інтеграції та глобалізації*».

Саме низка наскрізних термінів (чи кліше) КЗ глибинно розкриває його суть, спрямовану на денационалізацію української освіти, що ніяк упродовж понад 30-х років не вийде на свій національний шлях розвитку, починаючи від мови, змісту та складу гуманітарних предметів до державних економічних потреб внутрішнього ринку. До таких розлогих політичних термінів-концептів згортання державного статусу української мови в освіті та насадження англійської мови належать деякі з них: «*спрагнення до інтернаціоналізації вищої освіти*», «*визнання необхідності забезпечити конкурентоспроможність українських вчених та випускників на національному та міжнародному рівнях*»,

«*обов'язковість вивчення англійської мови у початковій та середній освіті*», «*англійська мова як ключова компетенція в умовах інтеграції та глобалізації економіки*», «*англійська мова як інструмент міжнародного спілкування, засіб приєднання до європейського освітнього, наукового та професійного простору*», «*англійська мова – умова ефективної інтеграції та фактор економічного зростання країни*», «*англійська мова – засіб доступу до знань*», «*англійська мова – репутація України як країни з якісною освітою*» та ін.

2. Сфера дії КЗ в державній мовній політиці щодо англійської мови охоплює три основні напрями, що нейтралізують українську мову зсередини і ззовні: викладання англійської мови як іноземної, зокрема *англійської мови професійного спрямування* (English for Special Purposes – ESP); *викладання фахових дисциплін англійською мовою* як складника україномовної програми (English as Medium of Instruction for Ukrainians – EMI-u); забезпечення повної освітньої програми англійською мовою для *іноземних студентів* (English as Medium of Instruction for Foreigners – EMI-f).

Якщо перші дві позиції можливі з огляду на вибір та мотивацію студентів, то остання позиція, що стосується викладання англійською мовою для іноземних студентів, – це повне закриття зовнішнього ринку для української мови та її популяризації в світі, попри сприятливий для нас час постійних світових новин про героїзм українців у московсько-українській війні з найвищою платою – життям тисяч наших воїнів. Таким способом мова-монополь – англійська – системно усуває зі світового ринку всі інші мови та українську, зокрема, у час виняткових умов її розвитку й утвердження національної ідентичності.

3. З огляду на візію розвитку англійської мови у вищій школі до 2025 року, міністр освіти Лілія Гриневич у липні 2019 року заявила, що володіння англійською мовою на рівні не менш як В1 стане обов'язковою умовою для вступу, В2 – для впуску, відтак частину профільних дисциплін заплановано зробити англомовними і запровадити обов'язкове ЗНО з іноземної мови після бакалаврату (Концептуальні засади: е-ресурс). Логічно для вивчення мови-глобалістики та чужих статусних вимог, проте на тлі консервації годин з української мови в середній школі та їхнього зменшення у вишах або повного вилучення дисципліни *українська мова за професійним спрямуванням* з огляду на наказ С. Квіта (№ 1392 від 25 листопада 2014 року), а також вилучення *української літератури* із Зовнішнього незалежного оцінювання для більшості спеціальностей (наказ Л. Гриневич від 8 липня 2019 року № 949) є насправді повним піддривом основ вивчення української мови та літератури, бо мова для літератури – це її матриця. Мова без літератури – це скелет граматичних правил, а не повноводя течія ментального життя нації.

4. Експансія англійської мови у вишах – це не лише вимоги для всіх рівнів освіти та всіх сторін (стейкхолдерів?) – від бакалаврату, магістратури та аспірантури, – але й критерій оцінювання вишу в ліцензуванні та акредитації НАЗЯВО: «*Рекомендувати НАЗЯВО включити оцінювання якості викладання англійської мови (дисципліни ESP) окремим пунктом при інституційній акредитації та визначенні вимог до системи внутрішнього забезпечення якості*» (правопис із показовою помилкою неузгодження слів зумисне зберігаю).

Серед особливо загрозливих для української мови завдань КЗ – це тиск на уряд, який на угоду закордонному мовному монополістові має «*вдосконалити законодавство щодо надання освіти (окремих дисциплін) іноземною мовою та висловити університетам чітку позицію (трактування законодавства) про види дозволених ЕМІ (викладання фахових дисциплін англійською мовою. – І. Ф.), зокрема оцінювання*», а також, що є повною втратою самостійності в державній мовній політиці, «*рекомендувати переглянути поточні вимоги щодо ліцензування, які передбачають, що освітні програми англійською мовою дозволяються лише після того, як протягом п'яти років буде доступний той самий курс українською мовою*».

5. 14 січня 2016 року Сергій Квіт видав наказ «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам», що узалежнені від опанування англійської мови: вчене звання професора і доцента присвоюють працівникам закладів вищої освіти та працівникам наукових установ, які серед низки інших вимог «*мають сертифікат*

відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) з мов країн Європейського Союзу, або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (крім осіб з інвалідністю I групи) (Про затвердження Порядку: е-ресурс).

Наголосимо, що нещодавно створена і слабо апробована монополістична наукометрія баз *Scopus* (власник американсько-голландське видавництво *Elsevier* зі штаб-квартирою в Амстердамі та Філядельфії) або *Web of Science* (власник промовисто завуальований (*Web_of_Science*) виросли з американських грантів задля контролю за науковими дослідженнями (на зразок системи керування наукою в СРСР) і тісно прив'язані до групи транснаціональних бізнес-корпорацій. Як свідчить низка нещодавніх публікацій, світову наукову спільноту турбують спроби панівних верств названих держав підпорядкувати своїм потребам наукові досягнення науковців різних країн, а монополістичну наукометрію бази *Scopus* можна назвати інститутом глобальної політики з гальмування розвитку національної науки (Аджемоглу, 2016: 9).

Видавництво *Elsevier* має горезвісну історію виступів проти свободи і відкритості наукових публікацій з єдиною метою: **зберегти монополію на ринку видавничих послуг наукової літератури як свій надійний бізнес.**

Тобто мегакорпорація абсолютно монополізувала й український ринок науки, показово заблокувавши публічний вихід так званих наукометричних українознавчих студій, і зокрема українською мовою. На тлі цього глобалістського тиску цілком знехтувано українське законодавство, себто ст. 46-ту Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», де гарантовано науковцеві свободу поширення своєї наукової творчості, про що йдеться також у ст. 34-й і 54-й Конституції України.

Проте не всі науковці змирилися з таким глобалістським примусом до публікування в базі *Scopus* або *Web of Science* та застосуванням так званих наукометричних показників. Зокрема, на 19-й Міжнародній конференції з наукових та технологічних індикаторів ухвалено *Лейденський маніфест* (м. Лейден, Нідерланди, 3–5 вересня 2014 р.), де наголошено на хибності числових індикаторів в оцінці наукових знань, що аж ніяк не можуть бути застосовані до всіх контекстів, передусім гуманітарних наук, а також публікування статей англійською мовою як передумови якісного дослідження: «**у багатьох країнах світу висока якість наукового дослідження прирівняна до публікації англійською мовою.** <...> Такого роду упередженість створює особливі проблеми в суспільних та гуманітарних науках, де дослідження в більшій мірі регіонально та національно обумовлені» (Лейденський маніфест: е-ресурс).

6. Саме за таких непевних і загрозливих обставин наваліної *англійзації* в контексті аналізованих КЗ ухвалюють протекціоністські базові й профільні закони: «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019) і закон «Про освіту» (09.08.2019) (Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», е-ресурс; Закон України «Про освіту», е-ресурс): «**державна сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти**» (ст. 21, п. 4; ст. 7, п. 3), а також «**у закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу**» (ст. 21, п. 5; ст. 7, п. 4).

Ще далі в просуванні англійської мови йдеться у ст. 22-й мовного закону («Державна мова у сфері науки»), де наукові видання можна публікувати державною мовою, англійською мовою та / або мовами Європейського Союзу (п. 2), захищати дисертації державною мовою або англійською (п. 3, 4) – себто в науці український закон пропонує українсько-англійську двомовність, що не працюватиме на зміцнення українськомовного наукового дискурсу. Так можна і скотитися до радянського припису 1976 року писати дисертації винятково російською мовою, а за теперішньої тенденції – англійською.

Розширені можливості англійської мови виписані в законі «Про вищу освіту», де, попри припис про державну мову освітнього процесу, у редакції від 2019 р. зазначено, що «**Заклад вищої освіти має право прийняти рішення про викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів англійською мовою, за умови що усі здобувачі освіти, які вивчають відповідні дисципліни, володіють англійською мовою. У разі якщо є письмове звернення від одного чи більше студентів, заклад вищої освіти забезпечує переклад державною мовою**» (ст. 48, п.3) (Закон України «Про вищу освіту»: е-ресурс).

Від 2016 року в Законі України «Про державну службу» (ст. 20, п. 2.1.) поряд із державною мовою для посад категорії А державних службовців обов'язковим є «**володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи**», що цілком вмотивовано і доречно (Закон України «Про державну службу»: е-ресурс).

7. Влада на чолі з президентом Володимиром Зеленським (від 2019 р.) продовжила подальше втілення Концептуальних засад. У розпал війни за підсумками урядової наради 27 травня 2022 року прем'єр-міністр Денис Шмигаль доручив вивчити можливість використання в Україні досвіду «**офіційної багатомовності**», що насправді є просуванням ідеї особливих переваг саме для англійської мови: «**Прошу за участю Національної академії наук проаналізувати міжнародний досвід застосування і правові аспекти офіційної багатомовності та у тижневий строк подати Кабінетові Міністрів пропозиції щодо можливості його використання в Україні**» (Кабмін вивчає: е-ресурс). Відтак Кабінет міністрів розробив законопроект про встановлення особливого статусу англійської мови в Україні як мови міжнародного спілкування (Законопроект про статус англійської мови: е-ресурс).

Поспішні рішення про підвищення суспільного статусу англійської мови – це підступний спосіб нейтралізувати розширення функціонування української мови в час війни, що саме тепер для значної частини пробуджених українців стає прапором їхньої ідентичності та інструментом протистояння ворогові.

8. Проте влада не перестає просувати ідеї посилення статусу англійської мови в Україні, про що свідчить наказ Міністерства освіти і науки України від 25.07.2023 за № 898 про затвердження «**Методичних рекомендацій щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України**» (е-ресурс), що впливають з аналізованих вище «Концептуальних засад державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти». Документ адресовано керівництву ЗВО України, викладачам англійської мови за професійним спрямуванням та англійської мови для академічних цілей (АМПС, АМАЦ) ЗВО, викладачам фахових дисциплін англійською мовою

(ВФДАМ), що розширює коло адресатів порівняно з КС, де не йшлося конкретно про англійську мову для академічних цілей (АМАЦ), бо потреба знати АМАЦ сама собою випливала з умов кар'єрного зросту викладача.

9. Проте кульмінацією в процесах правової англійзації, себто обіцяної «*трансформації статусу англійської мови*», став законопроект «Про застосування англійської мови в Україні», який Президент України Володимир Зеленський подав до Верховної Ради в день Конституції України 28 червня 2023 року. Пропонований законопроект повною мірою демонтує державний статус української мови у двох основних царинах суспільного життя: в офіційно-діловій (ст. 3, 5) та освітній (ст. 8).

В офіційно-діловій царині (ст. 3, 5) обов'язкове володіння англійською мовою встановлено щодо 8 категорій державних посадовців, зокрема державної служби категорії «А». У цьому приписі нема жодної потреби, позаяк від 2016 року в Законі України «Про державну службу» (ст. 20, п. 2.1.) поряд із державною мовою для посад категорії А державних службовців обов'язковим є «*володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи*», що цілком вмотивовано і доречно (Закон України «Про державну службу»). Відтак цей припис поширено на *державну службу категорій «Б» і «В», військовиків офіцерського складу*, що проходять військову службу за контрактом; *поліціантів середнього та вищого складу Національної поліції України, посад начальницького складу інших правоохоронних органів; посад начальницького складу служби цивільного захисту; податкові та митні органи, керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки*, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України.

Таким способом через англійську мову створюватиметься привілейована владна каста, протиставлена українськомовним низам як людям другого сорту. Відтак більшість москвомовних стане основними апологетами англійзації, що підтверджує, наприклад, нещодавнє перейменування в Києві торгового центру «Апрель» на *April City*. Цій касті за англійзацію доплачуватимуть 10% від посадового окладу (ст. 4, п. 4). Водночас суттєво гальмуватиметься розвиток та вдосконалення офіційно-ділового стилю української мови, до чого ми так довго йшли через фундаментальну працю Валер'яна Підмогильного та Євгена Плужника «Фразеологія ділової мови. Російсько-український фразеологічний словник» (1927 р.), за яку автори заплатили найвищу ціну – їх репресували і розстріляли. Щось подібне вже було в часи глобальної церковнослов'янської (розумій болгаризації), латинізації, полонізації та московізації, що призвело до знищення української державности та ослаблення етнопатристичного самоусвідомлення.

Друга царина правової англійзації охоплює, крім, як уже зазначено, вищої освіти, дошкільну *освіту* (ст. 8), що є безпрецедентною дискримінацією українських дітей. У законопроекті йдеться про «*забезпечення обов'язкового використання англійської мови в освітньому процесі для дітей раннього, молодшого та середнього дошкільного віку в закладах дошкільної освіти*», її обов'язкове вивчення для дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти (ст. 8, п. 1). Це абсолютно суперечить психофізіологічним особливостям дітей, що мають спершу опанувати базовий вербальний апарат рідною мовою, а відтак згодом переходити до вивчення чужих мов, аби запобігти змішуванню картин світу.

Виняткове застереження викликає формулювання про «*обов'язкове використання англійської мови в освітньому процесі для дітей раннього, молодшого та середнього дошкільного віку*», що означає здійснення процесу виховання дітей чужою і далекою для них мовою. До такого думалися лише московити в період понад 300-літньої окупації України. Як тут не згадати латинського прислів'я «*Quid quid latine dictum sit, altum videtur*» – «*Все, що сказано латинською, звучить як мудрість*». Примітно, що творці цього законопроекту, що є динамітом для державного статусу української мови, виправдують своє мовне угодовство (чи капітуляцію) інтегруванням України до Європи, тоді як в Європі англійська, крім Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, є офіційною чи другою державною (офіційною) мовою де-юре лише на Мальті, а також на таких територіях, як Акротирі і Деклія, Гібралтар, Острів Мен та Джерсі, де-факто на території Гернси – останні з яких були колоніями Великої Британії. Усе решта – це країни Африки та Азії і переважно – колишні колонії Великої Британії: серед них Малайзія, Філіппіни, Мальдіви, Сейшельські острови, Папуа-Нова Гвінея, Пакистан, Південна Африка, Кенія, Нігерія, Зімбабве, Намібія, Танзанія, Уганда, Гана, Камерун, Гамбія, Судан та Південний Судан, Малаві, Лівія, Руанда, Беліз і Сьєрра-Леоне. Її викладання тут обов'язкове, але жителі цих країн, як і раніше, спілкуються між собою рідними мовами (Фаріон: е-ресурс).

Отже, як наслідок ухвалених «Концептуальних засад...» (2014), «Методичних рекомендацій...» (2023), мовного, низки освітніх та ін. законів і законопроектів «Про застосування англійської мови в Україні» англійська мова здобуває найвищу сходинку престижу, усуваючи державну українську мову з пріоритетної позиції в освітньо-науковій царині. Під прикриттям виняткового блага процесів інтернаціоналізації та глобалізації українськомовна наука заблокована через англомовну базу монополістичної наукометрії Scopus та Web of Science та глобального монополіста на ринку видавничих послуг наукової літератури Elsevier, тоді як в освітньо-навчальній царині вона стає перепусткою до кар'єрного зростання викладачів та рейтингу вишів.

Нейтралізація української мови відбувається зсередини і ззовні: зсередини – через запровадження курсів фахових дисциплін англійською мовою, англійської мови за професійним спрямуванням і для академічних цілей зі складанням іспитів як умови кар'єрного зростання викладацького складу; ззовні – через трансформацію статусу англійської мови в законодавчому полі України, про що свідчить поданий до Верховної Ради законопроект «Про застосування англійської мови в Україні». Абсолютно хибно й загрозливо для української державности в час найбільших можливостей розвитку української мови, яка щойно тепер виходить із-під московського пресу, потрапити в підлеглу залежність від іншої мови-монополіста. Саме дисбаланс між державною українською мовою та засиллям як не російської, то англійської викликає обґрунтовану тривогу про самостійність нашої української перспективи й місця України на світовій політичній шахівниці.

Література:

1. Аджмоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності. Київ : Наш формат, 2016. 437 с.
2. Голдованський Ю. Етапи розвитку слів іноземного походження в лексичній системі мови-реципієнта. *Іноземна філологія*. 1983. Вип. 69. С. 17–21.
3. Закон України «Про вищу освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 13.04.2023).
4. Закон України «Про державну службу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 15.04.2020).

5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д), 2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення 23.04.2020).
6. Закон України «Про освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 20.04.2019).
7. Законопроект про статус англійської мови пройшов перше читання. URL : https://biz.ligazakon.net/news/223713_zakonoprokt-pro-status-anglysko-movi-proyshov-pershe-chitannya (дата звернення 25.03.2024).
8. Кабмін вивчає можливість застосування в Україні досвіду «офіційної багатомовності». URL : <https://espresso.tv/kabmin-vivchae-mozhlyvist-zastosuvannya-v-ukraini-dosvidu-ofitsiynoi-bagatomovnosti-nardep-knyazhitskiy> (дата звернення 23.10.2022).
9. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptiyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v-1-obovyazkova-umova-vstupu-v-2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (дата звернення 13.04.2023).
10. Лейденський манифест для наукометрії. URL : <http://sociologos.net/node/484> (дата звернення 1.03.2020).
11. Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zatverdilo-metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zvo-ukrayini> (дата звернення 10.03.2024).
12. Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/RE28313?an=492&ed=2017_02_06 (дата звернення 12.09.2022).
13. Фаріон Ірина. *Лучше бить англійзованою, ніж злі українізованою...*, або *Quid quid latine dictum sit, altum videtur*. URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/649d7fc4ceea6/>.
14. Фаріон І., Помилуко-Недашківська Г., Бордовська А. *Англізми і протіанглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті: монографія (зі словником)*. Львів : Видавництво «Свічадо», 2023. 716 с.

References:

1. Adzhemohlu, D., Robinson, Dzh. (2016). *Chomu natsii zanepadaiut: pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti* [Why Nations Decline: The Origins of Power, Wealth, and Poverty. Kyiv: Our format]. Kyiv: Nash format. 437 s.
2. Farion Iryna (2023). *Anhlyzmy i protyanhlyzmy: 100 istorii sliv u sotsiokonteksti: monohrafiia (zi slovnykom)* / Iryna Farion, Halyna Pomylyuko-Nedashkivska, Anna Bordovska. [Anglicisms and anti-anglicisms: 100 word histories in social context: monograph (with dictionary) / Iryna Farion, Halyna Pomylyuko-Nedashkivska, Anna Bordovska. Publishing House Lviv: «Svichado»]. Lviv: Vydavnytstvo «Svichado». 716 s.
3. Farion, I. *Luchshe byt anhliizirovanoj, niezhe zli ukrainizirovanoj...*, або *Quid quid latine dictum sit, altum videtur* [Quid quid latine dictum sit, altum videtur]. URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/649d7fc4ceea6/>.
4. Holdovanskyi, Yu. (1983). *Etapy rozvytku sliv inshomovnoho pokhodzhennia v leksychnii systemi movy-retsypiianta. Inozemna filolohiia. Vypusk* [Holdovanskyi Yu. Stages of development of words of foreign origin in the lexical system of the recipient language. Foreign philology. Output]. 69. S. 17–21.
5. *Kabmin vyvchae mozhlyvist zastosuvannya v Ukraini dosvidu «ofitsiynoi bahatomovnosti»* [The Cabinet of Ministers is studying the possibility of applying the experience of «official multilingualism» in Ukraine]. URL : <https://espresso.tv/kabmin-vivchae-mozhlyvist-zastosuvannya-v-ukraini-dosvidu-ofitsiynoi-bagatomovnosti-nardep-knyazhitskiy> (дата звернення 23.10.2022).
6. *Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky shchodo rozvytku anhlijskoi movy u sferi vyshchoi osvity* [Conceptual principles of state policy regarding the development of the English language in the field of higher education]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptiyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v-1-obovyazkova-umova-vstupu-v-2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (дата звернення 13.04.2023).
7. *Leidenskyi manyfest dlia naukometriy* [The Leiden Manifesto for Scientometrics]. URL : <http://sociologos.net/node/484> (дата звернення 1.03.2020).
8. *Metodychni rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakisnogo vyvchennia, vykladannia ta vykorystannia anhlijskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy* [Methodological recommendations for ensuring quality study, teaching and use of the English language in higher education institutions of Ukraine]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zatverdilo-metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zvo-ukrayini> (дата звернення 10.03.2024).
9. *Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan naukovym i naukovopedagogichnym pratsivnykam*. [On the approval of the Procedure for awarding academic titles to scientific and scientific-pedagogical workers]. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/RE28313?an=492&ed=2017_02_06 (дата звернення 12.09.2022).
10. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu»* [Law of Ukraine «On Civil Service»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 15.04.2020).
11. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [Law of Ukraine «On Education»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 20.04.2019).
12. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»* [Law of Ukraine «On Higher Education»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 13.04.2023).
13. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi»* (№ 5670-д), 2019 [The Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language»]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення 23.04.2020).
14. *Zakonoprojekt pro status anhlijskoi movy proishov pershe chytannia* [The draft law on the status of the English language passed the first reading]. URL : https://biz.ligazakon.net/news/223713_zakonoprokt-pro-status-anglysko-movi-proyshov-pershe-chitannya (дата звернення 25.03.2024).

Отримано: 15 березня 2024 року

Прорецензовано: 24 березня 2024 року

Прийнято до друку: 29 березня 2024 року

e-mail: sofilonenko23@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1023-468X>

Researcher ID: E-3049-2019

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-79-83

Філоненко С. О. Блакитні орхідеї та оранжеві джунгли: екзотичний простір Марсу і Венери в українській фантастиці XX століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 79–83.

УДК: 821.161.2/82-312.9

Філоненко Софія Олегівна,
доктор філологічних наук, професор,
Український католицький університет (Львів)

БЛАКИТНІ ОРХІДЕЇ ТА ОРАНЖЕВІ ДЖУНГЛІ: ЕКЗОТИЧНИЙ ПРОСТІР МАРСУ І ВЕНЕРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФАНТАСТИЦІ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядається жанр подорожей до далеких планет в українській науковій фантастиці XX століття на матеріалі роману Володимира Владка "Аргонавти Всесвіту" та повісті Мирослава Капія "Країна блакитних орхідей". Обидва автори зображують авантурні космічні подорожі до планет Сонячної системи на модерних зорельотах, збудованих завдяки науково-технічному прогресу, презентують героїчні типи астронавтів, одержимих підкоренням Всесвіту, малюють пластичні й барвисті фантастичні світи Марсу і Венери, зі специфічними ландшафтами, незвичайною флорою і фауною, а також вплітають у розповіді античні міфи: про аргонавтів у романі Владка і про атлантів у повісті Капія. Важливу роль у кожному з творів відіграє образ чужопланетного простору, що його має дослідити земна експедиція. Змальовуючи планети Сонячної системи, українські письменники спираються на тодішні наукові знання до епохи дослідження космосу автоматичними міжпланетними станціями, використовують праці Джованні Ск'япареллі, Персіваля Лоуелла, Миколи Риніна. Наукові гіпотези доповнені у творах авантурними мотивами та образами екзотичних, диких флори і фауни, монстрів, які втілюють фобії землян. У романі Владка розгортається сюжет колонізації Венери радянськими астронавтами, підкорення планети заради використання її ресурсів. У повісті Капія міжнародна експедиція до Марсу є результатом розквіту науки в мирному XXI столітті, самостійна Україна опиняється в центрі космічних подій. В обох творах далека планета зображується як проєкція минулого Землі: мезозойської ери в "Аргонавтах Всесвіту" та цивілізації Атлантиди в "Країні блакитних орхідей".

Ключові слова: українська Література, популярна культура, популярна Література, наукова фантастика, художня проза, планетарна фантастика, Марс, Венера, радянська Література, жанр, травелог, Володимир Владко, Мирослав Капія.

Sofiya Filonenko,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Ukrainian Catholic University (Lviv)

BLUE ORCHIDS AND ORANGE JUNGLE: THE EXOTIC SPACE OF MARS AND VENUS IN UKRAINIAN FICTION OF THE 20TH CENTURY

The article examines the genre of distant planets travel in Ukrainian science fiction of the 20th century based on the material of Volodymyr Vladko's novel "Argonauts of the Universe" and Myroslav Kapii's tale "The Land of Blue Orchids". Both authors depict adventurous space journeys to the planets of the solar system on modern starships built thanks to scientific and technical progress, present heroic types of astronauts obsessed with conquering the Universe, draw plastic and colorful imaginary worlds of Mars and Venus, with specific landscapes, unusual flora and fauna, and ancient myths are also woven into the story: about the Argonauts in the novel by Vladko and about the Atlanteans in the tale by Kapii. An important role in each of the works is played by the image of alien space, which should be explored by an earthly expedition. Depicting the planets of the solar system, Ukrainian writers rely on the scientific knowledge of the time before the era of space exploration by automatic interplanetary stations, they use the works of Giovanni Schiaparelli, Percival Lowell, and Nikolai Rynin. Scientific hypotheses are supplemented in the works with adventurous motifs and images of exotic, wild flora and fauna, monsters that embody the phobias of earthlings. The novel by Vladko unfolds the plot of the colonization of Venus by Soviet astronauts, and the conquest of the planet in order to use its resources. In Kapii's story, the international expedition to Mars is the result of the flourishing of science in the peaceful 21st century, and independent Ukraine finds itself at the center of space events. In both works, the distant planet is depicted as a projection of the Earth's past: the Mesozoic era in "Argonauts of the Universe" and the civilization of Atlantis in "Land of Blue Orchids".

Keywords: Ukrainian literature, popular culture, popular fiction, science fiction, fiction, planetary fiction, Mars, Venus, Soviet literature, genre, travelogue, Volodymyr Vladko, Myroslav Kapii.

Стрімкий розвиток української наукової фантастики припадає на 1920–30-ті роки, коли з'явилися твори Юрія Смолича, Володимира Винниченка, Миколи Трублаїні, Володимира Владка, Мирослава Капія та ін. Їхня проза продовжувала традиції Жульє Верна та Герберта Веллса з її пафосом освоєння невідомих просторів, реалізацією романтичних мрій учених, заглибленням у соціально-філософську проблематику. Разом із тим, вітчизняна фантастика була реакцією на досягнення науково-технічного прогресу та його проєкцією в майбутнє. Окремим жанровим різновидом наукової фантастики стали космічні подорожі до далеких екзотичних планет, інспіровані як уже здійсненими астрономічними відкриттями, так і прогнозуванням можливих міжпланетних переміщень у XX столітті. Польоти на Марс, Венеру, Місяць здавалися письменникам імовірними завдяки розвитку ракетної техніки, опануванню атомної енергії винайденню нових видів палива в близькому майбутньому.

Перші міжпланетні подорожі в національному письменстві майже одночасно були змальовані в повісті Мирослава Капія "Країна блакитних орхідей" (Львів, 1932) та Володимира Владка "Аргонавти Всесвіту" (Харків–Одеса, 1935). Ці автори, пишучи українською, політично належали до різних держав: Капія, уродженець Тернопілля, у міжвоєнний період мешкав на Галичині, в Речі Посполитій (Польщі), і належав до угруповання католицьких літераторів "Логос"; Владко був радянським журналістом і прозаїком, членом Спілки письменників СРСР, інтегрованим у партійно-державну структуру літературного

життя, ушлявлюючи здобутки “п’ятирічок” та “передовиків комуністичного виробництва”. Повість Мирослава Капія, за слушним твердженням Володимира Смирніва, не була відомою радянським читачам до 1990-х років з ідеологічних міркувань (Смирнів, 2019: 117), натомість “Аргонавти Всесвіту” Володимира Владка користувалися величезною популярністю, їх неодноразово перевидавали та перекладали здебільшого мовами тодішніх республік СРСР і країн т. зв. “соціалістичного табору” (російською, білоруською, молдовською, литовською; сербською, хорватською, чеською, словацькою; також японською та англійською). Прихильною до Владка була й радянська літературна критика, усталюючи його репутацію чільного українського радянського фантаста.

Попри ці розбіжності, обидва згадані твори мають чимало спільного: вони зображують авантурні космічні подорожі до планет Сонячної системи на модерних зорельотах, збудованих завдяки науково-технічному прогресу, презентують героїчні типи астронавтів, одержимих підкоренням Всесвіту, малюють пластичні й барвисті фантастичні світи Марсу і Венери, зі специфічними ландшафтами, дивовижною флорою і фауною, а також вплітають у розповіді античні міфи: про аргонавтів у романі Владка і про атлантів у повісті Капія. Суттєву роль у кожному з творів відіграє образ чужопланетного простору, що його має відкрити й дослідити земна експедиція. Отже, метою розвідки є аналіз художньої специфіки екзотичних ландшафтів Венери і Марсу у творах Володимира Владка “Аргонавти Всесвіту” і Мирослава Капія “Країна блакитних орхідей”.

Слід зазначити, що художні описи далеких планет були зроблені обома письменниками ще до етапу підкорення космосу людиною, дослідницьких місій автоматичних міжпланетних станцій на Венеру й Марс (“Марінер”, “Марс”, “Венера”, “Фобос”, “Вікінг”, “Магеллан”, “Опортьюніті”, “К’юріосіті” та ін.), застосування найновіших технологій для здобуття точних наукових даних про небесні тіла (орбітальних телескопів, космічних обсерваторій, зондів). Твори Капія і Владка базуються на обсягу інформації, наявному на початку 1930-х років, коли головними інструментами планетарних студій були потужні оптичні телескопи. Звісно, обидва автори були обізнані зі сміливими проєктами, присвяченими міжпланетним сполученням, із астрономічними гіпотезами, актуальними в той період. Так, приміром, один із героїв “Аргонавтів Всесвіту”, академік Микола Риндін, має прототипом реального радянського вченого Миколу Олексійовича Риніна, розробника теорії міжпланетних сполучень, автора енциклопедії з реактивного руху і космічних польотів “Міжпланетні сполучення: спогади про майбутнє” (1929 року); очевидно, що український фантаст знайомився з його науковими ідеями. Мирослав Капія у “Країні блакитних орхідей” подає наукову розвідку про спостереження за Марсом, використовуючи ідеї астрономів Джованні Ск’япареллі та Персівала Лоувелла. Проте обидва прозаїки щедро доповнювали факти фантазією казкового та авантурного характеру, і це, загалом, було характерним для планетарної фантастики перших десятиліть ХХ століття (наприклад, для такого “взірцевого” творця американської масової літератури й фантастики, як Едгар Райз Берроуз, у його циклах романів про планети Барсум-Марс та Амтор-Венеру).

Творчості Володимира Владка та, зокрема, його роману “Аргонавти Всесвіту” присвячений великий корпус наукової літератури та критики (О. Білецький, М. Дашків, В. Бурбан, В. Карацупа, О. Левченко, В. Смирнів, Ю. Ковалів, Р. Ткаченко, Я. Цимбал, Д. Айдачич та ін.). Постать Мирослава Капія привернула увагу небагатьох дослідників, переважно після перевидання його творів у незалежній Україні, у 1990-х – 2000-х роках, у контексті відкриття “забутих імен” вітчизняного мистецтва слова та появи студій регіональної літератури (праці Ф. Погребенника, В. Качкана, В. Смирніва). Теоретичне підґрунтя дослідження становлять оглядові студії про образи планет у науковій фантастиці: Роберта Марклі “Вмираюча планета: Марс у науці та уяві” (Markley, 2005), Роберта Кросслі “Уявляючи Марс: літературна історія” (Crossley, 2011), збірник праць “Візії Марсу: Есе про Червону планету в художній літературі та науці” (Visions, 2011); стаття Гері Вестфала “Венера – Венера мрій – і страхіть: мінливі образи планети – сестри Землі” (Westfahl, 2022). У цих працях окреслені ключові етапи зображення Марсу й Венери в літературі, висловлені міркування про поетику і жанрову своєрідність класичних і сучасних творів фантастики, проаналізовано їх місце в загальній традиції світового письменства.

Роман Володимира Владка “Аргонавти Всесвіту” спершу публікувався в журналі “Знання та праця” 1935 року, а окремою книгою вийшов у видавництві “Дитвидав” у тому ж році (Харків–Одеса). Упродовж літературного життя письменник не раз переробляв початковий текст, і значно оновлений варіант “Аргонавтів” побачив світ у 1956 році. Цю редакцію вважаємо канонічною, вона відтворюється в збірниках творів Володимира Владка (1970, 2020 років) та у виданнях часів УРСР і доби Незалежності (1956, 1958, 1961, 1975, 1990, 2016 років). Основу сюжету складає подорож трьох радянських дослідників до далекої планети на астроплані “Венера-1” з метою відкриття нового хімічного елементу “ультразолота”, здатного побороти корозію земних металів. На чолі експедиції – академік Микола Риндін, до екіпажу також входять хімік і геолог Вадим Сокіл, енергетик і мисливець Ван Лун, несподівано четвертим учасником подорожі стає “космічний заєць” Галина Рижко, студентка політехнічного інституту. Володимир Владко підкреслює, що реалізація сміливого проєкту відбулася завдяки технічному прогресу в СРСР і об’єднаним зусиллям багатьох “демократичних” країн (Польщі, Китаю та ін.).

Наслідкування традиції Жуля Верна в романі полягає у включенні в текст численних наукових довідок про Венеру, розповідей про її астрономічні характеристики, будову, клімат, атмосферу, місце в Сонячній системі, імовірну історію, оптимальний маршрут до неї від Землі. Ця інформація подана як виступи і лекції академіка Риндіна, частково – бесіди між учасниками експедиції на борту астроплана, екзамнування студентки Галі старшими товаришами. У результаті, спершу в читачів формується “науковий” образ Венери, її опис базується на результатах телескопічних спостережень, аналізі масиву даних. Разом з тим, Владко раз у раз акцентує загадковість планети, яка ховає свої таємниці за щільним покривом сіро-сріблястих хмар й оповита “блакитнуватим сяйвом” (Владко, 2016: 28): “Тут пливли непроникливі темні хмари, не освітлені Сонцем, похмурі, важкі й безрадісні. Що ховається під ними? Які несподіванки готує нам планета, на яку нам доведеться опускатися?” (Владко, 2016: 173).

Герої роману транслюють поширену гіпотезу про те, що Венера набагато молодша від Землі й втілює її глибоке минуле. Вони прогнозують, що стан планети відповідає юрському періоду мезозойської ери, зі специфічними флорою і фауною (наприклад, очікують зустріти там археоптериксів, ігуанодонів, бронтозаврів і птеродактилів), що й справджується після посадки. Тому подорож відбувається не лише в просторі, але і в часі, й астронавти здатні зазирнути на тисячі років у минуле рідної планети і навіть привезти з Венери зразки мезозойських рослин, комах, мінералів. Письменник свідомо загострює контраст між доісторичною природою планети і суперсучасною технікою землян: “Араукарії, цикадеї, бенетити –

і вдосконалені скафандри з радіоустановками. Доісторичні потвори, дракони, ящери – і ракетний міжпланетний корабель! [...] Бракує слів, щоб сказати про те, що переповнює душу! Наче у фантастичній машині часу ми досягли далекого минулого природи – і тепер спостерігаємо те, чого не бачила ніколи раніше жодна людина” (Владко, 2016: 229).

Частина роману, присвячена перебуванню експедиції на Венері, будується як колонізаційний сюжет підкорення дикої природи, відкриття таємниць екзотичної планети задля використання її ресурсів на потреби землян: так, ступивши на її поверхню, академік Риндін урочисто промовляє: “Здрастуй, невідома плането! [...] Здрастуй, Венеро, загадкова плането таємниць і несподіванок, на яку досі ще не ступала нога людини! Ми прийшли сюди – і ми відкриємо твої таємниці, хоча б як негостинно ти зустріла нас!” (Владко, 2016: 203). Ідеологічна маркованість колонізації проявляється в тому, що першою справою астронавтів на Венері є спорудження шогли з радянським прапором на скелі, що панує над усім простором міжгір’я: “Радянський червоний прапор, прапор любові Батьківщини маяв на високій скелі Венери!... Прапор Батьківщини гордовито майорів у цьому новому світі, куди прилетіли відважні посланці радянського народу!” (Владко, 2016: 211). У такий спосіб радянські дослідники Венери позначають її приналежність до своєї держави, мовби привласнюють завойовану планету, стверджуючи своє домінування в просторі.

Планетарні ландшафти покликані максимально загострити “інакшість” природного середовища: Владко експериментує з кольорами і розмірами різних об’єктів. Так, Венеру вкриває густий рослинний покров яскравого червоно-оранжевого кольору, ці ліси складаються з гігантських доісторичних папоротей, пальм, араукарій, цикадей, кипарисів, бенетитів, дерев гінкго, які спілітаються між собою й утруднюють героям прокладання шляхів по поверхні. Сутінки на Венері дивовижного фіолетового кольору, а дощі переростають у водоспади й потопа: “Злива освіжила, оновила рослинність – і вона сяяла тепер соковитими різноманітними барвами. Очі мандрівників, звиклі до сутіні, що панувала в каюті корабля, до тьмяного сіруватого кольору всього, що було з ними в астроплані, мимоволі мружилися від яскравих тонів, майже засліплені фантастичною квітчастістю незайманої дикої природи” (Владко, 2016: 220).

Письменник активно послуговується гіперболами, щоб зобразити фауну: велетенські павуки, сколопендри, хробаки, скорпіони, змії, жаби населяють ці джунглі. Усі ці створіння викликають відчуття огиди, страху в персонажів. Автор демонізує венеріанських тварин, вони зображені жахливими монстрами: “А в цих первісних хащах ховаються небачені тварини, невідомі звірі, потворні істоти, схожі на драконів, летучих ящерів, зубатих птахів. Деся там, у непрохідних нетрях, вони причаїлися, щоби під покровом ночі вийти на розшуки здобичі” (Владко, 2016: 228).

В “Аргонавтах Всесвіту” простежуємо протиставлення “гарних” диких земних тварин і чужопланетних “потвор”, вкладає у уста китайського мисливця Ван Луна: “Дівчина не здатна зрозуміти краси полювання! Порівнює: благородний тигр, смугаста блискавка, – і незграбна тварюка, що плазує на кошлатому череві. Мисливцеві соромно слухати такі слова. Тигр – красень; тварюка в печері – кошлата гидота з кривими лапами. Мисливцеві Ван Луну дуже неприємно, дуже погано...” (Владко, 2016: 329).

Більшість венеріанських тварин марковані як “незграбні”, “гидотні”, “потворні”, “страшні”. Деян Айдачич слушно відзначає художню мету гротеску як типового засобу характеристики чужоземної фауни у фантастиці: “Гротеск у страхливому вигляді відбиває людські фобії та страхи, фантазми, що викликають сильний страх. Відчуття жаху відображають і більш узагальнені назви – чудовисько, чудище, потвора, монстр, так само як і відчуття, що їх викликають небезпечні та відразливі істоти, якими в науковій фантастиці позначені деякі з небезпечних тварин” (Айдачич, 2009: 114).

Венеру змалювано в романі ідеальним простором пригод і небезпеки: “Усюди, з усіх боків його чекало незнайоме, загрозливе, непевне, вороже. Ці величезні дерева з червоним листям, пальми, оранжева папороть, це безупинне дзиччання і стрекотіння незчисленних комах – усе було чужим, ховало в собі незнані небезпеки” (Владко, 2016: 351); “...ліс перетворився на хитрого, підступного ворога, який наступав на Ван Луна одразу з усіх боків. Ліс стежив за ним тисячами очей своїх невидимих мешканців, ліс таїв у собі несподіванки й таємниці, які чекали людину на кожному кроці, щоб завадити їй, затримати, збити з правильного шляху” (Владко, 2016: 355). Не дивно, що авантурні мотиви від середини твору витісняють дослідницькі та наукові: Галя потрапляє в печеру й бореться з гігантським хробаком, академіка переслідують велетенський павук, а Вадима Сокола – гігантська сколопендра, Ван Луна викрадає бабка розміром із невеликий літак. Пригоди астронавтів відбуваються в усіх можливих просторах: підземному, наземному, повітряному і навіть підводному. Усі ці мікросюжети завершуються щасливо, герої виживають і перемагають монстрів завдяки розуму, спритності, сміливості, підтримці друзів. Більше того, долання загроз у результаті сприяє науковим відкриттям: у печері хробака Галя знаходить цінний хімічний елемент “інфрарадій”, а після вибуху атомічної гранати Вадим Сокол виявляє у ґрунті жилу омріяного “ультразолота”. У романі розігрується традиційний сюжет про монстрів, які охороняють скарби; герої отримують бажане, перемагаючи чудовиськ у двобою. Таким чином, Владко поєднує авантурні сцени та дослідницьку місію героїв на чужій планеті.

Сучасного читача вражає легкість і холонокровність, із якою радянські астронавти знищують “потворних” диких тварин та навіть їхніх дитинчат, втручаються в унікальну екосистему Венери, міняють її ландшафт (підривають скелю між міжгір’ям та річкою, щоб уможливити старт астроплана). Очевидно, космічні мандрівники відчують повне право розпоряджатися ресурсами планети, використовувати її для своїх потреб, підкоряти “дику природу” на благо радянської людини і держави. Ці сюжети перегукуються з пригодницькими колоніальними романами, наприклад, “Копальніми царя Соломона” Генрі Райдера Хаггарда, “П’ятьма тижнями на повітряній кулі” Жуля Верна, де “дикий” простір екзотичної Африки виступає мисливським парком розваг для європейських джентльменів і дослідників.

Описуючи простір Венери, Володимир Владко наголошував зумовленість специфічної флори і фауни агресивним кліматом планети, хімічним складом її атмосфери, “отруєної надміром вуглекислоти” (Владко, 2016: 280) і тому непридатної для тривалого перебування людини без скафандра (у романі є дві сцени, де герої без кисню переживають асфіксію). Автор змалював Венеру як “велетенську вологу теплицю під непроникливим хмарним покривом” (Владко, 2016: 220). Прикметно, що ці ідеї знайшли підтвердження вже у 1960-х роках, коли планету досліджували за допомогою американських автоматичних міжпланетних станцій “Марінер”. Владко стежив за космічними місіями США, і в 1964 році опублікував у журналі “Всесвіт” статтю “Дивний світ Венери”, де резюмував результати наукових спостережень: “...Густа хмарна оболонка, що оповиває Венеру, відносно прозора і пропускає сонячне проміння. Таке явище нагадує проникнення сонця в теплицю

з скляними вікнами. Отже, сонячне проміння скупчується на поверхні планети і розжарює її. Тепло нагрітого повітря (так само, як і в випадку з скляними вікнами теплиць) затримується густою атмосферою Венери, яка не пропускає назад інфрачервоне проміння. Отже, температура планети лишається дуже високою” (Владко, 1964: 117). Художній вимисел середини 1930-х років, опертий на гіпотези астрономів, знайшов згодом підтвердження завдяки вдосконаленню космічних технологій. У згаданій статті Владко продовжує міркування про можливі форми життя на Венері, схилившись до заперечення його існування у звичних для землян формах через занадто жорсткі умови.

Дія повісті Мирослава Капія “Країна блакитних орхідей” відбувається у XXI столітті, у час існування незалежної Української держави на чолі з гетьманом. Володимир Смирнів стверджує, що для радянських критиків “...неприпустимою була й відсутність згадок про саме існування Радянського Союзу – ні в минулому, ні в імовірному майбутньому...” (Смирнів, 2019: 117), що пояснює замовчування книги в СРСР. Композиційно повість має дві частини: у першій, “Поворот”, розповідається про зустріч у Києві космічного корабля “Queen of Virginia” з подорожі на Марс та про передісторію експедиції; у другій, “В країні блакитних орхідей”, про контакт із марсіанами (насправді, нащадками атлантів) і про зачитування записок одного з астронавтів – професора Дудлея – в українській Академії Наук: у цих нотатках ретроспективно розгортається історія подорожі й знайомства з Марсом і його мешканцями. Перша частина викладена з точки зору популярного київського журналіста Степана Артименка, якому його друг-астроном, доктор Ігор Харитоненко зі Святошинської обсерваторії, довірив повідомити українцям сенсаційну новину про повернення експедиції, яку вважали втраченою в космосі.

Отже, наукові відомості про Марс та історію його досліджень викладені у формі газетних публікацій “Київських Вістей” для широкої аудиторії. Восьмиденний політ корабля “Queen of Virginia” став можливим завдяки науковому прогресу: винайденню матеріалу аргініту, використанню атомної енергії в геніальному двигуні литовського фізика Арбеніюса та антигравітаційному приладу американського астронома Уїллема Гарфорда. Характерно, що в обох романах письменники зробили ставку на використання атомної енергетики для можливих космічних подорожей. Експедиція змальована як міжнародний проєкт, що об’єднав зусилля вчених усього світу і був фінансований спілкою американських мільярдерів. До складу екіпажу увійшли британець, оксфордський професор астрономії Роберт Мек Дудлсі, американський інженер Тома Роберт Грегем і норвезький мандрівник Оляф Геріксон. Журналіст Артименко згадує масове захоплення ідеєю польоту на Марс, тривожне очікування сигналів про приземлення корабля, але потім розчарування й забуття експедиції, яка зникла на далекій планеті: “І ставала перед очима його душі уся велич і грандіозність тієї подорожі на сусідню планету, якої не злякалися три смільчаки, хоч добре було їм звісно, скільки жертв проковтнули всі попередні невдалі проби того рода подорожей. І нагадався йому міт про Ікара, нагадалися йому усі безчисленні змагання людського духа досягнути недосяжне, dokonати надлюдського, ступити там ногою, куди тільки людська думка знятися може!” (Капій, 1932: 18–19).

Окрім міфологічного образу Ікара як символу прагнення до мрії, Капій також згадує і “безсмертну іскорку” Прометея як джерело безконечного духовного поривання людства. Письменник наголошує на тому, що XXI століття стало часом миру після кривавих воєн, що уможливило реалізацію сміливих міжнародних космічних проєктів. Розповідь про політ на Марс подається в контексті загального розквіту людства, а також науки і культури в незалежній Українській державі. Саме українському астроному Харитоненку належить честь відкриття приладу, що дозволяє побачити повернення корабля з Марсу, українському журналісту Артименку – честь повідомити людству сенсаційну новину, а столичному Києву – честь стати місцем приземлення “Queen of Virginia”.

У 8-й главі першої частини повісті автор розгортає історію наукових студій Марсу і характеризує його астрономічні, фізичні, хімічні, кліматичні і геологічні особливості, подаючи систему наукових фактів, відомих тогочасним дослідникам. У цьому Капій, як і Владко, наслідує традицію Жуля Верна робити художні тексти джерелом корисної інформації для читачів (письменник перекладав твори Жуля Верна із французької). Отже, аналогічно до роману “Аргонавти Всесвіту”, у повісті “Країна блакитних орхідей” початковий опис простору екзотичної планети подається як результат наукових студій про рух орбітою, атмосферу, гравітацію, тиск повітря, бурі, моря і суходоли, пори року, снігові маси на полюсах, “канали”, відкриті “одним із італійських астрономів” (вочевидь, Джованні Ск’япареллі, хоч його ім’я прямо не згадано в тексті) (Капій, 1932: 50–53). У цій довідці, замаскованій під переказ газетної статті, автор торкнувся дражливого питання про ймовірність життя на Марсі, провівши паралель із умовами його виникнення на Землі: “...Чому-ж отже на Марсі не могло б існувати органічне життя, коли воно так буйно розвинулося в подібних обставинах на землі? Чи-ж наша земля мала би бути виїмком у всесвіті?” (Капій, 1932: 52–53).

Ландшафти Марсу розгортаються перед читачем із погляду космічних мандрівників, які пересилають свої нотатки разом із атлантами на зорельоті. Екіпаж “Queen of Virginia” здійснює аварійну посадку в скелях, від розтрощеного корабля залишається лише верхня частина. Астронавти спостерігають спершу “країну гострих скель”, де-не-де вкриту лісами (Капій, 1932: 110): “Малося вражіння, що ми десь у верховині в скалих горах, або над Юконом в Канадській Швейцарії” (Капій, 1932: 112). Спускаючись у долину, земляни виходять на галявину, вкриту лісом блакитних орхідей, усередині яких сяє людське око з “пронизуючим несамовитим поглядом” (Капій, 1932: 113). Фантаст використовує прийоми гіперболи та оживлення, зображуючи марсіанську флору: квітки здаються мандрівникам “великанськими”, до того ж, викликають відчуття “несамовитого” жаху й тривоги, а в поглядах орхідей відчувається “скажена лють” і “дика ненависть”, квітковий ліс видає шум, схожий на “сичіння тисячів гадюк” (Капій, 1932: 113). Отже, перший контакт із автохтонами чужої планети виявляється невдалим: астронавти стріляють по орхідеях і рятуються втечею. Екзотичність марсіанського краєвиду також передано через кольорову характеристику: поверхня планети вкрита “густою травою червоною краски, м’якою як шовк” (Капій, 1932: 115). Попри гіркі переживання самотності й відірваності від Землі, образи через переляк перед звичайними квітками, герої не забувають встановити американський прапор на шатрі, маркуючи привласнення цього чужого дикого простору.

Друга зустріч із мешканцями Марсу завершується більш позитивно: хоч земляни не можуть зрозуміти інопланетної мови й навпаки, пляшка доброго коньяку допомагає встановити контакт. Марсіани виявляються червонолицими гуманоїдами, зовні схожими на індіанців із резервації в Аризоні. Чабани приводять мандрівників до свого поселення, звідки літаком їх доправляють до столиці. Ландшафт планети на цьому шляху нагадує американські прерії, з густою травою, стадами

буйволів та розкиданими хуторами. Тобто марсіанський простір виявляється заселеним і освоєним, герої з літака спостерігають міста і села, фабрики, сільськогосподарські споруди. Письменник підкреслює орієнтальний стиль будинків та їхніх інтер'єрів, що сприяє екзотизації краєвиду (“отомани”, “подушки до сидження”, “стіни, виложені блискучими камінчиками”, “трон-престол” (Капій, 1932: 127–130)).

Просторові образи в “Країні блакитних орхідей” пропущені через призму античної міфології, історії загибелі Атлантиди, а також біблійних мотивів (Ноїв ковчег). Марс, таким чином, виступає новою батьківщиною стародавньої червоної раси атлантів, продовженням історії земної цивілізації, а Земля – їхнім “втраченим раєм”, куди вони прагнуть повернутися. Так само, як у романі “Аргонавти Всесвіту”, у повісті Капія подорож у космічному просторі разом є подорожжю в минуле рідної планети.

Володимир Смирнів, відзначаючи композиційні недоліки повісті Мирослава Капія, наголосив на відсутності розгорнутої історії автохтонних мешканців Марсу: “...Читає ніколи не дізнається, чи були марсіанські “блакитні орхідей” розумними істотами, чи використовували вони телепатію або інші екзотичні засоби для навіювання страху всім, хто наближається до них” (Смирнів, 2019: 126). Тому назва твору, на наш погляд, не зовсім відповідає його змісту: письменника більш цікавить міф про Атлантиду та атлантів у зв'язку із зображенням марсіанського простору і контакту із земною експедицією. “Блакитні орхідей” з їх загадковим виглядом і впливом на людей стали лише екзотичним штрихом марсіанського краєвиду. Сама ж історія космічного польоту ілюструє не тільки сміливість людського духу, здобутки наукового прогресу ХХІ століття, розквіт самостійної України, але й ідею повернення до витоків земної історії, відновлення втраченого раю.

Таким чином, зображення екзотичного простору далеких планет у творах Володимира Владка і Мирослава Капія відповідає традиціям наукової фантастики і ключовим тенденціям її розвитку в перші десятиліття ХХ століття. Образи Венери й Марсу будуються на перетині наукових фактів, гіпотез і сміливої фантазії про майбутній технічний прогрес. “Інакші” планетарні простори виступають проєкціями далекого минулого Землі. На їхнє змалювання наклали відбиток переконання кожного автора: прихильність до радянської ідеології Владка і віра в національний розвиток України Капія.

Література:

1. Айдачич Д. Неземні тварини у слов'янській науковій фантастиці. *Слов'янський світ*: 36. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. Вип. 7. С. 109–126.
2. Владко В. Аргонавти Всесвіту: Науково-фантастичний роман. Б. м.: Аргонавти Всесвіту, 2016. 426 с. (Вітрила романтики).
3. Владко В. Дивний світ Венери. *Всесвіт*. 1964. № 3. С. 116–117.
4. Капій М. Країна блакитних орхідей: повість. Львів: Спілка “Новий час”, 1932. 158 с. (Бібліотека “Нового часу”. Ч. 35).
5. Смирнів В. Українська фантастика: історичний і тематичний огляд; пер. з англ. Харків: Мачулін, 2019. 472 с.
6. Westfahl G. Venus – Venus of Dreams ...and Nightmares: Changing Images of Earth's Sister Planet. *The Stuff of Science Fiction: Hardware, Settings, Characters*. McFarkand, 2022. Pp. 164–174.
7. Crossley R. *Imagining Mars: A Literary History*. Middletown: Wesleyan University Press, 2011. 357 p.
8. Markley R. *Dying Planet: Mars in Science and Imagination*. London: Duke University Press, 2005. 445 p.
9. *Visions of Mars. Essays on the Red Planet in Fiction and Science* / ed. by Howard V. Hendrix, George Slusser and Eric S. Rabkin. McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina, and London 2011. 216 с.

References:

1. Ajdačić, D. (2009) *Nezemni tvaryny u slov'ianskii naukovii fantastytsi* [Unearthly Animals in Slavic Science Fiction]. *Slov'ianskyi svit*: Zb. nauk. pr. Kyiv: IMFE im. M. T. Ryl'skoho NAN Ukrainy [*Slavic World*], 7, 109–126 [in Ukrainian].
2. Vladko, V. (2016). *Arhonavty Vsesvitu: Naukovo-fantastychnyi roman* [Argonauts of the Universe: A Science Fiction Novel]. B. m.: Arhonavty Vsesvitu (Vityryla romantyky). [in Ukrainian].
3. Vladko, V. (1964). *Dyvnyi svit Venery* [The Strange World of Venus]. *Vsesvit [Universe]*, 3, 116–117. [in Ukrainian].
4. Kapii, M. (1932). *Kraina blakytnykh orkhidei: povist* [Land of Blue Orchids: A Tale]. Lviv: Spilka “Novyi chas”. (Biblioteka “Novoho chasu”. Part 35). [in Ukrainian].
5. Smyrniv, V. (2019). *Ukrainska fantastyka: istorychnyi i tematychnyi ohliad* [Ukrainian Science Fiction: Historical and Thematic Perspectives]. Kharkiv: Machulin. [in Ukrainian].
6. Westfahl, Gary (2022). *Venus – Venus of Dreams ...and Nightmares: Changing Images of Earth's Sister Planet. The Stuff of Science Fiction: Hardware, Settings, Characters*. McFarkand, 164–174.
7. Crossley, Robert (2011). *Imagining Mars: A Literary History*. Middletown: Wesleyan University Press.
8. Markley, Robert (2005). *Dying Planet: Mars in Science and Imagination*. London: Duke University Press.
9. *Visions of Mars. Essays on the Red Planet in Fiction and Science* (2011) / ed. by Howard V. Hendrix, George Slusser and Eric S. Rabkin. McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina, and London.

Отримано: 15 квітня 2024 року

Прорецензовано: 23 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 28 квітня 2024 року

e-mail: olgakharlan09@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5760-9085>

Researcher ID E-1512-2019

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-84-88

Харлан О. Д. Ландшафт у сучасній військовій прозі: топографічна та художня специфіка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 84–88.

УДК: 821.161.2-3.09'06:355.01]:7.047

Харлан Ольга Дмитрівна,
доктор філологічних наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет (м. Запоріжжя)

ЛАНДШАФТ У СУЧАСНІЙ ВОЄННІЙ ПРОЗІ: ТОПОГРАФІЧНА ТА ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА

У статті проаналізовано топографічна та художня специфіка ландшафту в сучасній військовій прозі. Визначено міждисциплінарність дослідження ландшафтів: філософія, географія, представники природничих і точних наук, антропологи, історики, культурологи, літературознавці. Окреслено основні тенденції розвитку теоретичних уявлень про ландшафт, його різновиди: археологічний, естетичний, історичний, індустріальний / постіндустріальний, культурний, міський, народний, натуральний (природний), пам'яті, первісний, сільськогосподарський, сакральний, сенсорний, отруєний, туристичний, віртуальний, загрозований, ландшафт-палімпсест; у статті запропоновано термін "військовий ландшафт". З'ясовано найбільш важливі етапи становлення ландшафтного теоретичного дискурсу: серед найбільш відомих дослідників є Д. Ангутек, О. Брайченко, М. Гримич, Д. Дженс, Д. Косгроув, Д. Ловенталь, Д. Майнінг, К. Райден, Ф. Свиріпа, І.-Ф. Туан та інші. Зазначено, що російсько-українська війна десять років тому почалася на тлі кримських відомих пейзажів, а потім у донбаських агломераціях та приазовських степах; повномасштабне вторгнення торкнулося майже всієї території України. Сьогодні найбільш жорсткі бої визначають ландшафти Донбасу та Приазов'я. У цьому випадку ландшафти постають однією із форм маркування простору, однак не загального, а конкретного його сегмента. Про ландшафти війни в перші місяці АТО 2014 р. та в часи повномасштабного вторгнення йдеться у творах різних жанрів: щоденниках добровольців (Роман Зіненко "Іловайський щоденник", Ігор Михайлишин "Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»"), прозі Євгена Полозії "Іловайськ. Розповіді про справжніх людей", Сайгон "Грязь (хакі)", Євген Стеблівський "Лють", Валерія (Наві) Субботіна "Полон", багатьох інших.

Ключові слова: ландшафт, геопоетика, культурна географія, російсько-українська війна, воєнна проза.

Olga Kharlan,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Berdyansk State Pedagogical University (Zaporizhzhia)

LANDSCAPE IN CONTEMPORARY WAR FICTION: TOPOGRAPHICAL AND ARTISTIC SPECIFICITY

The article analyses the topographical and artistic specificity of the landscape in contemporary military prose. The interdisciplinarity of landscape research is defined: as philosophy, geography, representatives of natural and exact sciences, anthropologists, historians, cultural studies, and literary critics. The main trends in the development of landscape theoretical concepts, and their varieties are outlined: archaeological, aesthetic, historical, industrial/post-industrial, cultural, urban, folk, natural, memory, primitive, agricultural, sacred, sensory, poisoned, tourist, virtual, threatened, palimpsest landscape; the term "military landscape" is proposed in the article. We identified the most significant stages in the formation of landscape theoretical discourse. The most famous researchers are D. Angutek, O. Braichenko, M. Hrymch, D. Jens, D. Cosgrove, D. Lowenthal, D. Mining, C. Ryden, F. Sviripa, J.-F. Tuan and others. They noted that the Russian-Ukrainian war began ten years ago against the backdrop of the Crimean famous landscapes, and then in the Donbas agglomerations and the Azov Steppes; the full-scale invasion affected almost the entire territory of Ukraine. Today, the landscapes of Donbas and the Azov region are by the most violent battles. In this case, landscapes are a form of marking space, not the general space, but its particular specific segment. The landscapes of war in the first months of the ATO in 2014 and during the full-scale invasion are described in works of various genres: volunteers' diaries (Roman Zinenko's "Ilovaysk Diary" and Ihor Mykhailishyn's "Dance of Death. Diary of a Volunteer of the Donbas Battalion"), in the prose of Yevhen Polozii's "Ilovaysk. Stories about Real People", Saigon's "Mud (Khaki)", Yevhen Steblivskiy's "Rage", Valeria (Nava) Subbotina's "Captivity" and many others.

Keywords: landscape, geo-poetics, cultural geography, Russian-Ukrainian war, war prose.

Постановка проблеми. У статті "Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях" Ельжбета Рибіцька (Рибіцька, 2013) звертає увагу на "поворот просторовий / топографічний", зазначаючи дискусійність, багатозначність та перспективність цього культурного явища. Простір почав трактуватися не тільки як конкретний матеріальний об'єкт, а й як об'єкт ідеологічний, живий і суб'єктивний, що містить як фізичну, так і символічну складові, які будують концепти простору як переплетення різного роду відносин. Зараз простір розглядається і сприймається як соціокультурний феномен, його вивчення стало предметом міждисциплінарних досліджень, що об'єднують філософів, географів, представників природничих та точних наук, антропологів, істориків та культурологів, літературознавців. Нові перспективи осмислення простору в кінці ХХ – на початку ХХІ століть відкриваються перед дослідниками у зв'язку з розширенням семантичного кола поняття "ландшафт". Важливим завданням є аналіз ландшафту з погляду топографічного та художнього у сучасній українській прозі про російсько-українську війну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння власне ландшафту, його різновидів, змінюється в другій половині ХХ ст. Це явище досліджували географи, філософи, соціологи, антропологи, літературознавці. Серед найбільш відомих представників є Д. Ангутек (Angutek, 2013), О. Брайченко, М. Гримич, Д. Дженс (Jeans, 1979), Д. Косгроув, Д. Ловенталь (Lowenthal, 1975), Д. Майнінг, К. Райден, Ф. Свиріпа, І.-Ф. Туан (Tuan, 1978) та інші. Виділяють ландшафти: археологічний, естетичний, історичний, індустріальний / постіндустріальний, культурний, міський, народний, натуральний (природний),

пам'яті, первісний, сільськогосподарський, сакральний, сенсорний, отруєний, туристичний, віртуальний, zagrożений, ландшафт-палімпсест; (Słownik. 2024); у статті користуємося терміном “воєнний ландшафт”.

Мета статті – з'ясувати основні характеристики ландшафтів у сучасній прозі про російсько-українську війну, визначивши їх топографічні та художні ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи аналізу ландшафту запропоновано американським культурним географом Ї-Фу Туаном у монографії “Простір і місце: гуманістична перспектива” (Tuân, 1978]. Він так сформулював суть цього процесу: “Гуманістична географія досягає розуміння світу людини шляхом вивчення відносин людини та природи, географічної поведінки людей, їх почуттів та ідей щодо простору й місця” (Tuân, 1978: 266). Прихильність до рідних місць, як і зацікавлення чужими, здавна властива людству. Але тільки в ХХ столітті заговорили про феномен топофільії – любов до образів щасливого простору – (і, відповідно, про її зворотний бік – топофобію). Ї-Фу Туан розширив розуміння терміну “топофільія” (вперше використаний у 1958 р. французьким філософом та мистецтвознавцем Г. Башляром): він використав його для характеристики специфічного емоційного та соціокультурно обумовленого ставлення людини до місця (Tuân, 1978: 178). Дослідник підкреслив, що відчуття місця походить з візуального та естетичного переживання місць і досвіду та виражає собою знання. Місця, вважає вчений, неодмінно олюднені, вони “стають реальними через драматизацію устремлень, потреб людей, функціональних ритмів персонального та групового життя”; “простір трансформується в місце, як тільки отримує визначення та значення” (Tuân, 1978: 136).

Важливим відкриттям Ї-Фу Туана стала концепція конструювання місця: місце конструюється людиною через “означування”. Подібні ідеї були висловлені також Д. Дженсом: “Створити місце означає оточити локальність людським значенням” (Jeans, 1979: 209).

Д. Ловенталь визначив подібності та відмінності місця та ландшафту. Він звернув увагу на те, що і ландшафт, і місце виражають конотації, частково визначені існуванням та цінностями інсайдерів, але ландшафт розглядається як середовище, що сприймається, і місце, що складається із частини соціальних відносин. Згідно з Ловенталем, місце – це певна місцевість, зі своїми особливостями та специфікою, а ландшафт – це генератор загальних типів: немає двох однакових ландшафтів, але їх схожість дозволяє класифікувати їх за категоріями, такими, наприклад, як гори чи пустелі (Lowenthal, 1975: 373–418).

Сучасні дослідження культурного ландшафту в українській гуманітаристиці найбільш повно знайшли вираження у праці “Антропология простору. Культурний ландшафт Києва та околиць” (Антропология, 2017). Редакторка цього видання, докторка історичних наук і відома письменниця Марина Гримич аналізує формування “термінологічного куца” цього поняття. Вона наголошує, що “термін попервах позначав процес і результат *втручання антропогенного чинника в природне середовище* і витворення внаслідок цього природно-культурного комплексу” (Гримич, 2017: 12).

Для сучасного розуміння терміна, підкреслює М. Гримич, важливі є праці північноамериканських дослідників. Так, у 1979 р. у видавництві Оксфордського університету побачила світ колективна наукова праця “Інтерпретація звичайного ландшафту” за науковою редакцією Д. Майніга (Meinig, 1979), відомого в Північній Америці дослідника історичної географії, яка стала важливою віхою для багатьох дослідників, збагачуючи їх праці культурною. “Одна з генеральних ідей праці полягала в тому, що в культурному ландшафті втілені цінності суспільства, бачення ним самого себе і своєї історії” (Гримич, 2017: 15). У праці Д. Косгроува “Соціальна формація і символічний ландшафт” (Cosgrove, 1998) простежено історію культурного ландшафту від ренесансної Італії, Венеції XVI століття до індустріального “капіталістичного краєвиду” і сучасності.

Канадська дослідниця Ф. Свиріпа вживає термін “створений ландшафт”. У праці “Створені ландшафти: етнорелігійна ідентичність в канадських преріях” (Swygira, 2010) авторка “розглядає етнічні та релігійні відмінності європейських іммігрантських громад поселенців і їх вплив на зовнішній вигляд (візуалізацію) західноканадського ландшафту” (Гримич, 2017: 17). У контексті культурного ландшафту в монографії порушені питання формування ідентичності і колективної самосвідомості. Авторка пов’язує поняття культурного ландшафту з ідентичністю, простежуючи, як відбувається між ними взаємодія. На її думку, поселенці формують взаємостосунки з землею через топоніміку та сакральний ландшафт.

У праці “Життя під піньорами: культурний ландшафт сільських українських поселень Бразилії” (Гримич, 2016), де пропонуються підсумки історико-географічно-фольклористично-антропологічної експедиції в Бразилії, українська дослідниця вводить поняття ритму культурного ландшафту, що втілюється через календар і ритуальну практику життєвого циклу.

Кент Райден у монографії “Картографування невидимого ландшафту: фольклор, писемна творчість і відчуття місця” (Ryden, 1993) зображує простір через тексти, наративи, оповіді. Описуючи шахтарську місцевість у штаті Айдаго, автор висловлює думку, що “кожен ландшафт має в собі невидимий компонент, яким є персональний суб’єктивний досвід, колективна пам’ять, що є важливою його частиною, однак не завжди видимою для зовнішнього ока. Цей досвід і пам’ять, втілені в оповідь, є невід’ємною частиною географії місця. Невидимість ландшафту зникає, коли з’являється оповідь” (Гримич, 2017: 19).

Підсумовуючи бібліографічний аналіз, авторка робить висновок щодо еволюції значення терміна “культурний ландшафт”, звертаючи увагу на явище суб’єктивності сприйняття місця та його метаморфози в колективній та індивідуальній пам’яті, наративній традиції.

Російсько-українська війна десять років тому почалася на тлі кримських відомих ландшафтів, а потім у донбаських агломераціях та приазовських степах. Повномасштабне вторгнення торкнулося майже всієї території України. Сьогодні найбільш жорсткі бої визначають ландшафти Донбасу та Приазов’я. У цьому випадку ландшафти постають однією із форм маркування простору, однак простору не загального, а конкретного його сегмента. Відбувається прив’язка до порівняно невеликого його сегмента, до місця, локальності, позначених спеціальними ідентифікаторами” – топонімікою, які отримують конкретне місце на мапі, тобто в топографії й картографії.

Культурні ландшафти, які асоціюються із війною, стали відомими і завдяки художній літературі. Створюючи образи простору, Література формує його нову легенду, картографує місцевість. Локуси, які знайшли образне відображення в літературних творах, художньо індивідуалізуються, набувають особливого змістового наповнення, оточуються асоціативним ореолом, – картографічний простір стає художнім. Про ландшафти війни в перші місяці АТО 2014 р. та в часи

повномасштабного вторгнення йдеться у творах різних жанрів: щоденниках добровольців (Роман Зіненко “Іловайський щоденник”, Ігор Михайлишин “Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»”), прозі Євгена Положія “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей”, Сайгона “Грязь (хакі)”, Євгена Стеблівського “Лють”, Валерії (Нави) Суботіної “Полон”, багатьох інших.

Серед описів ландшафтів у творах про війну можна виділити загальні картини, де виражено колективне відчуття місця (це й описи краєвидів, а також міські ландшафти); ландшафти, в яких йдеться про знакові місця, об’єкти – зі своєю історією, що виступають частиною історичної пам’яті; образи-деталі: флоро- та фаунообрази, дерева тощо.

Так, ландшафт, що постає в щоденниках М. Музики – це літній степ, що приховує багато небезпек для українських захисників. І це не тільки ворожі обстріли, ДРГ, засідки, але й відсутність води, спека, твердий ґрунт, що не дає можливості окопатися, щоб захистити себе. “Нарешті ми спустилися і в клубах рудого пилу під останніми променями червоного сонця вивантажились” (Музика, 2017: 135) – так описує М. Музика своє висадження з гелікоптера неподалік Савур-могили, яку українські війська повинні були взяти під свій контроль. Про особливий клімат донецьких степів говорить і Євген Положія у романі “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей”: “Та про дощ, хоча б маленький, сьогодні годі й мріяти – спека стоїть неймовірна, градусів тридцять п’ять, не менше... Тут, на Донбасі, в серпні клімат зовсім не такий, до якого звик удома: дні спекотні й задушливі, вночі – дуже холодно, пробирає аж до кісток” (Положія, 2015: 20).

Виходячи із поділу Д. Дженса на три види описів ландшафтів (технічний, візуальний, гуманістичний), можна стверджувати, що українські автори насамперед звертаються до описів гуманістичних. Технічним дослідник називав “повний географічний опис місця, антологія настільки великої кількості його аспектів, скільки вдалося зібрати” (Jeans, 1979: 209); він інформативний для читача, якщо складений професійно та якісно. Візуальні описи подають, у першу чергу, зовнішнє бачення ландшафту, для них не потрібно попереднього систематичного вивчення місця, тому в них немає важливого компонента – уваги до зв’язків між елементами місця. Гуманістичні описи відрізняються увагою до тих значень, якими людина наділила це місце, ослвила, таким чином його створивши.

Існують ландшафти, які можна віднести до групи, що її Марина Гримич називає непов’язаними з місцем. “Ландшафти, не пов’язані з місцем, – це ті місця, які не гармонізують з довкіллям: бензоколонки, мережі фастфуду, шопінг-моли, магазини тощо” (Гримич, 2017: 21). У тексті Ігоря Михайлишина “Танець смерті” не пов’язані з місцем ландшафти – це місця, де проходили бої, блокпости, зруйновані будинки. “13 липня 2014 року. Слов’янськ. Цеглина на дорозі. За нею ще одна. Поміж ними на асфальті застиг довгий слід від автомобільних шин. Ще одна цеглина. Ще і ще. Поряд повалений стовп лінії електропередач з обірваними дротами. Розбитий будинок: у стіні величезна дірка, половини даху немає, вікна вибиті. Безліч ганчір’я та документів тихо розвіває вітер. Людей немає. Пуста!” (Михайлишин, 2019: 46) або ж “А ось і славнозвісні блокпости. На тренуваннях ми вчилися їх захоплювати. Вчилися їх охороняти. Але тут уже ніхто цього не робить. Масивні бетонні блоки, прикриті десятками білих мішків із піском, багато з яких надірвані або порожні. Де ворог? Де наші? Що тут трапилось? Може, варто приготуватись? Чому блокпости порожні? Де всі?” (Михайлишин, 2019: 46).

Своє сприйняття ландшафту бачимо у “Полоні” Валерії (Нави) Суботіної. “Схід України – місцевість, знайома мені з дитинства. До п’ятнадцяти років, до вступу в універ, я жила якраз серед териконів, ставків, лісопосадок... Найсмачнішою тоді була вода з криниці. Щоправда, сама криниця стояла біля кладовища, але це мало кого бентежило. Кладовищ в районі поля зору було два. Одне невеличке – прямо перед вікнами моєї кімнати. На друге виходив балкон. Те, друге, на пагорбі – велетенське. Його я любила. Це так зване «шахтарське кладовище», де похований мій дідусь. Недалеко від нього той самий Донецький кряж – монументальні красиві скелі і лісопосадки на териконах. Захоплюю” (Суботіна, 2024: 21).

Місцем, ландшафтом пам’яті, стає образ Савур-могили в щоденнику М. Музики “Спогади про Савур-могилу” (Музика, 2017) В анотації зауважується: “Савур-могила... незвичайне місце. А ця книга не стільки про місце, скільки про людей і серпневі події 2014 року. Як промінь ліхтарика, кинутий у темряву, авторська свідомість вихопила обличчя, дії та враження. І, пропустивши крізь призму власного досвіду і світогляду, перетворила на текст” (Музика, 2017: 4). Як відомо, Савур-могила – історична пам’ятка, що знаходиться між річкою Міус та її притокою Кринкою, на стику Донецької, Луганської областей і державного кордону України. Вона здавна була прикордонним знаком, згадувалася в українських легендах, думках і піснях (“Дума про втечу трьох братів з Азова”, “Пісня про Морозенка” тощо); близько Савур-могили пролягав історичний Бахмутський шлях.

Бої за цей курган були досить тривалими: спочатку проросійські сили були вибиті звідти, але після вторгнення регулярної армії РФ, Савур-могила знову почали контролювати загонами так званої “ДНР”. Оскільки з вершини проглядалася територія радіусом в 30–40 км, що використовувалося для спостереження за діями ЗСУ та коригування обстрілів з території РФ, то для Української армії важливим завданням було її повернення. На Савур-могілі знаходився меморіальний комплекс, присвячений боям, що проходили тут в часи Другої світової війни. Під час боїв у червні-серпні 2014 меморіальний комплекс отримав значні пошкодження, а 21 серпня 2014 року був остаточно зруйнований. Історичне минуле різних віків визначає Савур-могила як місце пам’яті, актуалізоване й у XXI ст.

Богдан Якимович у рецензії на книгу М. Музики наголошує, що “маємо, по суті, зафіксовану на письмі усну історію. Ця історія є справді живою, не написана вона на сухих та інколи, не вельми точних і правдивих, документах нашого Генштабу, а в підтвердження методології французької історичної школи «Аннали», і тому вражає надзвичайно” (Якимович, 2017: 350). Правда, тут майже немає розширеного опису ландшафтів, але відчувається прив’язаність до місця. Так, описуючи перебування на спостережному пункті, автор звертає увагу на незвичність такого стану: “Першим вночі стояв я. Постійно ввижався рух з боку поля, я вмикав «теплик», котрий тримав вимкненим задля економії заряду батарейок, у нас їх було дуже мало. Але незворушний тепловізор показував, що це просто гра моєї збудженої уяви. То в камені, то в копі недогорілої пшениці я бачив людину, що підкрадається” (Музика, 2017: 135). У тексті Максима Музики “Спогади про Савур-могилу”, де йдеться про штурм цього топографічного об’єкта, саме присутність людей у цьому місці, емоційна прив’язаність, особлива напруга небезпеки перетворює окремі згадки про природне оточення, на своєрідне колективне “відчуття місця”.

Окремої уваги заслуговують українські міста. Маріуполь, Херсон, Буча, Ірпінь, Чернігів та інші знакові міські простори створюють особливі ландшафти.

Одним із символічних образів перших етапів російсько-української війни є флорообраз соняшника. Існують мовознавчі дослідження цього питання, однак доречно розглянути цей образ як складову воєнного ландшафту.

Діана Ключко, роздумуючи, як рослина, завезена з Південної Америки, стала втіленням української національної ідентичності та символом Дня пам'яті захисників України (5 серпня 2020 р. Кабінет Міністрів України офіційно це визначив), вважає, що соняшник ввели до пантеону символів художники Михайло Жук (панно “Біле і чорне”, 1907) та Георгій Нарбут (“Поезія”, заставка до журналу “Мистецтво”, 1919), “великі знавці квіту, вони умістили соняшник поряд з чорнобривцями й кетягами калини” (Ключко, 2024), а також Олександр Довженко у фільмі “Земля” (1930), де “оператор Данило Демуцький показав героїню на тлі високого неба поряд із соняшником, що ніби повертає свою пишну голівку вслід за чистою жіночою вродою” (Ключко, 2024).

Соняшникові поля, соняшник у сучасній прозі про російсько-українську війну стають частиною ландшафту знищення та руйнування. На думку Я. Куліньської у творах він зустрічається “з буденним значенням, і з новим, набутим під час воєнної кампанії 2014-го року. Традиційно рослина поєднує дві енергетики: з магичною божественною силою (через короноподібну форму й жовтий колір), і земною, адже уособлює небесне світло на землі. Окрім цього, для українців соняшник – це й один із образів Батьківщини, символ родючості та процвітання” (Куліньська, 2021: 52). Флорообраз соняшника зустрічається у творах Б. Гуменюка “Соняшник” (2016), С. Жадана “Інтернат” (2017), А. Зелінського “Соняхи. Духовність під час війни” (2015), Р. Зіненка “Іловайський щоденник” (2020), І. Михайлишина “Танго смерті. Щоденник добровольця батальйону «Донбас»” (2020), М. Музики “Спогади про Савур-могили” (2017), В. Шкляра “Чорне сонце, або Дума про братів Азовських” (2015).

Вірш у прозі Б. Гуменюка (Гуменюк, 2016) фіксує значне коло семантики флорообразу. Соняшник стає вираженням звичної повсякденної праці на землі (“Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сів цю ниву” (Гуменюк, 2016)), трагедії війни (“Коли починався обстріл і вибухи рвали на шматки поле, соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися у чистому полі, у них не було саперних лопаток, щоб окопатися, ті, яким щастило відліті після обстрілу, опускали голови додолу, щоб не дивитися на загиблих товаришів” (Гуменюк, 2016)), повторюваності життя, невмирущості, загибелі (“І от на цьому полі цього літа знову квітнуть соняхи. Тільки ці соняхи не такі, як втірик” (Гуменюк, 2016)), особливої дружби та взаємопідтримки воїнів, загалом українців (“Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд з кожним молодим соняхом досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тинь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. але він – є, він – стоїть” (Гуменюк, 2016)). У автора навіть соняхи ведуть себе відповідно до воєнного часу: “За війну соняхи навчилися повертати голови не у бік сонця, що природно, а туди, де гримить, туди де горить” (Гуменюк, 2016).

Почорнілі, знищені соняхи постають у воєнних ландшафтах частиною знищеної землі. На перших місяцях війни соняшникове поле ще сприймається частиною загального ландшафту, як у М. Музики: “«Беха» ревіла і гнала по полях соняха, періодично роблячи різкі повороти. Ми зупинилися в зарослій лісозахисній смузі” (Музика, 2017: 94) чи як місце, де можна сховати зброю, як у І. Михайлишина: “Ми на перехресті. Поряд стоїть протитанкова пушка «Рапіра». По боках – соняшникові поля. У них сховані міномети. Їх десь десяток. Нічого собі! Стільки артилерії! Що тут буде сьогодні? Мінометні розрахунки готуються до бою. Складають боєприпаси” (Михайлишин, 2020: 166). Під час боїв за Іловайськ соняшникові поля стають полями смерті, а образ соняха стає символом загибелі, про що й говорить автор: “Трава дуже зелена. Найзеленіша в моєму житті. Красива природа. І соняшники. Бісові соняшники! Ненавиджу вас ще більше, ніж цих росіян. Ці «соняшники» стріляли в нас. Ці соняшники й ховали під собою ворожі трупи. Від вибухів, тіла наших бійців також залітали в ці соняхи. Тепер вони там перемішані. Чортові соняхи. Ви уявляєте собі смерть? Вона з косою? Це неправда. Смерть ходить зі стеблом соняха” (Михайлишин, 2020: 310) або “Я, нікчемний я, що не зміг ніяк урятувати «Утьоса» і решту хлопців. Хто я такий, щоб думати зараз про те, як вони померли? Вони померли в агонії. У пекельній агонії. Вогонь випалив усе. Вогонь усюди. І соняшники...” (Михайлишин, 2020: 311). Як бачимо, флорообраз соняшника у текстах про війну має кілька значень: це частина сільськогосподарського, а потім воєнного ландшафту, що виражає як мирне життя, так і воєнне лихоліття.

Висновки. Таким чином, ландшафт у воєнній прозі має багатозначні виміри. Загальні місця, історичні місця, символічні образи передають загальну атмосферу життя у часи війни. Воєнний ландшафт бере участь у формуванні системи цінностей (місця пам'яті) та виробленні культурних традицій (флорообрази), а також стає записом і свідченням про життя й діяльність попередніх поколінь та сучасного бачення подій.

Література:

1. Антропологія простору: зб. наук. праць. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. 316 с.
2. Беценко Т. П. Поетонім *соняшник* у сучасній українській віршовій мовотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40. С. 13–18.
3. Брайченко О. Культурний ландшафт: історія наукового пошуку. *Антропологія простору: зб. наук. праць*. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. С. 95–103.
4. Гримич М. Життя під піньорами. Культурний ландшафт українських поселень у Бразилії. Київ: Дуліби, 2016. 704 с.
5. Гримич М. Культурний ландшафт: термінологічний екскурс. *Антропологія простору: зб. наук. праць*. У 4 т. / наук. ред. Марина Гримич. Київ: Дуліби, 2017. С. 10–25.
6. Гуменюк Б. Соняшник. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26794> (дата звернення: 19.03.2024).
7. Ключко Д. Наші трагічні й життєствердні соняхи. *Тиждень*. 2023. 30 серпня. URL: <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttiestverdni-soniakhy/> (дата звернення: 19.03.2024).
8. Куліньська Я. І. Знаки війни: до питання символіки у сучасних воєнних творах. *Publishing House “Baltija Publishing”*. 2021. № 9–10. С. 51–55.
9. Михайлишин І. Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону “Донбас”. Харків: Фоліо, 2019. 315 с.
10. Музика М., Пальваль А., Потехін П. Савур-могила. Військові щоденники / пер. з рос. С. А. Заяць. Харків: Фоліо, 2017. 320 с.
11. Положий Є. Іловайськ: розповіді про справжніх людей. Харків: Фоліо, 2015. 378 с.
12. Рибіцька Е. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2013. Вип. 7. С. 337–353. URL: http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/24.pdf (дата звернення: 19.03.2024).

13. Суботіна В. Полон. Харків: Фоліо, 2024. 254 с.
14. Якимович Б. Рецензія. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Вип. 18. С. 348–354.
15. Angutek D. Kulturowe wymiary krajobrazu : Antropologiczne studium recepcji przyrody na prowincji: Od teorii do empirii. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2013. 355 s.
16. Cosgrove D. E. Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1998. 293 p.
17. Jeans D. N. Some literary examples of humanistic descriptions of place. *Australian geographer*. 1979. Vol. 14. No. 4. P. 207–214.
18. Lowenthal D. Finding valued landscapes. *Progress in Human Geography*. 1978. V. 2. P. 373–418.
19. Ryden K. C. Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place. Iowa City, IA: University of Iowa Press, 1993. 326 p.
20. Słownik pojęć krajobrazowych. URL: http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/home/slownik_mapa_pojeciowa/slownik/ (дата звернення: 19.03.2024).
21. Swyrypa F. Storied landscapes: ethno-religious identity and the Canadian Prairies. Manitoba: University of Manitoba Press, 2010. 296 p.
22. The Interpretation of Ordinary Landscape: Geographical Essays / Ed. D. W. Meinig. New York: Oxford University Press, 1979. 255 p.

References:

1. Hrymch, M. (ed.). (2017). *Antropohiia prostoru* [Anthropology of space]: zb. nauk. prats'. U 4 t. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].
2. Betsenko, T. P. (2019) Poetonym sonyashnyk u suchasnyi ukrayins'kyi virshoviy movotvorchoosti [Poetonym sunflower in modern Ukrainian poetry]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filohiia*. [International Humanitarian University Herald. Philology], 40, 13–18. [in Ukrainian].
3. Braychenko, O. (2017). Kul'turnyy landschaft: istoriya naukovooho poshuku [The cultural landscape: a history of scientific research]. *Antropohiia prostoru: zb. nauk. prats' U 4 t. / nauk. red. Maryna Hrymch*. Kyiv: Duliby, 95–103. [in Ukrainian].
4. Hrymch, M. (2016) Zhyttya pid pin'oramy. Kul'turnyy landschaft ukrayins'kykh poselen' u Brazyl'ii [Life under the pine trees. Cultural landscape of Ukrainian settlements in Brazil]. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].
5. Hrymch, M. (2017) Kul'turnyy landschaft: terminolohichnyy ekskurs [Cultural landscape: a terminological excursion]. *Antropohiia prostoru* [Anthropology of space]: zb. nauk. prats'. U 4 t. / nauk. red. Maryna Hrymch. Kyiv: Duliby. [in Ukrainian].
6. Humenyuk, B. Sonyashnyk [Sunflower]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26794> (data zvernennya: 19.03.2024) [in Ukrainian].
7. Klochko, D. (2023). Nashi trahichni y zhyttyestverdni sonyakhy [Our tragic and life-affirming dreams]. *Tyzhden' [Week]*. 30 serpnia. URL: <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttyestverdni-soniakhy/> (data zvernennya: 19.03.2024). [in Ukrainian].
8. Kulins'ka, Ya.I. (2021). Znaky viyny: do pytannya symboliky u suchasnykh voyennykh tvorakh [Signs of war: to the question of symbolism in modern military works]. *Publishing House "Baltija Publishing"*, 9–10, 51–55. [in Ukrainian].
9. Mykhaylyshyn, I. (2019). Tanets' smerti. Shchodennyk dobrovol'tsya batal'yonu "Donbas" [Dance of death. Diary of a volunteer of the "Donbas" battalion]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
10. Muzyka, M., & Pal'val', A., & Potyekhin, P. (2017). Savur-mohyla. Viys'kovi shchodennyky [Savur-grave. Military diaries] / per. z ros. S.A. Zayats'. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
11. Polozhiy, Ye. (2015). Ilovays'k: rozpovidi pro spravzhnykh lyudey [Ilovaisk: stories about real people]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
12. Rybits'ka, E. (2013). Vid poetyky prostoru do polityky mistysya. Topohrafichnyy povorot u literaturnykh doslidzhennyakh [From the poetics of space to the politics of place. Topographic turn in literary studies]. *Eydos [Eidos]*. Al'manakh teorii ta istoriyi istorychnoy nauky, 7, 337–353. URL: http://history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/24.pdf (data zvernennya: 19.03.2024). [in Ukrainian].
13. Subotina, V. (2024). Polon [Captivity]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
14. Yakymovych, B. (2017). Retsenzia [Review]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakul'tetu L'viv's'koho universytetu* [Proceedings of History Faculty of Lviv University], 18, 348–354. [in Ukrainian].
15. Angutek, D. (2013). Kulturowe wymiary krajobrazu: Antropologiczne studium recepcji przyrody na prowincji: Od teorii do empirii [Cultural dimensions of landscape: An anthropological study of the reception of nature in the provinces: From theory to empiricism]. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe. [in Polish].
16. Cosgrove, D. E. (1998). Social Formation and Symbolic Landscape. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
17. Jeans, D. N. (1979). Some literary examples of humanistic descriptions of place. *Australian geographer*, 14, 4, 207–214.
18. Lowenthal, D. (1978). Finding valued landscapes. *Progress in Human Geography*, 2, 373–418.
19. Ryden, K. C. (1993). Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place. Iowa City, IA: University of Iowa Press.
20. Słownik pojęć krajobrazowych [Dictionary of landscape terms]. URL: http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/home/slownik_mapa_pojeciowa/slownik/ (data zvernennya: 19.03.2024). [in Polish].
21. Swyrypa, F. (2010). Storied landscapes: ethno-religious identity and the Canadian Prairies. Manitoba: University of Manitoba Press.
22. Meinig, D. W. (ed.). (1979). The Interpretation of Ordinary Landscape: Geographical Essays / Ed.. New York: Oxford University Press.

Отримано: 4 березня 2024 року

Прорецензовано: 12 березня 2024 року

Прийнято до друку: 18 березня 2024 року

e-mail: v.balazh@ukma.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0039-5183>

Researcher ID: v.balazh

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-89-94

Балаж В. О. Евфемізми та дисфемізми в художньому тексті (на матеріалі романів Елізабет Гілберт «Місто дівчат» і «Природа всіх речей»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 89–94.

УДК: 811.161.2'42

Балаж Валентина Олегівна,
аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ЕВФЕМИЗМИ ТА ДИСФЕМИЗМИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ЕЛІЗАБЕТ ГІЛБЕРТ «МІСТО ДІВЧАТ» І «ПРИРОДА ВСІХ РЕЧЕЙ»)

Евфемізми та дисфемізми є вторинними номінаціями з особливим прагматичним й емоційно-експресивним потенціалом. Такі їхні риси утворюють важливість їх розгляду в межах прагмалінгвістичного аспекту, адже традиційний погляд на вторинні найменування унеможливує врахування всіх функційних особливостей. Для аналізу обрано оригінальний і перекладний варіанти романів відомої американської авторки Е. Гілберт – «Місто дівчат» і «Природа всіх речей». Специфіка обраних творів характеризується частотним використанням лексики, пов'язаної з тілесністю, сексом, смертю, тобто тем, які часто табууються. Це є визначальним у добірї мовленнєвих засобів, адже є певна кореляція між існуванням табу та використанням евфемізмів і дисфемізмів. Проаналізовано номінації як в оригінальних текстах, так і в перекладних із метою простежити відповідність чи невідповідність в емоційно-експресивному забарвленні вторинних номінацій в мові оригіналу та мові перекладу.

Прагмалінгвістичний аналіз мовних явищ передбачає залучення різних підходів, виокремлених у межах лінгвістичної прагматики. У дослідженні ми спиралися на концепцію мовленнєвих актів Дж. Остіна, адже, на наш погляд, найбільш доцільно кваліфікувати евфемізми та дисфемізми як мовленнєві акти, адже вони послідовно демонструють наявність уже класичної для теорії структури – локутивний, іллокутивний і перлокутивний акти. Також варто зауважити, що у контексті евфемізації ключовим є принцип кооперації П. Грайса, адже порушення його максимум впливає на творення нових номінацій. У контексті дисфемізації важливим є принцип ввічливості Дж. Ліча.

Ключові слова: евфемізм, дисфемізм, лінгвістична прагматика, компаративний аналіз, мовленнєвий акт, прагматичні принципи спілкування, імплікатура.

Valentyna Balazh,
PhD Student, Department of General and Slavic Linguistics,
National University of Kyiv Mohyla Academy

EUPHEMISMS AND DYSPEMISMS IN ARTISTIC DISCOURSE (BASED ON THE ELIZABETH GILBERT'S NOVELS "CITY OF GIRLS" AND "THE SIGNATURE OF ALL THINGS")

Euphemisms and dysphemisms are secondary nominations with a special pragmatic and emotional-expressive potential. Such features are decisive to consider them within the pragmalinguistic aspect since the traditional view of secondary nominations makes it impossible to take into account all functional features. For the analysis, we have chosen two novels written by the famous American author E. Gilbert – «City of Girls» and «The Signature of All Things». The specificity of the selected works is characterized by the frequent use of vocabulary related to physicality, sex, and death, topics that are often related to taboo. This is crucial in the selection of linguistic nominations, as there is a certain correlation between the existence of taboos and the use of euphemisms and dysphemisms. We analyzed the nominations both in English and in the Ukrainian version to trace the correspondence or discrepancy in the emotional and expressive coloring of secondary nominations in the original language and translated versions.

The pragmalinguistic analysis of linguistic phenomena involves the use of various theories distinguished within the framework of linguistic pragmatics. In the study, we used the approaches to the theory of speech acts by J. Austin, because, in our opinion, it is most appropriate to qualify euphemisms and dysphemisms as speech acts, since they consistently demonstrate the presence of the structure already classical for the theory – locative, illocutionary and perlocutionary acts. It is also worth noting that in the context of euphemism, the key principle is P. Grice's Cooperative Principle, since violation of its maxims affects the creation of new nominations. In the context of dysphemisms, J. Leach's Politeness Principle is important.

Key words: euphemism, dysphemism, linguistic pragmatics, comparative analysis, speech act, pragmatic principles of communication, implicature.

Постановка проблеми. Евфемізми та дисфемізми – вторинні номінації, які помічаємо у різних типах дискурсів: від розмовно-побутового до політичного чи масмедійного. Проте в українському мовознавстві вони є недостатньо дослідженими, особливо з погляду лінгвістичної прагматики. Також незначна кількість досліджень присвячена зіставному аспектові, саме тому здійснення компаративного аналізу номінацій в оригінальному та перекладному варіантах є актуальною проблемою.

Мета статті – здійснити компаративний аналіз евфемізмів і дисфемізмів в оригінальному та перекладному варіантах романів Елізабет Гілберт, порівнявши їхні завдання та реалізацію в обраних текстах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичною базою для аналізу вторинних номінацій у статті є праці представників західної лінгвістики, які розвивали прагмалінгвістичний аспект щодо дослідження вторинних номінацій (Allan, 1991; Gómez, 2012; Farghal, 1995), а також дослідження українських мовознавців, які працюють у новітньому напрямі (Вострецова, 2009; Яскевич, 2019). Підґрунтям для здійснення прагмалінгвістичного аналізу є праці західних прагматистів (Austin, 1975; Grice, 1975; Leech, 1983).

Виклад основного матеріалу. Аналіз відтворення евфемізмів і дисфемізмів в оригінальному та перекладному варіантах на матеріалі художніх текстів є недостатньо вивченим питанням. Загалом евфемізми та дисфемізми є комплексними та багатоаспектними явищами, що зумовлює відсутність одного, прийнятого всіма дослідниками, трактування та дефініювання цих номінацій. Тому варто навести підходи до визначення аналізованих понять.

Загалом, на наш погляд, є три провідні течії, які розглядали та досліджували природу евфемізмів і дисфемізмів: лексична / лексико-семантична (що є традиційною для українського мовознавства), когнітивна і прагматична (деякі дослідники об'єднують ці підходи в єдиний когнітивно-прагматичний). М. Касас Гомез, який є одним із провідних сучасних дослідників вторинних номінацій, кваліфікує евфемізми та дисфемізми як когнітивний процес концептуалізації з контравалентними ефектами, що проявляється в дискурсі через використання лінгвістичних механізмів, зокрема: лексичну заміну, фонетичну зміну, морфологічну модифікацію, композицію або інверсію, синтагматичне групування або поєднання, вербальну або паралінгвістичну модуляцію або текстовий опис, та дозволяє мовцєві в певному контексті або в конкретній прагматичній ситуації пом'якшити або ж навпаки – підсилити певну заборонену концепцію чи реальність (Gómez, 2012: 49). Уже класичним у межах прагмалінгвістичного підходу є визначення, подане у роботі К. Аллана та К. Баррідж «Евфемізми та дисфемізми: використання мови як меча та щита», де дослідники тлумачать евфемізм як альтернативу неприємному виразу задля уникнення можливої втрати обличчя (Allan, 1991: 202) (тут йдеться про зв'язок з теорією ввічливості, запропонованою П. Браун і С. Левінсоном (Brown, 1987)). Дисфемізм дослідники тлумачать як вираз із конотаціями, що є образливими щодо денотата або для аудиторії (або обох), і саме з цієї причини його замінюють нейтральним чи евфемістичним виразом (Allan, 1991: 202). Тобто говорити евфемістично – це використовувати мову як щит проти неприємних явищ дійсності (евфемізми мотивовані бажанням не бути образливим, тому вони мають позитивні конотації), а говорити дисфемістично – це використовувати мову як зброю для нападу, додаючи негативного забарвлення повідомленню (Allan, 1991: 202).

У запропонованому дослідженні вторинні номінації проаналізовано з позицій прагмалінгвістичного підходу, адже вони є одиницями з особливим емоційно-експресивним і прагматичним забарвленням, та запропоновано власне визначення цього терміна. Евфемізм – це непрямий мовленнєвий акт, який мовець використовує з метою вуальовання неприємної дійсності задля уникнення комунікативної девіації, та в якому є невідповідність між формою і значенням. Дисфемізм – це непрямий мовленнєвий акт, який вживають з метою негативізувати дискурс, дискредитувати реципієнта чи повідомлення.

Постулати теорії мовленнєвих актів заклад Дж. Остін; у межах мовленнєвих актів він виокремлює локутивний акт, що передбачає аналіз фонетичної та граматичної природи висловлення, його смислу, та розглядається в межах семантики (Austin, 1975: 94); іллокутивний акт, що належить до сфери прагматики та передбачає визначення комунікативної настанови конкретного висловлення; перлокутивний акт, який передбачає досягнення конкретної мети через іллокутивний акт (Austin, 1975: 108). Тобто мовленнєвий акт – це цілеспрямована мовленнєва дія, яка підпорядковується інтенції адресата та має вплив на адресанта.

Аналізуючи особливості використання евфемізмів у художньому творі, О. Яскевич і М. Кравчів слушно зауважують, що «евфемічні субститути як вид експресивно забарвленої лексики мають складнішу смислову структуру, ніж нейтральна лексика: евфемізмам властива конотативна семантика, що вбирає в себе всю інформацію і реалізує оцінну та емоційну функції. Емотивно-оцінний компонент разом з основою оцінки утворює конотацію евфемізмів, що веде в семантиці евфемічних одиниць до переваги прагматичного компонента над сигніфікативним. Евфемічна конотація визначає прагматичне значення евфемізмів – інформацію про суб'єктивно-оцінне, емоційне ставлення до денотата чи самої прямої номінації» (Яскевич, 2022: 238). Дисфемізм, метою якого є актуалізування негативного складника, залучає такі емоційно-експресивні засоби як вживання зниженої лексики – «негативно-оцінних розмовно-побутових елементів та елементів професійних жаргонів, вульгаризмів, матизмів; засобів вторинної номінації на кшталт фразеологізмів, перифраз і метафор; мовної гри та ін.» (Вострецова, 2009: 185).

У статті ми маємо на меті розглянути, чи є відповідність і послідовність у передачі евфемізмів і дисфемізмів, а якщо ні – який вплив це має на прагматичне навантаження повідомлення. Для аналізу ми обрали два популярні романи американської авторки Е. Гілберт – «Місто дівчат» і «Природа всіх речей». Тематична спрямованість романів передбачає частотне використання тілесної й еротичної лексики, номінацій, які пов'язані зі смертю, тощо, тому було важливо простежити, які найменування помічатимемо в мові оригіналу та мові перекладу, та чи зберігатиметься вихідне емоційно-експресивне забарвлення повідомлення.

Аналіз обраних фрагментів повідомлень дає змогу здійснити таку класифікацію варіантів передачі евфемізмів і дисфемізмів:

1) *адекватний переклад* – коли евфемістичне чи дисфемістичне найменування помічаємо як в мові оригіналу (далі – МО), так і в мові перекладу (далі – МП);

2) *невідповідність* – коли є розбіжності в емоційно-експресивному забарвленні лексем МО та МП.

Спершу проаналізуємо випадки, де є дотримання використання евфемізмів і дисфемізмів у МО та МП:

“*She'd passed away in August of 1939, just a few days before I was meant to start a school in Vassar*” (Gilbert, 2020: 13).

«*Вона відійшла у серпні 1939 року, за якихось кілька тижнів до того, як мала їхати на науку до коледжу Вассара*» (Гілберт, 2023: 20).

Had she not passed away many years ago, she would have thrilled to know that you recognized her objectives” (Gilbert, 2020: 233).

Коли б вона багато років тому не покинула цього світу, то дуже зраділа б, почувши, що ви розгадали її наміри. (Гілберт, 2023: 282).

Наведені вище приклади демонструють вживання евфемізмів на позначення смерті. Загалом тема смерті є однією з найбільш табуйованих у суспільстві, що підтверджує розмаїта кількість вторинних найменувань в українській і англійській мовах. Табу, пов'язані зі смертю, можна пояснити такими мотивами: страх втрати близьких; страх перед тлінням і розпадом; смерть – це кінець життя, через що є страх перед тим, що буде після; страх перед злими духами або перед душами померлих (Allan, 1991: 145).

Розглядаючи евфемізм як мовленнєвий акт, ми можемо виокремити три його складники: локуція – *відійти, покинути цей світ, pass away* – буквально означає *зникнути*; іллокуція – пом’якшене повідомлення про смерть, яке читач сприймає не буквально, залучивши контекст і фонові знання; перлокуція – відповідно до інтенції пом’якшити дискурс автор повідомлення цілеспрямовано впливає на читачів, наслідком чого є менш гостре сприймання ситуації, про яку йдеться.

Також евфемізми можна розглядати як імплікатури, утворення яких пов’язане з порушенням принципу кооперації (Grice, 1975). На наш погляд, наведені приклади демонструють порушення максими способу (постулат – висловлюється чітко), адже у фрагментах повідомлення використані лексеми вказують на смерть неоднозначно (Grice, 1975: 46). Н. Кравченко зазначає, що непрямі мовленнєві акти можна аналізувати в межах дослідження конверсаційних / розмовних імплікатур, адже вони дають змогу мовцям здійснювати акт спілкування, а адресатам – розуміти іллокуції; тобто порушення максим принципу кооперації може слугувати прагматичним пусковим механізмом для іллокутивної сили (Kravchenko, 2017: 64).

Евфемізми теми смерті можуть виникати внаслідок порушення й інших принципів мовленнєвого співробітництва:

“*You may wish to alert his family that Ambrose Pike was called to our Lord on November 30, 1850*” (Gilbert, 2020: 345).

«*Ви, мабуть, захочете повідомити його рідним, що Господь забрав до себе Емброза Пайка 30 листопада 1850 року*» (Гілберт, 2023: 416).

Тут, на наш погляд, порушено максиму якості, зокрема постулат «Старайся, щоб твоє висловлювання було істинним» (Grice, 1975: 46), адже авторка / перекладачка не має «доказів» для ствердження та саме такого формулювання. Через порушення одного з постулатів виникає евфемістична імплікатура, яка містить додаткову інформацію: у цьому випадку не лише повідомляється про смерть людини, про яку йдеться у фрагменті повідомлення, але й про ставлення до неї, адже дібрані мовні засоби свідчать про повагу до померлого. Справді, головним прагматичним ефектом евфемізмів як мовленнєвих актів є вуалювання чи пом’якшення ситуації, проте, як бачимо з вищенаведених прикладів, їхньою перлокуцією / функцією може бути також висловлення поваги.

Евфемізація теми смерті – не єдина, яку помічаємо на сторінках романів. Як зазначалося, специфіка творів характеризується частотним використанням лексики, що пов’язана з тілесністю чи сексом, наприклад:

“*But the way Celia saw it, the job was easy, her pay was regular, and the owner was a woman, which meant she didn’t have to spend her workdays dodging “some greasy boss with Roman hands and Russian fingers”*” (Gilbert, 2020: 66).

«*Але робота була легка, платили вчасно, а власницею була жінка, тобто не треба було цілими днями уникати «хтєвого боса, який розпускає руки й лізе пальцями, куди не треба»*» (Гілберт, 2023: 78).

Попри те, що обидва вирази є евфемістичними, вони мають дещо відмінне прагматичне навантаження. У варіанті англійською мовою авторка використовує ідіоматичний вираз, значення якого – домагатися небажаних торкань у сексуальному контексті. Тут порушено максиму способу (Grice, 1975: 46), адже інформація подана завуальовано, неоднозначно і для того, аби зрозуміти, що саме мається на увазі, потрібно декодувати інформацію з залученням контексту чи інших чинників. В евфемістичному виразі українською мовою порушено максиму кількості; перекладачка вдається до генералізації, описово передаючи сенс первинного повідомлення, оскільки в українській мові немає подібної ідіоматичної одиниці. Структура мовленнєвого акту чітко збережена, адже містить локутивний компонент, іллокуцію та перлокуцію як вплив на читача.

Ще одним прикладом використання евфемізмів сексуальної сфери є наступний фрагмент:

“*But you’ve done it, right?*” asked Jennie, cutting to the chase. “*You’ve gone the limit before?*” (Gilbert, 2020: 70)

«– *Але ж ти це пробувала, правда? – Джені взяла бика за роги. – Ти ж спала з кимось?*» (Гілберт, 2023: 83).

У першому реченні в оригінальному та перекладному варіантах бачимо використання займенника *це/it* замість прямого найменування. Загалом використання займенників є продуктивним способом творення евфемізмів, адже це дає змогу уникнути незручностей під час передачі повідомлення або ж – потенційної комунікативної девіації. У цьому випадку порушено максиму кількості принципу кооперації (Grice, 1975: 45), адже використання генералізації (займенник характеризується більшим ступенем генералізації) не надає повідомленню тієї інформативності, якої можна досягти завдяки використанню прямого найменування. У другому реченні в обох варіантах порушено максиму способу, адже використані евфемістичні вирази є завуальованими позначеннями. Формальне (або ж пряме) значення вищенаведених виразів не збігається з евфемістичним значенням: *спати з кимось* чи *переходити межу* на позначення сексуального акту. Це дає змогу виокремити один із критеріїв, за яким можна вичленювати евфемізми з фрагментів текстів, – невідповідність між формою (прямим значенням слова чи виразу) та значенням (контекстуальним сенсом). Тут є чіткий зв’язок із локуцією й іллокуцією, на наш погляд, де локуція співвідноситься із формою, а іллокуція – значенням. Супровідним є прагматичний ефект – перлокуція – ефект впливу на читача.

Також частотною темою, що евфемізується, є характеристика осіб-героїв романів, наприклад:

“*Nathan, dear as he is, will never set the world on fire*” (Gilbert, 2020: 489)

«*Натан, хоч який милий хлопець, зірок із неба ніколи не ханатиме*» (Гілберт, 2023: 527).

Як в оригінальному, так і в перекладному варіантах використані ідіоматичні вирази на позначення недостатньої успішності героя, про якого йдеться, проте використані вирази дають змогу авторці / перекладачці пом’якшити цей фрагмент повідомлення. Не всі ідіоми є евфемістичними, евфемістичність залежить від інтенції автора, проте, на наш погляд, варто говорити, що в основі творення ідіоми є порушення принципу кооперації, тим, що сказано (*what is said*), і тим, що мається на увазі (*what is meant*). У вищенаведених прикладах також порушено максиму способу, порушення якої найбільш частотно помічаємо у межах нашої вибірки, що може свідчити про продуктивність в утворенні евфемістичних імплікатур художніх текстів.

Ще однією чутливою для суспільства темою, яка нерідко зазнає евфемізації, є номінації на позначення хвороб або станів, наприклад:

“*They were beautiful, their breasts were beautiful, their hair was beautiful...but most of them already had the French disease*” (Gilbert, 2020: 25).

«*Вони були привабливі, мали чарівні перса й розкішне волосся...але майже кожна з них приховувала в собі французьку хворобу*» (Гілберт, 2023: 33).

Французька хвороба на позначення сифілісу є однією з найвідоміших вторинних номінацій, яка частотно використовується в різних типах дискурсів, проте найчастіше у художньому дискурсі. Вона набула поширення наприкінці XV століття всією Європою, проте найбільше досліджень зробили в Італії (Agrizabalaga, 2005). Те, що саме ця хвороба часто евфемізується, очевидно, пов'язане з її специфікою; це венерична хвороба, що знову перегукується з темою сексу, яка табуована в суспільстві.

“*He was the foremost American advocate of moral care for the mentally disturbed, and his methods, it was said, were quite humane*” (Gilbert, 2020: 208).

«Він був найвідомішим американським лікарем, який закликав лікувати **душевнохворих** згідно з моральними засадами...» (Гілберт, 2023: 253).

Ще одним табу на обговорення у суспільстві є тема, пов'язана з психіатрією, адже є безліч лексем і найменувань на позначення психіатричних діагнозів. Зокрема це помічаємо і на сторінках роману. Евфемізми *людина з психічними розладами* та *душевнохворий* вуалюють картину, не даючи прямого найменування на позначення ментального розладу. Ці мовленнєві акти містять іллокуцію – спрямованість на пом'якшення цього повідомлення, яке читач декодує, розуміючи, що мається на увазі.

Не лише евфемістична лексика представлена у романах, помічаємо також використання дисфемізмів, проте мета їхнього вживання та функції інші:

“*Goddamn it, Olive – how much money do I have to pay you to stop talking about **fucking** money?*” (Gilbert, 2020: 216).

«– **Курва!** Олів! Скільки ще я маю тобі платити, щоб ти перестала **трахати** мій мозок з тими грошима?» (Гілберт, 2023: 242).

Дисфемізм є емоційно-експресивним мовленнєвим актом, способом творення якого є різні механізми. Зокрема, на думку дослідників, продуктивним лексико-семантичним джерелом є вульгаризми, оскільки в них кодується конотативна семантика оцінки та грубості; водночас вживання вульгарної лексики безпосередньо пов'язане з двостороннім прагматичним процесом: мовець не лише ігнорує прийняті в суспільстві норми моралі, а й показує, наскільки низька його культура та інтелект (Rabiyeva, 2022: 64). У вищезгаданих прикладах вживання дисфемізмів диктується обуренням мовця. У таких випадках доречніше аналізувати номінації з погляду принципу ввічливості Дж. Ліча. Тут, на наш погляд, є порушення максимум згоди, яка передбачає зведення до мінімуму розбіжностей між мовцями та закликає до досягнення максимальної згоди між комунікантами, та симпатії, яка закликає мінімізувати антипатію між тобою й іншими (Leech, 1983: 132). Локутивний складник мовленнєвого акту у прикладах – це семантичне значення вжитих лексем, проте не воно є першорядним, адже іллокутивний складник у цьому випадку не передбачає прямий сенс лексем. Вживання дисфемізмів у цьому випадку продиктоване бажанням висловити незадоволення, обурення.

“*Tell Yancey, too, that if he ever finds that little **shit** of a Frenchman, he can feed him to the pigs!*” (Gilbert, 2020: 250).

«І ще скажи Єнсі – як тільки йому попадеться на очі той **задрипаний жабоїд**, хай і згодує його свиням!» (Гілберт, 2023: 303).

У цих прикладах вживання дисфемізмів можна пояснити бажанням дискредитувати особу, про яку йдеться у фрагменті повідомлення. Цікаво, що у перекладі обрана лексема *жабоїд*, аналогу якій немає в англійській мові; ця лексема містить пресупозицію – припущення про наявність фонових знань в адресатів, адже тут йдеться про традиційне споживання жаб французами.

Наступну групу становлять приклади, у яких простежуємо невідповідність емоційно-експресивного забарвлення лексем / виразів у мові оригіналу та їх у перекладі. Найчастіше – це випадки, де в МО є нейтральні лексеми, а в МП на їхньому місці помічаємо евфемізми чи дисфемізми. Переважно тематичним спрямуванням у таких випадках є евфемізація теми смерті в перекладному варіанті українською мовою:

“*If she’s very lucky, her old fossil will **die** on the golf course one fine afternoon and leave her everything while she’s still young enough to enjoy it*” (Gilbert, 2020: 161).

«А якщо дуже пощастить, одного сонячного пообіддя її дідуган **полетить до праотців** просто з поля для гольфу, залишивши їй все, а вона буде ще досить молода, щоб насолоджуватися життям» (Гілберт, 2023: 182).

“... (including one boy called “the Terror of Richmond” and two others who would **end up dead** in tavern brawls)” (Gilbert, 2020: 10).

«... (одного з яких кликали не інакше як «Гроза Ричмонда», а двійко його братчиків **віддали Богу душу**, махаючи кулаками в тавернах)» (Гілберт, 2023: 15).

“*The day after Christmas, one of the sailors **died** of the fever*” (Gilbert, 2020: 388).

«Другого дня після Різдва гарячка **забрала життя** одного з моряків» (Гілберт, 2023: 466).

“*There was another mother, too – another of my father’s wives – but subsequently she **died***” (Gilbert, 2020: 481).

«Тоді мною опікувалася ще одна татова дружина, але і її **не стало**» (Гілберт, 2023: 580).

У всіх прикладах бачимо, що замість прямої номінації *померти* перекладачка обирає різні евфемістичні експресивно забарвлені вирази. Через це є невідповідність в МО та МП, що впливає на прагматичний ефект повідомлень. Можна припустити, що в українській картині світу тема смерті є більш табуованою, через що перекладачка використовує пом'якшені вирази.

“*And who was this poor girl **being discussed** in the stairwell?*” (Gilbert, 2020: 32).

«І хто та бідлашна дівчина, якій **перемивали кісточку** на сходах?» (Гілберт, 2023: 41).

У цих прикладах також є невідповідність між передачею сенсу в МО та МП. Перекладачка використовує емоційно-експресивний вираз із негативною конотацією, хоча в оригінальному тексті нейтрально вказано на те, що героїню *обговорювали*.

“*(Although Marjorie would have said that the culprit was herself, for wasting so much of her life with a married man who kept promising that he would leave his wife for her, if only Marjorie would “stop acting so **Jewish**”)*” (Gilbert, 2020: 400).

«(Хоча Марджорі сказала б, що винною була вона сама – через те, що стільки життя змарнувала на одруженого чоловіка, який все обіцяв і обіцяв, що покине свою дружину заради неї, хай тільки Марджорі «перестане поводитися так по-жидівськи»)» (Гілберт, 2023: 435).

У цих прикладах помічаємо невідповідність між конотаціями, адже нейтральним відповідником до *Jewish* мало б бути *єврейський*. Дослідники зазначають, що, наприклад, в українських текстах XVII століття лексема *жид* не мала негативно забарвлення (Денисюк, 2017: 35), проте сьогодні цю лексеми вважаємо дисфемістичною, адже вона містить негативну конотацію. Зокрема у «Словнику української мови» лексема *жид* подана з двома значеннями: 1) заст. те саме, що євреї; 2) образлива назва євреїв (Словник, 1971: 528).

“Henry’s father was not a man who had ever beat his sons, even when they deserved it (and they frequently did deserve it), and he didn’t beat Henry that night, either” (Gilbert, 2020: 15).

«Містер Віттекер не був із тих батьків, які б’ють своїх синів, навіть коли ті заслуговують на прочуханку (а вони частенько на неї заслуговували), тож тієї ночі він не дав Генрі березової каші» (Гілберт, 2023: 21).

У цьому реченні помічаємо невідповідність в емоційно-експресивному забарвленні повідомлення двічі. По-перше, замість прямої передачі нейтральної лексеми *це (it)* використано сталий вираз *заслужувати на прочуханку*. По-друге, замість вживання слова *бити (to beat)* перекладачка використовує фразеологізм *дати березової каші*. Фразеологічний вираз, вжитий в евфемістичному контексті, утворює імплікатуру, порушуючи максиму якості принципу мовленнєвого співробітництва (Grice, 1975: 46). Використання евфемізмів у подібних випадках урізноманітнює повідомлення.

Найменш частотними є випадки, коли в МО є евфемізм, а в МП – дисфемізм, наприклад:

“All over the walls were tobacco-stained paintings of bare-breasted nymphs cavorting with gangs of satyrs – and it sure looked like one of those nymphs was about to get herself into trouble in the family way, if she wasn’t careful” (Gilbert, 2020: 26).

«На стінах висіли потемнілі від тютюну зображення напівоголених німф, які розважалися в компанії сатурів; одна з них німф явно заробить собі пузо, якщо не буде обережна, подумала я» (Гілберт, 2023: 34).

В оригінальному творі авторка використала евфемістичний вираз *потрапити в сімейні проблеми*, який вуалює потенційну можливість завагітніти. Порушення максими способу принципу кооперації (Grice, 1975: 46) утворює евфемістичну імплікатуру, а читач має змогу декодувати її завдяки контексту повідомлення. У перекладному варіанті бачимо використання виразу *заробити собі пузо* з протилежним – дисфемістичним – ефектом, адже вживання цього словосполучення підкреслює зневажливе ставлення до особи, про яку йдеться.

Висновки та перспективи дослідження. Здійснивши аналіз двох романів Елізабет Гілберт «Місто дівчат» і «Природа всіх речей» в оригінальному та перекладному варіантах, ми можемо зробити висновок про частотне використання вторинних номінацій з різним прагматичним ефектом – евфемізмів і дисфемізмів. Ми кваліфікуємо їх як непрямі мовленнєві акти, адже вони мають чітку структуру – локуцію, іллокуцію та перлокуцію, що, в свою чергу, відповідає протилежним настановам мовця. Також дослідження демонструє, що іллокутивний акт часто співвідноситься з порушенням максими принципу кооперації (коли йдеться про евфемізми) та принципу ввічливості (коли йдеться про дисфемізми). Аналіз обраного практичного матеріалу дає змогу стверджувати про два варіанти передачі евфемізмів і дисфемізмів: *адекватний переклад* – коли евфемістичне чи дисфемістичне найменування помічаємо як в МО, так і в МП; *невідповідність* – коли є розбіжності в емоційно-експресивному забарвленні лексем МО та МП. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі художніх текстів українських авторів, а також розгляді вторинних номінацій на базі інших типів дискурсів.

Література:

1. Вострецова В. О., Решетарова І. В. Дисфемізм: status quo ad praesens. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. Вип. 47. С. 184–187.
2. Денисюк О., Денисюк В. В. Функціонування етнонімів в українських інтермедіях XVII ст. *Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру*. 2017. Вип. 6. С. 33–36.
3. Словник української мови: в 11 т. / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка. 1971. Т. II. 550 с.
4. Яскевич О., Кравців М. Особливості використання евфемізмів замість обценної лексики та їхні функції у художньому творі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2019. С. 235–243.
5. Allan K., Burrige K. Euphemism and dysphemism: language used as shield and weapon. New York: Oxford, 1991.
6. Arrizabalaga J. Medical responses to the French disease in Europe at the turn of the Sixteenth Century. *Sins of the Flesh*. 2005. P. 33–55.
7. Austin J. L. How to do things with words. Vol. 88. Oxford : Oxford University Press, 1975.
8. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
9. Casas Gómez M. The expressive creativity of euphemism and dysphemism. *Lexis. Journal in English Lexicology*. 2012. Vol. 7. P. 47–70.
10. Farghal M. Euphemism in Arabic: a Gricean interpretation. *Anthropological Linguistics*. 1995. Vol. 37. P. 366–378.
11. Grice H. P. Logic and conversation. *Speech acts*. 1975. Vol. 41–58. New York : Academic Press.
12. Kravchenko N. K. Indirect speech acts via conversational implicatures and pragmatic presuppositions. *Cognition, communication, discourse*. 2017. Vol. 14. P. 54–66.
13. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983.
14. Rabiyeva M. G. Dysphemism or Euphemism? *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*. 2022. Vol. 3(6). P. 61–65.

References:

1. Vostretsova, V. O., & Reshetarova, I. V. (2009). Dysphemism: status quo ad praesens [Dysphemism: status quo ad praesens]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University]*, 47, 184–187. [in Ukrainian].
2. Denysiuk, O., & Denysiuk, V. V. (2017). Funktsiuvannia etnonimiv v ukrainskykh intermediiakh XVII st. [Functioning of ethnonyms in Ukrainian interludes of the 17th century.] *Naukovyi chasopys Shkhidnopodilskoho lnhvokraieznachoho tsentru [Scientific journal of the East Podolsk Linguistic and Regional Studies Center]*, 6, 33–36. [in Ukrainian].
3. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.]* / red. tomu: P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. Kyiv : Naukova dumka. T. II. [in Ukrainian].

4. Yaskevych, O., & Kravtsiv, M. (2019). Osoblyvosti vykorystannia evfemizmiv zamist obstsennoi leksyky ta yikhni funktsii u khudozhnomu tvori [Peculiarities of using euphemisms instead of obscene vocabulary and their functions in a work of art]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri [The native word in the ethnocultural dimension.]*, 235–243. [in Ukrainian].
5. Allan, K., & Burridge, K. (1991). *Euphemism and dysphemism: language used as shield and weapon*. New York: Oxford.
6. Arrizabalaga, J. (2005). Medical responses to the French disease in Europe at the turn of the Sixteenth Century. *Sins of the Flesh*, 33–55.
7. Austin, J. L. (1975). *How to do things with words* (Vol. 88). Oxford: Oxford University Press.
8. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Casas Gómez, M. (2012). The expressive creativity of euphemism and dysphemism. *Lexis. Journal in English Lexicology*, 7, 47–70.
10. Farghal, M. (1995). Euphemism in Arabic: a Gricean interpretation. *Anthropological Linguistics*, 37, 366–378.
11. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Speech acts*, 41–58. New York : Academic Press.
12. Kravchenko, N. K. (2017). Indirect speech acts via conversational implicatures and pragmatic presuppositions. *Cognition, communication, discourse*, 14, 54–66.
13. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
14. Rabiyeva, M. G. (2022). Dysphemism or Euphemism? *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(6), 61–65.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Гілберт Е. Місто дівчат / пер. з англ. Г. Лелів. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 536 с.
2. Гілберт Е. Природа всіх речей / пер. з англ. Г. Лелів. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 704 с.
3. Gilbert, E. (2020). *City of Girls*. London : Bloomsbury.
4. Gilbert, E. (2020). *The Signature of All Things*. London : Bloomsbury.

Отримано: 7 квітня 2024 року

Прорецензовано: 14 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 20 квітня 2024 року

e-mail: vasy1.budnyu@lnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6254-9272>

Researcher ID: 0000-0002-6254-9272

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-95-99

Будний В. В. Рецептивні виміри просторового образу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 95–99.

УДК: 821.161.2-1/-9.09:141

Будний Василь Володимирович,
кандидат філологічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

РЕЦЕПТИВНІ ВИМІРИ ПРОСТОРОВОГО ОБРАЗУ

У статті викладено спостереження над літературним образом простору крізь призму рецептивної поетики. Спираючись на теорію Олександра Потебні, розкрито особливості метонімічного і метафоричного способів словесного зображення простору, які переплітаються в текстовій тканині на різних рівнях структури літературного твору, зумовлюючи феноменологічну специфіку його функціонування. Потебнянське уявлення про образне мовлення як розбіжність між предметом і його означенням співвідноситься зі спостереженнями Вольфганга Ізера над текстовою лакуною, яку заповнює творча уява читача.

Простежено специфіку функціонування просторового образу в першо- та третьоособовій нарації і в ліриці. Третьоособовий виклад малоє об'ємний простір і, перетворивши читача на незримого спостерігача, то наближує нас упритул до предмета, то розгортає перед нами панорамну картину, переміщуючи нас у зображеному світі за допомогою рухомої просторової перспективи. Просторові координати першоособового викладу суб'єктивно центровані й обмежені горизонтом оповідача. А в ліриці, для якої притаманна проєкція локального на площину універсального, метафоризація стає засобом виразу емоційного переживання простору "тут-і-зараз" та інтелектуального його осмислення в духових параметрах "скрізь-і-завжди".

Зображений простір може бути емоційно та світоглядно забарвлений незвичайною нараторською або персонажною перспективою, чудернацьки трансформованим, як у поемі "Енеїда" Івана Котляревського чи драматичній поемі Ліни Костенко "Дума про братів незавовських".

Рецепція літературного простору також зумовлена стилізованими параметрами: для реалізму притаманна докладність пейзажу, для модернізму – уривчастість, для постмодерну – метонімічна захаращеність довкілля, крізь яку проступає іронічний портрет знедуховленої дійсності.

Ключові слова: рецептивна естетика, метонімічний та метафоричний типи просторового образу, просторова перспектива, одивнення, стилізові виміри просторового образу.

Vasyl Budnyy,
PhD in Philology, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv

RECEPTIVE DIMENSIONS OF SPATIAL IMAGE

This article presents an observation of the literary image of space through the prism of receptive poetics. Based on the theory of Oleksandr Potebnja, the peculiarities of metonymic and metaphorical ways of verbal representation of space are revealed, which are intertwined in the text at different levels of the literary work structure, determining the phenomenological specificity of its functioning.

Potebnian's idea of figurative speech as a discrepancy between the subject and its meaning corresponds to Wolfgang Iser's observations on the textual lacuna, filled by the reader's creative imagination.

The article traces the specifics of spatial image functioning in a first- and third-person narrative and in lyrics. The third-person narrative draws three-dimensional space and, turning the reader into an invisible observer, sometimes brings us close to the object. Then it unfolds a panoramic picture in front of us, moving us to the depicted world with the help of a spatial perspective. The spatial coordinates of the first-person narrative are subjectively centered and limited by the narrator's horizon. In lyric poetry, characterized by the projection of the local onto the plane of the universal, metaphorization becomes a means of expressing the emotional experience of space "here-and-now" and intellectually comprehending it in the spiritual parameters of "everywhere-and-always".

The depicted space can be emotionally and worldview colored by an unusual narrator or character perspective, strangely transformed, as in Ivan Kotlyarevsky's poem "Aeneid" or Lina Kostenko's dramatic poem "Duma about the Non-Azov Brothers".

Stylistic parameters also determine the reception of the literary space: for realism, the detail of the landscape is inherent, for modernism – discontinuity, for postmodernism – metonymic clutter of the environment, through which an ironic portrait of despiritualized reality appears.

Keywords: reader-response criticism, metonymic and metaphorical types of spatial image, spatial perspective, defamiliarization, stylistic dimensions of spatial image.

З часів Арістотеля науку цікавлять секрети переведення тривимірного простору в таку лінійну послідовність поетичного мовлення (опису, розповіді, роздуму, драматичного способу викладу), яка здатна витворити в уяві читача ілюзорний, однак правдоподібний світ.

Структуралісти і нараторологи Жерар Женетт, Мішель Ріффатер, Сеймур Четмен, Девід Лодж, Міке Баль, Моніка Флудерник та ін. перейшли від інтуїтивних оцінок до текстуального дослідження поетики просторового образу, його різновидів і мистецьких функцій.

Водночас проблематика зображеного простору вийшла далеко за межі вивчення викладових форм у царину концептуальних інтерпретацій літературного твору і розуміння світу загалом, як-от дослідження архетипних просторових уявлень, яке йде від Карла Юнга, семіотичний підхід (Роллан Барт, Юрій Лотман), феноменологічна інтерпретація природних стихій (Моріс Мерло-Понті, Гастон Башляр), геокритика (Бертран Вестфаль, Франко Моретті). В українському літературознавстві

бахтіанську й інші концепції розвивала Нонна Копистянська. Сьогодні багатогранну проблематику мистецьких локусів досліджують Петро Білоус, Олександр Боронь, Роман Козлов, Ярослав Поліщук, Наталія Тодчук та ін.

На наш погляд, рецептивна естетика, яка вивчає взаємодію тексту й читача, служить мостом між згаданими формалістичним та інтерпретаційним підходами. Різномасштабні моделі такого вивчення застосовували Олександр Потебня та Іван Франко, феноменолог Роман Інгарден, представник констанцької школи Вольфганг Ізер, когнітивіст Пітер Стоквелл.

У цій статті викладено спостереження над літературним образом простору крізь призму рецептивної поетики. Як відомо, творений розбіжністю між темою та її означенням вільний семантичний простір, призначений для читачевої співтворчості й здатний творити естетичне враження, О. Потебня пов'язав з образним мовленням, Р. Інгарден – зі “схематизованою формою”, а В. Ізер – із семантичною лакуною, “ненаписаною” частиною тексту.

Звернення до потебнянської традиції й досвіду феноменології та рецептивної естетики допоможе уточнити основні способи образотворення, які свого часу Роман Якобсон назвав метонімічним і метафоричним (Jakobson, 1987: 109–114), а в сучасному українському літературознавстві їх трансформовано в близькі, однак не ідентичні за змістом, автологічний і металогічний типи образності.

Мета статті – з'ясувати ключові рецептивні виміри літературної топографії, а саме: естетичний потенціал метонімічного і метафоричного способів образотворення, ефекти рухомої перспективи, дієвість способів одивнення та концептуалізації простору як чинників активації читачевої уяви.

Способи образотворення. За О. Потебнею, літературний образ – це зумисно багатозначне означення тематичного предмета двома способами: за допомогою (1) окремих промовистих, тематично суміжних синекдохічних чи метонімічних ознак або (2) різномірних метафоричних ознак, перенесених на нього з інших предметів: “Коли словесно виражається як знак, так і позначаюване, відношення між тим і іншим може бути як синекдохічне і метонімічне, так і метафоричне” (Потебня, 1985: 131).

Зображувальна функція **метонімічного** образотворення полягає в означенні предмета за допомогою окремих його прикмет, а також ознак предметів, суміжних з ним у просторі й часі. Метонімічний образ лише із застереженнями можна зарахувати до автологічних, оскільки він двоплановий – часткова пряма характеристика предмета навіює цілісне образне його уявлення. Іншими словами, неповнота і виразність означень неначе заохочують читача до співтворчості, й наша уява мимоволі доповнює текст найрізноманітнішими асоціаціями, надаючи йому завершеності.

Наприклад, Шевченкова поезія “Садок вишневий коло хати...” пропонує читачевій уяві текстовий образ вечірнього садка, який складається з кількох виразних суміжних ознак і деталей. Звернімо увагу: вичерпний словесний опис садка неможливий, бо він, як і будь-який інший тематичний предмет, має безліч ознак: у садку ростуть не лише вишні, а й інші дерева, кущі, трави і квіти, садок сповнений запахів, повіїв легкого вітерцю, шелесту листя... Поет вибрав із безлічі прикмет лише один епітет “вишневий”, який немов помахом чарівної палички здатний домалювати в читачевій уяві цілісний образ садка з усіма деревами, кущами й квітами, запахами і звуками. Те саме стосується решти прикмет просторових (садок коло хати, при дорозі, над ним вечірнє небо...) і часових (весняне повечір'я, коли прокидаються хрущі, хлібороби повертаються з поля додому, вечіра зірнєнка встає ...).

Метафоричний (металогічний) образ зіставляє зображуваний предмет на підставі схожості або контрасту з різномірними сферами, переводить його з плану об'єктивного, реального, відчуттєвого у план суб'єктивний, уявний, духовий, надає крім власного ще й символічних значень.

У Шевченкових рядках “Меж горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / Красується, любить / На всю Україну” (Шевченко, 2003, т. 2: 120) референтом (тематичним, зображуваним предметом) є Дніпро, який означено за допомогою порівняння (“неначе в молоці дитина”) та гіперболи (“красується, любить / на всю Україну”). Значення речення і значення висловлення тут не збігаються, тобто в Шевченка сказано одне (ріка описується як істота, що красується й любить на всю країну), а на увазі маєтись інше (адже ж ріка не може мати властивостей істоти, а відійшовши яких п'ятдесят чи сто метрів од берега, втрапиш її з поля зору). Зображуваний (тематичний) предмет “Дніпро” метафорично позначено через ознаки, невластиві для нього й несумісні з ним, бо вони є ознаками іншого предмета – немовляти, з яким ріка порівнюється. Який зв'язок між означуваним предметом і його образними означеннями? Безпосередньо Шевченкове висловлення про це нічого не розповідає, лишень загадково натякає. Об'єднавши в порівнянні різномірні тематичний та образний предмети й не назвавши спільної для них ознаки, воно надає кожній деталі зумисної багатозначності й окреслює настільки спокусливий неосяжними горизонтами вільний простір, що читачева уява мимоволі заповнює його, блискавично мандруючи між темою та образом у різних можливих напрямках. Можна сприйняти персоніфікований образ Дніпра в буквальному прочитанні, поетично уявляючи ріку як міфологічну істоту, яка вабить своєю красою і втішається на всю країну. Можна, відштовхуючись од метафоричних значень текстового образу, уявляти Дніпро вранці у світанковому тумані або ж навесні, коли його кручі вкриті квітучими гаями (згадка про молоко навіює враження кольору, а порівняння з немовлям натякає на часові прикмети). І буквально, і переносний смисли, поєднуючись із часовою і просторовою гіперболою (час не владний над рікою; перебуваючи між горами, вона пишається на всю країну), переводять текстовий образ із предметного в духовий план, спрямовуючи уяву на символічне витлумачення: мовляв, йдеться про вічну юність прадавнього Дніпра; Україна леліє Дніпро, як матір своє дитя; Дніпро символізує віру в незнищенність нації, це символ вічно оновлюваного життя.

Для лірики, яка проєктує локальне на площину універсального, метафоризація стає засобом виразу емоційного переживання простору “тут-і-зараз” та його осмислення в духових параметрах “скрізь-і-завжди”.

Метафоричне і метонімічне мовлення є полярними способами образотворення, які переплітаються в текстовій тканині на різних рівнях структури літературного твору, зумовлюючи феноменологічну специфіку його функціонування. Навіть якщо текст побудовано на метонімічних засадах, як-от “Садок вишневий...”, читач все одно прочитає його в металогічному сенсі – крізь призму архетипного світобачення, в якому образи вишні, зорі, соловейка й пісні спрямовують наш уявний погляд вгору, забарвлюючи зображений світ конотаціями вишнього, небесного, священного і, перетворюючись на символ безповоротно втраченої патріархальної ідилії, на вираз туги за звичайним, але щасливим життям у повсякденних клопотах і radoшах, у творчій праці й гармонії з ближніми, природою й космосом.

Уявлення О. Потебні про образне мовлення як розбіжність між предметом і його означенням співвідноситься з думкою В. Ізера про “ненаписану частину тексту”, яка активізує читачеву уяву: “Якщо хтось бачить гору, то, звичайно, більше не може її уявляти, і тому акт зображення гори передбачає її відсутність. Те саме з літературним текстом: ми можемо зображувати лише ті речі, яких тут немає; написана частина тексту дає нам знання, але саме написана частина дає нам можливість зобразити речі” (Iser, 1974: 283).

Цікаво, що для опису творчої сили мистецької уяви Михайло Коцюбинський застосував у нарисі “Як ми їздили до Криниці” (1908) ту саму аналогію, до якої в 1972 році вдався Ізер: “Озираюсь. Де ж гори? Я хочу побачити обіцяні гори! Та їх немає, скрізь рівно. Тоді мені приходить до голови думка, що я міг би сам поставити гори. Я міг би покористуватись, наприклад, хмарами, як матеріялом. Починаю будувати скелі, високі хребти, шпилі у снігах і чорні провалля. Виходить гарно” (Коцюбинський, 1974, т. 3: 9).

“Ненаписана частина тексту” – це точне визначення семантичної лакуни, яку легко й вільно заповнює особистим досвідом читача творча його уява. Звідси випливає, що, намагаючись розгортати якомога повнішу картину, автор втрачає читача, і навпаки – за допомогою метонімічних і метафоричних засобів образне мовлення “може втягувати читача у текст і так реалізувати потенції тексту” (Ізер, 2002: 356).

Просторова перспектива. Зображені в епічному творі події і середовище, в якому вони розгортаються, описані з певної уявної перспективи – просторової, часової, відчуттєвої та емоційно-інтелектуальної позиції, на яку текст втягує читача, аби крізь її призму сприймати зображений світ. В. Ізер пише про рухому перспективу: “Текст ніколи не можна сприйняти як ціле – лише як серію мінливих точок зору, кожна з яких обмежена сама по собі, і тому потребує дальших перспектив. Це процес, за допомогою якого читач «усвідомлює» загальну ситуацію” (Iser, 1978: 68).

Кожне речення новели М. Коцюбинського “На камені” змінює перспективу, даючи читачеві змогу насолоджуватися екзотичними краєвидами, пізнавати буденне життя людей, що живуть між морем і Яйлою, аби вкінці стати свідками трагедії відчайдушного кохання.

(1) З самотності на ціле татарське село кав'ярні дуже добре видно було і море, і сірі піски берега. (2) В одчинені вікна й двері на довгу, на колонками веранду так і перлась ясна блакить моря, в нескінченність продовжена блакитним небом. (3) Навіть душне повітря літньої днини приймало м'які синяві тони, в яких танули й розпливались контури далеких прибережних гір.

(4) З моря дув вітер. (5) Солоня прохолода принаджувала гостей, і вони, замовивши собі каву, тислись до вікон або сідали на веранді. (6) Навіть хазяїн кав'ярні, кривоногий Мемет, пильно стежачи за потребами гостей, кидав своєму молодшому братові: “Джепар... он каве... бір каве!”. (7) А сам вихилився в двері, щоб одітхнути вогким холодком та зняти на мить з голої голови круглу татарську шапочку (Коцюбинський, 1974а: 144).

Як співпрацює наша уява з текстом? Перше речення в поки що невиразному для читача просторовому образі татарського села виокремлює кав'ярню, перетворюючи її на спостережний пункт, з якого нам відкривається вид на море й узбережжя.

Друге речення породжує захват від безмежного морського краєвиду, що буквально вривається у відчинені вікна і двері кав'ярні.

Третє речення навіює млосну задуху спекотного дня, в якій коливаються далекі ландшафти, а наступні доповнюють зорові і просторові відчуття дотиковими (подув вітру), смаковими і запаховими (солоня прохолода, кава); ми роззираємося по кав'ярні, звертаємо увагу на її відвідувачів, зупиняємо погляд на її кривоногому хазяїні Меметові й чуємо репліки, які він кидає своєму червоному від задухи молодшому братові, що порастає біля вогню. Відтак від нього, вихилоного у двері з шапкою в руках, дізнаємося прогноз бурі і, обернувшись разом з татарами до моря, придивляємося до чорного баркаса, що лопотячи на вітрі білими вітрилами, лягає на блакитні хвилі, розвертаючись до берега.

А далі за сюжетом ми покидаємо кав'ярню і разом з татарами, невидимі для них, немов духи, спускаємося до берега, де вперше зустрічаємо стрункого Алі в жовтих штанах і синій куртці, який бігає з мішками солі в пінястих хвилях, а озирнувшись позад себе, бачимо татарок на пласких дахах, як “купки квіток на грядках”. Серед них, можливо, дивиться на берег і Фатьма... Але, на відміну від усвідомленого наратора, ми, читачі, про це ще нічогосінького не знаємо, як і не здогадуємося про трагедію, яка станеться невдовзі...

Третьюособовий виклад малює об'ємний простір і, неначе перетворивши читача на незримого спостерігача, то наближує нас упритул до предмета, то розгортає панорамну картину, переміщуючи нас у зображеному світі. Кожне речення змінює просторову перспективу, розвиваючи тему й розширюючи наш уявний горизонт, щоразу доповнюючи зображений світ новими враженнями мазками. Метонімічне розгортання сюжету підводить до метафоричного його прочитання: як часто в цьому барвистому, милозвучному, запахищому світі не залишається місця для свободи, справедливості й любові...

Просторові координати *першоособового викладу* суб'єктивно центровані й обмежені горизонтом оповідача. У повісті Марка Вовчка “Інститутка” оповідачка Устина, якій довелося перетинати кордони соціально розмежованих і культурно означених просторів, ділиться з нами своїм смутком від невеселих кімнат панського будинку, де тихо, “як зачаровано”, і невимовним відчуттям свободи у степу, куди стара пані виряджала дівчат виглядати свою племінницю, і відрадним враженням од привітної домівки співвітчизників, поріг якої переступає вперше:

– Оце привела вам дівчину, – каже бабуся, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає, як у гуті. Одсвічують весело білі стіни і божничок, вишиваним рушником навішений, квітками сухими й зіллям уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, й червоні, й жовті, наче каміння дорожє, викрашаються. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюче і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитинкою.

– Просимо до гурту! – привітали мене і вклонились (Вовчок, 1964, т. 1: 142).

Наведений інтер'єр можна назвати промовистим, бо всіма своїми деталями описана господа розповідає Устині й читачам про соціальний стан, людські якості та естетичні смаки своїх господарів.

Одвинені простори. У міфах, казках, алегоричних та гротескних творах місцевість може втрачати описовий характер і перетворюватися на персонажа, уособлюючи природні чи надприродні сили. Незвично змінений образ простору у “Слові

о полку Ігоревім”, де великого князя київського Святослава зображено як велетня, що наступив на землю Половецьку, притоптав гори і яруги, замутив ріки й озера, висушив потоки й болота і хана Кобяка з Лукомор’я від залізних полків половецьких, як вихор, вихопив і заніс до Києва.

В “Енеїді” Івана Котляревського чудернацькі збігаються простори козацької України й античного Середземномор’я, а в драматичній поемі Ліни Костенко “Дума про братів неазовських” усесвіт невпинно кружляє навколо питань про вірність і зраду, які в кожному епоху незмінно постають перед людським сумлінням: “на місці їде віз, і все з ним розминається – / дерева, люди, обрії, зірки” (Костенко, 1989: 513).

Оперуючи метонімічними просторовими образами, автори не раз символізують глибші шари соціокультурної дійсності та психологічного життя людини. Глибинне концептуальне враження справляє пейзажне обрамлення в повісті Івана Нечуя-Левицького “Кайдашева сім’я”, наприкінці якої посивілий бунтівливий герой знов повертається на той самий берег Раставиці, де кілька десятків літ тому йому, юнакові, вперше всімхнулося звичайне людське щастя. Між експозиційним і заключним пейзажами минуло Миколине життя, впродовж якого він тікав од неволі, покинувши заради свободи Вербівку, батьківський дім, кохану Нимидору. Фінал повісті виводить нас услід за Джерею на вже знаний нам берег Раставиці – місце те саме, але змінене часом: залишився лише трухлявий пенюк од тієї груші, під якою молодому Миколі наснилася його доля й він уперше побачив Нимидору. Нема й самої Нимидори, лише донька до болю нагадує дружину. Чи варто було заради свободи втрачати родинне щастя? А яким було б життя в сімейному колі, але з потоптаною гідністю? Хіба гірша кріпацька неволя від солдатської? Пейзажне обрамлення отримує тут концептуальний вимір, оскільки повторне зображення постаті Джери на березі річки навіює читачеві відчуття щемливого, хоча й неясного прозріння у глибші сенси людського буття.

Рецепція літературного простору має і стильові виміри. Якщо класичне мистецтво передбачало пасивного сприймача, пропонуючи йому готовий і комфортний для естетичного споживання твір, то в добу модернізму текстові композиції набувають еліпсоподібного характеру, бо призначені для активації читацької уяви. Вони часто нагадують напівфабрикат – первинно оброблений продукт, що потребує дальшої естетичної обробки.

На світанку українського авангардизму таким текстом стало написане в травні 1914 року “Місто” Михайля Семенка – щоби його читати, отримуючи естетичну насолоду, треба застосувати коди авангардистського стилю: творення оригінальної “мови майбутнього” на руїнах пунктуаційних, синтаксичних, граматичних, стилістичних норм; культ руху й сили; приховування особистих почуттів за вдаваною клоунадою; оспівування новітнього міста й техніки тощо. **Метонімічне** застосування коду дає змогу залучити читацьку уяву до співтворчості, під’єднуючи уламки слів та речень до теми “місто” і вивершити твір у власній уяві, скажімо, побачивши себе в багатолюдному натовпі середмістя, де не чуєш докладно жодної розмови, лише уривки окремих фраз “осте сте бі бо бу”, не встигаш розгледіти деталі в калейдоскопічному русі, бо перед очима миготять візники, трамваї, люди і безперервний потік лискучих автівок (“автомобілібілі”). А **метафоричне** прочитання може стосуватися не так предмета мовлення, як самого мовлення, що виражає захват виром міського життя, й тому цілком можливо сприймання Семенкового “осте сте бі бо бу” як екзальтованого славослів’я на кшталт “о, ваша величносте, чисте й БІле, БОжественно БУйне... місто”...

Зображений простір, крім тематичних якостей (звичний та екзотичний, реальний і фантастичний, внутрішній і зовнішній, закритий і відкритий, міський і природний, центральний і периферійний тощо) може бути емоційно та світоглядно забарвлений незвичайною нараторською або персонажною перспективою. У химерній повісті американця Верліна Клінкеборга “Тімоті, або Записки жалюгідного плазуна” (2006) докілья подано з перспективи оповідачки-черепахи, яка звикла до повільного пересування в горизонтальному положенні. Запаморочливе враження можуть викликати уривчасті речення, якими вона передає своє відчуття втрати рівноваги, коли садівник Томас разом із хлопчиком піймали волелюбну втікачку на грядці квасолі і несуть додому:

Земля відривається. Травневий вітер лопотить у вухах. Мої ноги теліпаються в небі самі по собі. Дивлюся вниз на бадилля квасолі. Вниз на пообкушуваних віцями трав’яні стебла. З одного поля на інше, у хмільник і далі. Повз соломку та черепицю, повз агаву, повз позолочених півнів на церковній вежі. Все в моїх очах, все відразу. Настільки, наскільки видно.

...Тиждень моєї втечі вклався у два десятки їхніх кроків. Через леваду. Повз альтанку і вниз цегляною доріжкою. Хвіртка зачинається за нами. Томас саджає мене біля спаржі. Всі ноги знову на землі (Klinkenborg, 2006: 5–6).

Докладні описи простору, переповненого випадковими речами, рясніють у романах Умберто Еко “Маятник Фуко”, Патріка Зюскінда “Запахи”, Юрія Андруховича “Рекреації”, Сергія Жадана “Ворошиловград”, Юрія Винничука “Аптекарь” та інших постмодерних митців. За пастишевою грайливістю метонімічно захарашених дешевим непотребом ландшафтів і натюрмортів проступає іронічний портрет знедуховленої дійсності.

Висновки. Розглянені метонімічний і метафоричний способи образотворення, а також поняття текстової лакуни і сприйняттєвої перспективи підтверджують думку В. Ізера (2002: 344), що поетичний образ, крім формальних та інтерпретативних вимірів, має невід’ємний вимір рецепційний, який відмінний і від тексту, і від уяви читача, а є результатом їхньої взаємодії. Незалежно від того, зближений поетичний образ простору до нашої звичної дійсності чи віддалений від неї, його зумисна неповнота провокує читачеву уяву до співтворчості, вибудовуючи метонімічну ілюзію тривимірного світу, сповненого зорових, звукових, дотикових вражень, і / або метафорично проєктує зображений світ із предметного плану в духовний план, спрямовуючи нашу уяву на символічну інтерпретацію.

Література:

1. Вовчок М. Твори в 7 т. Київ: Наукова думка, 1964–1966.
2. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 2002. С. 344–366.
3. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
4. Коцюбинський М. Твори: В 7 т. Київ: Наукова думка, 1973–1975.
5. Потебня О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 301 с.
6. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. Київ: Наукова думка, 2003.
7. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. The Johns Hopkins University Press, 1978. 239 p.

8. Iser W. *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. The Johns Hopkins University Press, 1974. 303 p.
9. Jakobson R. *Language in Literature*. Harvard University Press, 1987. 548 p.
10. Klinkenborg V. *Timothy, or Notes of an Abject Reptile*. Alfred A. Knopf, 2006. 192 p.

References:

1. Vovchok, M. (1964–1966). *Tvory v 7 t.* [Works in 7 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Iser, W. (2002). *Protses chytannya: fenomenolohichne nablyzhennya*. [The Reading Process: A Phenomenological Approach]. *Slovo. Znak. Dyskurs: Antolohiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st.* [Word. Sign. Discourse: An Anthology of World Literary and Critical Thought of the 20th Century]. L'viv: Litopys, 344–366.
3. Kostenko, L. (1989). *Vybrane*. [Selected works]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
4. Kotsyubyns'kyi, M. (1973–1975) *Tvory: V 7 t.* [Works in 7 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Potebnya, O. (1985). *Estetyka i poetyka slova*. [Aesthetics and poetics of the word]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
6. Shevchenko, T. (2003). *Zibrannya tvoriv: U 6 t.* [Collection of works in 6 volumes]. Kyiv, Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Iser, W. (1978). *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. The Johns Hopkins University Press.
8. Iser, W. (1974). *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. The Johns Hopkins University Press.
9. Jakobson, R. (1987). *Language in Literature*. Harvard University Press.
10. Klinkenborg, V. (2006). *Timothy, or Notes of an Abject Reptile*. Alfred A. Knopf.

Отримано: 30 березня 2024 року

Прорецензовано: 5 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 11 квітня 2024 року

e-mail: olha.havryliuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4010-2004>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-100-104

Гаврилюк О. Р. Архітектоніка втрачених місць: символіка порожніх будинків у творі Г. Пагутяк “Захід сонця в Урожі”. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 100–104.

УДК: 821.161.2'06

Гаврилюк Ольга Романівна,
аспірантка кафедри української мови і літератури,
Національний університет “Острозька академія”

АРХІТЕКТОНІКА ВТРАЧЕНИХ МІСЦЬ: СИМВОЛІКА ПОРОЖНІХ БУДИНКІВ У ТВОРІ Г. ПАГУТЯК “ЗАХІД СОНЦЯ В УРОЖІ”

У статті розглянуто проблему простору в художній літературі на прикладі повісті Г. Пагутяк “Захід сонця в Урожі”. Робота зосереджена на темі порожніх будинків, їхнього концептуального значення, зокрема на використанні письменницею образів покинутих місць для передачі динаміки сюжету та розвитку персонажів. До уваги взято як реальні, так і символічні аспекти жител, що впливають на перебіг подій. Додатково простежено функцію Урожі як окремого замкнутого універсуму, що є осередком локального буття у творі. З'ясовано, що авторка створює альтернативний містифікований вимір, де теми відчуженого, дезорієнтованого та втраченого розвиваються через взаємодію персонажів зі спорудами. Аналіз індивідуальних особливостей будівель та патернів поведінки героїв щодо них дозволяє простежити роль порушених домі в зміні психоемоційного стану дійових осіб. У такий спосіб простір постає не лише ареною подій, але і їхнім безпосереднім активним учасником, що впливає на структуру дійсності та її сприйняття персонажами. Через розкриття персональної історії жител та їхніх господарів письменниця занурює читача у глибини психіки героїв, демонструючи плин їхніх думок, розвиток внутрішніх конфліктів та пошук ідентичності. Тілесні та ментальні аналогії між жінкою та будинками підкреслюють нестабільність її положення, демонструють пригніченість душі та нестійкість психічного стану персонажки, бажання втекти від самотності та пошук зв'язку зі своїм “я”. Робота доводить, що у контексті твору Г. Пагутяк образ порожніх будівель набуває значення індикатора підсвідомості головної героїні. Покинуті будинки стають архетипними об'єктами, функцією яких є відображення колективних аспектів людського досвіду. Висновки дослідження сприяють кращому розумінню ролі простору в художньому тексті, зокрема у висвітленні характерів персонажів.

Ключові слова: геопоетика, ідентичність, Пагутяк, пам'ять, простір.

Olha Havryliuk,
Postgraduate student of the Department of Ukrainian Language and Literature,
National University of Ostroh Academy

ARCHITECTONICS OF LOST PLACES: THE SYMBOLISM OF EMPTY BUILDINGS IN THE WORK BY H. PAHUTYAK “SUNSET IN URIZH”

The article considered the problem of space in fiction on the example of H. Pahutyak's story “Sunset in the Urizh”. The work is focused on the topic of empty houses, and their conceptual meaning, in particular, on the writer's use of images of abandoned places to convey the dynamics of the plot and the development of characters. Taken into account as real as symbolic aspects of the houses, which influence the course of events. Additionally, the function of the Urizh as an individual closed universe, is the centre of local existence in the work. It is found that the author creates an alternative mystified dimension, where the themes of alienation, disoriented, and loss develop through the interaction of the characters with the buildings. The analysis of the individual characteristics of the dwellings and the behaviour patterns of the heroes about them allows us to trace the role of destroyed houses in changing the psycho-emotional state of the protagonists. In this way, the space appears not only as an arena of events but also as their immediate active participant, influencing the structure of reality and its perception. By revealing the personal history of the homes and their owners, the writer plunges the reader into the depths of the psyche of the heroes, demonstrating the flow of their thoughts, the development of internal conflicts, and the search for identity. Bodily and mental analogies between the woman and the houses emphasize the instability of her position, demonstrate the depression of the soul and the instability of the mental state of the character, the desire to escape from loneliness and the search for a connection with her own “I”. The article proves that in the context of H. Pahutyak's work, the image of empty buildings acquires the meaning of an indicator of the main character's subconscious. Abandoned houses become archetypal objects whose function is to reflect collective aspects of human experience. The findings of the study contribute to a better understanding of the role of space in the artistic text, in particular in highlighting the characters' personalities.

Keywords: geopoetics, identity, Pahutyak, memory, space.

Постановка проблеми. Сучасні літературознавчі студії все частіше звертають увагу на категорію простору у вимірі художніх текстів. Різноманітні топоси, локуси, ландшафти, а також окремі приватні місця чи будови викликають зацікавленість не лише як територіальні конструкти, але, насамперед, як певні символічні, архетипні елементи, що надають текстам глибини та інтерпретаційного потенціалу. У цьому контексті особливий інтерес зумовлюють покинуті житла, спорожнілі будівлі, руїни. Як місця з унікальною архітектонікою, культурною спадщиною та історією вони створюють самобутній пласт значень у художніх творах, часто пов'язаний із відчуттям ностальгії, внутрішньої спустошеності, темою втраченого, знекорінення, а також таємничого, містичного та незвіданого. Дослідження таких топосів у літературі дозволяє розширити уявлення про світогляд персонажів, їхній психологічний стан, емоції та почуття, а також дає змогу поглибити розуміння ролі простору у творенні атмосфери та змісту тексту.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Значення середовища у житті індивіда важко переоцінити. Людина завжди перебуває в певному просторі й по-різному взаємодіє із ним. Дослідниця Н. Шебек зазначає, що поняття місця “може виконувати роль своєрідної монади Всесвіту – самостійної частини світу, що віддзеркалює будову Всесвіту і лишається

поєднаною з усіма іншими частинами світу” (Шебек, 2010: 9). Ця різноплановість є наслідком впливу багатьох факторів, серед них прив’язаність до конкретного часу, вплив культури, спільноти та індивідуальне бачення. Емоційне ставлення людини до простору може варіюватися від топофільії, що виражено у прив’язаності, прихильному ставленні, та до топофобії, коли місце асоціюється із відчуттями страху, незручності. Індивід наділяє локус сенсами й визначає його цінність відповідно до власного досвіду, смаків, потреб і переживань. Така багатогранність та багатоаспектність поняття місця пояснює увагу до нього вчених різноманітних галузей і періодів. Серед найвідоміших А. Ассман, Г. Башляр, С. Вейль, М. Гайдерег, З. Гедіон, Г. Зіммель, А. Лефевр, М. Мерло-Понті, П. Нора, М. Оже, М. де Серто, М. Фуко та ін. У вітчизняних студіях простір є частиною розвідок Ю. Андруховича, Т. Бовсунівської, І. Бондаря-Терещенка, С. Кочерги, Я. Поліщука та багатьох інших літературознавців.

Одним із пріоритетних напрямків дослідження простору в сучасній науці про літературу є його розгляд як осередку місць пам’яті. Оскільки серед основних завдань письменства, на думку Я. Поліщука, є спроба “відновити втрачені ланки, що блокують спільну пам’ять або створюють її конфліктні вузли, які роз’єднують представників різних поколінь та соціальних груп суспільства” (Поліщук, 2020:84). Такі топоси звичайно постають своєрідними символами минулого, уособлюють зв’язок з історією, важливими моментами, традиціями, культурними цінностями, або ж із певними травматичними подіями, національними й особистісними трагедіями тощо. Німецька дослідниця А. Ассман зазначає, що пам’ятні місця це те, “що залишається від того, що більше не існує, – і наголошує на важливості їхньої фіксації у текстах: – Аби продовжуватися й зберігати своє значення, історія має оповідатися, тож оповідь заміняє втрачене середовище” (Ассман, 1999: 327–328). Звідси особливої дослідницької уваги потребують зруйновані часом або змінені сучасністю локуси як місця, що втрачають своє існування.

Актуальність. Проблема руїн завжди була об’єктом зацікавлення і викликала контрверсійні емоції. Такі споруди є втіленням не лише фізичного занепаду та розпаду, але й свідчать про крах чи зміну історії, чим зумовлюють роздуми про природу часу та пам’яті, а також спонукають до переосмислення нашого минулого та майбутнього. Після того, як будівлі втрачають практичне значення, вони часто набувають містичного змісту, переходять у сферу символів. Зі слів А. Ассман “з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів” (Ассман, 1999: 328). Позабуттєвісіні топоси викликають відчуття нереальності, формуючи атмосферу спрямовану на переосмислення світу довкола, вони транслують сенси, які споглядач прагне обміркувати у світлі власного досвіду та спостережень. Однією із тих, хто відтворює подібне середовище у своїй творчості є українська письменниця Г. Пагутяк. Роботи авторки наповнені різноманітними цікавими та символічно місткими локусами, які неодноразово привертала увагу дослідників її творчості. Серед них праці А. Артюх, Г. Бошкань, М. Гірняк, Ю. Вишницької, О. Романенко, Н. Ткачик, С. Хопти. Вчені міркували над герметичністю простору в доробку Г. Пагутяк, його міфологічною та містичною своєрідністю, архетипними нарративами тощо. Зокрема було осмислено ряд особливих будівель у текстах авторки, проте вичерпного дослідження саме про спорожнілі, зруйновані житла ще не було здійснено, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета статті – проаналізувати специфіку використання Г. Пагутяк образів споруд у повісті “Захід сонця в Урожі”, схарактеризувати їхній вплив на персонажів та встановити зв’язок між досліджуваними топосами та внутрішнім світом головної героїні.

Виклад основного матеріалу. Тема рефлексій над простором наскрізна у творчості Г. Пагутяк. Оповідь у її текстах часто вибудовується навколо реальних або міфологізованих топосів. Як не просто місця розвитку подій, радше їхні опосередковані учасники. Унікального значення в цьому контексті набуває село Уріж. Маючи відповідний прототип, воно водночас є метафоризованим середовищем, зазначає О. Романенко, “це і містичний, і філософський, і реальний, і сакральний простори села, які постійно стикаються, взаємопереплітаються” (Романенко, 2011: 19). Орієнтуючись на вірогідну історію Урожа, а також на легенди та перекази, Г. Пагутяк подає власну інтерпретацію знакових, на її думку, місць селища. Серед них гори, річка, лози й певні особливі будинки. Неоміфологічний погляд авторки на ці локуси насичує їх невидимими для загальної свідомості глибинними змістами. Те, що пересічний споглядач сприймає як фактичні об’єкти, письменниця осмислює як центри енергії, місця зв’язку з ноосферою, культурне середовище, арену ритуальних дій, відгомін минулого тощо. Дослідниця Ю. Вишницька зауважує, що основною прикметою будівель у творах авторки є занедбаність: “Есхатологією пронизано як зовнішні світи текстових просторів Галини Пагутяк, так і внутрішні – душі – такі ж пустки, як і покинуті будинки” (Вишницька, 2015: 96). Так у доробку авторки залишені житла, порожні споруди, руїни є простором із величезним потенціалом значень, які вона намагається розшифрувати у світлі конкретних подій. Зокрема своєрідне бачення на будівлі має головна героїня повісті “Захід сонця в Урожі”.

Сам образ Урожа у творі втілює в собі поняття втраченого. Дослідниця С. Хопта зазначає, що архетип цього селища “є праобразом Космічного дерева, що періодично дискредитується і деверифікується у свідомості персонажів, відтворюючи діалектично-амбівалентну органіку мислення” (Хопта, 2008: 259). Уріж викликає оманливе відчуття ідилічності, будши водночас місцями із затхлим буттям. Події тут розгортаються циклічно, минуле й майбутнє безперервно переплітаються та взаємодіють. Закинутість селища пояснюється не так його провінційністю, як позачасовою та позапросторовою ізоляваністю. Це зауважує сама героїня: “Коли стою на горі Ласки, то обережно стискую в жмені увесь Уріж, наче то голубине яйце чи перлина, такий він маленький згори. Я живу в цьому яйці, яке плаває, зараз в мирних потоках дощу, і живлюся тим, чим воно мене годує: тишею і снами” (Пагутяк, 2016: 12). Відокремленість Урожа від зовнішнього світу дає жінці відчуття захищеності. Вона ідентифікує себе із ним, прагнучи такої ж утопічної гармонії та спокою у власному внутрішньому світі.

У творах Г. Пагутяк, зазначає дослідниця О. Романенко, село часто постає “як психічна енергія, воно, відповідно до теорії К.-Г. Юнга, допомагає людині сягнути первісних емоцій, навіть жахливих, підіймає з глибин пам’яті символічні знання” (Романенко, 2011: 17). Герої повісті відчувають вплив Урожа на їхнє існування. І якщо для жінки це ідилічний світ, дім, місце сили, у якому вона закорінена, то для чоловіка він є простором виснаження, апатії: “У таких, як я, чужинців, Уріж, навпаки, відбирає їхню силу, щоб передати таким, як ти. Думаєш, село це просто скупчення жителів? Це – організм” (Пагутяк, 2016: 53). Селище для персонажів стає своєрідним центром світобудови, що не відпускає їх поза свої межі. Рух

життя персонажів відбувається по колу із постійними втечами та поверненнями. Жінка не здатна до кінця розірвати цей зв'язок, називаючи село опирем, вона водночас визнає, що воно живить її. Згодом неспроможність героїні врівноважити два світи свого буття призводить до внутрішнього розколу, що у повісті виражено через її взаємодію із покинутими будівлями.

Представлені у тексті будинки – це насамперед простір роздумів головної героїні над своїми почуттями та колізіями подружнього життя. Явище топологічної рефлексії як живого зв'язку людини із середовищем є розповсюдженим, на це звертає увагу науковиця М. Колінько, зауважуючи, що “місце надає новий спосіб рефлексування. Фіксує увагу на топосі, ми ідентифікуємо себе і умови, які визначають наше місце розташування” (Колінько, 2019: 71). У повісті “Захід сонця в Урожі” репрезентовано декілька вагомих споруд, кожна із яких має свою історію – міфологізовану й реальну, що доповнюють одна одну. Особливо знаковим житлом є панський дім “з моторошними привидами і чудовою терасою, звідки видно захід сонця” (Пагутяк, 2016: 19). Образ цього будинку автоінтертекстуальний і відображений у багатьох творах письменниці. У есеї “Уріж та його духи” Г. Пагутяк подає немістифіковану передісторію будівлі, зауважуючи, що реальний масток, якому було понад двісті років, був зруйнований на початку ХХІ століття: “попередній орендар, власник автомайстерні, підбурюваний сільськими жартівниками, весь час шукав скарб і розбивав при цьому стіни” (Пагутяк, 2016: 261). Окрім знаменитої тераси, в будинку була бібліотека й сад, які не збереглися. Ці образи також є частиною авторського неоміфу, що бере початок з уриських легенд. У повісті “Захід сонця в Урожі” руїни маєтку уособлюють простір втечі героїні від зовнішнього світу, вечір проведений там “означає початок часу, коли я належу собі після усіх буденних справ” (Пагутяк, 2016: 23). Це особливе місце жінка сприймає як живу істоту, що здатна емпатувати. Дослідниця Г. Бошкань зазначає, що у тексті “подібні рефлексії відображають спустошеність внутрішнього простору, занедбаність власної душі, особистого духовного мікрокосму” (Бошкань, 2014: 30). Розмови з покинутими будинками свідчать про глибоку самотність героїні. Вона співвідносить порожнечу жител із порожнечею в самій собі: “Може, якась сусідка із злими очима ще в дитинстві заклала мене на довічну самотність. Хоч я навіть маю чоловіка, ми чужі” (Пагутяк, 2016: 23). Зокрема жінка не лише одухотворяє будинки, вона ототожнює себе з ними: “Мої кістки це камені на горі Ласки і дім з терасою, звідки видно захід сонця в Урожі” (Пагутяк, 2016: 23). Поступовий занепад панського маєтку героїня сприймає як невідворотний кінець і її самої. Передчуваючи його загибель, вона пророкує чоловікові: “Ти мене покинеш тоді, коли дерева зруйнують терасу” (Пагутяк, 2016: 24). Такий зв'язок із місцем дослідниця Н. Шебек називає “екзистенційним укоріненням”, що “проявляється через просторову орієнтацію та психологічну ідентифікацію (ототоження) з ним” (Шебек, 2010: 13). Ці категорії є вихідними аспектами буття завдяки яким у творі розкривається новий спосіб рефлексії та самопізнання героїні через специфіку середовища.

Спорожнілі будинки Урожа викликають відчуття невідворотного кінця, подекуди тотального приречення, фатуму або несправедливої долі, непрожитого віку. Прикладом простору втраченого майбутнього у творі є будинок за річкою, “збудований у 30-х роках нашого століття, де майже ніхто не жив, бо господаря, інженера водонасосної станції, розстріляли більшовики” (Пагутяк, 2016: 19). Героїня повісті зауважує, що серед інших пусток цю жаліє найбільше, як помешкання у якому не встигли нажитися. Детальніше про цю будівлю дізнаємося з есею “Уріж та його духи”, де вона описана як родинна садиба Антона Чубкевича, спроектована власноруч. Після того, як будинок спорожнів, пригадує Г. Пагутяк, його розграбували односельці власника: “Він, наче шкаралупа волоського горіха, що пролежав під снігом цілу зиму, з якого виїли зерно миші і який нікого вже не цікавить” (Пагутяк, 2016: 263). Нещастя поруйнованого дому резонує не лише із горем у сім'ї інженера, але й із національною трагедією. Зображена у творі будівля стала мовчазним свідком жорстких репресій радянської влади, які зачепили безліч українських родин. Насамперед втрати охопили представників культури та науки: “Антон Чубкевич був і розстріляний навпроти свого будинку під стіною каплиці разом з інтелігенцією містечка Підбуж: суддею, адвокатами, лікарями, вчителями влітку 1941 року, коли НКВД проводило зачистки” (Пагутяк, 2016: 263). Дім інженера, як і тисячі інших, став символом несправедливості, жаху і болю, який переживала нація у той період.

Здатність руїн продукувати історичні контексти є однією із їхніх ключових характеристик та цінностей. Так покинуті будівлі Урожа, які містять у собі хроніки минулого, не просто архівують його, але й впливають на сучасність героїв повісті. Зокрема основним простором трансформації персонажів є дім Бандрівських. Будинок також має реальний прототип. Помешкання належало родині священників і вчителів. Після смерті останніх власників, будівлю, подібно до інших, розібрали місцеві жителі, поруйнувавши стіни, меблі, бібліотеку. Г. Пагутяк пояснює подібне ставлення до полишених місць: “Коли з'являється джерело речей, воно притягує як магнітом, і ось уже туди йдуть ті, хто ніколи не брав чужого. Нічیه воно вже й не чуже” (Пагутяк, 2016: 264). Основний злочин цих дій полягає в тому, що у такому випадку нищаться сліди минулого будинку, стирається пам'ять про його мешканців. Співчуття до покинутих будівель змушує героїню повісті відшукувати рештки їхньої історії у залишках тих речей, які ще не зникнули. Зокрема і в помешканні Бандрівських, яке завжди був предметом її інтересу.

У повісті цей дім уособлює “інше” життя, є простором таємниць і драм минулого. Для героїні потрапити туди означає вирватися поза межі своєї руйнівної буденності: “Моє життя знову набуло сенсу: увійти у той загадковий дім, перший власник якого спочиває на цвинтарі під самою церквою – священник Кароль Бандрівський, а останній вчив мою маму і тихо згас, пішовши на пенсію” (Пагутяк, 2016: 19–20). Недарма саме у цьому будинку поселяється таємничий Моряк, який втілює романтичні бажання жінки, її візію альтернативного життя. Окрім цього маєток Бандрівських це ще й символічне середовище обірваного покоління зв'язку: “Ти знаєш, хоч моє прізвище і не Бандрівський, але сумно, що була родина і нема. Двадцять років порожня хата” (Пагутяк, 2016: 31). У культурі батьківський дім часто є топосом просторово-часової єдності поколінь. Такі місця, подібно до палімпсеста, зберігають нашарування соціокультурних значень. Тобто втілюють у собі різноманітність декількох епох, відображаючи сліди існування колишніх мешканців, їхні системи цінностей, стилі життя тощо. Руйнування цього простору знаменує розрив із минулим, пам'яттю, традиціями, вкоріненістю, що поглиблює відчуття закинутості та дезорієнтації. У творі жінка називає Моряка “вічним блукачем”, вказуючи на його стан безперервного пошуку свого місця у світі, що характерно для самої героїні. Подібним чином Г. Пагутяк характеризує й Емілію, далеку родичку Моряка, яка також проживала в цьому домі задовго до основних подій. Історії жінок перетинаються та у певний момент повторюються. У цьому контексті дім Бандрівських у повісті постає місцем, де переплітаються минуле й сьогодення, відбувається конфронтація з підсвідомими страхами та бажаннями. Занурюючись в таємниці чужого життя, жінка

відкриває нові горизонти власного “я”. У цьому будинку героїня усвідомлює, що підгрунття її вагань полягає в особистій невизначеності, нерозумінні власного становища та ідентичності.

Дезорієнтація персонажки у світі призводить до розпаду зв'язків зі знаковими для неї об'єктами, зокрема з її власним помешканням. Втрата інтересу героїні до житла уподібнює цю будівлю до інших згаданих у повісті. У такий спосіб спільне помешкання жінки й чоловіка стає ще одним втраченим домом у творі. Він утворює своєрідне “не-місце”, що, за визначенням французького антрополога М. Оже, означає простір який “не можна визначити ні як відносний, ні як історичний, чи пов'язаний з ідентичністю” (*переклад мій*) (Оже, 1992: 77–78). Чоловік зауважує, що саме присутність жінки одуховлювала будинок: “Увесь дім повний тобою. Всюди натикаєшся на твої лахи, листи, книжки, навіть волосинки” (Пагутяк, 2016: 54). Занепад будівлі відбувається паралельно із руйнуванням зв'язку подружжя. Їхній розрив призводить до ще більшої дестабілізації стану героїні, водночас викликаючи відчуття відсторонення від власного дому. Таке не-місце, зі слів М. Оже, “не створює ні окремої ідентичності, ні стосунків – лише самотність та уподібнення” (*переклад мій*) (Оже, 1992: 103). Нинішня порожнеча та безжиттєвість будинку відображають не тільки розпад шлюбу жінки, але й загальну нівеляцію її ідеалів, ілюзій та надій, руйнацію її самої із середини. Остаточний кінець зв'язку героїні із домом символізує її сон, адже персонажці, з її слів, часто сняться саме покинуті будинки: “Мені приснилася моя хата, яка стояла у воді. «Вона плаче за тобою», – сказав хтось...” (Пагутяк, 2016: 42). Жінка трактує це видіння як підсвідоме бажання повернутися в материнське лоно, віднайти захист. У такий спосіб, зі слів дослідниці Ю. Вишницької, “спостерігається процес зміщення локусу руйнації ззовні всередину (будинки → душа людини) і моделювання так званої інтраверсійної есхатології, однією з ознак якої є «роздвоєння» власного «Я»” (Вишницька, 2015: 96). Так наприкінці повісті прослідковуємо мотив перетворення жінки на оприцю, істоту, яка за переказами наділена двома душами. Ця трансформація стає кульмінаційним етапом у процесі зміни ідентичності героїні. Понижений панський дім, із яким жінка себе ототожнювала, у фінальній сцені відображає перехід до іншого виміру буття. Тут відбувається розрив героїні із колишньою собою, відчуження від минулого життя та пошук нового способу існування.

Висновки. Отже, у повісті Г. Пагутяк “Захід сонця в Урожі” простір є важливим елементом у розвитку сюжету. Міфологічний топос трансцендентного Урожа утворює своєрідну арену подій, що фіксує діалектичні аспекти сутності героїв. Авторка передає динаміку історії через взаємодію персонажів з особливими місцями пам'яті, якими у творі є покинуті будинки. Завдяки міфологічному мисленню персонажки знакові будівлі наділені особистістю, персоніфіковані. Вони припиняють бути статичними архітектурними об'єктами й набувають індивідуальних рис. Покинуті дома Урожа сукупно із мешканцями та загальним простором села, становлять органічне ціле, що пояснює їхній вплив на свідомість персонажів. Проте саме спілкування зі спорожнілими житлами виконує терапевтичну функцію обміну досвідом для головної героїні. Оскільки були свідками минулого, зокрема травматичних або трагічних подій, будинки стають візуальним втіленням не-реалізованих потенційних можливостей та зламаних сподівань своїх господарів. Це корелює із внутрішнім станом жінки, її відчуттям самотності. Зв'язок між ними виражено на рівні абстрактного символізму, де порожнеча житла прирівняна до внутрішньої спустошеності героїні, відсутності розуміння приналежності до чогось, втрати призначення, дезорієнтації тощо. У такий спосіб простір закинутих будівель у повісті не тільки постає середовищем дій, але й уособлює широкий вимір конотацій, пов'язаний насамперед із транслюванням минулого, акумуляцією колективного досвіду та самопізнанням у його межах.

Література:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко та ін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Бокшань Г. Своєрідність художньої реалізації архетипних рис первозданної жінки в повісті Галини Пагутяк “Захід сонця в Урожі”. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. Філологічні науки (літературознавство)* : зб. наукових праць. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. 4.13 (104). С. 29–33.
3. Вишницька Ю. Текстові варіанти есхатологічного міфосценарію Галини Пагутяк. *Літературний процес: методологія імена тенденції. Філологічні науки*. Київ, 2015. № 6. С. 95–101.
4. Колінько М. Не-місця культурного простору: блукання за межами власного місця. *Культурологічний вісник: Науково-теорет. щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2019. Вип. 39. Т. 1. С. 70–76.
5. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі. Львів : ЛА “Піраміда”, 2016. 279 с.
6. Пагутяк Г. Уріж та його духи: міфологічний есей. *Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками*. Львів : ЛА “Піраміда”, 2016. С. 220–278.
7. Поліщук Я. Пейзажі (не) пам'яті в сучасній українській літературі. *ТЕКА Komisji Polsko-Ukrainiskich Związków Kulturowych*. 2020. № 6 (15). С. 83–93.
8. Романенко О. Архетип села у високій та масовій літературі (на матеріалі творів Г. Пагутяк, В. Медвідя, Люко Дашвар). *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія “Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика”*. 2011. № 21. С. 15–19.
9. Хопта С. Архетипно-нарративні концепти творчості Галини Пагутяк крізь призму екзистенційних модусів буття: філософсько-літературознавчий підхід. *Studia Methodologica : альманах*. Тернопіль : ТНПУ, 2008. Вип. 24. С. 255–260.
10. Шебек Н. Genius loci в контексті архітектурного середовища. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2010. Вип. 23. С. 3–17.
11. Augé M. Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity / пер. з фр. Howe J. London : Verso Books, 1995. 122 с. URL: <http://surl.li/rvxuh> (дата звернення 23.03.2024).

References:

1. Assman, A. (1999). *Prostory spohadu. Formy ta transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]* (Dmytrenko and others, Trans.) Kyiv: Nika-Tsentr [Nika-Center]. [in Ukrainian].
2. Bokshan, H. (2014). *Svoyeridnist' khudozhn'oyi realizatsiyi arkhetypnnykh rys pervozdannoyi zhinky v povisti Halyny Pahutyak “Zakhid sontsya v Urozhi”* [The peculiarity of the artistic implementation of the archetypal features of the primordial woman in Halyna Pahutyak's story “Sunset in the Urizh”]. *Naukovyy visnyk Mykolayiv's'koho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Ser. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo) [Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University. Philological sciences (literature)]*, 14.3 (104), 29–33. [in Ukrainian]

3. Vyshnyts'ka, Yu. (2015). Tekstovi varianty eskhatolohichnoho mifostsenariyu Halyny Pahutyak [Test versions of the eschatological myth scenario of Halyna Pahutyak]. *Literaturnyy protses: metodolohiya imena tendentsiyi. Filolohichni nauky [Literary process: methodology, names, trends. Philological sciences]*, 6, 94–101. [in Ukrainian].
4. Kolin'ko, M. (2019). Ne-mistsya kul'turnoho prostoru: blukannya za mezhamy vlasnoho mistsya [Non-places of cultural space: wandering beyond one's own place]. *Kul'turolohichnyy visnyk: Naukovo-teoret. shchorichnyk Nyzhn'oyi Naddnipyrianshechyny [Culturological bulletin: Science and theoretical yearbook of the Lower Dnipro]*, 39, 70–76. [in Ukrainian].
5. Pahutyak, H. (2016). *Zakhid sontsya v Urozhi [Sunset in the Urizh]*. L'viv: LA "Piramida" [LA "Pyramid"]. [in Ukrainian].
6. Pahutyak, H. (2016). *Urizh ta yoho dukhy: mifolohichnyy esey [Urizh and his spirits: a mythological essay]*. Pan u chornomu kostyumi z blyskuchymy gudzykamy [A man in a black suit with shiny buttons] (pp. 220–278). LA "Piramida" [LA "Pyramid"]. [in Ukrainian].
7. Polishchuk, Ya. (2020). Peyzazhi (ne) pam'yati v suchasniy ukrayins'kiy literaturi [Landscapes of (non) memory in modern Ukrainian literature]. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych [TEKA of the Commission of Polish-Ukrainian Cultural Associations]*, 6 (15), 83–93. [in Ukrainian].
8. Romanenko, O. (2011). Arkhetyp sela u vysokiy ta masoviy literaturi (na materialy tvoriv H. Pahutyak, V. Medvidya, Lyuko Dashvar) [The archetype of the village in high and mass literature (based on the works of H. Pahutyak, V. Medvid, Lyuko Dashvar)]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni T. Shevchenka. Seriya "Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Fol'klorystyka" [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies]*, 21, 15–19. [in Ukrainian].
9. Khopta, S. (2008). Arkhetypno-naratyvni kontsepty tvorchoosti Halyny Pahutyak kriz' pryzmu ekzystentsiynykh modusiv buttya: filosofsk'oho-literaturoznavchyy pidkhid [Archetypal-narrative concepts of Halyna Pahutyak's work through the prism of existential modes of being: a philosophical and literary approach]. *Studia Methodologica [Methodological studies]*, 24, 255–260. [in Ukrainian].
10. Shebek, N. (2010). Genius loci v konteksti arkhitekturnoho seredovyscha [Genius loci in the context of the architectural environment]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya [Modern problems of architecture and urban planning]*, 23, 3–17. [in Ukrainian].
11. Augé, M. (1992) *Non-places: introduction to an anthropology of supermodem* (Howe J trans.) London: Verso Books Retrieved from: <http://surl.li/rvxyh>.

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: yuliahryhorchuk@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9359-1334>

Researcher ID: HNR-3749-2023

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-105-109

Григорчук Ю. М. Топос дому в інтерпретації Григорія Сковороди. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 105–109.

УДК: 821.161.2Сковорода

Григорчук Юлія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

ТОПОС ДОМУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Стаття присвячена аналізу інтерпретації топосу дому у творах Григорія Сковороди. Об'єктом дослідження є трактати, поезії і листи письменника. Наголошено, що дім у розумінні філософа – це полісемантичне поняття, що поєднує реальну та ідеальну складові.

Висвітлено реалістичну візію топосу дому, репрезентовану в епістолярії автора. Виокремлено знакові доміанти, які її формують. Зазначено, що у творах Г. Сковороди немає описів інтер'єру приміщень, адже дім для митця – це не конкретний географічний локус, а універсальне поняття, яке втілює культурно-філософську та духовно-аксіологічну семантику. Проаналізовано, що в текстах письменника просторову візію дому репрезентують п'ять основних складових: мала оселя (келія), Біблія, самота, спокій, природа.

Наголошено, що в художніх творах автора дім – це передусім ідеальне поняття, образ-символ, що служить для реалізації світоглядних ідей, передусім ідей самопізнання. Для Г. Сковороди дім – це сама людина, її душа, серце. У цьому розумінні топос дому корелює з топосом храму. Дім – це також сад (простір миру і гармонії), а це Біблія (основа ціннісного світу). Для окреслення символічної семантики топосу дому письменник часто вживає біблійні алюзії, однак творчо їх інтерпретує.

Підсумовано, що дім у розумінні Г. Сковороди – це не лише оселя, а широкі поняття, що поєднує реальну та ідеальну складові, просторовий образ та його символічні конотації.

Ключові слова: топос дому, Григорій Сковорода, текст, контекст, інтерпретація, образ, символ.

Yuliia Hryhorchuk,
PhD in Philology, Junior Research Fellow,
Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine

TOPOS OF THE HOUSE IN THE INTERPRETATION OF HRYHORII SKOVORODA

The article is devoted to the analysis of the interpretation of the topos of the house in the works of Hryhorii Skovoroda. The object of the study is the writer's treatises, poems, and letters. It is emphasized that the house in the philosopher's understanding is a polysemantic concept that combines real and ideal components.

The realistic vision of the topos of the house, represented in the author's epistolary, is highlighted. The iconic dominants that form it are singled out. It is noted that in the works of H. Skovoroda there are no descriptions of the interior of the premises because, for the artist, a home is not a specific geographical locus, but a universal concept that embodies cultural-philosophical and spiritual-axiological semantics. It was analyzed that in the writer's texts, the spatial vision of the house is represented by five main components: a small house (cell), the Bible, solitude, peace, and nature.

It is emphasized that in the author's works of art, home is primarily an ideal concept, an image-symbol that serves to implement worldview ideas, primarily the idea of self-knowledge. For H. Skovoroda, home is the person himself, his soul, heart. In this sense, the topos of the house correlates with the topos of the temple. A home is also a garden (a space of peace and harmony), and a Bible (the basis of a world of values). To outline the symbolic semantics of the topos of the house, the writer often uses biblical allusions, but creatively interprets them.

It is summarized that a home in the understanding of H. Skovoroda is not only a dwelling but a broad concept that combines real and ideal components, a spatial image, and its symbolic connotations.

Keywords: the topos of the house, Hryhorii Skovoroda, text, context, interpretation, image, symbol.

Постановка проблеми. Мандрівник, неспійманий світом, життя якого було дорогою, а дорога – життям... Філософ ніколи не мав власного будинку, однак дім як топос і архетипний образ незмінно присутній у його творах. За С. Кримським, дім – це екзистенційна “ніша людини в Універсумі” (Кримський 2008: 292), індивідуальний простір самоздійснення особистості, осердя її аксіологічного й духовного світу. Це також один з фундаментальних архетипів культури, у смислового полі якого – концепти етногенетичної пам'яті, роду, національної мови, традиції, історії. У цьому сенсі дім символізує “святе доквілля буття людини” (Кримський 2008: 291), середовище, в якому особа вповні реалізує себе.

За словами М. Єліаде: “Для релігійної людини простір не є однорідним... існує священний простір, він “могутній”, значущий, і існують інші простори, не святі, позбавлені структури, стійкості, одне слово, аморфні” (Єліаде, 2001: 12). Саме таким священним простором у творах Г. Сковороди є дім з усім багатоманіттям його символічних варіацій: дім серця, дім людської душі, дім Біблії та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, онтологія простору художніх текстів Г. Сковороди уже ставала предметом наукових студій. Об'єктами аналізу були топоси саду й полум'я (Д. Лук'яненко, І. Ісиченко), сакральний простір і натуропростір поезій (І. Ісиченко; Г. Токмань), ідилія і пов'язані з нею локуси (М. Суліма), сакральні географічні топоси античності й біблійні географічні назви (Т. Шевчук, В. Суліма), символіка саду, дороги, гір (Л. Ушкалов, П. Білоус, Г. Нога).

На сьогодні існує чимало праць, присвячених категорії художнього простору. Це монографії відомих науковців: С. Аверінцева, М. Бахтіна, Г. Башляра, Ю. Лотмана, В. Топорова. Дедалі більшої вагомості набувають також дослідження окремих топосів (міста, лабіринту, гори, дому, дороги тощо). З-поміж актуальних напрямків студій у цій царині в сучасному літературознавстві вирізняються дослідження топосу дому, які актуалізують семантику національної пам'яті, історії, культури. Важливе значення в цьому контексті мають розвідки, які розкривають інтерпретацію топосу дому у творчості українських письменників, – це статті М. Гірняк, А. Демченко, М. Замбжицької, С. Кочерги, О. Турган та ін.

Викремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Все ж, незважаючи на достатнє фахове осмислення художнього простору літературних творів і чималу кількість праць, які репрезентують аспекти аналізу топографії текстів Г. Сковороди, досі немає окремого наукового дослідження, що висвітлювало б рецепцію у творах українського мислителя власне топосу дому. Водночас саме дім як просторовий образ і прасимвол культури є одним із важливих модусів формування авторської художньої візії дійсності, важливої для розуміння філософського світогляду письменника. Усе це й визначає **актуальність** розвідки.

Тож, **мета** статті – дослідити специфіку інтерпретації топосу дому у творах Г. Сковороди.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**: проаналізувати семантичне наповнення просторового образу “дому” у текстах філософа; окреслити матеріально-предметні характеристики топосу дому як реального локусу, відображені в епістолярії мислителя; висвітлити специфіку символічного трактування дому в художніх творах Г. Сковороди; простежити біблійне підґрунтя образу дому та своєрідність його авторської інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. За І. Кантом, простір – це категорія, змістонаповнення якої формує людський досвід споглядання і сприйняття довколишнього світу. Тому лише з перспективи людини можна вести мову про простір. Водночас, поняття простору поєднує в собі два вагомні аспекти – реальність і “трансцендентальну ідеальність” (Кант 1994: 66–69). Подібна філософська дефініція притаманна і топосу дому. Як зазначає С. Кримський, дім – це унікальне поняття, що репрезентує ментальне місце вкоріненості людської екзистенції та втілює “вітальну мережу переплетення матеріального та ідеального” (Кримський 2008: 291). Саме в контексті цієї сув’язі матеріально-предметного і трансцендентно-ідеального й доцільно розглядати сквородинівську інтерпретацію топосу дому.

Важливо, що дім для Г. Сковороди – це радше не конкретний фізичний простір, а ідеальне поняття з усією поліфонією смислів і символічних конотацій. Але перш ніж перейти до їхнього розшифрування, варто бодай частково окреслити **реалістичний** образ сквородинівського дому.

Топос дому: матеріально-предметна конкретизація

Загалом, тексти мислителя не фіксують інтер’єрного опису приміщень, у яких бував автор. Однак дещо, все ж, можна відчитати з листів. Передусім – це географічні локуси, назви місцевостей, у яких зупинявся філософ під час подорожей. Із них можна укласти своєрідну контурну карту його шляху чи, радше, місць зупинок, які сукупно творять образ “мандрівного дому”. Передусім це топоніми Харківщини, Черкащини, Київщини – назви міст: Харків, Переяслав, Ізюм; сіл: Маначинівка, Каврай, Гусинка, Іванівка (нині – Сковородинівка), Великий Бурлук, Бабаї, Липці; місцевостей: Куп’янські степи, Гусинський ліс, Маначинівська, Гусинська пустині. Загалом, понад 25 років життя Г. Сковорода провів у мандрах Батьківщиною, зупиняючись то у друзів, то в монастирських обителях, то на лоні природи. “Серед улюблених місць духовного перепочинку слобожанського мудреця були й Озерянський монастир у Куряжі, і Сіннянський Покровський монастир, і київська Китаєва пустинь...” (Ісиченко 2013: 55). Усі ці топоніми, в підсумку, втілюють своєрідний просторовий образ сквородинівського дому, опредметнений у чіткій системі географічних координат.

Значно менше інформаційних деталей, які б сприяли візуальній конкретизації топосу дому. Письменник ніде не наводить інтер’єрного опису батьківської оселі в Чорнухах на Полтавщині. Втім, певні штрихи і цього образу можна “реставрувати” з епістолярію. Зокрема, в листі до улюбленого учня М. Ковалинського від 26 вересня 1790 р., написаному з с. Іванівка на Харківщині, мислитель з вдячністю згадує ці краї, порівнюючи їх із Лубенщиною, місцем свого народження. Тут, у Іванівці, – пише автор, – маю “моему Монашеству полное Упокоение, лучше Бурлука. Земелька Его есть Нагорная. Лѣсами, Садами, Холмами, Источниками распеширена. На таком Мѣстѣ я родился возлѣ Лубень” (Сковорода 2011: 1185). Подальша оповідь, утім, не переходить в опис батьківського дому, а уривається лаконічною ремаркою: “Но Ничто мнѣ не нужно, как спокойная Келія, да наслаждаюся моею Невѣстою Оною...” – Біблією (Сковорода 2011: 1185). Саме ця “спокійна келія” серед пагорбів, лісів, садів і джерел у товаристві єдиної Біблії і є для Г. Сковороди найавтентичнішим образом дому, узагальненим і водночас конкретизованим у п’яти суттєвих деталях: келія, Біблія, самота, спокій, природа.

Цікаво, що всі ці складові ідеалізованого топосу дому повною мірою відтворені в поезії “O delicati blanda...” (“О ніжна, мила...”), перекладеній філософом для навчальних вправ із риторики:

- ☉ селянській милій, любій мой покою!
- Всяких печалей лишенній.
- ☉ источников шум, журчащих водою!
- ☉ лѣс темній прохладенній!..
- ☉ на луках зелень красна!
- ☉ самота Мати ради дум небесних,
- ☉ сумна тихость ужасна...
- ☉ бібліотеко ты моя избранныя!
- ☉ не многим книги чтомы!
- ☉ каморка, толкѣ что одному вмѣстна!..

Коль ишу одних вас, коль дух мой палает... (Сковорода 2011: 132).

Найімовірніше, Г. Сковорода свідомо обрав для перекладу даний твір, адже латинська ода М.-А. Мюре на диво точно відображала глибинні інтенції самого мислителя, зокрема основні аспекти його візії дому. Це прикметно засвідчує порівняння обидвох текстів: листа і оди. Незважаючи на те, що переклад твору М.-А. Мюре датується 1750 р., а лист до М. Ковалинського – 1790 р., ключові концепти топосу дому у них – незмінні. Це, зокрема:

1) спокій (у листі – “полное Упокоение” (Сковорода 2011: 1185), в поезії – “селянській покой”, “милій, любій” (Сковорода 2011: 132));

2) природа (у листі – “Земелька... Лѣсами, Садами, Холмами, Источниками распещрена” (Сковорода 2011: 1185), в поезії – “источников шум... лѣс темній прохладенній... на луках зелень красна” (Сковорода 2011: 132));

3) самота (у листі – “Монашество” (Сковорода 2011: 1185), в поезії – “самота Мати ради дум небесних” (Сковорода 2011: 132));

4) келія (у листі – “спокойна Келія” (Сковорода 2011: 1185), в поезії – “каморка, толкѣ что одному вмѣстна” (Сковорода 2011: 132));

5) Біблія (у листі – “Невѣста Она... Едина Голубице моя! Бібліе” (Сковорода 2011: 1185), в поезії – “бібліотека... избранна” і “не многим книги чтомы” (Сковорода 2011: 132)).

Загалом, образ “маленького тихого й скромного будиночка можна віднести чи не до найулюбленіших образів Г. Сковороди” (Сулима 2015: 87). “Домик малый” (Сковорода 2011: 75) згадується у 24-й пісні “Саду Божественних пѣсней”, “маленькій с Садам домик” (Сковорода 2011: 296) – у трактаті “Книга Асхань”, “убогій домик... невинный и спокойный, и безпечный” (Сковорода 2011: 927) – у притчі “Убогий Жайворонок”. Воднораз у творах немає описів, які б відтворювали побутову обстановку цієї “непоказної, але затишної оселі” (Сулима 2015: 87). Тільки окремі алюзії цього топосу можна відчитати з листів. Передусім, це згадки речей, важливих для автора, – рукописів творів (Сковорода 2011: 1185, 1237, 1240), музичних інструментів: флейта, скрипка (Сковорода 2011: 1242, 1281); елементів гардеробу: окуляри, тубчик, шубка (Сковорода 2011: 1242, 1281, 1290); предметів гастрономії: сир, вино, інжир, цитрини, сік (Сковорода 2011: 1166, 1283, 1237), як-от у листі до Я. Правицького: “Пришли, Друже, Лимончиков Пару, да прохладится Болѣзнь моя. Или Соку Черно-Смородиннаго. Или Журавлично-Ягоднаго, или Каковаго-либо. Для Чаю” (Сковорода 2011: 1237). Більш детальних вказівок, зокрема тих, які б характеризували зовнішній вигляд, інтер’єр приміщень, де перебував філософ, у творах годі відшукати, адже дім для Г. Сковороди – “це не чотири стіни і не дах... але простір цінностей, в якому індивід формує власну людяність” (Zambrzycka 2017: 236).

Оригінальною з цього погляду видається зафіксована в епістолярії назва, якою Г. Сковорода іменував власне помешкання при Харківському колегіумі. Для його окреслення мислитель неодноразово вживав слово “музей”, “мій музей”: до “свого музею” запрошував друзів (“Учора я зустрів нашого Миколу, і ми зайшли до мого музею” (Сковорода 2011: 1152)), “до музею” повертався після занять (“Задавши учням вправу, я рушив до музею” (Сковорода 2011: 1099)), у цьому місці знаходив спокійну гавань для роздумів (“Повернувшись до свого музею..., я почав думати про те, як сповнене злигоднями життя смертних” (Сковорода 2011: 1159)), ба навіть один із листів до М. Ковалинського адресував просто-таки “з музею” (Сковорода 2011: 1091). Цікаво, що “музей” в розумінні автора – це не науково-дослідний чи культурно-освітній заклад у традиційному розумінні слова, а символічне поняття, властиво, – “дім муз”, дім творчості, царина уяви, де письменник “зустрічається зі своїми Музами” (Сковорода 2011: 1067). Джерела цієї оригінальної назви, вочевидь, сягають книги Діогена Лаерція, де йдеться про те, що додом, або ж храмом творчості, дослівно “«святилищем Муз» називали перехід при будинку Піфагора в Метапонті, куди приходило чимало людей, щоб послуhati філософа” (Сковорода 2011: 1202). На основі цього можна зробити висновок, що й власне житло при Харківському колегіумі Г. Сковорода, взоруючи на Піфагора, жартівливо називав “домом муз”, або ж “музеєм”, що, в свою чергу, свідчило про бароково-філософське, символічне трактування топосу дому. Це прикметно ілюструють художні твори письменника.

Топос дому: біблійно-філософська інтерпретація

Особливого значення у текстах Г. Сковороди набуває не конкретний, реалістичний, а *ідеальний* образ дому, його символічно-філософська візія. Глибину семантичного наповнення цього поняття найкраще розкривають лексеми, вжиті у творах для його окреслення, а саме: “дом”, “жилище”, “яскиня”, “храмина”, “храм”, а ще “горница”, “обитель”, “пристанище”, “прибѣжище” (Сковорода 2011: 55, 162, 66, 263, 73, 794, 874). Мислитель говорить про “душевний дом” (Сковорода 2011: 55), “домик малый” (Сковорода 2011: 75), “тихое Пристанище” (Сковорода 2011: 874), “жилище духа Святаго” (Сковорода 2011: 593), “Обитель Божію” (Сковорода 2011: 794), “Земную нашу Храмину” (Сковорода 2011: 263), що є тінню храмини небесної (Сковорода 2011: 308). Усі ці образи втілюють символічне трактування топосу дому, світоглядною основою якого є Біблія.

Відомо, що Г. Сковорода часто звертається до цієї книги, неодноразово цитує її, однак біблійні алюзії у творах митця не є самоціллю, а радше – конструктивним матеріалом для розбудови його особистої філософської концепції, зокрема для інтерпретації власної візії дому. Так, уже в 22-й пісні “Саду Божественних пѣсней” ліричний герой Г. Сковороди, звертаючись до уявного слухача, риторично запитує: “На коих вещах основал ты дом?” (Сковорода 2011: 73), – і в руслі євангельської притчі про дім на скелі і дім на піску (Біблія 2018, Мт. 7: 24–27) резюмує: “Естли камень, то дом соблюдет. / Естли ж на пѣскѣ... вихр разметет” (Сковорода 2011: 73). Дім у цьому контексті уособлює не конкретний просторовий локус (оселю), а символічний світ духовних вартостей, найміцнішим фундаментом якого, за мислителем, є Біблія й Божі заповіді.

Риторичним запитанням розпочинається діалог про дім і в трактаті “Наркісс”. Друг (прототип автора), спонукаючи співбесідника до роздумів, запитує: “Если бы ты в Строении коего-то Дома ПЛАН узнал и Силу Стѣн его, довольно ли то к Познанію совершенному онаго Дома?..” (Сковорода 2011: 243), на що той дає відповідь: “Не думаю. Надобно, кажется, еще знать и то, для которых Совѣтов или Дѣл тот Дом построен” (Сковорода 2011: 243). Трохи далі в тексті філософ розшифровує наведену символіку: стіни дому – це тіло людини, її зовнішність, а серце й думки особи – ось основа дому, власне вони визначають “призначення” (сутність) самого помешкання, те, “Разбойническое ли Жилище? или Ангелское Селение?” (Сковорода 2011: 243). Розвиваючи центральну ідею самопізнання, Г. Сковорода вибудовує в трактаті наскрізну паралель дому-серця, нанизуючи на неї образ за образом: “пізнати себе” = “пізнати своє серце” = “повернутися у свій дім”. Для підкріплення цієї тези він знову ж апелює до Біблії, зокрема згадує історію про зцілення Ісусом біснуватого (Біблія 2018, Лк. 8:26–39), однак інтерпретує її цілком творчо, в руслі утвердження власної світоглядної теорії: “Человѣк Божій Ісус, свободивши от Легеона Бѣсов Мужа Гадаринскія Земли, говорит ему наконец: «Возвратися в дом твой»... А что ж есть дом наш, если не тот, о ком Павел говорит: «Вы есте храм Бога жива»? И кто может живущаго внутрь нас узнать,... не

узнав себе?” (Сковорода 2011: 306-307). За Г. Сковородою, заклик повернутися в дім означає повернутися до себе самого, справжнього, втілює неустанный процес самопізнання і богопошуку в глибинах власного серця. Дім постає тут своєрідним “антропоморфним кодом” (В. Топоров) особистості, а його пошуки трансформуються в пошуки особою себе, своєї істинної сутності.

Прикметно, що дім для Г. Сковороди – це насамперед людина, її душа, серце. “А ты развѣ не дом?..” (Сковорода 2011: 310), – запитує мислитель і зітхає: “Ах! Коль мы самых себе не узнали! Забыв нерукотворенный дом наш... и Главу его, душу нашу” (Сковорода 2011: 525). У цьому значенні топос дому набуває сакральної конотації й асоціативно корелює з топосом храму, святині. Кожна особа, на думку філософа, є водночас і храмом, і домом Божим, а ще – живим камінням, із якого “Живий Божий Дом составляется” (Сковорода 2011: 216). В основі цього паралелізму – знову ж біблійне тло, а саме – слова апостола Петра, скеровані до учнів, де християн названо “живим камінням” для будови “духовного дому”, Церкви (Біблія 2018, 1 Пт. 2:5). Образ дому-храму святий, відмежований від світу та його суєти, піднесений, “горній”. У Г. Сковороди цей сакральний топос послідовно втілюють символічні образи яскині (Сковорода 2011: 64), вифлєємської печери (Сковорода 2011: 258), чернечої келії (Сковорода 2011: 1185), дому на камені / скелі (Сковорода 2011: 73). Важливо, що простір у цьому значенні втрачає свої сталі межі, набуваючи здатності звужуватися до рівня серця і розширюватися до обширу неба: мала келія (яскиня) для ліричного героя 14-ї пісні стає небом, так само, як небом стає і чисте серце, і тісна печера, в якій Діва народжує Божого Сина (Сковорода 2011: 258). В алегоричному контексті творів наведені топоси втілюють образ “впорядкованого” Універсуму, що “огорожений від безмежних просторів хаосу” (Аверинцев 1997: 153), і протиставляються поняттям, які означають минущу стихію світу – образами моря, хвиль, піску (Сковорода 2011: 874). Так опредметнюється барокова антистетика вічного і тлінного, сакрального і мирського, дому й “антидому”.

Іншим символічним відповідником ідеалізованого топосу житла у текстах Г. Сковороди є дім-сад. Це і біблійний сад-едем – райська домівка першої людини, і бароковий сад-вертоград, що втілює первісну гармонію світу, це і сад знання – дім Божої Премудрості, і сад душі – оселя Божого Духа. Як образ ідилічного світу сад у поезіях автора відповідає основним атрибутам концепту дому – затишку, миру, гармонії. У збірці “Сад божественних пісень” це прикметно ілюструють 3, 12 й 13 пісні, художнім тлом яких є рідні для Г. Сковороди терени української природи – сади, діброва, поля, – що, в підсумку, символізують домівку душі ліричного героя.

Цікаво, що домом для філософа є не лише світ природи, чисте серце і євангельська система цінностей, а й такі поняття, як щастя, премудрість, мир (Сковорода 2011: 71, 258, 525), а навіть сама Книга книг, Біблія. У творах її названо “царській лікарський будинок”, “аптека... для уврачевання душевного мира” (Сковорода 2011: 521, 571), “гостинниця” для пілігримів життя (Сковорода 2011: 593), укритий будиночок з безцінним скарбом. “Біблія, – пише автор, – похожа на нехитрий будинок, оставленный богатым отцом... в наследіе сыну”, який тільки з часом здогадується, що “сей будинок есть громада безцѣннаго сокровища” (Сковорода 2011: 595). В алегоричному сенсі тут ідеться про систему євангельських вартостей та істинний шлях богопізнання, які в розумінні мислителя постають не чим іншим, як процесом неустанного духовного смислопошуку, самобудівництва й повернення до дому власного серця.

Висновки і перспективи майбутніх досліджень. Тож, дім у творах Г. Сковороди – це передусім ідеальний топос і універсальне поняття, що означає саму людину, світ її цінностей і те онтологічне середовище, в яке вона вписана. Художнім втіленням цього топосу є варіативні образи дому-серця, дому-храму та дому-саду з притаманними їм концептами миру, святості, гармонії, – загалом, олюдненого світу цінностей. Дім у цьому сенсі постає формою просторового зображення непросторових категорій, тим осердям духовності, що дає людині змогу вповні реалізувати всю глибину своєї людськості. Саме тому у творах філософа немає виразних матеріальних маркерів топосу дому. Навіть відтворений на основі епістолярію образ малої затишної оселі з її географічною конкретизацією і скупими предметними характеристиками, дає змогу стверджувати, що дім для філософа – це радше не реальний топос, а ідеальний простір, царина духу.

Мандрівник за стилем життя і філософ за покликанням, Г. Сковорода, усе ж, невпинно відчував магнетизм рідного дому, свідомо чи позасвідомо шукаючи на географічній карті того тихого місця, яке було б земною гаванню небесного миру. В “Убогому Жайворонку” таким краєм названа Україна – земля, де знаходить останній прихисток богиня справедливості Астрая (Сковорода 2011: 929). На мапі України таким оазисом для філософа була Слобожанщина, а на її теренах – мала затишна оселя в Пан-Іванівці з її неодмінними атрибутами, – самотою, тишею і природою, – що так нагадували письменнику рідні краї поблизу Лубен на Полтавщині.

У підсумку, усі ці топоси, реальні й ідеальні, формують авторську візію дому – глибоку, символічну і поліфонічну.

Перспективним напрямком майбутніх досліджень топографії літературних творів Г. Сковороди міг би стати аналіз художньої рецепції топосів дороги, поля і храму.

Література:

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. Москва : Coda, 1997. 343 с.
2. Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. о. І. Хоменка. Львів : Свічадо, 2018. 1475 с. (1125 с. + 350 с.).
3. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін / пер. Г. Кьоран, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. 592 с.
4. Ісіченко І. Сакральний простір “Саду божественних пісень” Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2013. № 1. С. 52–63.
5. Кант І. Сочинения: в 8 т. Москва : ЧОРО, 1994. Т. 3. 741 с.
6. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : КМ Академія, 2008. 367 с.
7. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан, 2011. 1400 с.
8. Суліма М. Ідилія в творчості Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії : філологія, філософія, педагогіка*. 2015. Вип. 3. С. 85–88.
9. Zambrycka M. Topos domu w powieściach Walerija Szewczuka: “Дім на горі”, “Привид мертвого дому”. *Białorusienistyka Białostocka*. 2017. Т. 9. S. 229–242.

References:

1. Averyntsev, S. (1997). Poetyka rannevyzantyskoi lyteratury [The Poetics of early Byzantine literature]. Moskva: Coda. [in Russian].
2. Bibliia. (2018). Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu [The Holy Scripture of the Old and New Testament]. Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
3. Eliade, M. (2001). Sviashchenne i myrske. Mify, snovydnia i misterii. Mefistofel i androhin [The Sacred and the Profane. Myths, Dreams and Mysteries. Mephistopheles and Androgynae]. (Koran, H. & Sakhno, V., Trans). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
4. Isichenko I. (2013). Sakralnyi prostir "Sadu bozhestvennykh pisen" Hryhoriia Skovorody [The sacred space of "The Garden of Divine Songs" by Hryhorii Skovoroda]. *Slovo i Chas*, 1, 52–63. [in Ukrainian].
5. Kant I. (1994). Sochyneniia [The Works]: u 8 vol. (vol. 3). Moskva: ChORO. [in Russian].
6. Krymskyi, S. B. (2008). Pid syhnaturoiu Sofii [Under the Cipher of Sophia]. Kyiv: VD "KM Akademiia". [in Ukrainian].
7. Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv [A complete academic collection of works]. (L. Ushkalov, Ed.). Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan. [in Ukrainian].
8. Sulyma, M. (2015). Idyliia v tvorchosti Hryhoriia Skovorody [An idyll in the works of Hryhorii Skovoroda]. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii: filolohiia, filosofii, pedahohika*, 3, 85–88. [in Ukrainian].
9. Zambrzycka M. (2017). Topos domu w powieściach Walerija Szewczuka: "Dim na hori", "Pryvyd mertvoho domu" [Topos of the house in Valery Shevchuk's novels "The House on the Mountain", "The Ghost of the Dead House"]. *Bialorutenistyka Bialostocka*, 9, 229–242. [in Polish].

Отримано: 30 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: olha.demchuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2031-0092>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-110-113

Демчук О. А. Функціонування етнообразів у межах пограниччя “Вічного календаря” Василя Махна. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 110–113.

УДК: 821.161.2:82.091

Демчук Ольга Анатоліївна,
аспірантка кафедри української мови і літератури,
Національний університет “Острозька академія”

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТНООБРАЗІВ У МЕЖАХ ПОГРАНИЧЧЯ “ВІЧНОГО КАЛЕНДАРЯ” ВАСИЛЯ МАХНА

У статті за допомогою провідного імагологічного методу досліджено взаємодію національних образів у межах етнокультурних пограниччя роману Василя Махна “Вічний календар”. Проблема художньої репрезентації “свого” й “чужого” у літературно-розмовній думці, зокрема в контексті імагологічних студій, набуває актуальності з II половини ХХ століття у зв'язку з новою повоєнною дійсністю, глобалізаційними тенденціями та розвитком мобільності суспільства. Науковці звертаються до текстів, у яких відображено функціонування авто- та гетерообразів, порушено проблему етноідентичності, поліфонії голосів у межах топосів-пограниччя. Різноманітна художня мапа й широкий історичний контекст роману Василя Махна “Вічний календар” відтворює взаємодію розмаїття культур, зокрема української, польської, єврейської, турецької, у фронтірних зонах.

Мета статті полягає в аналізі співіснування культурних традицій і побутових звичок різних етноіміджів у кордонах пограниччя, репрезентованих у романі.

Основним топосом, на тлі якого розгортаються перипетії тексту, постає українське село Язловець. Історія конструювання Язловця як пограниччя охоплює період від ХVІІ до ХХ століть. Унаслідок багатьох воєн, які огортали край, топос став домівкою для багатьох національностей, наприклад, вірменів, євреїв, поляків тощо. У статті проаналізовано взаємодію цих етнообразів в аспекті війни, релігії, архітектури, мови тощо у різні історичні періоди й контексти. Також до уваги взято й інші полікультурні українські топоси такі, як Митниця, Бучач, або ж гетеропростір Єрусалиму (Ізраїль).

У роботі доведено, що, попри неможливість уникнення конфліктів, у межах етнокультурного пограниччя кордони між “своїм” і “чужим” стають не такими гострими через відкритість до пізнання звичаїв і традицій представників інших етносів. У романі Василя Махна наголошено, що кожна нація зберігає свою ідентичність навіть у культурному багатоголоссі фронтірних зон.

Ключові слова: імагологія, “своє–чуже”, етнокультурне пограниччя, ідентичність, простір.

Olha Demchuk,

Postgraduate student of Ukrainian Language and Literature Department,
The National University of Ostroh Academy

FUNCTIONING OF ETHNO-IMAGES OF “THE ETERNAL CALENDAR” BY VASYL MACHNO WITHIN THE BORDERLAND CONTEXT

The article employs an imagological approach to explore the interplay of national images within the ethnocultural confines of Vasyl Machno's novel “The Eternal Calendar”. It delves into the artistic representation of “own” and “other” in literary discourse, particularly within the framework of imagological studies, which gained prominence in the latter half of the 20th century amid post-war realities, globalization, and the development of social mobility. Scholars have turned to the texts that reflect the functioning of auto- and hetero-images, addressing the issues of ethnoidentity and the polyphony of voices within the topos of borderland. Machno's novel “The Eternal Calendar” intricately weaves a diverse artistic tapestry against a broad historical backdrop, depicting the interaction of various cultures – Ukrainian, Polish, Jewish, Turkish, and others – in the frontier zones.

The article analyzes the coexistence of cultural traditions and daily habits of diverse ethnic images within the novel's borderland setting.

The Ukrainian village of Yazlovets serves as the topos, providing the backdrop against which the narrative unfolds. Spanning from the 17th to the 20th centuries, the history of Yazlovets as a border region is marked by numerous wars, leading to the multicultural composition in the topos, hosting Armenians, Jews, Poles, etc. The article examines the interaction of these ethnic images across various historical periods and contexts, encompassing the themes of war, religion, architecture, language, etc. Additionally, it explores other multicultural Ukrainian toposes such as Mytnitsia, Buchach, and the heterospace of Jerusalem (Israel).

Through its analysis, the article demonstrates that despite inevitable conflicts, the delineation between “own” and “other” within the ethno-cultural borderland becomes less rigid through the openness to understanding the customs and traditions of different ethnic groups. Machno's novel underscores that each nation retains its identity amidst the cultural polyphony of frontier zones.

Keywords: imagology, “own–other”, ethnocultural borderland, identity, space.

Постановка проблеми. У зв'язку з міграційними процесами та глобалізаційними тенденціями в сучасній науковій і суспільній думці поступово зростає зацікавлення національними кордонами як географічними та політичними, так і ментальними. Відповідно один із вагомих дослідницьких векторів другої половини ХХ й початку ХХІ століть було спрямовано на взаємодію різних етносів на соціальному, культурному, релігійному, мистецькому та інших рівнях. У літературознавстві така тенденція проявилася в зародженні нової галузі компаративної науки – імагології, основоположниками якої стали Жан-Марі Карре та Франсуа Гюяр. Дослідники у другій половині ХХ століття, після Другої світової війни, трансформували проблему функціонування та рецепції різних етнічних образів і культурних аспектів кожної нації у текстову площину. Ключовою в імагології є дихотомічна парадигма *своє–чуже* (Лірсен, 2011: 371). Проблема взаємодії етнообразів у тексті загострюється в межах етнокультурного пограниччя, або ж помежів'я, прикордоння чи фронтірної зони. Такими постають населені пункти чи міста, де внаслідок певних обставин функціонують представники різних націй у координатах “домінантних конотацій соціального, духовного плану – релігійних, етнічних, соціопсихологічних, культурних” (Барабаш, 2020: 7).

Таким чином, у сучасній літературознавчій думці все більш актуальним стає дослідження творчості письменників, у текстах яких яскраво виражена поетика часопростору й мотив взаємодії *свого* й *чужого* в топосах-прикордоннях. До таких творів належить і роман Василя Махна “Вічний календар” (2019).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Творчість українського письменника у світлі різних наукових напрямків вивчали Тамара Гундорова, Юлія Ємець-Доброносова, Микола Ільницький, Лідія Пуздрак, Марія Ревакович, Богдан Рубчак, Олеся Калинюшко, Оксана Плющик, Тетяна Шевченко та інші.

Серед дослідників методологічних і теоретичних аспектів імагології в світовому дискурсі можна виокремити Манфреда Беллера, Гюго Дизерінка, Данієля-Анрі Пажо, Едварда Саїда, Іхаба Хассана. Серед вітчизняних науковців до проблеми *свого–чужого* зверталися Василь Будний, Наталія Горбач, Наталія Кіор, Марія Моклиця, Дмитро Наливайко, Ірина Пупур, Ярослав Поліщук та інші.

Також науково-методологічну базу цієї розвідки склали праці Джоєпа Лірсена, присвячені історії й методології імагології, проблеми національної ідентичності, функціонуванню етнообразів. До уваги взято дослідження Юрія Барабаша щодо аналізу етнокультурного пограниччя в концептуальному, типологічному й ситуативному аспектах. Під час написання статті також розглянуто наукові праці Світлани Кочерги та літературознавчі розвідки Йоханана Петровського-Штерна, присвячені роману “Вічний календар”. Утім, жодне з аналізованих досліджень не зосереджене на проблемі взаємодії етнообразів у фронтірній топографії роману Василя Махна, що й робить цю статтю **актуальною**.

Мета роботи полягає в системному дослідженні взаємодії етнічних образів у межах прикордонних зон роману “Вічний календар”.

Провідним методом студії із метою дослідження відтворення етнообразів у полікультурному просторі обрано імагологічний. Також використано елементи культурно-історичного методу для характеристики культурних змін і співіснування авто- й гетерообразів у різні часові проміжки, геопоетичного аналізу, який дозволяє розглядати текст як сукупність геопоетичних образів і спрямований на розуміння впливу простору на поліфонію голосів у романі.

Виклад основного матеріалу. Василь Махно – український письменник, “який став космополітом, і космополіт, який залишається українцем” (Петровський-Штерн, 2016: 12). Світогляд глобального автора, тяжіння до мандрівного способу життя, відкритість до пізнання культурних та цивілізаційних світів *чужого* відображаються на тематиці текстів Василя Махна. Лейтмотивами творів письменника постають поетика простору, нового номадизму, пошуку само- й етноідентичності у повсякденних викликах глобалізаційного сьогодення. Як наслідок, як у поетичних, так і прозових текстах автора окреслено широку світову топографію й різноманітні історичні та культурні контексти, репрезентовано неосяжну систему гетерообразів, що й сприяє популярності автора не лише в Україні, а й закордоном. Дебютний і наразі єдиний роман Василя Махна “Вічний календар” (2019) не став винятком і здобув прихильність у вітчизняних літературознавчих колах, позаяк був номінований на Книгу року ВВС – 2019 і на Шевченківську премію – 2021, і став резонансним в іноземній критиці. До прикладу 2020 року роман здобув перемогу в першій українсько-літературній премії “Зустріч”, а вже 2022 року в перекладі Богдана Задури книга претендувала на літературну нагороду Центральної Європи “Ангелус”.

Роман “Вічний календар” називають масштабним літописом, оскільки текст охоплює історичні події XVII–XX століть. Також у критиці текст Василя Махна характеризують як твір часу й простору, оскільки історизована та міфологізована топографія “поєднує колективні й індивідуальні спогади, те, що дремає в колективному несвідомому, з окремими героями та різними національними групами” (Nabytovyč, 2021: 61). Польсько-турецьке протистояння другої половини XVII сторіччя, Перша й Друга світові війни й інші конфлікти розгортаються здебільшого в межах українських топосів, зокрема Бучача, Митниці, Чорткова. Однак центральним у перебізі історичних подій є Язловець, у координатах якого відбувається більшість воєн. Топографію сучасної Тернопільщини Василь Махно називає “саламандровою землею”, що в його трактуванні означає краї “збройних сутичок, пожеж, пролітої крові, жаху. Але не одне покоління чужинців тут знаходило прихисток, *stabilitas loci*, кидаючи в цю прикордонну землю зерна своєї культури” (Кочерга, 2020: 9). Таким чином, жорстокі події, які є тлом роману, перетворюють перераховані вище українські краї на етнокультурні пограниччя, оскільки збройні протистояння за певні території породжують змішування етносів, наприклад, українських, єврейських, вірменських, польських, турецьких.

Значна частина роману присвячена співіснуванню у фронтірних зонах різних культур за часів протистояння Османської імперії та Речі Посполитої впродовж XVII століття. Попри те, що експансія українських земель як османами, так і поляками посприяла нівеляції культурних звичаїв місцевих мешканців, образи загарбників у авторському творенні постають протилежностями. Османи, яких стереотипно прийнято вважати жорстокими, намагалися з повагою ставитися до релігії *чужого*. Побудова мечетей не ставала підставою для руйнації синагог, католицьких чи православних храмів. Яскравим символом компромісу християнських і мусульманських традицій і звичаїв у межах погранич “Вічного календаря” стало весілля представниці одного з центральних родів роману Варвари Баревич із османським урядником Мурзою, де було досягнуто баланс традицій як в одязі, весільній процесії, так і в релігійному аспекті: “...Мурза не наполягав на прийнятті Варварою ісламу. Вирішили, що вона залишиться християнкою, але шлюб відправлять у мечеті” (Махно, 2019: 195). Окрім того, під час воєнних дій, коли за умовами Бучацького договору поляки були вимушені залишити території Поділля, османський паша наказав “не руйнувати костелів і не переслідувати за віру, залишити шляхті право на маєтки” (Махно, 2019: 116). Коли ж Речі Посполитій 1699 року відповідно до Карловецького договору поверталися землі, якими впродовж двадцяти семи років керували османи, поляки діяли жорстоко й безжалісно, незважаючи на те, що їхні вороги покидали землі без бою. Такими ж жорстокими вони були й до українців й інших національностей, які “отуречилися” за цей час. Яскраво це відображено в сюжеті роману, коли загін хорунжого польської гусарії Антонія Волянського увійшов до Митниці: “Надворі побачив нерухоме тіло Онуферка-птахолова. Хтось із загону Волянського розтравив йому череп. Поруч із Онуферком лежали потяті пси” (Махно, 2019: 198). Картини жорстоких вбивств простих людей супроводжують польське повернення до подільських земель. Згодом автор описує життя фронтірної зони за правління Речі Посполитої, після якої “Язлівець занепав і перетворився на велике село” (Махно, 2019: 205), євреї перестали налагоджувати торгівельні та ремісничі справи, бо за поляків це було важче, а вірмени не захотіли повертатися здебільшого через унію Миколая Торосовича з католицькою церквою, оскільки були безкомпромісні в аспекті релігії.

Найбільше конфліктів у взаємодії іміджів *свого* й *чужого* в пограниччях роману базоване саме на основі релігійних світоглядів. У Митниці, яка є ще однією фронтірною зоною роману відбувалося постійне протистояння між християнами та юдеями: “Жодні єврейські імена зі Святого письма не могли би переконати нікого в Митниці, що євреї не винні у смерті Спасителя... Усі митницькі євреї разом зі своїми жінками та дітьми були винні” (Махно, 2019: 251). Основою подібної конфронтації є новозавітні вірування християн у те, що саме ізраїльтяни відвернулися від Ісуса Христа, залишивши його помирати, коли ж юдаїзм визнає лише Старий Завіт. Євреї теж не втрачали своїх можливостей подратувати християн, наприклад Альбін будував свою корчму навпроти нового храму: “Поки встановлювали та припасовували іконостас та царські врата, отець Феліштан зі своїм помічником спостерігали, як зводиться корчма” (Махно, 2019: 251–252).

Поєднання культур різних народів передано в аспекті архітектури. Окрім співіснування багатьох релігійних споруд різних конфесій у межах одного простору, Язловець був оточений брамами, які носили назви етносів, що мешкають у його межах, а саме Руська брама (від “русини”), Жидівська брама та Вірменська брама, котра стояла на шляху до Бучача. Відповідно до роману фундамент Вірменської брами заклав Минас Сиринович, а вже після його смерті споруди завершили. Виконували брами більше захисну функцію: “...побачили Вірменську браму, що затуляла в'їзд до міста з боку Бучача, і обом здавалося, що вона вбереже їх також від війни” (Махно, 2019: 72). Таким чином, споруди, збудовані різними націями, виконували об'єднувальну функцію, захищаючи собою етнокультурне помежів'я.

Явища асиміляції й компромісності спостерігаємо в питаннях мови. Основна функція мови полягає в забезпеченні процесу комунікації, відповідно вона є базовим способом пізнання *чужого*. Пристосованими до життя в пограниччях у мовно-мовному аспекті виявилися вірмени, які за правління Османської імперії освоїли турецьку, а після приходу поляків – польську, також могли розмовляти й українською. Гриць Баревич, який фактично збудував пункт пропуску торгівців і мандрівників, або ж митницю, задля безбар'єрної комунікації теж “навчився кількох мов – два-три десятки слів, якими міг порозумітися” (Махно, 2019: 84). Опанувавши іноземні мови, Гриць міг слухати історії купців і подорожніх, які платили йому “митний чинш”, і дізнаватися більше про світ і культуру *чужих*. Фактично кожен із етносів, проживаючи в пограниччях, так чи так вивчав мову *іншого* із метою порозумітися.

Загалом роман Василя Махна “Вічний календар” постає багатокультурним простором, у якому переплетені голоси безлічі етносів. На думку Йоханана Петровського-Штерна, “головне для Махна – поєднати Галичину та Близький Схід, Митницю та Єрусалим, катастрофічні події одного народу – з драматичними подіями іншого” (Петровський-Штерн, 2021). Відповідно у тексті також відтворено топографію Туреччини, Америки й Ізраїлю в різні історичні періоди. Найбільш полікультурним серед топосів *чужого* постає Єрусалим, який найяскравіше відкривається реципієнтам у подорожі вірменського купця родом із Язловця Минаса Сириновича. Єрусалим постав гостинним містом для паломників усіх національностей і релігій, які досягли компромісного співіснування: “Щоб уникнути колотнечі між вірменами та греками, право відчиняти головні двері Храму мали два єрусалимські роди мусульман” (Махно, 2019: 79).

Отже, на тлі всесвітньої історії в романі Василя Махна “Вічний календар” переплітаються культури українських, польських, вірменських, єврейських, турецьких тощо етносів, які намагаються взаємодіяти між собою, знайти компроміси для мирного співіснування, потрапляючи час від часу в конфлікти. Міжнародні конфронтації здебільшого викликані відмінностями релігійних світоглядів, що найяскравіше помітно на прикладі юдеїв і християн. Натомість іміджі *свого* й *чужого* в романі досягають компромісів, не втрачаючи власну ідентичність, найчастіше в аспекті мови й архітектури. Мирне співіснування в релігійному питанні ґрунтовно репрезентовано на прикладі гетеропростору Єрусалима.

Слід зауважити, що образи загарбників, до яких належать представники Османської імперії та Речі Посполитої, мають різний характер. Образ османів постає толерантним до культур *іншого*, коли поляки навпаки здебільшого набувають рис жорстокості, що спостерігаємо у контексті воєн.

Найяскравішими топосами-пограниччями в тексті Василя Махна є краї сучасної Тернопільської області, серед яких на-самперед вирізняється Язловець. Поетика творення фронтірних зон у романі Василя Махна переважно пов'язана з війнами, внаслідок яких відбувається вимушене змішування культур і етносів у межах одного простору.

Література:

1. Барабаш Ю. Чуже – Інакше – Своє. Етнокультурне пограниччя: концептуальний, типологічний та ситуативний аспекти. *Слово і час*. 2020. № 2 (710). С. 3–32.
2. Кочерга С. Пограниччя як текст: ретроспекція сучасної романістики. Геопоетичні студії. Науковий альманах. Феномен місця / за ред. Х. Семерин. Острог : Видавництво НаУОА, 2020. Вип. 5. С. 6–15.
3. Лірсен Дж. Імагологія: історія і метод. *Літературна компаративістика*. К. : Стилос, 2011. Вип. IV. Ч. II. С. 362–375.
4. Махно В. Вічний календар. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 624 с.
5. Петровський-Штерн Й. На саламандровій землі. Про роман Василя Махна “Вічний календар”. *НСІУ | Національна спілка письменників України*. 2021. URL : <https://nspu.com.ua/novini/johanan-petrovskij-shtern-na-salamandrovij-zemli/> (дата звернення: 27.03.2024 р.).
6. Петровський-Штерн Й. Слово ожиле і перевтілене. *Махно В. Єрусалимські вірші / Jerusalem Poems*. К. : Критика, 2016. С. 8–39.
7. Nabytovyč I. U potrazi za izgubljenom prošlošću: od “obiteljske sage” Oksane Zabužko *Muzej zabačenih tajni* do “panoramskog romana” Marije Matios *Bukova zemlja* i “romana rijeke” Vasylja Mahna *Vječni kalendar*. *Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost*. 2021. Vol. 53. № 202(4). P. 55–62.

References:

1. Barabash, Y. (2020). Chuzhe – Inakshe – Svoje. Etnokulturne pohranychchya: kontseptual'nyy, typolohichnyy ta sytuatyvnyy aspekty [Alien – Different – One's own. Ethnocultural frontier: conceptual, typological, and situational aspects]. *Slovo i chas [Word and time]*, 2 (710), 3–32. [in Ukrainian].
2. Kocherha, S. (2020). Pohranychchya yak tekst: retrospektsiya suchasnoyi romanistyky [Borderlands as a text: a retrospection of contemporary fiction]. *Neopoetychni studiyi. Naukovyy al'manakh. Fenomen mistysya [Geopoetical Studies. Scientific journal. The Phenomenon of a Place]* / za red. Kh. Semeryn. Ostroh : Vydavnytstvo NaUOA, 5, 6–15. [in Ukrainian].
3. Leerssen, J. (2011). Imaholohiya: istoriya i metod [Imagology: history and method]. *Literaturna komparatyvistyka [Literary comparative studies]*. K. : Stylos. IV, II, 362–375. [in Ukrainian].

4. Makhno, V. (2019). Vichnyy calendar [The Eternal Calendar]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva. [in Ukrainian].
5. Petrovskyy-Shtern, Y. (2021). Na salamandroviy zemli. Pro roman Vasylya Makhna "Vichnyy kalendar" [On Salamander Land. On Vasyl Makhno's novel "The Eternal Calendar"]. *NSPU | Natsionalna spilka pysmennykiv Ukrainy [NSPU | The National Writer's Union of Ukraine]*. URL : <https://nspu.com.ua/novini/johan-petrovskij-shtern-na-salamandrovij-zemli/> (accessed: 27.03.2024). [in Ukrainian].
6. Petrovskyy-Shtern, Y. (2016). Slovo ozhyle i perevitilene [The word embodied and reincarnated]. *Makhno V. Yerusalymski virshi / Jerusalem Poems [Makhno V. Jerusalem Poems]*. К. : Krytyka, 8–39. [in Ukrainian].
7. Nabytovyč, I. (2021). U potrazi za izgubljenom prošlošću: od "obiteljske sage" Oksane Zabužko *Muzej zabačenih tajni* do "panoramskog romana" Marije Matios *Bukova zemlja* i "romana rijeke" Vasylja Mahna *Vječni kalendar* [In search of the lost past: from Oksana Zabuzhko's "family saga" *Museum of Abandoned Secrets* to Maria Matios's "panoramic novel" *Bukova Land* to Vasyl Makhno's "roman-flouve" *The Eternal Calendar*]. *Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost [Literary review: Journal of world literature]*, 53, 202(4), 55–62. [in Croatian].

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: o.kadochnikova@ukma.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1401-9226>

Researcher ID: GRY-0581-2022

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-114-118

Кадочнікова О. П. Мовнокультурний код українського військового волонтерства (на матеріалі назв волонтерських організацій). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 114–118.

УДК: 811.161.2'373.2:355.087.2(477)

Кадочнікова Олена Петрівна,
кандидат філологічних наук, доцент
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

МОВНОКУЛЬТУРНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВОЛОНТЕРСТВА (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)

У статті обґрунтовано доцільність застосування міждисциплінарного підходу до аналізу власних назв як вербалізованих знаків культури, зокрема до аналізу назв суспільних об'єднань як знаків суспільно-політичного дискурсу. Об'єктом дослідження стала група онімів на позначення волонтерських об'єднань (ВО), сформованих на території України протягом 2014–2022 р. із метою забезпечити боєздатність та гуманітарні потреби української армії. Визначено, як комунікативна та репрезентативна функції впливають на вибір мотиваційної основи для онімів цієї сфери; простежено також залежність вибору назв ВО від ідеологічних орієнтацій громадян. Схарактеризовано символічний характер мотивованості аналізованих назв та продуктивні моделі їх творення. Ранжовано твірні основи онімів за частотністю і згруповано за стрижневими структурними компонентами на власні назви, репрезентовані а) астіонімами – назви населених пунктів, регіонів, де створені й функціують ВО; б) хоронімом «Україна» та похідним від нього прикметником; та апеллями, у семантичній структурі яких актуалізовано семантику а) 'той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги'; б) 'разом', 'спільно'; в) назви історичних подій та явищ, знакових для української культури реалії; г) 'учасник волонтерського руху'. Установлено, що для творення назв ВО українці використовують переважно етнокультурні знаки, пов'язані з концептосферами національної історії та культури. Докладно проаналізовано систему емоційно-оцінних компонентів значення назв ВО, а також висвітлено їхню роль у формуванні суспільних наративів про причини та природу російсько-української війни. Доведено, що аналізовані оніми можна трактувати як один із ключів до вивчення особливостей національної самоідентифікації українців.

Ключові слова: соціономастика, мотивованість, мовно-культурний знак, конотація назви, національна ідентичність, волонтерство, російсько-українська війна.

Olena Kadochnikova,
Candidate of Philology, Associated Professor,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

LINGUISTIC AND CULTURAL CODE OF UKRAINIAN MILITARY VOLUNTEERING (BASED ON THE NAMES OF VOLUNTEER ORGANIZATIONS)

The article substantiates the expediency of applying an interdisciplinary approach to the analysis of proper names as verbalized cultural signs, in particular, to the analysis of the names of public associations as signs of socio-political discourse. The object of the study is a group of names for volunteer associations (VA) formed on the territory of Ukraine in 2014–2022 to ensure the combat capability and humanitarian needs of the Ukrainian army. The author determines how the communicative and representative functions influence the choice of the motivational basis for the names in this sphere; the dependence of the choice of names of VA on the ideological orientations of citizens is also traced. The symbolic nature of the motivation of the analyzed names and the productive models of their creation are characterized. The derivational bases of onyms are ranked by frequency and grouped by the core structural components into proper names represented by a) astionyms – names of settlements, regions where the VA were created and function; b) the choronym “Ukraine” and its derivative adjective; and appeals, in the semantic structure of which the semantics of a) ‘one who loves his homeland, is devoted to his people, is ready for sacrifices and feats for them’; b) ‘together’, ‘unity’; c) names of historical events and phenomena, realities significant for Ukrainian culture; d) ‘a participant in the volunteer movement’ are actualized. It has been established that Ukrainians use mainly ethno-cultural signs related to the conceptual spheres of national history and culture to create the names of the VA. The system of emotional and evaluative components of the meaning of the names of the military organizations is analyzed in detail, and their role in shaping public narratives about the causes and nature of the Russian-Ukrainian war is highlighted. It is proved that the analyzed onyms can be interpreted as one of the keys to studying the peculiarities of national self-identification of Ukrainians.

Key words: socioonomastics, motivation, linguistic and cultural sign, connotation of the name, national identity, volunteering, Russo-Ukrainian war.

Будь-які зміни в житті суспільства впливають на його мовлення. У часи війни визначальними стають образи й назви, які увиразнюють розрізнення сторін-суперників. Тому протиставлення “своє – чуже (вороже)” стає засадничою опозицією у свідомості членів такої спільноти. Це протиставлення може виражатися як безпосередньо (через уживання слів із протилежним значенням), так і імпліцитно (через сформовані суспільні наративи). Особливо чутливими до змін у соціокультурному просторі є власні назви різноманітних суспільних об'єднань та організацій. За спостереженнями лінгвістів, кодування імпліцитної інформації в назві і, відповідно, її розкодування, ґрунтується на спільному культурному і мовному досвіді членів колективу, які її використовують (Dalberg, 1985: 134; Карпенко, 2006: 308; Зимовець, 2018; Demska, 2019, 22). Називаючи нові об'єкти, передусім культурно сконструйовані, а не природного походження, спільнота мовців прагне з допомогою назви не просто ідентифікувати, а й, за влучним визначенням О. Демської, “присвоїти” (Демська, 2019: 8) їх, закодувавши в самій назві її належність до власного політичного та культурного дискурсу. Тож, з одного боку, оніми відображають певну культурну традицію і є мовно-культурними знаками, а з іншого – ефективно поширюють і підтримують цю традицію.

Назви суспільно-політичних об'єктів, природно, реалізують ідеологічну функцію, вибудовуючи своєрідний семіотичний простір цієї сфери. Вибір назви підпорядкований прагненню її творця окреслити “образ життєвого світу людини, через який вона бачить світ і намагається перебудувати його” (Андрейчук, 2010: 18). Тому як упорядкована сукупність мовно-культурних знаків система власних назв певної сфери є багатим джерелом матеріалу про культурно-історичний контекст виникнення об'єктів номінації (Лукаш, 2011: 218; De Stefani, 2016: 54).

Різні лінгвістичні аспекти відображення російсько-української війни вже описано в працях як українських, так і закордонних дослідників (Белей, 2020; Гриценко, 2022; Браїлко, 2023; Доценко, 2023; Minesashvili, 2023; Xu B., Tao Y., 2023). Мета цієї розвідки – у лінгвокультурному аспекті проаналізувати мотивованість нової в українській мові групи онімів – назв українських громадських організацій та благодійних фондів (далі – волонтерських організацій, ВО), що опікуються забезпеченням та підтримкою діяльності української армії. Для її реалізації визначено такі завдання: 1) укласти корпус досліджуваних назв; 2) систематизувати мотиваційну лексику, на основі якої вони утворені; 3) схарактеризувати конотативні компоненти значення назв. Матеріал для дослідження дібрано методом суцільної вибірки з відкритих джерел – медіатекстів та соціальних мереж, обсяг вибірки – 300 одиниць.

Короткий екскурс в історію феномену волонтерства в Україні засвідчує його давнє походження. Первинно діяльність ВО була неполітичною – спрямована на допомогу соціально незахищеному населенню та покращення умов благоустрою громадських місць (Паславська, 2016: 25). Допомога українській армії та постраждалим від російської агресії цивільним українцям стала потужним суспільним рухом із 2014 року, відколи почалося російське військове вторгнення на територію України: спочатку до Автономної Республіки Крим, а згодом і до східних областей. Відтоді залученість до волонтерської діяльності стала для українців формою активного опору російській військовій та гуманітарній агресії. Про масштабність волонтерського руху в Україні промовисто свідчать дані Світового рейтингу благодійності: зі 103-го місця (2014 р.) у 2020 році Україна перемістилася на 20-те, а за наступні два роки – на 2-ге (CAF-1, 2022; CAF-2, 2023).

Як форма самоорганізації населення, волонтерська діяльність не є суворо інституціоналізованою, бо реалізується і через офіційно створені організації, і через мережу неофіційних спільнот. Попри відмінності у формальному статусі обидва типи організацій об'єднує той самий мотив діяльності – полегшити налагодження зв'язків між об'єднаними спільними ідеями членами суспільства, згуртувати їх у підтримці української армії, тож способи творення їхніх назв не відрізняються.

Аналіз онімів як особливих знаків комунікації ґрунтується на нерозривності тріади “мова-культура-ідеологія”, адже “мова, головний компонент культури, передає та конструє світогляд, а також формування ідеологій і систем переконань для людей будь-якої культури” (Mumby, 1989: 491). Звернення до відомих символів як твірних основ для власних назв удоступнює відтворення складних ідей, відображення багатозначних ідеологем у публічному дискурсі, а також допомагає учасникам комунікації вписати позначений об'єкт до своєї системи моральних координат чи маркувати його як чужий. Зчитування прихованих змістів з назви спирається на спроможність мовців виокремити асоціативно-образний складник її значення і на їхнє знання культурно-національних еталонів та стереотипів. Оскільки розшифрування значення назви завжди є результатом “суспільного договору” (Garza-Cuarón, 1991: 225), то її первинна семантика може бути розкрита тільки в контексті національної культури, з якої вона пошла. Водночас належність назв ВО до суспільно-політичного дискурсу обумовлює їх прозору мотивованість для членів спільноти, а отже – актуалізує інформативну функцію. Відображення в назвах ВО характеристик комунікативної ситуації, у межах якої вони функціують, уже стало об'єктом дослідження в окремій розвідці (Kadochnikova, 2023).

Досліджуючи проблеми онтології війни і миру в контексті українського досвіду протидії російській гібридній війні, Б. Парахонський і Г. Яворська наголошують, що на формування структур суспільної солідарності впливають схеми самоідентифікації членів суспільства (Парахонський, 2019: 111). Волонтерський рух є одним із утілень структури суспільної солідарності, що реалізує соціальний механізм безпеки. Відчуття захищеності в кожного окремого члена спільноти ґрунтується на формуванні в нього “відчуття належності до ідентичності цілого” (Парахонський, 2019: 111). Для українського, як і для інших постколоніальних суспільств у часи визвольних рухів, об'єднаним стрижнем став спільний культурний та історичний досвід його членів (Саїд, 2007: 13), що ліг в основу інтерпретації теперішньої ситуації через звернення до минулого (Саїд, 2007: 37). Справді, джерелами для творення назв ВО найчастіше стають національна історія, міфологія, географія, мораль, релігія, рідше – світова культура, наприклад: *Січ-КР (КР – Кривий Ріг. – О.К.), Залізний тризуб, Щит і меч, Берегиня Миру, Ангел-Охоронець, Фенікс, Форт, Вогонь Відродження, Львівський лицар*.

Найчастіше у складі назв ВО трапляються астіоніми – назви населеного пункту чи території, де ця організація створена і працює: *Суми, Волонтери Новомиргорода, Наш Харків, Полтавський батальйон небайдужих, Волонтерське об'єднання Нововолинська, Допомога Одеси захисникам України*. Поширене також уживання хоронімів на позначення етнографічних регіонів та адміністративно-територіальних одиниць: *Громадська ініціатива Галичини, Кухарська сотня Приірпіння, Волонтер Черкащини, Суспільні ініціативи Козятинщини*. Уживання локальних онімів у назвах ВО є одним із засобів творення колективної національної ідентичності: окремі локальні ідентичності зливаються в “ідентичність цілого”, в основі якої спільний культурно-історичний досвід великої батьківщини в протистоянні ворогу-імперії. Особливо яскраво синтез локальної та національної ідентичностей відображають назви, до складу яких входять і місцевий топонім, і загальний хоронім чи похідний від нього прикметник: *Бахмут український, Буковина – українському війську*.

Близькими до проаналізованої групи є назви, до складу яких входить онім *Україна* та похідний від нього прикметник: *Допомога Армії України, Вірність Україні та присязі, Українська варта*. Пряме означення в таких назвах національності варто сприймати як вербалізований “акт відмежування” (Саїд, 2007: 351) від так званої “культурно-ідеологічної спільноти братніх народів” (ідеологеми, якою Росія маскувала загарбницьку імперську політику щодо України та Білорусі). Назви, до складу яких входять слова з коренем *укр-*, становлять близько 17 % від загальної кількості назв ВО. Предметно-логічне значення таких назв доповнює позитивна конотація, що формується через відсилання до “свого” – спільного національно-культурного простору. Ще більше підсилює позитивну конотацію в аналізованих контекстах уживання слова *patriot* та похідного прикметника *patriotичний*, які прямо виражають позитивну оцінку позначуваної ознаки, реалізуючи семантику “той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги” (СУМ-20):

Всеукраїнське об'єднання "Патріот", Гвардія патріотів, Патріоти Охтиричини, Волинські патріоти, Народний проект.

Самовизначення неминує супроводжує протиставлення себе іншому, адже "жодна ідентичність не може існувати сама по собі, без низки протилежностей, заперечень та опозицій" (Саїд, 2007: 96-97). Скрупульозне вивчення системи назв ВО засвідчує відсутність у ній прямо вербалізованої опозиції "ми–вони". Як один із непрямих способів формування цієї опозиції можна розглядати назви, до структури яких входять прикметники із заперечним префіксом *не-*, що опосередковано засвідчують протиставлення з об'єктом, у якому ця ознака виражена позитивно: *Небайдужий народ, Незалежна нація, Полтавський батальйон небайдужих*. Опозиція "ми–вони" формується і через назви, до складу яких входять а) прикметники, які за умови додавання префікса *не-* можуть бути членами антонімічної парадигми: *Вільна доля, Вільні люди, Справжні українці*, та б) присвійні займенники: *Моя Незалежна, Моя країна – єдина Україна, Наш батальйон, Наш Харків, Наші Атланти, Наші люди*. Опозицію "ми–вони" підтримує і протиставлення, що розгортається в площині "минуле–краще майбутнє", де "ми" – ті, хто прагне утвердження кращого, ніж нинішній суспільного ладу. Уявлення про бажане майбутнє втілюють лексеми *новий, зміни, надія*, наділені сильною позитивною конотацією: *Новий Маріуполь, Час змін, Час надії, Нова нація, Нова громада*.

Значну групу становлять назви, що походять від апелювання на позначення історичних подій та явищ і назв знакових для української культури реалій. Найактивніше залученим до творення назв ВО став лексичний шар, пов'язаний із культурними артефактами козацької доби: *Гайдамаки, Козацька варта, Волонтерська сотня, Поліська Січ, Вільна Доля, Українська варта, Січ-КР, Херсонська Чайка*. Використання в назвах ВО образів саме цього історичного періоду можна вважати яскравим свідченням деколонізаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Причиною звернення суспільства до минулого є пошук у ньому образів "своєї уявної ідентичності до (виділення мос. – О. К.)" (Саїд, 2007: 53) колонізації. Для модерної української історії саме доба козаччини стала джерелом символів, що уособлюють формування національної ідентичності. У загрозований для нації період зростає значущість таких символів і вони знову актуалізуються в суспільно-політичному дискурсі: "Нація уявляє їх (свої атрибути. – О. К.) у минулому й проектує на майбутнє" (Рябчук, 2019: 53). Саме в XVII–XVIII ст., за визначенням істориків, починає формуватися українська національна ідентичність і виникають основні національні символи українців (Сисин 2011: 90–94), звернення до яких стало одним із найпродуктивніших засобів творення назв ВО. Значно рідше для цього використано символи давнішої історії: *Київська Русь, Залізний тризуб, Львівський лицар, Народний легіон*.

Із групою назв, мотивованих лексемами національно-культурної сфери, перегукуються найменування, утворені від назв релігійних символів: християнських: *Покрова* (Покрова або Пресвята Богородиця – покровителька українських воїнів, захисниця козаків), *Ангел-охоронець, Янголи ЗСУ*; зрідка – язичницьких: *Фонд Руєвит* (Руєвит – ім'я бога війни й перемоги в полабських слов'ян). До творення назв також залучено національну й світову міфологію: *Лебедія* (українізована альтернативна назва (Плачинда, 192: 111) пелазгів – племінного об'єднання часів трипільської культури), *Фенікс, Крила Фенікса* (фенікс – символ відродження, у контексті війни йдеться про відродження незалежності країни), *Вогонь Відродження* (вогонь – символ очищення й оновлення), *Наші Атланти* (Атлант – символ сили й витривалості).

Численну групу формують назви ВО, утворені на основі лексем, у семантичній структурі яких через уживання багатого ряду синонімів актуалізується сема 'разом': *Благодійне Об'єднання Нації, Об'єднання патріотичних сил, Громадський актив селища Борова, Народна воля, Народний проект, Допоможемо разом!, Допоможемо Україні разом, Тільки разом, Єдина Родина, Моя країна – єдина Україна, Гуртом Слов'янськ, Спільна справа, Спільно – сильно, Сила людей*. Конотативно-асоціативний потенціал цих назв підпорядкований функції спонукати адресатів до ототожнення себе зі спільнотою, цінності якої поширює і підтримує ВО. До назв, що безпосередньо вказують на формування групової національної ідентичності представників різних соціальних / регіональних груп українців, належать *Схід та Захід єдині назавжди, Моя країна – єдина Україна, Єдина родина*.

Назви, утворені на основі наказових дієслів чи транспонованих до цієї сфери інших граматичних форм, безпосередньо реалізують імперативну прагматичну функцію *Допоможемо разом!, Допоможи фронту, Захистимо захисника, Зігрій солдата, Повернись живим, Рятуймо Україну, Будуюмо Україну разом, Кожен може допомогти, Рятуюмо життя разом*. Ця група структурована двома домінуючими спонукальними мотивами, закодованими в лексичному складі назв: 1) є гостра потреба захищати власний простір: *Ми – армія країни, Самооборона Волині, Самооборона Чортківщини, Народна самооборона Рожичце* та 2) цивільне населення має допомагати військовим, які безпосередньо стикаються з агресором на полі бою: *Підтримай армію України, Підмога.інфо, Центр допомоги армії, Армія SOS, Надійний тил, Фонд сприяння обороні, Поміч народу*. Високу продуктивність цієї моделі називання можна трактувати як маніфестацію суспільної позиції активно протидіяти російській експансії і усвідомлення цивільним населенням власного внеску в результат розгорнутого протистояння.

Лексеми з домінуютьою семою 'мир' як засіб творення назв ВО вживані порівняно нечасто. Вони трапляються в складі назв ВО, виниклих переважно до 2022 р.: *Миротворець, Мирне небо, За мирне небо, Мир і порядок, Березина Миру, Мирне майбутнє*. З одного боку, особлива сугестивність таких назв формується на основі позитивно-оцінного сприйняття поняття *мир* – "відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода" (СУМ-20). А з іншого боку, унаслідок тривалої гібридної війни розвинулися і негативні конотації у структурі цього значення, адже відсутність бойових дій може настати і як наслідок поразки українців у війні, що означатиме повернення суспільства до колоніального стану. Зауважимо, що пряма реалізація значення "повний успіх у бою, що закінчився остаточною поразкою військ противника" (СУМ-20) репрезентована тільки в назві *Сестри перемоги*.

До висновків про сприйняття українцями війни насамперед як акту відсічі й захисту власного простору спонукає відсутність назв ВО з агресивними оцінними конотаціями, що вказують на знецінення, висміювання, дискредитацію ворога чи виражають агресію, жорстокість, спрямовану на нападників. Найбільш «войовничими» конотаціями позначені назви ВО, що викликають предметні асоціації з боем та реаліями війни: *Гуркіт, ГРІМ* (аббревіатура від *Група рівненських інструкторів-медиків*), *Щит і меч, Форт*. Низка назв кодуєть ідеологічну оцінку комунікативної ситуації, у межах якої вони функціують: *Варто, Справедливість, Вільна доля, Добротвір, Територія гідності, Територія добра*. Експресиви, що входять

до їх складу, виражають стійку позитивну оцінку захисту національних та моральних цінностей українського суспільства.

Особливо виразно на тлі інших постає група назв, у якій виділено жіноцтво як активну силу, що бере участь у загальноукраїнському русі опору: *Волонтерський жіночий батальйон, Українська жіноча варта, Небайдужі жінки Донбасу, Берегиня миру, Землячки, Валькірії Шостки*. Причиною акцентування уваги на статі учасниць волонтерського руху, вочевидь, варто вважати прагнення зруйнувати стереотипи щодо розподілу суспільних ролей чоловіків і жінок, традиційних уявлень про патріархальність українців.

Отже, назви ВО є складниками суспільно-політичного дискурсу й однією з численних вербалізованих реакцій українців на збройну агресію Росії. Погляд на цю групу онімів як на особливі мовнокультурні знаки увиразнює ідею про те, що символи в часи суспільної кризи стають інструментом національного згуртування. Оскільки особливість онімів полягає в їхній культурній полікодовості, то під час аналізу треба зважати на лінгвістичні, історичні, географічні, культурологічні та соціальні чинники їх виникнення і поширення. Зокрема, вивчення конотацій назв сучасних суспільних і політичних об'єднань можуть стати одним із ключів до осмислення дискурсу російсько-української війни як продовження загарбницької імперської політики спочатку Російської імперії, а згодом – СРСР (Ploky, 2023: 21).

Розкодування змісту повідомлень, закладених у назви ВО, уможливило аналіз їхньої мотивованості крізь призму значущих для української культури образів. Мовні знаки, що стали основою для творення назв військових ВО, викликають сталі асоціації з національно маркованими географічними, історичними та культурними реаліями, апелюють до історичної та культурної пам'яті українців і в такий спосіб відображають національну ідентичність учасників волонтерського руху. Прямі значення і конотації лексем у складі назв військових ВО підпорядковані прагматичній функції таких назв – згуртувати українців у боротьбі з ворогом, що загрожує спільному для різних локальних і соціальних груп національно-культурному просторові.

Спостереження щодо лінгвокультурних характеристик назв ВО воєнного часу дають також підстави для часткових висновків, які можна використати як контраргументи до найпоширеніших тез інформаційної війни проти України:

1) тезу про те, “що в Україні відбувається внутрішній конфлікт” (Парахонський, 2019: 29), спростовує показник залученості українців до підтримки діяльності ЗСУ та цивільних, постраждалих унаслідок воєнних дій;

2) звинувачення українців у дегуманізації нападника не підтверджені на рівні вербалізації образу суперника. Розрізнення “свій-чужий” у системі найменувань військових ВО подане тільки через позитивні характеристики “свого”. “Чуже” – не назване, а отже, цей фрагмент онімного простору не транслює негативних чи агресивних конотацій;

3) крапку в сумнівах щодо стихійної організації волонтерського руху може поставити вивчення семантики та структури назв ВО. Вони неоднорідні за будовою, часто в публічному неофіційному дискурсі побутують кілька варіантів назв. Структурно найбільшу кількість становлять 2-компонентні утворення (майже 50%), решта розподілені між одно- (15%) та 3- й 4-компонентними (разом – 35%). Різноманітність та неусталеність варіацій структурних моделей найменувань свідчить про спонтанність та інтуїтивний підхід до їх створення.

Шар онімної лексики надзвичайно динамічний, додаткові емоційно-оцінні компоненти значення назви глибоко занурені в контекст уживання, а тому не є сталими. Значною мірою сприйняття інформації, яку транслюють власні назви, формує культурна та мовна компетенція тих, хто ними послуговується. Тому вивчення різних груп онімної лексики як лінгвокультурних знаків видається перспективним для подальших досліджень.

Література:

1. Андрейчук Н. “Мова” культури і мовні знаки. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 16–19.
2. Белей Л. Позивні учасників АТО й ООС – творення та функціонування. *Мовознавство*. 2020. № 3. С. 49–62.
3. Браїлко Ю. Топоніми як конструкти мілітарного простору в українському поетичному дискурсі 2022–2023 років. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2023. Вип. 9. С. 121–139.
4. Грищенко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. Вип. 2 (32). С. 9–13.
5. Демська О. Політичний символізм топонімних практик міста. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2019. Вип. 5. С. 5–21.
6. Доценко О. Комунікативно-прагматичні особливості езотеричних передбачень у мас-медійному дискурсі російсько-української війни. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2023. Вип. 29 (2). С. 120–130.
7. Зимовець Г. Відображення ідеологічних спрямувань і домінуючих ідентичностей епохи в класі ергонімів. *Мова і суспільство*. 2018. Вип. 9. С. 108–117.
8. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Одеса, Астропринт, 2006. 378 с.
9. Котович В. Ойконіми Тернопільщини на -івка: лінгвокультурологічний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Мовознавство”*. 2017. Вип. 1 (27). С. 175–183.
10. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки. *Донецьк: Промінь*, 2011. 448 с.
11. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 560 с.
12. Паславська О. Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (історико-правове дослідження). *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 22–28.
13. Плачинда С. Лебедя. Скарб Полуботка. ФОП Стебеляк, 2013. 192 с.
14. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
15. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
16. Сисин Ф. Українське націотворення за раннього Нового часу: нові результати досліджень. *Процеси націотворення / упор. Андрєас Каппелер*. Київ: К.І.С., 2011. С. 81–94.
17. СУМ-20: Словник української мови. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015–2024. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>.
18. Bangjun X., Tao Y. National Identity in Media Discourses from Russia and Ukraine: Amid the 2022 Russo-Ukrainian War. *Zeitschrift für Slavistik*. 2023. Issue 68.3. P. 419–439.
19. CAF-1: Charities Aid Foundation. 2022. World Giving Index 2022. A Global View of Giving Trends. 2023. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022.pdf
20. CAF-2: Charities Aid Foundation. 2023. World Giving Index 2023. Global trends in generosity. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2

21. Dalberg V. On Homonymy between Proper Name and Appellatives. *Names*. 1985. No.3. P. 127–135.
22. De Stefani E. Names and Discourse. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Publisher: Oxford University Press, 2016.
23. Demska O. Street name as a culture code. *Development trends of philological sciences: collective monograph*. Lviv ; Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 20–38.
24. Garza-Cuarón B. Connotation and meaning. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1991. 290 p.
25. Kadochnikova O. Вільні Люди ‘Free People’ and Надійний тил ‘Reliable Rear’: Names of Ukrainian Resistance and Support. *Names*. 2023. Issue 71.4. P. 56–64.
26. Minesashvili S. Before and after 2014: Russo-Ukrainian conflict and its impact on European identity discourses in Ukraine. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2023. Issue 23:3. P. 461–487.
27. Mumby D. K. Ideology & the Social Construction of Meaning: A Communication Perspective. *Communication Quarterly*. 1989. September. P. 291–304.
28. Plokhy S. The Russo-Ukrainian War: The Return of History. Publ. by W. W. Norton & Company, 2023. 400 p.

References:

1. Andreychuk, N. (2010). “Mova” kul’ tury i movni znaky [“Language” of culture and language signs]. *Movoznavchyy visnyk [Linguistics Bulletin]*, 11, 16–19 [in Ukrainian].
2. Bangjun, X., Tao, Y. (2023). National Identity in Media Discourses from Russia and Ukraine: Amid the 2022 Russo-Ukrainian War. *Zeitschrift für Slavistik*, 68.3, 419–439.
3. Belei, L. (2020). Pozyvni uchastykyv ATO y OOS – tvorennya ta funktsionuvannya [Call signs of ATO and JFO participants – creation and functioning]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 3, 49–62 [in Ukrainian].
4. Brailko, Yu. (2023). Toponimy yak konstruktivnyy aspekt militarного простору v ukraïyns’komu poetychnomu dyskursi 2022–2023 rokiv [Place names as constructs of military space in the Ukrainian poetic discourse of 2022–2023]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne [Language: classical – modern – postmodern]*, 9, 121–139 [in Ukrainian].
5. CAF-1: Charities Aid Foundation. (2022). World Giving Index 2022. A Global View of Giving Trends. 2023. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022.pdf
6. CAF-2: Charities Aid Foundation. (2023). World Giving Index 2023. Global trends in generosity. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2
7. Dalberg, V. (1985). On Homonymy between Proper Name and Appellatives. *Names*, 3, 127–135.
8. De Stefani, E. (2016). Names and Discourse. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Publisher: Oxford University Press.
9. Demska, O. (2019). Politychnyy symbolizm toponimnykh praktyk mista [Political symbolism of toponymic practices of the city]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne [Language: classical – modern – postmodern]*, 5, 5–21 [in Ukrainian].
10. Demska, O. (2019). Street name as a culture code. *Development trends of philological sciences: collective monograph*. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 20–38.
11. Dotsenko, O. (2023). Komunikativno-prahmatychni osoblyvosti ezoterychnykh peredbachen’ u mas-mediynomu dyskursi rosiys’ko-ukraïyns’koyi viyny [Communicative and pragmatic features of esoteric predictions in the media discourse of the Russian-Ukrainian war]. *Synopsis: tekst, kontekst, media [Synopsis: text, context, media]*, 29 (2), 120–130 [in Ukrainian].
12. Garza-Cuarón, B. (1991). Connotation and meaning. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 290.
13. Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsiyi rosiys’ko-ukraïyns’koyi viyny 2022 roku [Language Innovations of the Russian-Ukrainian War of 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsional’noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Fol’klorystyka [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folklore studies]*, 2 (32), 9–13 [in Ukrainian].
14. Kadochnikova, O. (2023). Вільні Люди ‘Free People’ and Надійний тил ‘Reliable Rear’: Names of Ukrainian Resistance and Support. *Names*, 71.4, 56–64.
15. Karpenko, O.Yu. (2006). Problematyka kohnityvnoyi onomastyky [Problems of cognitive onomastics]. Odesa, Astroprint [in Ukrainian].
16. Kotovych, V. (2017). Oykonymy Ternopil’shchyny na -ivka: lnhvokul’turolohichnyy aspekt [Oikonyms of Ternopil region with -ivka: linguistic and cultural aspect]. *Naukovi zapysky Ternopil’s’koho natsional’noho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatyuka. Seriya “Movoznavstvo” [Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series “Linguistics”]*, 1 (27), 175–183 [in Ukrainian].
17. Lukash, H. P. (2011). Aktual’ni pytannya ukraïyns’koyi konotonimiky [Current issues of Ukrainian connotative names]. Donetsk, Promin [in Ukrainian].
18. Minesashvili, S. (2023). Before and after 2014: Russo-Ukrainian conflict and its impact on European identity discourses in Ukraine. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23:3, 461–487.
19. Mumby, D.K. (1989). Ideology & the Social Construction of Meaning: A Communication Perspective. *Communication Quarterly*, September, 291–304.
20. Parakhonskyi, B., Yavorska H. (2019). Ontolohiya viyny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl [The Ontology of War and Peace: Security, Strategy, and Meaning]. Kyiv, Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
21. Pslavska, O. (2016). Stanovlennya ta rozvytok volonters’koho rukhu v Ukrayini (istoryko-pravove doslidzhennya) [Formation and Development of the Volunteer Movement in Ukraine (Historical and Legal Study)]. *Aktualni problemy pravoznavstva [Actual problems of jurisprudence]*, 4 (8), 22–28 [in Ukrainian].
22. Plachynda, S. (2013). Lebediya. Skarb Polubotka [Lebedia. Polubotok’s treasure]. FOP Stebeliak [in Ukrainian].
23. Plokhy, S. (2023). The Russo-Ukrainian War: The Return of History. Publ. by W. W. Norton & Company.
24. Riabchuk, M. (2019). Dolannya ambivalentnosti. Dykhotomiya ukraïyns’koyi natsional’noyi identychnosti – Istorychni prychny ta politychni naslidky [Overcoming ambivalence. The dichotomy of Ukrainian national identity – Historical causes and political consequences]. Kyiv, IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
25. Said, E. (2007). Kul’ tura y imperializm [Culture and imperialism]. Kyiv, Krytyka [in Ukrainian].
26. SUM-20: Slovnnyk ukraïyns’koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (2015–2024). Ukrainskyi movno-informatsiyniy fond NAN Ukrainy [in Ukrainian], URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
27. Sysyn, F. (2011). Ukrayins’ke natsiotvorennya za rann’oho Novoho chasu: novi rezul’taty doslidzhen’ [Ukrainian nation-building in the early modern period: new research results]. *Protsesy natsiotvorennya [Processes of nation-building]* / edit. Andreas Kappeler. Kyiv, K.I.S., 81–94 [in Ukrainian].
28. Zymovets, H. (2018). Vidobrazhennya ideolohichnykh spryamuvan’ i dominantnykh identychnostey epokhy v klasi erhonimiv [Reflection of ideological trends and dominant identities of the era in the class of ergonyms]. *Mova i suspil’stvo [Language and society]*, 9, 108–117 [in Ukrainian].

Отримано: 28 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 13 квітня 2024 року

e-mail: oleksandr.kyrylchuk@rshu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1603-6580>

Researcher ID: KGK-5868-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-119-122

Кирильчук О. М. Просторові моделі в українському ретро-детективі початку XXI ст.: постколоніальний аспект (на матеріалі прози Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 119–122.

УДК: 821.161.2.09

Кирильчук Олександр Миколайович,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету

ПРОСТОРОВІ МОДЕЛІ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕТРО-ДЕТЕКТИВІ ПОЧАТКУ XXI СТ.: ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ БОГДАНА КОЛОМІЙЧУКА ТА АНДРІЯ КОКОТЮХИ)

У колоніальному та антиколоніальному дискурсах XIX–XX століть ментальне картографування ставало формою символічного оприсутнення у просторі. Метропольні тексти намагалися представити світ виразно ієрархізованим, у якому головну роль було відведено імперському “центру”, у контрдискурсивному наративі прагнули перевернути цю модель, протиставляючи імперській столиці повноцінність периферійних територій. Детективні твори кінця XIX віку, представлені текстами Артура Конан Дойла, оприсутнюють колоніальну модель світу, саме в серці імперії відбувається перемога над злочинною діяльністю, що часто розпочинається в заоканських колоніальних володіннях. Натомість сучасний детектив (романи Абіра Мухерджі) трансформують метропольну просторову ієрархію, акцентуючи увагу на самодостатності периферії та втраті авторитетності центру.

Український детективний роман початку XXI століття пропонує постколоніальну стратегію переосмислення національного досвіду взаємин з Австро-Угорщиною напередодні Першої світової війни. Тексти Андрія Кокотюхи та Богдана Коломійчука постають яскравою формою ретро-детективу, який окрім розслідування кримінальної історії передає дух епохи та культуру повсякдення певної історичної доби. Твори українських письменників демонструють занурення у простір Львова, докладно описуючи міську топографію, архітектуру, готелі та ресторації, що перетворюється на символічну територію з виразним національним історичним смислом.

У детективних ретро-романах Богдана Коломійчука деконструйовано метропольне картографування мапи Європи, периферійний простір Галичини насправді постає місцем, на відміну від Відня, у якому перемагає законність та справедливість. Письменнику вдається вибудувати лінійну просторову модель, у якій Львів набуває рис самобутності та повноцінності поряд з імперськими столицями початку XX століття.

Ключові слова: колоніальний дискурс, контрдискурс, постколоніальна критика, ретро-детектив, простір, центр, периферія.

Oleksandr Kyrylchuk,
PhD in Philology, Associate Professor,
Rivne State University of Humanities

SPATIAL MODELS IN UKRAINIAN RETRO-DETECTIVE LITERATURE OF THE EARLY 21ST CENTURY: A POSTCOLONIAL ASPECT (BASED ON THE PROSE OF BOGDAN KOLOMIYCHUK AND ANDRIY KOKOTYUKHA)

In the colonial and anti-colonial discourses of the 19th–20th centuries, mental mapping became a form of symbolic embodiment in space. Metropolitan texts tried to present the world as clearly hierarchical, in which the main role was assigned to the imperial “center”. In the counter-discursive narrative, they sought to overturn this model, opposing the imperial capital with the self-sufficiency of peripheral territories. Detective works of the late 19th century, represented by the texts of Arthur Conan Doyle, present a colonial model of the world, where the victory over criminal activity, which often begins in overseas colonial possessions, takes place right in the heart of the empire. On the other hand, modern detective novels (novels by Abir Mukherjee) transform the metropolitan spatial hierarchy, focusing on the self-sufficiency of the periphery and the loss of authority of the center.

The Ukrainian detective novel of the early 21st century offers a postcolonial strategy for rethinking the national experience of relations with the Austro-Hungarian Empire on the eve of World War I. The texts of Andriy Kokotyukha and Bogdan Kolomyichuk appear as a vivid form of retro-detective, which, in addition to investigating a criminal history, conveys the spirit of the era and the culture of everyday life of a certain historical era. The works of Ukrainian writers demonstrate immersion in the space of Lviv, meticulously describing the city's topography, architecture, hotels, and restaurants, which turns into a symbolic territory with a pronounced national historical meaning.

In the detective retro-novels of Bogdan Kolomyichuk, the metropolitan mapping of the map of Europe is deconstructed, the peripheral space of Galicia actually appears as a place, where legality and justice prevail, unlike Vienna. The writer manages to build a linear spatial model, in which Lviv acquires features of uniqueness and fullness alongside the imperial capitals of the early 20th century.

Keywords: colonial discourse, counter-discourse, postcolonial criticism, retro-detective, space, center, periphery.

Постановка проблеми. Сучасна українська Література демонструє розширення тематичних та жанрових форм популярної літератури, що охоплює увесь спектр читацьких зацікавлень. Ретро-детектив постає одним із найпопулярніших літературних жанрів, у якому окреслюється детективно-пригодницька фабула, що розгортається в певних історичних декораціях, тим самим синтезуючи в одній текстуальній структурі традиційний сюжет з розслідування злочину та стратегію занурення в минувшину. Для українського постколоніального письменства осмислення складних сторінок XX століття, навіть у виразній белетризованій формі, постає важливою спробою до реконструювання національної історичної пам'яті, визволення від імперських наративів та метропольного картографування простору.

В українській літературі початку XXI століття ретро-детектив набув особливої затребуваності та популярності. До цієї жанрової форми звертаються Богдан Коломійчук, Андрій Кокотюха, Владислав Івченко, Дмитро Безверхній, Лора Підгірна

та ін. Художньою особливістю таких романів стає широка просторова модель, оскільки детективна фабула охоплює практично усю територію України (Львів, Київ, Полтава, Хмельницький, Одеса), витворюючи символізовану мапу українського світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському літературознавстві ведеться дискусія щодо генологічної природи сучасного детективного роману. Зокрема, мова йде про проблему термінологічної систематизації понять історичного та ретро-детективів. Однак, на думку літературознавиці Софії Філоненко, питання теоретичного відокремлення “двох жанрів: «історичного» і «ретро» – є казуїстичною /.../. Гадаю, історичний детектив доцільно розглядати як жанровий різновид детективної прози, а ретро – як його можливий стиль (яким він і є по суті), густо замішаний на ностальгії за минулим, як правило, недалекоим – на відстані живої пам’яті покоління” (Філоненко, 2014). Утім дослідники А. Землянська та А. Землянський наголошують, що для ретро-детективу важливим елементом постає відображення “певної епохи, віддаленої в часі, що становить інтерес для читача не лише в контексті злочину, який розслідують, а й сама собою, як певний особливий простір, сповнений легенд, історичних загадок, неповторного колориту” (Землянська & Землянський, 2017-2018: 276). Натомість Олена Колесник розглядає ретро-детективний роман як текст, що адсорбує “лише антураж певної епохи, причому може його трансформувати аж до перетворення на жанрову фантастику” (Колесник, 2023: 42).

Однак літературознавче осмислення просторових моделей в сучасному українському ретро-детективі лишається ще практично не дослідженою сферою, хоча постколоніальна критика зосереджує особливу увагу на аналізі символізованої картографії простору.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у спробі осмислення просторових проєкцій в ретро-детективах Андрія Кокотюхи та Богдана Коломійчука крізь призму постколоніального методу.

Виклад основного матеріалу. Просторова семантика є глибоко зацепленою проблемою на рівні постколоніального прочитання текстів, оскільки географічні координати постають не лише в системі антиколоніального окреслення кордонів батьківщини, а й демонструють яскраві моделі домінування імперії над периферією, котра інкорпорується в тіло метрополії. Така стратегія типова для імперських держав (Росія, Османська Туреччина, Австро-Угорщина), що територіально розширювались за рахунок “сусідніх” етносів. Відтак можна стверджувати певну спільність підходів у розумінні географії національних територій, бо, як зазначає Едвард Саїд, просторове окреслення є універсальною моделлю як для колоніального, так і для антиколоніального нарративів, позаяк це уявне протиставлення між “ми” і “вони” дозволяє витворювати ментальне картографування власної етнокультурної географії (Саїд, 2007: 42).

Сучасна постколоніальна критика акцентує увагу на проблемі символічного картографування простору та оприсутнення в ньому певної національної тожсамості: метропольної чи автохтонної. Європейська колонізація XIX віку стимулювала встановлення нових кордонів та рубежів, почасти штучно нанесених на світову мапу, а відтак і формування нової просторової реальності, у якій колоніальні риторичні моделі витісняють тубільні. У європейському імперському дискурсі XIX віку важливе місце посідає саме географія як форма інтелектуального опанування світом через картографічні проєкти. Бо творені західними інтелектуалами мапи відображають не лише ландшафтну специфіку територій, але оприсутнюють імперський ідеологічний погляд.

Дослідниця Софія Філоненко, аналізуючи український ретро-детектив XXI ст., наголошує, що важливим часовим виміром розгортання його сюжетів постає початок XX століття як доба напередодні соціально-політичної трансформації, у якій поєднано “стабільність імперського укладу /.../ з передчуттям близьких історичних катастроф – світової війни та революції” (Філоненко, 2015: 230). Власне ця епоха, на думку літературознавиці, окрім вибудовування письменниками захопливих детективних сюжетів на тлі політичних, соціальних, національних та релігійних протиріч, що переповнюють європейські імперські суспільства, дозволяє зосередити увагу і на постколоніальному переосмисленні українського історичного досвіду під владою Російської та Австро-Угорської імперій (Філоненко, 2015: 230-231).

Утім початок XX століття, за словами Еріка Гобсбаума, прикметний не лише як “доба імперій” саме колоніального типу (Hobsbawm, 1989: 56). Власне це час бурхливого розвитку детективної форми, яка починає долати стереотипні межі зразка виключно популярного письменства. Детективи Артура Конана Дойла з протагоністом Шерлоком Холмсом як еталоном прикладом слідчого-інтелектуала, що логічно-дедуктивним методом розслідує кримінальні злочини, набувають особливої популярності саме на межі століть. Герої-детективи ретро-романів Андрія Кокотюхи (Клим Кошовий) та Богдана Коломійчука (Адам Вістович) постають не лише “сучасниками” Холмса, але й своєрідним вписуванням у “шерлоківський” тип персонажа, а водночас і виразною альтернативною моделлю.

Проте тексти англійського письменника демонструють нерозривний зв’язок із британською імперською аксіологією XIX віку, що часто випадає з уваги сучасного читача. У повісті “Етюд в багряних тонах”, яка й започатковує цикл творів про відомого детектива, виразно окреслено зануреність англійської еліти в експансивну політику імперії. Доктор Джон Ватсон, невтомний наратор історій про Шерлока Холмса, стає свідомим учасником колоніальної війни Британської імперії з Афганістаном (1878-1880 роки), а згодом отримує тяжке поранення у битві біля селища Майванд. Власне ці події й були поштовхом до завершення воєнної кар’єри Ватсона та початку його дружби з Холмсом, але вже не на периферії метрополії, а в її серці. Прикметно, що персонаж шкодує, що ця війна не принесла йому жодних вигод, на які він сподівався, але імперія не забула про нього і “по-батьківськи” подбала про свого “вірного солдата”. Текст відсиланнями до колоніальної політики Британії демонструє зануреність в імперську аксіологію, потверджуючи та структуруючи її. Зрештою, детективні оповідання Артура Конана Дойла демонструють і виразну колоніальну модель світу, оскільки лише інтелектуальна та правова сила метрополії може стояти на перешкоді протиправній поведінці, злочинна діяльність, вчинена на периферії, саме в просторі імперської столиці викрита та справедливо покарана.

Сучасний британський письменник індійського походження Абір Мухерджі пропонує постколоніальну модель диверсифікації класичного англійського детективу з виразною колоніальною ієрархізацією простору. У циклі детективних романів про англійського слідчого Сема Віндгема у період після завершення Першої світової війни (“Людина, що підводиться”) (2016), “Необхідне зло” (2017) та ін.) центром розгортання кримінальних сюжетів постає не Англія, а Індія колоніальної доби. Абір Мухерджі не лише критично трансформує метропольну просторову модель, але й зосереджує увагу на

постколоніальному переосмисленні тогочасної колоніальної політики Британської імперії, опору їй у середовищі індійських автохтонів. Втім вагомим моментом є втрата метрополітним нарративом своєї ексклюзивності та авторитетності щодо репрезентації, натомість тубільне населення наполегливо робить спроби повернути свій “голос”. Індієць сержант Бенерджи постає не лише помічником британського капітана, але й повноцінним членом детективного дуету слідчих.

Детективні романи Андрія Кокотюхи та Богдана Коломійчука, у яких основним місцем розгортання кримінальних історій є Львів початку ХХ століття, постають яскравою формою ретро-жанру. Письменники докладно описують львівський простір 1900-х років, занурюючи читача в соціально-культурну атмосферу галицького міста періоду Габсбурзької імперії. Жанрова природа ретро-детективу апелює до відтворення поза детективною фабулою не так історичних подій та реалій певної доби, як до передачі дуух епохи, світовідчуття, звичок та традицій людини того часу. Відтак елементи культури повсякдення (кнайпи, ресторації, готелі etc) та міська топографія простору стають ключовими факторами репрезентації історичного контексту австро-угорської дійсності початку ХХ століття.

Французький антрополог Марк Оже для маркування просторових образів, які позбавлені символічного наповнення чи особистісного суб'єктивного досвіду їх оприсутнення, використовує термін “не-місце” (Augé, 1995: 94). До таких об'єктів дослідник зараховує предмети побутової культури (магазини, місця громадського харчування, готелі, вокзали) чи щоденного транзиту (вулиці, транспорт) у межах урбаністичного середовища чи поза ним, бо вони стають невід'ємною складовою повсякденного існування людини, однак вона до них лише опосередковано причетна та не наповнює їх часткою власної індивідуальності. Зрештою, на думку Марка Оже, “місце і не-місце схожі на протилежні полярності: перше ніколи не стирається повністю, друге ніколи до кінця не здійснюється; вони схожі на палімпсести, на яких невпинно переписується заплутана гра ідентичності та відносин” (Augé, 1995: 79). Ярослав Поліщук наголошує, що в літературі встановлення чітких меж між таким просторовим категоріями виглядає проблематичним, оскільки авторська індивідуальність може сприяти перекодуванню семантичної наповненості місць у пам'яті в “не-місця” через втрату в очах героїв їх символічного значення або власне і навпаки: “не-місця” набувають важливих смислових конотацій (Поліщук, 2018: 219).

У текстах Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи “не-місце” як простір, позбавлений антропологічної наповненості, навпаки, набуває важливої семантичної конкретизації як частина історичної пам'яті про Львів. Картографування львівських вулиць, яскраво виписане у ретро-романах українських письменників, стає не просто тлом для розгортання детективної історії, а демонструє особливу темпоральну модель символічної єдності простору галицького міста на початку ХХ та ХХІ століть. Тяглість топоніміки урбаністичного середовища Львова впродовж кількостолітньої дистанції потверджує впізнаваність та сталість території міста для різних генерацій, а водночас і її позачасову універсальність, не зіпсовану ідеологічними нашаруваннями минулих епох, що перетворює його на символізовану модель “вічного міста”. Ретроромани українських авторів демонструють вкоріненість у львівську топографіку, трансформуючи її із транзитного статусу “не-місця” в місця наповнені історичними смислами. Тексти Андрія Кокотюхи вже на рівні назв (“Адвокат з Личаківської”, “Привид з Вальної”, “Автомобіль з Пекарської” та ін.) проявляють виразну зануреність у питому львівський простір, який навіть імперії не змогли змінити, бо вони були лише епізодом, а місто існувало до них й існує після їхньої загибелі.

Водночас ретро-детективи Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи пропонують постколоніальну трансформацію імперської просторової моделі. Загалом поступове вибудовування імперій залежало від витворення стабільних ієрархічних стосунків між “центром” та “периферією”, де остання постає в ролі виключно об'єкта підпорядкування. Едвард Саїд стверджує, що ієрархізація імперського простору часто досягається за рахунок витіснення зі столиці в колоніальні володіння скомпрометованих громадян імперії, котрі в колоніях продовжують представляти владу імперії, однак їм відмовлено повернутися до “серця” метрополії, “/.../ простір якої ретельно прокреслений, проговорений і населений ієрархією метрополітних персонажів” (Саїд, 2007: 17). Постколоніальні автори пропонують деконструювати імперську ієрархію світу й розвінчати саму ідею “центру” як інтелектуального та аксіологічного еталону, натомість наголошуючи на ситуації лінійного існування сучасних культур.

Ретро-романи Богдана Коломійчука підважують ієрархізовану форму домінування центру над провінцією. У детективній стратегії творів (“Візит доктора Фройда”, “Остання справа комісара Вістовича”) Відень як столиця Австро-Угорщини постає найчастіше простором, у якому вчиняється злочин, однак сили та потуги усього метрополітного поліцейного апарату недостатньо для розкриття правопорушень і відновлення законності й справедливості. Відтак вектор розгортання кримінальної історії зміщується у бік Галичини, яка хоч і виступає як периферія імперії, однак саме у цьому середовищі злочинна діяльність викрита та покарана. Сюжетна лінія протагоніста ретро-романів Богдана Коломійчука також повторює подібну відцентровану лінію руху: здобуття престижної військової освіти в столиці імперії, але водночас і свідомий вибір повернутися до рідного міста як центру його власного світу.

Така модель у романах Богдана Коломійчука не обмежується лише мапою Австро-Угорщини, оскільки Львів стає центром розкриття кримінальних справ європейського масштабу (“Експрес до Галіції”, “Готель “Велика Пруссія”). Постколоніальне перекодування ментальної карти Європи, у якій “периферійний” львівський простір, на відміну від імперських столиць, набуває виразної символічної першості, втілюючи інтелектуальну детективну потугу і силу у розкритті кримінальних справ, що стають нездоланними для метрополітних інституцій. Просторова модель у текстах Богдана Коломійчука демонструє доконструйовану метрополітну ієрархію світу, в осерді якого опиняється Львів як самодостатнє середовище, позбавляючи столиці європейських імперій їх лідерства та авторитетності.

Утім Богдан Коломійчук не прагне вибудувати виразну контр-дискурсивну ментальну мапу Європи, де периферія займає місце імперської столиці, перевертаючи колоніальний світ з ніг на голову. Натомість письменнику вдається розвернути вертикальну просторову модель у горизонтальну площину, в якій зникає опозиційне протиставлення метрополітного центру та провінції. Постколоніальне витворення лінійної системи у романах Богдана Коломійчука дозволяє позбутися колоніальної практики самого існування центру як середовища продукування еталонних цінностей, тим самим урівноважуючи децентралізоване існування Відня, Берліна, Львова, Познані, Гданська, Берна в символічній європейській картографічній проекції як рівнозначних місць із самобутнім культурним обличчям. У такій картині світу Галичина репрезентована як невід'ємна частина ментальної мапи Європи, тим самим потверджуючи стратегію стирання кордонів у європейському

культурному просторі, а не замикання в монофонічному національному світі. Протагоніст ретро-романів Богдана Коломійчука комісар Адам Вістович відчуває органічну єдність із урбаністичною культурою Європи, хоча й усвідомлює водночас власну вкоріненість у середовище рідного Львова: “Найдужче хочеться повернутися до міста, чия бруківка пам’ятає усі наші кроки. І кроки людей, яких ми любили” (Коломійчук, 2001: 70).

Висновки. Сучасний український ретро-детектив демонструє виразне постколоніальне переосмислення досвіду існування під владою Австро-Угорської та Російської імперій на початку ХХ століття. Важливою у цьому контексті постає стратегія деконстрування метропольної ієрархії світу, у якій виразно протиставлявся імперська столиця периферійним територіям. Втім сучасна постколоніальна Література ставить під сумнів саме існування центру як середовища еталонних політичних та культурних цінностей. Відтак у текстах Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи Львів як місце розгортання детективної фабули стає частиною децентралізованої символічної мапи Європи, у якій європейський культурний простір репрезентовано лінійно з подоланням імперських ієрархічних моделей. Водночас Богдану Коломійчуку та Андрію Кокотюсі вдається продемонструвати вкоріненість героїв ретро-детективів у простір повсякденної культури початку ХХ століття, який перетворюється із деперсоналізованого “не-місця” у місця історичної пам’яті. А сам Львів у текстах сучасних детективістів набуває символізованої моделі “вічного міста”, у якому переплітаються досвіди різних епох, однак його урбаністична топографія демонструє нерозривну єдність минулого та сучасного.

Література:

1. Землянська А., Землянський А. Жанрова еkleктика ретро-детективів Богдана Коломійчука. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2017–2018. № 4–3. С. 275–286.
2. Колесник О. Історичний детектив та історія як детектив: до питання міжжанрового синтезу. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*. 2023. Т. 6. С. 39–44.
3. Коломійчук Б. 300 миль на схід. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 320 с.
4. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – XXI, 2018. 272 с.
5. Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал [та ін.]. Київ: Критика, 2007. 608 с.
6. Філоненко С. Кривавий водевіль на палубі: формула історичного детективу в романі Ірен Роздобудько “Подвійна гра в чотири руки”. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 230–235.
7. Філоненко С. Як найкращий сищик імперії пройшов криз’ю вогонь, воду і мідні труби. *Буквоїд*. 2014. URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/02/05/073033.html#google_vignette
8. Augé M. Non-places: introduction to an anthropology of supmodernity / translated by Jonh Howe. London, New York: Verso, 1995. 122 p.
9. Hobsbawn E. J. The age of empire, 1875–1914. New York: Vintage books, 1989. 404 p.

References:

1. Zemlianska, A., & Zemlianskiy, A. (2017–2018). Zhanrova eklektyka retro-detektyviv Bohdana Kolomiichuka [Genre Eclecticism of the Retro-detectives by Bogdan Kolomyichuk]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo* [Pre-Carpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society], № 4–3, 275–286. [in Ukrainian].
2. Kolesnyk, O. (2023). Istorychnyy detektyv ta istoriya yak detektyv: do pytannya mizhzhanrovoho syntezu [Historical Detective Story and History as a Detective Story: to the Question of Cross-genre Synthesis]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istoriya i teoriya kul'tury* [NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture], 6, 39–44. [in Ukrainian].
3. Kolomyichuk, B. (2021). 300 myl' na skhid [300 Miles to the East]. L'viv: Vydavnytstvo Staroho Leva. [in Ukrainian].
4. Polishchuk, Ya. (2018). Hibrydna topohrafiya. Mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi [Hybrid Topography. Places and Non-places in Modern Ukrainian Literature]. Chernivtsi: Knyhy – XXI. [in Ukrainian].
5. Said, E. (2007). Kul'tura i imperializm [Culture and Imperialism]. (Trans.). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
6. Filonenko, S. (2015). Kryvavy vODEVIL' na palubi: formula istorychnoho detektyvu v romani Iren Rozdobud'ko “Podviyna hra v chotyry ruky” [Bloody Vaudeville on the Deck: the Formula of the Historical Detective in Irene Rozdobudko novel “Double Game in Four Hands”]. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky* [Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University Series: Philological sciences], 6, 230–235. [in Ukrainian].
7. Filonenko, S. (2014). Yak naykrashchyy syshchik imperiyi proyshov kriz' vohon', vodu i midni truby [How the Best Detective of the Empire Passed Through Fire, Water and Copper Pipes]. *Bukvoyid* [Bukvoid]. URL: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/02/05/073033.html#google_vignette [in Ukrainian].
8. Augé, M. (1995). Non-places: Introduction to an Anthropology of Supmodernity (Trans.). London, New York: Verso [in English].
9. Hobsbawn, E. J. (1989). The Age of Empire, 1875–1914. New York: Vintage books. [in English].

Отримано: 6 березня 2024 року
Прорецензовано: 12 березня 2024 року
Прийнято до друку: 18 березня 2024 року

e-mail: olga.i.klimkina@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6731-7182>

Researcher ID: KCZ-1240-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-123-127

Клімкіна О. І. Концептуальний простір комерційних ойкодомонімів з погляду психології потреб (на прикладі назв новобудов Києва). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 123–127.

УДК: 811.161.2'373.21:159.947.5]:911.375.1 (477.411)

Клімкіна Ольга Ігорівна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології для іноземних громадян

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР КОМЕРЦІЙНИХ ОЙКОДОМОНІМІВ З ПОГЛЯДУ ПСИХОЛОГІЇ ПОТРЕБ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ НОВОБУДОВ КИЄВА)

Наслідком нової соціокультурної реальності суспільства споживання стає присутність маркетингових феноменів у процесах номінації міських об'єктів. Дрейф топонімічних практик у бік реклами вносить відчутні корективи в урбанонімний простір, зумовлюючи його якісні (позначені появою міждисциплінарних понять і термінів) та кількісні (стрімке зростання раніше периферійних з огляду на свою нечисленність груп онімів) зміни. У контексті парадигмальних перетворень власне ім'я будівлі – ойкодомонім – упевнено набуває рис рекламного імені – комерційного ойкодомоніма. Підпорядкування комерційного ойкодомоніма законам рекламної комунікації призводить до втрати ним ознаки топографічності та набуття потенціалу імпліцитного психологічного впливу, що найяскравіше проявляється в найменуваннях, орієнтованих на форму, тобто з виразним образно-символічним компонентом.

У статті образно-символічні комерційні ойкодомоніми розглянуто з погляду реалізованої в них стратегії переконання, спрямованої на зрушення в системі цінностей покупця шляхом моделювання його ставлення до майбутнього житла. Про те, що покупцеві пропонують не просто житловий об'єкт, а дім «зі смыслом», зазвичай інформує лексичний маркер «концепт», що дає змогу такі назви іменувати також концептуальними. У комерційних ойкодомонімах цього типу завжди є ідея про цінність (смысл) житлового об'єкта для покупця, не обов'язково пов'язана з характеристиками самої будівлі, але обов'язково корельована з його психологічними потребами. Описано комерційні ойкодомоніми, які за допомогою символу актуалізують «нематеріальний актив» пропонованого покупцеві житлового об'єкта у вигляді відчуття безпеки та комфорту, статусного міфу, почуття задоволення собою і своїми досягненнями, владних повноважень, можливості виразити себе у творчості, любити й бути коханим, відчуття власного «коріння», відчуття невразливості до впливу часу і символічного безсмертя. Номінативна цільність найменувань, звернених до тих чи тих психологічних феноменів, демонструє споживчі пріоритети сучасного столичного соціуму в концептуальному просторі житлової нерухомості.

Ключові слова: ономастика, міський топонімічний простір, комерційний ойкодомонім, психологія потреб, українська мова.

Olga Klimkina,

Ph. D. in Philology,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology for Foreigners,

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CONCEPTUAL SPACE OF COMMERCIAL OIKODOMONYMS IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGY OF NEEDS (BASED ON THE MATERIAL OF NAMES OF NEW BUILDINGS IN KYIV)

As a consequence of the new social and cultural reality of the consumer society, marketing phenomena become actively present in the nomination of urban facilities. The drift of toponymic practices towards advertising makes tangible adjustments to the urbanonymic space causing its qualitative (marked by the emergence of interdisciplinary concepts and terms) and quantitative (rapid growth of the groups of onyms that used to be peripheral due to their small number) changes. In the context of paradigm changes, the proper name of a building – oikodomonym – steadily acquires the features of an advertising name – commercial oikodomonym. The subordination of commercial oikodomonym to the laws of advertising communication leads to the loss of topographical feature and to the acquisition of the influential potential, which is most vividly manifested in names focused on form, i.e. with an expressive figurative and symbolic component.

In this article, figurative and symbolic commercial oikodomonyms are considered from the viewpoint of the strategy of persuasion implemented in them, aimed at shifting the buyer's value system by modeling the buyer's attitude to the future housing. As a rule, the lexical marker concept informs that the buyer is offered not just a residential property item, but a house «with a meaning», which allows such names to be called conceptual as well. In commercial oikodomonyms of this type, there is always an idea about the value (meaning) of the residential property item for the buyer, not necessarily related to the characteristics of the building itself, but necessarily correlated with the buyer's psychological needs. The article describes commercial oikodomonyms, which actualize, by means of a symbol, the «intangible asset» of the residential property item offered to the buyer in the form of a feeling of security and comfort, status myth, a feeling of satisfaction with oneself and one's achievements, power, the opportunity to express oneself in creativity, to love and be loved, a sense of roots, a feeling of invulnerability in the face of time, and symbolic immortality. The statistical density of the names addressing these or those psychological phenomena demonstrates the consumer priorities of modern metropolitan society in the conceptual space of residential property.

Key words: onomastics, urban toponymic space, commercial oikodomonym, psychology of needs, Ukrainian language.

Активна присутність маркетингових феноменів у процесах номінації міських просторових об'єктів, що за умов соціокультурної реальності суспільства споживання демонструють міцний зв'язок із брендингом та іміджуванням, потребує нових підходів до аналізу топонімічного матеріалу. Залучення топонімічних практик до сфери рекламної індустрії

вносить суттєві корективи в урбанонімний простір, що призводить до його якісних (позначених появою міждисциплінарних понять і термінів) та кількісних (стрімке зростання раніше периферійних внаслідок своєї нечисленності груп онімів) змін. У контексті загальних парадигмальних перетворень власне ім'я будівлі – ойкодомонім (Н. В. Подольська, 1988 р.) – певнено набуває рис рекламного імені – комерційного ойкодомоніма (Р. В. Разумов, С. О. Горяєв, 2019 р.). Підпорядкування комерційного ойкодомоніма законам рекламної комунікації призводить до втрати ним ознаки топографічності та набуття потенціалу імпліцитного психологічного впливу, що найяскравіше проявляється в найменуваннях, орієнтованих на форму, тобто з виразним образно-символічним компонентом. Особлива увага, яку протягом тривалого часу ономатологи приділяють саме образно-символічним ойкодомонімам, пояснюється властивостями самого оніма – ефектного за формою та ефективного за суттю найменування (праці Р. В. Разумова, С. О. Горяєва, М. В. Голомідової, П. Томасіка, Т. П. Романової, Н. В. Слухай, О. Синявської, С. М. Малайкіна). Останніми роками поряд із традиційним ономасіологічним підходом дедалі виразніше простежується інноваційний вектор наукових розвідок, звернений до когнітивних та прагматичних параметрів мови: образно-символічні ойкодомоніми розглядають у межах теорії мовленнєвих актів (І. В. Крюкова, Т. П. Романова), за допомогою теорії фреймів (Н. В. Слухай, О. Синявська), з урахуванням універсальних механізмів сприйняття, зумовлених бінарністю людського мозку (С. М. Малайкін). Різноманіття наявного сьогодні в науковій літературі дослідницького арсеналу свідчить про потреби активного пошуку, спрямованого на прояснення рекламно-комунікативної природи комерційного ойкодомоніма.

Мета статті – розглянути здатність образно-символічних комерційних ойкодомонімів транслювати ціннісні орієнтири, значущі для споживача. Авторка використовує традиційні для вивчення онімів методи – описовий і статистичний. Матеріалом для статті послугували 312 конотативно навантажених номінацій новобудов Києва з інтернет-ресурсів (<https://lun.ua/uk/новобудови-києва>, <https://gdevkievezhithoroso.com>). База прикладів віддзеркалює тенденції столичного неймінгу в 2021–2023 рр. і містить найменування таких типів житлової нерухомості, як житловий комплекс (ЖК), багатофункціональний комплекс (БФК), клубний будинок (КБ), апартамент-комплекс (АК), таунхаус (ТХ), котеджне містечко (КМ).

В образно-символічних комерційних ойкодомонімах завжди присутня ідея про цінність (смісл) житлового об'єкта для покупця, не обов'язково пов'язана з характеристиками самої будівлі, але обов'язково корельована з його психологічними потребами. Про те, що покупцеві пропонують не просто новобудову, а будинок «зі смыслом» (зі своєю власною концепцією), як правило, інформує розміщений у назві лексичний маркер *концепт*. У найзагальнішому вигляді ідея будь-якого рекламованого товару – і сфера житлової нерухомості тут не виняток – полягає в тому, що покупцю пропонують щастя. Але пріоритети щастя індивідуальні, тому в рекламному імені акцент зміщують на те, що приносить відчуття щастя: значущість (цінність) товару розкривають з урахуванням прогнозованих психологічних потреб покупця.

Потреба в емоційній безпеці (Packard, 1980: 86-87). 193 назви. Потреба в емоційній безпеці належить до базових потреб людини. Її психологи трактують як відчуття впевненості, що ви перебуваєте в правильному місці та комфортному оточенні. Продаж емоційної безпеки є головним «нематеріальним активом» найчисленнішої та найрізноманітнішої групи назв новобудов Києва. Уявлення про «правильне місце» реалізовано в назвах новобудов у двох вимірах – реальному (43 назви) та ідеальному (12 назв). Уявлення про «безпечне і комфортне місце» втілено в назвах в трьох варіантах – простір емоційного комфорту (20 назв), зона функціонального комфорту (12 назв), екологічно безпечне і комфортне місце (106 назв).

Назви проєктивного типу переносять у реальний, але інший географічний простір, пропонуючи покупцеві ідентифікувати себе із західним містянином, долучитися до світових стандартів житла. Традиційним способом утворення комерційних ойкодомонімів цієї групи є трансонімізація акціонімів. Імпліцитно присутнє в слоганах порівняння переконує у відсутності різниці між «там» і «тут»: ЖК «New York Concept House» – «Американська якість життя за українською ціною», ЖК «Manchester Park» – «Затишний куточок Англії в Києві», ЖК «Французький квартал» – «Маленький Париж у столиці». Для назв і слоганів цієї групи комерційних ойкодомонімів також властиве використання конструкції ототожнення зі сполучником *як*, що виражає ідентичність порівнюваних об'єктів: ЖК «Як у Львові». Логічним завершенням «стирання кордонів» є концепція КД «Chelsea Tower», у якій унаслідок підміни референтів повернення додому набуває закономірного сенсу: «“Chelsea Tower” – Welcome to London! “Chelsea Tower” – Ласкаво просимо додому!». Водночас західний спосіб життя ранжований за ступенем доступності. Життя по-американськи доступне лише тим покупцям, кому по кишені житло преміум-класу: ЖК «Washington Concept House», ЖК «New York Concept House», ЖК «Chicago Central House», ЖК «San Francisco Creative House». Житло бізнес-класу орієнтоване на європейський формат нерухомості: ЖК «Квартал Європейський», ЖК «Італійський квартал», КМ «BritanHouse», ЖК «Amsterdam Concept House», КД «La Manche». У бюджетному сегменті покупцям квартир комфорт-класу доведеться пристосовуватися до стандартів колишнього «радянського варіанту» заходу: ТХ «Польський куточок», ЖК «Praga», ЖК «Finland Yard», а квартир економ-класу задовольняться рівнем «ближнього зарубіжжя»: ЖК «Прибалтійський», ЖК «Estonsky Concept Club House».

«Правильне місце» може бути віддзеркалене в назві новобудови як «ідеальне місце». Оскільки ідеальне не має просторово-часових координат, є лігзюсіе, поки залишається на рівні бажань, образ, що лежить в основі номінації, звернений до абстрактних ментальних сутностей – мрія, рай, казка, кіно: ЖК «Місце мрії», ЖК «Чарівне місто», ЖК «Казка», ЖК «Андерсен», ЖК «Hoffmann Haus», ЖК «Elysium», ЖК «LaLaLand», КД «Notting Hill», ЖК «YOLO» (аббревіатура від *you only live once* ‘живеш тільки раз’, назва відсилає до епізоду мультсеріалу «Сімпсо́ни», у якому герой здійснює свої дитячі мрії, зокрема, навчається літати, як птах). Серед інших номінативних моделей семантична близькість коренів: КД «Ідеаліст» (слоган: «Ідеальний формат вашого житла»), опис головної смислової домінант: ЖК «Anpil House» (слоган: «Не-реальний будинок»).

Житло як зона емоційного комфорту представлене в назвах, що апелюють до приємних емоцій, станів і відчуттів, а також зовнішніх чинників (тиша, музика, простір, світло, повернення від хайтеку висотних будівель у затишок замського будинку), які впливають на гармонізацію внутрішнього стану мешканця. У тому, що саме в цьому будинку покупець почуватиметься в злагоді із собою та світом, переконують назви: ЖК «Відпочинок», ЖК «Відрада», ЖК «Злагода», ЖК «Тиха гавань», ЖК «Затишний», ЖК «Гармонія», ЖК «Симфонія», ЖК «Aria», КГ «Quiet Place», КД «Hidden», ЖК «The Light», ЖК «Aura City», ЖК «Chalet».

Ставку на функціональний комфорт зроблено в назвах новобудов, що використовують міфологему «розумний дім». На думку культурологів, на сьогодні образ будинку, здатного повністю задовольнити всі людські потреби, не кристалізований. Протягом другої половини ХХ століття образ «розумного дому» еволюціонує від образу спочатку «дому-робота», потім «дому-служника» до «дому-товариша» і, зрештою, до «дому-особистості». У назвах новобудов Києва засвідчено різні варіанти: «розумний дім» представлений і як безликий, але креативний помічник, але може бути й персоніфікований в образах знакових інтелектуалів: ЖК «San Francisco Creative House», ЖК «Boston Creative House»; ЖК «Einstein Concept House», КД «Da Vinci Club House», ЖК «Vernadsky».

Природно-ландшафтне середовище Києва (див. іміджвий міф про Київ як найзеленіше місто світу) формує сегмент житлової нерухомості, важливою перевагою якої є екологічно збалансований простір. Репрезентація екожитла відбувається з опорою на концепт «Парк», визначальним для якого є розуміння парку як закритого (обгородженого відповідно до етимології: *парк* – *паркан*), а тому безпечного місця, ступінь комфортності якого визначають ступенем злиття людини з природою. Відповідно, відмітною особливістю більшості назв новобудов, що пропонують покупцеві альтернативу квартирам на асфальті, є лексичний маркер *парк*. При цьому об'єкт-референт може відповідати основному значенню слова *парк*, бути географічно ідентифікованим: ЖК «Нивки-Парк», КД «Феофанія-park», ЖК «Сирецький парк», ТХ «Park Golosiev», ЖК «Solo Park» (контaminaція Соломенський лісопарк). Слово *парк* може бути гіперонімом широкої лексико-семантичної групи: *сад, ліс, бір* тощо, репрезентуючи різноманітні природні та рукотворні рослинно-водні екосистеми Києва, що входять до єдиного парково-архітектурного ансамблю: ЖК «Сирецькі сади», ЖК «Кирилівський гай», ЖК «Сосновий бір», ЖК «Вудсторія», ЖК «Грюнвальд», КД «The Garden», ТХ «Forest Lane», ЖК «Greenwood», ЖК «Sherwood», ЖК «Pusha house». Також слово *парк* може використовуватися поза співвіднесенням із реальним «зеленим» об'єктом, мати тільки безденотатний концепт. У загальному вигляді цей концепт може бути сформульований як ствердження пріоритету природи (і загалом природності та екологічності) для новобудови як архітектурного об'єкта. Наприклад, у назвах новобудов: ЖК «Академ Парк», ЖК «Парк Стоун», ЖК «Urban Park», ЖК «Metro Park», ЖК «Loft Park», ЖК «Svitlo Park», ЖК «ParkLand» та ін. слово *парк* маніфестує прихильність девелопера принципам екобудівництва і дає підстави покупцеві розраховувати на низку заходів (як-от, озеленення прибудинкових територій, двір без авто, продумана інсоляція), що забезпечують новобудові статус «зеленої» нерухомості. Позиціонування новобудови як екологічно безпечного та комфортного місця може також бути реалізовано за допомогою: «зеленої» метафори, що зазвичай маркує концептуальний простір екології (Li, Ye, 2017): ЖК «Зелені тераси», ЖК «Зелений острів», КД «Green house»; аброморфемі *еко*: ЖК «Eco Dream»; «хімічної» метонімії: ЖК «O₂ Residence», ЖК «Ozon Concept House»; традиційної для побутового екологічного дискурсу метафори *курорт*, що представляє природний складник комплексу як зону рекреації – відновлення духовних і фізичних сил: ЖК «Курортний», ЖК «Рів'єра», ЖК «The Resort», ЖК «Lipki Island City Resort», ЖК «Riviera Riverside»; образів, що демонструють гармонійний діалог ЖК із природним оточенням, результатом якого стає поява візуально узгодженого, тобто мальовничого ландшафту: ЖК «Art Парк» (слоган: «Будинок у мальовничому куточку»), ЖК «Поетичний» (слоган: «в оточенні поетичних пейзажів»), КГ «Frank Wright» (за ім'ям американського архітектора, засновника «органічної архітектури»). Оскільки естетичною доміантою таких ландшафтів стають, як правило, водні об'єкти, образність назв ЖК цієї групи значною мірою зумовлена декоративними якостями води – її прозорістю, рухливістю, здатністю відбивати й заломлювати світло: ЖК «Венеція», ЖК «Кришталеві джерела», ЖК «Озерні зорі», ЖК «Лазурний блюз», ЖК «Silver Breeze».

Потреба відчувати власну значущість (Packard, 1980: 87–89). 32 назви. Почуття власної значущості розглядають у психології як базовий феномен людського існування, суть якого полягає в потребі кожної людини пояснити сенс свого «Я» самій собі. Особливе, «всезиттєве» значення, яке в межах загальнолюдської ціннісної парадигми «дім – дерево – дитина» відрізняє імператив «Май дім!» (С.М. Верещагін, В.Г. Костомаров), надає глибокого змісту і власне акту купівлі житла, котрий у точці ціннісно-сміслового поєднання зовнішнього (власний дім) і внутрішнього («Я» – концепція) переходить із побутової в екзистенційну площину. Саме в такому – екзистенційному – ключі реалізована стратегія наймінгу певної частини комерційних ойкодомоніміїв, які репрезентують придбання житла як набуття нового, більш значущого життєвого статусу: для покупців квартир преміумкласу статусність отримує обертку персонального міфу, а в сегменті бюджетного житла стає орієнтиром, що формує ескіз бажаного майбутнього. Значна частина назв новобудов цієї групи пропонує заможному покупцеві не просто житло, а персональний міф – обживання (переживання, проживання і програвання) себе, свого «Я» в перспективі можливого майбутнього іноді просто неймовірного: ЖК «Аристократ», ЖК «Гранд», ЖК «Віконт», ЖК «Дипломат», ЖК «Cardinal», ЖК «Ambassador House», ЖК «Franklin Concept House», ЖК «Resident Concept House», ЖК «Champion City». Позаяк почуття власної значущості формує не тільки вже досягнута висота, а й висота, на яку ми поки що тільки претендуємо, назви новобудов бюджетного сегмента житла дають своєму покупцеві можливість відрефлексувати власний життєвий проєкт, уявивши траєкторію руху з наявного сьогодні до бажаного майбутнього. Для назв цієї групи характерна геометро-динамічна образність: ЖК «Перспектива», ЖК «Старт» (слоган: «Початок нового життя», концепція: «Ви на старті. Ви готові діяти. Ви йдете до своєї мрії»), ЖК «Skyline» (слоган: «Прагнути до кращого»).

Потреба у винагороді (Packard, 1980: 89). 8 назв. Винагородою вважають будь-яку подію або предмет, що приносять радість чи задоволення і які «отримано», коли було виконано певне завдання. У соціальній психології винагороду розглядають крізь призму двох складників – стимулу, яким слугує матеріальна вигода, і мотиву – морального заохочення у вигляді суспільного визнання і похідних від нього почуття задоволення собою і своїми досягненнями, гордості, самоповаги тощо. У комерційних ойкодомоніміях Києва вербалізовано обидві сторони винагороди. Одні назви підштовхують свого клієнта до купівлі, ототожнюючи новобудову (і квартиру в ній) з матеріальним досягненням – премією (варіант винагороди за сумлінну працю) або вигравшем (варіант винагороди внаслідок удачі): ЖК «Nobel Homes» (концепція: «“Nobel homes” – це перша премія в галузі нерухомості, яку ми з радістю вручаємо нашим покупцям!»), ЖК «Jack House» (слоган: «Краще, аніж Джекпот!»), інші назви пропонують покупцеві відчути задоволення від власного досягнення – придбання квартири, нагадуючи про соціально-емоційні «бонуси» успіху-визнання: ЖК «Успішний квартал», ЖК «Тріумф», ЖК «Victory V».

Потреба проявити себе у творчості (Packard, 1980: 89-91). 10 назв. Психологи розглядають творчість як єдину наявну в розпорядженні людини можливість задовольнити свою фундаментальну потребу – прагнення повністю використати свої

таланти, здібності й можливості. У творчості людина змінює навколишній світ, утілюючи себе в ньому, виявляючи свою «самість». У давнину «спорудження будинку з вогнищем як вогненным вівтарем асоціювалося з актом творіння» (McLuhan, 2003: 63). Сьогодні будівництво житла і дизайн квартири розглядають як повсякденну творчість, у якій людина середніх здібностей може брати участь щодня (Kaufman, Beghetto, 2009). Реальність повсякденної творчості, що виявляється в безумовному бажанні кожної людини додати особливих рис своїй домівці, формує групу комерційних ойкодомонімів, орієнтованих на продаж можливості творити: назви новобудов пропонують покупцеві не просто нове житло, а *tabula rasa*, що відкрита для творчості та подальшої самореалізації. Цей концепт у назвах новобудов Києва виражено за допомогою лексико-тематичної групи з гіперонімом *творчість*: ЖК «Митець», ЖК «Автограф», ЖК «TrIInity» (назва і слоган: «Home, Feelings & You» через релігійну образність відсилають до логіки триєдності, яка стверджує в концепції ЖК не просто співіснування, а взаємодію (злиття) трьох ключових елементів, позначивши водночас безпосереднє залучення самого покупця до єдиного творчого процесу й передбачаючи створення ним «самої своєї оази, якою він її бачить і уявляє»), ЖК «Alter Ego» (конотація «автопортретність» проявляється внаслідок актуалізації таких сем звороту *alter ego*, як самовираження, самопізнання, самопрезентація); синонімічного ряду з домінантою *унікальний* – винятковий, рідкісний: ЖК «Maverick Residential Complex» (слоган: «Індивідуальність у кожній деталі», амер. конотонім *Maverick* зі значенням «індивідуаліст»), ЖК «UNO City House» (слоган: «Усі унікальні під одним дахом»), КД «Мандарин» (слоган: «Такий тільки один!»); метафори, яка, уподібнюючи людське життя до життя рослин, представляє новобудову як місце самореалізації, де заявляє про себе й розвивається людська індивідуальність: ЖК «Оранжерея» («Твоя точка росту. Твоє місце сили»).

Потреба любити (Packard, 1980: 92). 6 назв. Любов – складний психологічний феномен, який проявляється в неможливості існування людини як ізольованого «Я», тобто поза стосунками з іншими людьми. Найприроднішою конфігурацією стосунків є любов до ближнього – прихильність людини до родинних, сімейних, дружніх зв'язків, а найтипівішим осередком цих прив'язаностей слугує рідна домівка. Дім як місце, де живе любов та щастя, представлений у назвах новобудов за допомогою вербалізаторів асоціативного поля «сім'я»: КГ «Щастя», ЖК «Родинний затишок», ЖК «Family & Friends» (слоган: «Щасливі діти, спокійні батьки»), ЖК «Happy House» (слоган: «Усе для сімейного щастя»), ЖК «Happyalist» (слоган: «Житло сімейного класу», контамінація *happy+capitalist*, соціально-економічний неологізм зі значенням «той, для кого капіталом є сімейні цінності»), КД «SLoveSky» / «S♥Sky» (особливості транслітерації, а також креолізований варіант адреси (вул. Славська) генерують смисловий акцент назви, підкріплений також у вигляді натяку на пісню канадського поп-співака Ейбела Тесфає «Love in the Sky»).

Потреба почуватися впливовим і заможним (Packard, 1980: 92–93). 26 назв. Потреба почуватися впливовим і заможним – один із проявів потреби влади, яка, на думку психологів, є невід'ємним компонентом структури особистості, що прагне досконалості (Adler, 1959). Характерною особливістю комерційних ойкодомонімів, які пропонують покупцеві разом із житлом певні владні повноваження, є вбудовані в семантику номінації детермінанти, які «збуджують передбачувану асиметрію в статусі та/або ресурсах» (Schmalt, 1987): покупець квартири в *престижному* ЖК набуває «сакрального ореолу» визнання оточення, а покупець квартири в *найдорожчому* ЖК підтверджує свою фінансову перевагу. Серед способів вираження цього концепту: емоційно-оцінні конотації лексеми *престиж*, а також синонімічних їй урбанонімів *Печерськ* і *Липки*, що виконують функцію символічного впізнання шанованої та впливової в суспільстві людини: ЖК «Престиж Хол», ЖК «Pechersk Plaza», «Linden Luxury Residences»; лексико-семантична група з гіперонімом *багатство*: ЖК «Діамант», ЖК «Діадема», ЖК «Корона Печерська», ЖК «RichHouse», ЖК «Diamond Hill», ЖК «AuRoom», ЖК «Silver House», ЖК «Renaissance Residence».

Потреба в «корінні» (Packard, 1980: 93). 26 назв. Потребу в ідентифікації (за З. Фрейдом) психологи розглядають серед базових потреб людини, якій упродовж усього свого життя потрібно, подібно до давньогрецького Антея, відчувати своє «коріння» – основу власної сили, стабільності та міцності буття. А. Маслоу пише: «людині вкрай важливо знати, що вона живе на батьківщині, в себе вдома, поруч із близькими та зрозумілими їй людьми, що її оточують «свої», що вона належить до певного клану» (Maslow, 1954: 62). Потужним джерелом, яке допомагає людині не загубити себе у світі, що постійно змінюється, є мова, релігія, культура, історична пам'ять. У комерційних ойкодомонімах, орієнтованих на продаж зв'язку з витокami, українська мова стає головним ідентифікувальним чинником. Концепт виражається за допомогою опори на ключове слово: ЖК «Рідне місто», ЖК «Патріотика»; регіонально маркованих лексем: ЖК «Файна Таун», ЖК «Верховина»; актуалізації семи «давнина»: ЖК «Старокиївський», ЖК «Подол ГрадЪ», ЖК «Патріарх Хол»; лінгвореалій, що репрезентують духовні феномени нації та артефакти культурної спадщини: ЖК «Берегиня», ЖК «Покрова», ЖК «Козацький», ЖК «Вишиванка»; історико-культурних пресупозицій корінного киянина: ЖК «Славутич», ЖК «Ярославів Град», ЖК «Фундуклеєвський», ЖК «Столичні каштани».

Потреба в безсмерті (Packard, 1980: 93–94). 11 назв. Потреба в безсмерті пов'язана з усвідомлюваною потребою щось протиставити думкам про смерть, щоб почуватися в цьому світі впевнено, і є єдиною з-поміж усіх інших життєво важливих людських потреб, яку можливо задовольнити лише символічно. В уявленні людини про безсмертя як життя вічне, тобто незвично тривале, особливе місце посідає час, сприйманий як «тягар» (В. Іванів), бо він установлює межі існування. Тому найменування новобудов, що реалізують ідею символічного безсмертя, вирізняє динамічність внутрішньої семантики, що виникає внаслідок протиставлення інваріантній для цієї групи комерційних ойкодомонімів семі «час» іншої семі, що час скасовує, завдяки чому в адресата нейму виникає впевненість у власній невразливості до впливу часу, а відтак стабільності й надійності існування. Символічне безсмертя в комерційних ойкодомонімах може бути представлене як «біологічне безсмертя», що досягається через безперервність роду: людина «живе через (і в) своїх синів і дочок, і їхніх синів і дочок, і так до нескінченності» (Lifton, 2005: 35), але яке також може виходити за межі біологічної сім'ї, містити весь «соціум». Цей концепт реалізовано в назвах новобудов, у семантиці яких інваріантна сема «час» нейтралізується семою «біологічна безперервність»: ЖК «Династія», ЖК «Life Story», ЖК «Genesis». Символічне безсмертя у варіанті «природного безсмертя», яке «досягається через безперервний зв'язок із природою» (Lifton, 2005: 36), реалізовано в назвах новобудов за допомогою образів пір року, які, окрім свого «календарного» значення, є також універсальними символами народження, зростання, смерті та відродження. Одночасна актуалізація в комерційному ойкодомонімі двох значень уможливило об'єднати час

буття людини, що має певний термін, і час буття природи, у чьому кругообігу, як і у вічності, нерозрізняване минуле і майбутнє, кінець і початок, що породжує відчуття вічного сьогодення. Граничність, задана інваріантною семою 'час', долає сема 'безперервність перетворень природи': ЖК «Пори року», ЖК «4 сезони», ЖК «Весна на вулиці Осінній».

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що всі людські потреби, які зазвичай активно використовують рекламодавці, щоб ефективно маніпулювати поведінкою покупця, наявні в концептуальному просторі комерційних ойкодомонімів Києва. Складність присутніх у неймі психічних феноменів зумовлює структурно-семантичне розмаїття номінацій. Номінативна щільність орієнтованих на задоволення тих чи тих психологічних потреб покупця комерційних ойкодомонімів демонструє пріоритети мешканців Києва щодо житлової нерухомості, з-поміж яких найважливішими є потреба в безпечному й екологічному житлі, розташованому в ментальній географії киянина на умовному Заході, запит столичного соціуму на житло статусне і престижне, поціновування належності до української етнокультурної спільноти.

Література:

1. Adler A. *The Science of Living*. London : Georg Allen & Unwin, 1959. 264 p.
2. Kaufman J.C., Beghetto R.A. Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*. 2009. V. 13. № 1. P. 1–12.
3. Li L., Ye M. Greenspeak: a corpus-based comparative study on the word Green and environmentalism. *Linguistics and the human sciences*. 2017. 13 (3). P. 221–240.
4. Lifton R. J. Symbolic Immortality. *Death, Mourning, and Burial: A Cross-Cultural Reader*. New York : Wiley-Blackwell, 2005. P. 32–39.
5. Maslow A. *Motivation and Personality*. New York : Harper & Row, 1954. 369 p.
6. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Corte Madera, CA : Ginkgo Press, 2003. 616 p.
7. Packard V. *The Hidden Persuaders*. New-York, Brooklyn, 1980. 241 p.
8. Schmalt H.D. Power Motivation and the Perception of Control. *Motivation, Intention and Volition*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 1987. P. 101–113.

References:

1. Adler, A. (1959). *The Science of Living*. London: Georg Allen & Unwin.
2. Kaufman J.C., Beghetto R.A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, V. 13, № 1, 1–12.
3. Li L., Ye M. (2017). Greenspeak: a corpus-based comparative study on the word Green and environmentalism. *Linguistics and the human sciences*, 13 (3), 221–240.
4. Lifton, R. J. (2005). Symbolic Immortality. *Death, Mourning, and Burial: A Cross-Cultural Reader*. N.-Y.: Wiley-Blackwell, 32-39.
5. Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
6. McLuhan, M. (2003). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Corte Madera, CA : Ginkgo Press.
7. Packard, V. (1980). *The Hidden Persuaders*. New York : Brooklyn.
8. Schmalt, H. D. (1987). Power Motivation and the Perception of Control. *Motivation, Intention and Volition*. Berlin Heidelberg : Springer-Verlag, 101–113.

Отримано: 15 квітня 2024 року

Прорецензовано: 23 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 29 квітня 2024 року

e-mail: o.kovtun.work@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9139-8987>

Scopus ID: 57218103019

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-128-131

Ковтун О. В. Морфологія оцінки: оцінний потенціал станівника в українській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 128–131.

УДК: 811.161.2: 81'367.625

Ковтун Оксана Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології,
докторант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
факультету лінгвістики, психології та іноземних мов
Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця

МОРФОЛОГІЯ ОЦІНКИ: ОЦІННИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТАНІВНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Дослідження виконане в руслі теорії лінгвоаксіології, зокрема морфології оцінки, що є складником граматики оцінки. У статті проаналізовано частиномовний статус та оцінний потенціал станівника, що за інтерпретацією українських мовознавців входить у систему частин мови. Наголошено, що відображення подій докілья відбувається в мові через призму категорії оцінки, яку традиційно тлумачать як наслідок мовного висловлення логіко-філософських оцінних суджень. Зазначено, що в сучасному українському мовознавстві активно розвивається граMATика оцінки як самостійний науковий напрям, дослідження здійснено у фокусі граматики морфології. Констатовано факт неоднозначної інтерпретації станівника як самостійної частини мови в сучасному українському мовознавстві. Попри наявність низки розвідок із проблем виокремлення статусу й особливостей функціонування станівника сьогодні тривають дискусії щодо трактування цієї категорії слів, їх мовленнєвої спроможності та окреслення їх статусу. Станівник має омонімі форми в системі прислівника та іменника, що розрізняються лише функційно. Доведено, що станівник є потужним маркером категорії оцінки, оскільки він може вербалізувати низку оцінних значень, зокрема й емоційно-оцінних, що важливо для розбудови морфології оцінки. Виокремлено систему оцінних значень відповідного стану, які може вербалізувати станівник української мови. Вивчення граматики у фокусі аксіології дає змогу простежити динаміку граматичної системи, формує новий погляд на традиційну проблематику і, відповідно, сприяє розвитку самої граматичної науки.

Ключові слова: лінгвоаксіологія, граMATика оцінки, граMATика морфології, категорія оцінки, оцінне значення, станівник / категорія стану.

Oksana Kovtun,

Ph. D., Associate Professor at the Department of English Philology,
doctoral student of the Department of Romance Languages and World Literature,
Faculty of Linguistics, Psychology, and Foreign Languages,
Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia

THE EVALUATIVE POTENTIAL OF STATIVES IN UKRAINIAN LANGUAGE

The reflection of environmental events occurs in language through the prism of the category of evaluation, which is traditionally interpreted as a result of linguistic expression of logical-philosophical evaluative judgments. In contemporary linguistics, linguoaxiology is actively developing, with its component, the grammar of evaluation, being presented as an independent scientific direction that explores the morphology and syntax of evaluation. This research is primarily focused on the morphology of grammar. Among the parts of speech containing a powerful evaluative potential, the Ukrainian category of state or predicate stands out. Despite numerous studies on the issues of defining the status and peculiarities of the category of state functioning, discussions continue regarding the interpretation of these word categories and their linguistic capabilities.

The aim of the research is to characterize the status of the category of state in the grammar of the Ukrainian language and to determine its ability to perform an evaluative function in Ukrainian speech.

The scientific study utilizes the following general scientific methods: induction and deduction to move from general statements to conclusions regarding the category of state as a phenomenon in the grammar of the Ukrainian language and vice versa, to generalize search results; analysis and synthesis for identifying and distinguishing types of described units and presenting them as a system; abstraction for isolating the category of state features, classification (taxonomy) for delineating the system of semantic meanings of the category of state and its grammatical features, historiographical for presenting various perspectives in the history of Ukrainian grammatical studies regarding the category of state status. The material in this article is presented using a descriptive method.

We align with the views of linguists regarding the category of state status as an independent part of speech and believe that this class of words has significant potential for modeling evaluative meanings. The words representing this part of speech are homonymous with adverbs and nouns, which is functionally determined: they are capable to serve the syntactic role of the predicative, the main element (predicate). Additionally, as mentioned earlier, they can combine with statives or semi-statives, be used with or without the infinitive. It's important to note that the category of state is understood impersonally. Besides expressing a state, the category of state simultaneously verbalizes an evaluation of the corresponding state, thus allowing for the delineation of a system of the category of state meanings.

This marks the first analysis in Ukrainian linguistics of the evaluative potential of the category of state and the classification of evaluative meanings corresponding to the state it expresses.

We note the ambiguous understanding of the category of state in Ukrainian linguistics, the presence of several conflicting and debatable approaches to its interpretation, and the delineation of its status. The category of state is a powerful marker of the evaluative category since it can verbalize a range of evaluative meanings, including emotional-evaluative ones, which is important for developing the morphology of evaluation. Studying grammar from a linguoaxiological perspective allows us to see the dynamics of the grammatical system, provides a new view on traditional issues, and consequently contributes to the development of grammar as a science.

Keywords: linguoaxiology, grammar of evaluation, grammar of morphology, category of evaluation, evaluative meaning, category of state.

Актуальність. У сучасному українському мовознавстві активно розвивається *граматика оцінки* (Т. Космеда, Д. Рязанцева, О. Халіман) як самостійний науковий напрям. Дослідження відбуваються насамперед у фокусі *граматики морфології* (О. Ковтун, Д. Рязанцева, О. Халіман). Погоджуємося з тезою Т. Космеди, що «на виконання оцінних функцій зорієнтована не тільки лексична, але й граматична семантика, і частиномовне розшарування лексики із семантикою оцінки» (Космеда, 2003: 51). Серед частин мови, що містять потужний оцінний потенціал, український станівник, або, як його ще номінують, категорія стану чи предикатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд різних підходів до інтерпретації станівника презентовано в науковій розвідці Н. Кавери (див. Кавера, 2013), де запропоновано аналіз праць українських і зарубіжних мовознавців щодо номінацій цього класу слів та його статусу. Названу проблему розглядає і Н. Березовська-Савчук, розмірковуючи про частиномовну належність предикативів стану й розглядаючи питання варіативності граматичного вираження значення стану на рівні предикативних одиниць (Березовська-Савчук, 2014). Крім того, станівник, чи категорія стану був предметом окремого дослідження на здобуття ступеня кандидата філологічних наук Е. Сироти (Сирота, 1990). Водночас І. Пянкowska продемонструвала спробу порівняти вияв категорії стану в українській і німецькій мовах (Пянкowska, 2009). Ця дослідниця довела, що (а) категорія стану – це самостійна частина мови й (б) запропонувала систему критеріїв для виокремлення подібностей та відмінностей порівнюваних мов з урахуванням семантичних і граматичних параметрів слів категорії стану, а також (в) показала своєрідність будови речень із цими словами в німецькій та українській мовах, водночас (г) виокремила 6 спільних лексико-семантичних і 2 функційно-семантичні групи, урахувавши характер їх граматичної сполучуваності з іншими компонентами речення в німецькій і українській мовах; крім того, (г) дослідила структурні та семантико-синтаксичні типи речень зі словами категорії стану й (д) з'ясувала особливості співвідношення семантичної та формально-граматичної структури речень, в організації яких беруть участь слова категорії стану, й (е) запропонувала власну методику зіставлення формально-граматичної та семантико-синтаксичної будови речень у порівнюваних мовах. Однак попри наявність низки досліджень із проблем виокремлення статусу й особливостей функціонування станівника сьогодні тривають дискусії щодо інтерпретації цієї категорії слів та їх мовленнєвої спроможності.

Мета дослідження – схарактеризувати статус станівника в граматиці української мови й визначити його здатність виконувати оцінну функцію в українському мовленні.

Матеріали й методи дослідження. У науковій студії актуалізовано такі *загальнонаукові методи*, як *індукції* і *дедукції* для переходу від загальних тверджень до висновків щодо станівника як розглядуваного феномена граматики української мови й, навпаки, для узагальнення результатів пошуку; *аналізу* й *синтезу* – для ідентифікування та розрізнення типів описуваних одиниць та подання їх як системи; *абстрагування* – для виокремлення ознак станівника, *класифікації* (*таксономізації*) – для розмежування системи семантичних значень станівника та його граматичних ознак, *історіографічний* – для презентації різних поглядів в історії українського граматичного учення щодо статусу станівника, матеріал цієї статті презентовано за допомогою *описового* методу.

Результати дослідження та їх обговорення. Доцільність використання терміна *станівник* в українському мовознавстві обґрунтовує В. Горпинич (Горпинич, 2002, с. 30), наголошуючи, що цей термін варто використовувати для позначення класу слів, номінованих ще *категорією стану* (прихильниками цього терміна є С. Бевзенко (Бевзенко, 1959), І. Кучеренко (Кучеренко, 1964), Е. Сирота (Сирота, 1990) та ін.), чи *предикативом*, оскільки цей клас слів указує на стан довкілля чи людини й виконує роль головного члена безособового речення (див.: Жовтобрюх, Кулик, 1965: 335). Дослідники наголошують, що термін *станівник* досить доречний, оскільки створений за продуктивною українською словотвірною моделлю. Деякі науковці вважають станівник самостійною частиною мови (В. Горпинич), хоча не всі вчені однозначно кваліфікують такий статус цього класу слів: дехто відносить їх виключно до прислівників (як-от: *холодно, весело, тихо*) чи прислівників та незмінюваних іменників (на зразок *грих, пора*). Наприклад, у навчальному посібнику із сучасної української мови за ред. А. Грищенка станівник кваліфікують як прислівник, але виділяють його в самостійну групу, номінуючи *предикативними прислівниками* (*треба, можна, соромно*) (Сучасна..., 2002). На думку інших українських учених, наприклад, С. Бевзенка (Бевзенко, 1959), К. Городенської та І. Вихованця, станівник не може мати статусу самостійної частини мови. Зокрема, К. Городенська та І. Вихованець уналежують розглядувану категорію слів до дієслова й вважають, що вони презентують «аналітичні дієслова стану» (див.: Вихованець, 1988: 120–122; Вихованець, Городенська, 2004: 294–295; Городенська, 2013). Свою позицію зазначені вчені пояснюють системою чинників. На їхню думку, станівник **(1)** не має власного категорійного значення, що виокремило би цей клас слів як самостійну частину мови: вони презентують загальну семантику стану, але це значення характерне насамперед для дієслова; **(2)** щодо морфологічних ознак, то він дублює категорію часу і способу дієслова, оскільки виражає їх виключно за допомогою дієслівної зв'язки *бути* та напівзв'язок на зразок *ставати / стати, робитися / зробитися* та под. **(3)**. Ці слова характеризують як *одноособові*, оскільки вони мають лише форму 3-ї особи однини; **(4)** подібно до дієслів станівник виконує функцію головного члена односкладного речення, має властивість поєднуватися з інфінітивом, що призводить до моделювання складеного інфінітивного головного члена односкладного інфінітивного речення. У «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. Булаховського щодо терміна станівник актуалізовано синонімічний термін *присудкове слово* або *незмінне безособово-предикативне слово* (Курс..., 1951: 318), що мотивовано характерною синтаксичною функцією, яку виконують ці слова. Так само вважає й С. Бевзенко: цей дослідник не заперечує, що станівник (категорія стану) може бути об'єднаний в одну групу слів, але лише на основі двох ознак – незмінності й характерної синтаксичної функції. Він наголошує, що граматичні ознаки станівника виявляються не виразно. Висновок дослідника такий: «...навіть чи є необхідність розглядати ці слова як окремий морфологічний клас слів, окрему частину мови [...] Абсолютна більшість слів “категорії стану” може розглядатися [...] як специфічна група прислівників, т. зв. предикативні прислівники...» (Бевзенко, 1959: 187).

Розглядаючи станівник як *особливий розряд предикативних прислівників*, учені розмежують **(а) власне предикативні прислівники**, наприклад: *варто, видно, можна, треба, потрібно* та ін., **(б) атрибутивно-предикативні прислівники**, зокрема: *весело, добре, легко, вільно, пізно, погано, сумно* та **(в) предикативно-модальні прислівники**, на зразок: *відомо, можливо* та ін. (див. про це: Сучасна..., 1969: 431–432). Як прислівник станівник розглядають і в інших лінгвістичних напрацюваннях

українських учених (Сучасна..., 2004: 290; Сучасна..., 2002: 405), однак об'єднують їх в одну групу – *безособово-предикативні прислівники*, що вербалізують відношення до **(1)** довкілля (природи, середовища), яке характеризується певним станом, чи **(2)** особови, яка перебуває в певному стані за різними ознаками. Зрозуміло, що ці слова виконують роль головного члена в безособових реченнях. Водночас, ураховуючи вже названу систему ознак, В. Горпинич пропонує таке визначення станівника: це «...клас невідмінюваних слів із категорійним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних (безособових) речень» (Горпинич, 2002: 237). Зазначений учений вважає, що станівник варто виокремлювати як самостійну частину мови, власне, і ґрунтуючись на тому, що **(1)** він *виражає значення непроцесуального стану*, тобто має певне категорійне значення, **(2)** його *морфологічним показником є невідмінюваність*, **(3)** а характерною синтаксичною ознакою – *функція головного члена односкладного речення* (див. Горпинич, 2002: 237).

Зауважимо, що в словнику лінгвістичних термінів А. Загнітка презентовано погляди сучасних учених щодо розглядуваної проблеми, зокрема зафіксовано термін *станівник*, а поряд через скісну ризик наведено й термін *категорія стану*, порівн.: **Станівник / Слова категорії стану** – «клас невідмінюваних слів з категорійним значенням непроцесуального стану в функції єдиного головного члена односкладних (безособових) речень: *ішо́да, слі́д, час, ва́рто, мо́жна* і под.» (Загнітко, 2015: 3, 366]. Що стосується терміна *категорія стану*, то А. Загнітко, як видається, цілком слушно презентує його *багато-значність*, порівн.: «**1) дієслівна**: відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта і взаємовідношення суб'єкта й об'єкта (діяч) у процесі виконання дії, яке виявляється у двох ситуаціях: а) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються (*Картина намальована художником*), що в граматиці виражається графемою активного стану (активній діяч) і графемою пасивного стану (пасивний діяч). При перетворенні активного стану в пасивний у семантичному плані відбувається заміна логічного суб'єкта об'єктом, а в граматичному плані – перетворення підмета на додаток в орудному відмінку, а прямого додатка – в підмет; **2) незмінні слова (безособово-предикативні слова, прив'язковий безособовий присудок, предикативний прислівник, предикативні слова, предикативи)**, що означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, переважно в безособових: *Мо́жна мені до Ва́с?; Сла́вно тут у ва́с; Те́пло у ха́ті* і под. Те саме, що *предикативи*» (Загнітко, 2015: 2, 27–28]. Як бачимо, у цьому словнику станівник не має статусу самостійної частини мови, однак ідеться про особливий клас слів. Водночас станівник чи категорія стану не розглядається як виключно дієслівна категорія: ідеться про синонімію термінів *незмінні слова, безособово-предикативні слова, предикативний прислівник, предикативні слова, предикативи*.

Приєднуємося до поглядів В. Горпинича та І. Пянкоської на статус станівника як самостійної частини мови й вважаємо, що цей клас слів має великий потенціал для моделювання оцінних значень. Слова, які презентують цю частину мови, омонімізні з прислівниками (*На вулиці тихо*) й іменниками (*Гріх так думати*), що визначається функційно: вони виконують синтаксичну роль предикатива, головного члена (присудка). Крім того, вони, як зазначено, спроможні поєднуватися зі зв'язкою чи напівзв'язкою, уживаються з інфінітивом чи без нього. Наголосімо, що стан осмислюється безособово, наприклад: *мені холодно, чоловіку боляче*.

І. Пянкоська розподілила слова категорії стану за такими лексико-семантичними групи: **(1)** із семантикою емоційного або інтелектуального стану, психічних переживань людини; **(2)** на позначення стану довкілля; **(3)** із морально-етичною оцінкою стану або його доцільності / недоцільності; **(4)** на позначення фізичного стану істот; **(5)** із суб'єктивною оцінкою стану оточення або щодо тривалості його в часі чи в просторі; **(6)** із модальним значенням (див.: Пянкоська, 2009).

Про потенційні можливості станівника виражати оцінні значення пише й І. Кучеренко, зауважуючи, що «стан – це не що інше, як одна з наявних ознак предметів і явищ. *Вона усвідомлюється як один з аспектів емоційно-вольового змісту людської психіки. Через це й передається словесними засобами як реакція людського організму – його переживання, тобто усвідомлюється в почуттях, сприйманні, відчуттях і через них*, наприклад: *соромно, весело, ішо́да* і т. д. Ознака стану – належна чомусь або комусь. [...] вона становить суть змісту присудка двочленного речення [...] або одночленного...» (жирн. шрифт і курсив автор. – О. К.) (Кучеренко, 1964: 123).

Оскільки, крім значення стану, станівник *вербалізує* паралельно ще й *оцінку відповідного стану*, то спробуємо виокремити систему цих значень, узагальнивши наведені вище теоретичні постулати. Станівник української мови може вказувати на: **1)** стан природи, довкілля з його одночасною оцінкою щодо різних параметрів відповідно до аксіологічної дихотомії *позитивно* чи *негативно*, *добре* чи *погано*, наприклад: *тихо – гучно, ясно – хмарно, прозоро – темно, тепло – холодно, похмуро – сонячно, вітряно – безвітряно, тепло – морозно*; **2)** оцінку стану щодо протяжності (тривалості, поширеності) у часі та просторі (відприслівникові та відіменникові форми): *пора їхати, дотемна блукати, недалеко йти, близько побачити, виїхати вгору, відійти далеко*; **3)** психічний, інтелектуальний чи фізичний стан людини та його оцінку за відповідними параметрами (відприслівникові форми): *легко – важко, весело – сумно, безстрашно – страшно, радісно – безрадісно, приємно – неприємно*; **4)** стан людини, що характеризується морально-етичною оцінкою (переважно відіменникові форми): *лінь вчитися, гріх сидіти, біда вчити, лихо діяти*; **5)** стан, що зумовлений певними обставинами, оцінюється як необхідний, доцільний, а також такий, що містить відтінок модальності, або засвідчує відсутність чогось, що також має аксіологічний вимір (відприслівникові форми): *важливо знати, варто прислухатися, гріх думати, досить їсти, можна побачити, потрібно почути, слід зважити, треба зробити, необхідно втрутитися, час їхати, ніде діти, ніколи зробити, нема часу, не видно позитиву, неможливо робити, недоцільно стверджувати*.

Висновки й перспективи. Термін *станівник* вважаємо вдалим, зважаючи на мотивацію В. Горпинича, хоч, зрозуміло, в українському мовознавстві функціонують відносні синоніми до цього терміна (*категорія стану, предикатив, предикативний прислівник*).

Констатуємо неоднозначне розуміння цього класу слів в українському мовознавстві, наявність кількох суперечливих, дискусійних підходів до інтерпретації станівника й окреслення його статусу як **(1)** не самостійної частини мови, а лише об'єднаної на основі спільних морфологічних (незмінність) і синтаксичних (функція предикатива) ознак групи слів, що тяжіють до (а) дієслова чи (б) прислівника, і **(2)** самостійної частини мови із системою виразних ознак: (а) категорійного семантичного значення стану та його оцінки, (б) морфологічної означеності (незмінність) і (в) чітко окресленої синтаксичної функції. Станівник має омонімічні форми в системі прислівника та іменника, що розрізняються функційно.

Стверджуємо, що станівник є потужним маркером категорії оцінки, оскільки він може вербалізувати низку оцінних значень, зокрема й емоційно-оцінних (*оцінка стану довкілля, природи, середовища, а також протяжності часопростору*;

оцінка фізичного, психічного, інтелектуального чи морально-етичного стану людини; вербалізація модальності в проєкції на відповідні стани; оцінка факту відсутності чогось, що також має аксіологічний вимір), а це важливо для розбудови морфології оцінки.

Перспектива цієї наукової розвідки полягає в потребі дослідити герундій як своєрідний граматичний клас слів, відсутній в українській мові, та як маркер презентації категорії оцінки в англійській мові.

Література:

- Бевзенко С. П. До питання про «категорію стану» як окрему частину мови в українській мові. *Наукові записки Ужгородського університету*. Т. XXXVII. Філологія. 1959. С. 183–187.
- Березовська-Савчук Н. А. Особливості реалізації значення стану на рівні предикативних одиниць. *Структура і семантика мовних одиниць*, 2014. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531128.pdf> (Дата звернення: 22.02.2024).
- Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Універ. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
- Городенська К. Г. Категорія стану в українській мові: проблема статусу та структури. *Мова у дзеркалі особистості: філологічні дослідження, присв. ювілею д. філол. н., проф., акад. НАПН України В. І. Кононенка*. Івано-Франківськ, 2013. С. 150–166.
- Горпинич В. О. Українська морфологія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. 350 с.
- Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Рад. шк., 1965. Ч. 1. 422 с.
- Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 томах. Донецьк : ДонНУ, 2012, т. 2. 350 с.; т. 3. 426 с.
- Кавера Н. В. Частини мови статус невідмінюваних слів у сучасному мовознавстві. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. С. 200–206.
- Космеда Т. А. До питання про граматичне вираження категорії оцінки. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. / редкол.: Л. А. Лисиченко (гол. ред.) та ін. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2003. Вип. 10: До ювілею завідувача каф. укр. мови, докт. філол. наук, проф. Лідії Андріївни Лисиченко. С. 50–55.
- Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. шк., 1951. Т. 1. 519 с.
- Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: в 2-х ч. Київ : Вища шк., 1961. Ч. I. 172 с.; 1964. Ч. II. 159 с.
- Пянковська І. В. Слова категорії стану в структурі речень німецької й української мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 20 с.
- Сирота Е. Н. Структурно-семантична і функціональна характеристика категорії стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1990. 17 с.
- Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ : Вища шк., 2002. 439 с.
- Сучасна українська літературна мова / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. 414 с.
- Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Кн. 2. Морфологія. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

References:

- Berezovska-Savchuk, N. A. (2014). Osoblyvosti realizatsii znachennia stanu na rivni predykatyvnykh odynits [Features of implementing the meaning of state at the level of predicative units]. In: *Struktura i semantika movnykh odynits [Structure and semantics of linguistic units]*. Available at : Електронний ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531128.pdf> (in Ukr.).
- Bevzenko, S. P. (1959). Do pytannia pro «katehoriuu stanu» yak okremu chastynu movy v ukrainskii movi [To the question about the 'category of state' as a separate part of speech in the Ukrainian language]. In: *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu. Filohiia [Scientific Notes of Uzhhorod University. Philology]*, (XXXVII), 183–187 (in Ukr.).
- Bilodid, I. K. (Ed.) (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova. Kn. 2. Morfolohiia [Modern Ukrainian Literary Language. Book 2. Morphology]. K.: Nauk. dumka, 583 (in Ukr.).
- Bulakhovskiy, L. A. (Ed.) (1951). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of Modern Ukrainian Literary Language]. K.: Rad. shk., T. 1, 519 (in Ukr.).
- Horodenska, K. H. (2013). Katehoriia stanu v ukrainskii movi: problema statusu ta struktury [The category of state in the Ukrainian language: the issue of status and structure]. In: *Mova u dzerkali osobystosti: filohichni doslidzhennia, prysv. yuvileiu d. filol. n., prof., akad. NAPN Ukrainy V. I. Kononenka [Language in the Mirror of Personality: Philological Research Dedicated to the Jubilee of Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine V. I. Kononenko]*. Ivano-Frankivsk, 150–166 (in Ukr.).
- Horpynych, V. O. (2002). Ukrainska morfolohiia [Ukrainian Morphology]. Dnipropetrovsk: DNU, 350 (in Ukr.).
- Hryshchenko, A. P. (Ed.) (2002). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language]. K.: Vyshcha shk., 439 (in Ukr.).
- Kavera, N. V. (2013). Chastynomovnyi status nevidminiuvanykh sliv u suchasnomu movoznavstvi [The Part-of-Speech Status of Invariable Words in Contemporary Linguistics]. In: *Filohichni studii [Philological Studies]*, (9), 200–206 (in Ukr.).
- Kosmeda, T. A. (2003). Do pytannia pro hramatychno vyrazhennia katehoriu otsinky [Regarding the Question of Grammatical Expression of the Category of Evaluation]. In: *Linhvistychni doslidzhennia [Linguistic Studies]*, (10), 50–55 (in Ukr.).
- Kucherenko, I. K. (1961–1964). Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical Issues in Ukrainian Grammar]: v 2-kh ch. K.: Vyshcha shk., Ch. I., 172; Ch. II, 159 (in Ukr.).
- Piankovska, I. V. (2009). Slova katehoriu stanu v strukturi rechen nimetskoi y ukrainskoi mov [Words of the category of state in the sentence structure of German and Ukrainian languages]. Extended abstract of PhD dissertation (Contrastive Linguistics). Kyiv, 20 (in Ukr.).
- Pliushch, M. Ya (Ed.) (1994). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language]. K.: Vyshcha shk., 414 (in Ukr.).
- Syrota, E. N. (1990). Strukturno-semantychna i funktsionalna kharakterystyka katehoriu stanu [Structural, semantic, and functional characteristics of the category of state]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 17 (in Ukr.).
- Vykhovanets, I. R. & Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]. K.: Univer. vyd-vo «Pulsary», 398 (in Ukr.).
- Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]. K.: Nauk. dumka, 256 (in Ukr.).
- Zahnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniatti i terminy: u 4 tomakh [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms in 4 Volumes]. Donetsk: DonNU, t. 2, 350; t. 3, 426 (in Ukr.).
- Zhovtobriukh, M. A. & Kulyk, B. M. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of Modern Ukrainian Literary Language]. K.: Rad. shk. Ch. 1, 422 (in Ukr.).

Отримано: 28 березня 2024 року

Прорецензовано: 5 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 11 квітня 2024 року

e-mail: oksana_levytska@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5033-4661>

Scopus ID: 58019279700

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-132-136

Левицька О. С. Топос гір в біографічних повістях про митця Олексу Новаківського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 132–136.

УДК: 821.161.2-312.6.09:75.071.1.047(477)»18/19»

Левицька Оксана Степанівна,
кандидатка філологічних наук,
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
Національний університет «Львівська політехніка»

ТОПОС ГІР В БІОГРАФІЧНИХ ПОВІСТЯХ ПРО МИТЦЯ ОЛЕКСУ НОВАКІВСЬКОГО

Досліджено топос гір в художній белетристиці про Олексу Новаківського – повісті-есе Івана Голубовського “Розмахом могутніх крил”, що написана 1940-ві роки, опублікована та біографічній повісті Лариси Колесник “Відкрита ворітня” (2020). Проаналізовано, який вплив мали перші знайомства з польськими Татрами та гірські пленери на Гуцульщині в Карпатах на малярство митця і як це відображено в художніх біографіях про Новаківського. В основі дослідження покладено методологію інтермедіальних студій та біографічний метод. У статті зосереджено увагу на характерних гірських сюжетах та образах, намальованих під впливом гуцульської культури, розглянуто сакральне значення гір та обряд ініціації, а також протиставлення гір та рівнинних земель у сприйнятті митців. Проаналізовано інтермедіальні зв'язки художніх біографій з живописом Новаківського, окрему увагу дослідження приділено міфопоетиці гір у живопису та белетризованих біографіях. Базуючись на вченні Мірчі Еліаде, розглянуто гору в малярських роботах О. Новаківського як символ космічної світобудови. Акцентовано на сакральності образу гори в серії полотен із зображенням Собору святого Юра у Львові, проведено паралелі із зображенням мотиву гори у творчості Поля Сезанна та Кацусіки Хокусая.

Ключові слова: Новаківський, Голубовський, гірський топос, міфопоетика, інтермедіальність.

Oksana Levytska,
PhD in Philology,

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine; Lviv Polytechnic National University

THE TOPOS OF MOUNTAINS IN BIOGRAPHICAL SHORT STORIES ABOUT THE ARTIST OLEKSA NOVAKIVSKYI

The paper looks into the topos of mountains in fiction written about Oleksa Novakivskyi – a short story essay “By the Stroke of Powerful Wings” (“Rozmakhom Mohutnykh Kryl”) by Ivan Holubovskyy and Larisa Kolesnyk’s biographical short novel “Open Gates” (“Vidkyta Voritnia”). Research has been conducted into how the artist’s work was influenced by his first encounters with the Tatra Mountains and the plein airs in the Carpathians and ways in which it was reflected in fictionalized biographies. The study relies on intermedial studies methodology and a biographical method. Attention is focused on typical mountainous motifs and images painted under the influence of the Hutsul culture; the sacred meaning of mountains and the initiation rituals is explored along with the opposition of mountains and plains in artists’ perception. Intermedial links between fictionalized biographies and Novakivskyi’s paintings have been analyzed. Specific consideration is given to the mythopoetics of mountains in the artist’s works and the short novels analyzed. Mircea Eliade’s theory has been used to study Novakivskyi’s mountains as a symbol of cosmic world-building. The sacred image of mountains in the series of paintings depicting St. George’s Cathedral is highlighted, and parallels are drawn between the depiction of the motif of mountains in the creativity of Paul Sesan and Katsushika Hokusai.

Keywords: Novakivskyi, Holubovskyy, mountain topos, mythopoetics, intermediality.

2022 і 2023 роки ювілейні для українського художника Олекси Новаківського – 150 років від народження митця і 100 років від часу заснування у Львові Мистецької школи, що постала з ініціативи Митрополита Андрія Шептицького як перший приватний заклад вищої освіти для українських митців у Східній Галичині і діяла до 1935 року. Саме Новаківський та учні його мистецької школи започаткували традицію українських художників виїздити на гірські пленери на Гуцульщину, вивчати й малювати її краєвиди, відтак гори стали одним із центральних образів творчості митця. Ця тема неодноразово була об’єктом мистецтвознавчих досліджень Любові Волошин (Волошин, 2012: 158), яка підготувала низку наукових та мистецьких видань, присвячених художнику, розглянута в публікаціях завідувачки Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського Ірини Різун (Різун, 2023), висвітлена у спогадах його учнів, зокрема Святослава Гордінського, Марії Кромпеч-Морачевської та ін. А також розкрита в біографічних художніх творах про маляра, зокрема повісті-есе Івана Голубовського “Розмахом могутніх крил” (Голубовський, 2002) та біографічній повісті Лариси Колесник “Відкрита ворітня” (Колесник, 2020).

Наше дослідження проведене на матеріалі художньої біографістики із залученням мистецької спадщини художника та мистецтвознавчої літератури. Предметом студії є топос гір як один із центральних в творчій спадщині художника і белетристиці про нього. Дослідження базується на актуальній в сучасному літературознавстві методології інтермедіальних студій, зокрема на працях теоретиків інтермедіальності Ірини Раєвської (Rajewsky, 2005), О. А. Ганзена-Льове (Hansen-Löve, 1983), Наталії Мочернюк (Мочернюк, 2018) та ін.

Олекса Новаківський та його мистецька школа стали першовідкривачами гуцульської культури в мистецькому середовищі, зокрема мистецтвознавиця Любов Волошин, зауважує, що Гуцульщина, а передусім мальовниче гірське село Космач, відіграла надзвичайно важливу роль у творчій біографії й Олекси Новаківського, й учнів його мистецької школи, що діяла

у Львові: “Космач, з його гірською природою та неповторним колоритом гуцульського побуту, став тим автентичним осередком народно-національної культури, де митці не тільки збагачувались професійно, але й черпали натхнення для всієї подальшої творчості, працюючи згодом як в Україні, так і далеко поза її межами – у країнах Європи та на Американському континенті. Саме «з легкої руки» учнів школи О. Новаківського Космач здобув серед митців славу «українського Барбізону» і вже в 1930-х рр. став центром притягання інтелектуальної творчої еліти Львова, Коломиї, Станиславова, а на початку 1940-х рр., напередодні вибуху світової війни, сюди аж з далекого Харкова, за прикладом школи О. Новаківського, прибули на літню пленерну практику (під керівництвом Михайла Козика) студенти живописного факультету Харківського художнього інституту” (Волошин, 2012: 158). Дослідниця наводить чимало архівних джерел, які розкривають особливе ставлення до гуцульських гір і художника, й учнів його школи. Приміром, Марія Кромпець-Морачевська, учениця школи Новаківського, у серпні 1923 року писала з Космача до Новаківського: “Високоповажний пане Артист! Ось майже два тижні минає, як я захоплююсь гірською природою, гуцулами та їхніми строями. <...> Космач дуже живописно положений, довкола оточений горами, які в кожній порі змінюють свій вигляд. Через село пливе невеличка річка, – гірська, стрімка, рвучка, де кожний камінь, трохи більший, творить малий водопад. Особливо гарно виглядає ріка при заході сонця, коли послидні лучі граються всіма красками у ній. Жаль тільки, що цього не вмію передати красками. Тут треба би артиста цієї міри, що Ви, Пане Артисте” (Волошин, 2012: 158). Зі спогадів учнів знаємо, що О. Новаківський ходив з ними на етюди, малював на пленерах, обговорював колорит дивовижної Гуцульщини, техніку зображення живої природи.

Простежимо, як цей факт біографії та малярські роботи художника відображені у біографічних художніх текстах. Побут у гуцульських горах дав митцеві нові сюжети й сильні гірські характери, передусім легендарного народного месника Олекси Довбуша та його коханої гуцулки Дзвінки. Багато років він повертався до цих образів, переосмислював, вносив інший символізм. Картина “Довбуш – володар гір” 1931 року – одна з найсильніших робіт митця, зріле експресіоністське полотно з виразним героїко-патріотичним духом, яке втілює нескореність, силу й гідність горян. Постава опришка на тлі гір така ж могутня й незрушна, як наймогутніша скеля, навіть у пропорціях постаті й гір помітне домінування легендарного месника. Мистецтвознавці зауважують, що цей образ у Новаківського виражав також і характерну для настроїв тогочасного галицького суспільства ностальгію за сильною особистістю, здатною бути лідером для народу й володарем на своїй землі (Волошин, 2004: 168). Поетизує Новаківський й образ Дзвінки – образ сильної і знадливої гуцулки як символ самого гірського життя українців.

Іван Голубовський в повісті “Розмахом могутніх крил” згадує про ці роботи в контексті ностальгії і за гуцульськими горами в довгу зимову пору року, і за лицарським духом, який бачив у гуцулах: “Тоді витягає старанно заховані ескізи і нариси. Довго шукає. Вибирає один з них. І через два або три дні родиться в самітній робітні нова картина, що осяяна тінями смутку за далекими горами. Перемінюється в пишний розквітлий сад або в розкішні городи, чи в гори, за вільним в них життям людини, за розкішними лісами, за буйною життєрадістю гуцулів – родиться в понурих зимових днях цикл малюнків про Довбуша, про його лицарські походи і про його любов. Багато тих мальованих поем перейшло в приватне посідання. Але і те, що остало, дає свідчення правді про піднеслу красу гірських краєвидів і про поетичний підхід до тих напів уже легендарних переказів про лицарськість та очайдушну хоробрість Довбуша” (Голубовський, 2002: 87).

Для протагоніста повісті Голубовського гори мають сакральне значення, йдеться передусім про ініціацію, яку влаштовує оповідач для художника, вона супроводжується і тривалою підготовкою у часі – шість тижнів – і розмовами про рецепцію гір в інших малярів, й особисті та мистецькі відчуття гір, психологізм переживання першої зустрічі. У повісті йдеться спершу про польські Татри, що поблизу курортного міста Закопане, неподалік від Кракова, де навчався художник. Центральною тут постає гора Гевонт, не раз зображена в роботах художника.

Розділ другий повісті Івана Голубовського під назвою “Свое село” розповідає про перше знайомство Новаківського з горами: на початку 1900-х, після складної операції у Кракові художник на запрошення друга прибув до родинного маєтку Голубовських у селі Могила “на рекреаційний відпочинок по дошкульних наслідках операції” (Голубовський, 2002: 41). Голубовський описує, що в перші тижні “не було кінця його захопленням красою буйної, родючої землі, якою перепливають дві гірські річки, і з якої добре видно близькі гори з їх синьо-зеленими кольоритами та з їх шедро різномірними насвітленнями” (Голубовський, 2002: 41). А за якихось шість тижнів Іван уперше відвіз Олексу в гори. Епізод побудований на дискусії про відмінність сприйняття гір в уродженців долин і тих, хто виріс у гірських землях, як вони відчувають світ, природу, і зокрема як мистці сприймають гори. Іван розповідає “про перше познайомлення з закопанськими горами великого поета українського краєвиду, славного маляра Йосифа Хелмонського”, який розповідав, що “в Закопанім нічого інтересного, між самим голим камінням та між горбами з камінням, а вже разом з тамошною погодою – це на його думку ніщо інше, як тільки просте свинство”, друг художника із застереженням думає про те, яке ж враження справлять гори на Олексу: “Чи воно можливе, щоб така вразлива і всьо розуміюча душа не відчувала величності гір?” – питає Іван про Хелмонського (Голубовський, 2002: 41–42). “Я теж уроженець долів, як Хелмонські, – каже Новаківський, – а проте багато піднеслого пережив у Закопанім. Мій «Гевонт» знаєш? То і скажи, чи заховав він переконливість живої природи? Чи промовляє він до тебе?” (Голубовський, 2002: 42).

Автор висловлює свою рецепцію роботи художника, дошукується джерела фарб й небесних світил у природі тих просторів, звідки родом Новаківський: “Мене <...> зразу вдарило, що в малій мініатюрі вдалося тобі схопити вдаряючий вираз такої ваги масиву. Гора сидить глибоко, якимось нерухомо, наче інтересна складова частина самої землі. Чути в ній тяжену масу гористого колоса”, а художник доповнює, що в “Гевонті” є ще якийсь легендарний зміст: “Приглянешся картині колись докладніше. Лінія верхів гори –це саркофаг лицаря, що лежить в зброї” (Голубовський, 2002: 42). За екфразисовим описом роботи у повісті, зазначенням окремих деталей, читач може віднайти також схожу картину, датовану пізнішим часом, що вміщена в каталогах робіт Новаківського, – мініатюру “Гора Саркофаг. Новий місяць” 1911 року.

Наратор повісті зосереджує увагу на дихотомії гір та рівнинних земель, бачить в цьому ментальну відмінність у сприйнятті, акцентує на протиставленні цих просторів, особливо для тонких сприйнятливих натур, як-от митців, та загострює увагу саме на першому сприйнятті гірських ландшафтів: “...Везу тебе перший раз в гори, які мені з різних причин близькі. Маю трохи трему, як вийде Ваша перша зустріч? Твоя, думаю, зустріч з тими горами? А це ж буде зовсім інакший світ,

чим був той, що ти, уроженець долів та рівнин, досі бачив. <...> На низах бачиш над собою безконечну велич неба з цілою багатою грою хмар, сонця та світла. Доступна очам земля видається тільки малим додатком до неосяжної півкулі безмежних небес, що сягають від краю до краю світу. В горах знов інакше. <...> Там кидається в очі велич та маєстат гір. На небо, на драматичні, ліричні, епічні, або дитячо наївні події хмар – остає не багато місця. Воно, звичайно, закрите з різних сторін верхами, якщо не доходиш до гірських шпилів. Тому цікавить мене, чи твоя вразливість кольориста знайде той новий світ достатно інтересним для тебе?» (Голубовський, 2002: 43).

Цей діалог з біографічної повісті Голубовського став також ключовим в повісті Лариси Колесник “Відкрита ворітня”. Хоча авторка зосереджується більшою мірою на родинному маєтку й дитинстві Новаківського в селі Новій Ободівці на Поділлі, становленні творчого шляху художника та його романтичній історії кохання до юної Анни-Марії, проте цей переломний момент зустрічі з горами за сприяння друга Івана авторка подає деталізовано як один із вагомих етапів митця на його шляху до єдиної мети його – “до Світла і Краси” (Колесник, 2020: 107): “Якось обов’язково повезу тебе в мої гори, – каже Іван. – Гори – це інший світ, ніж той, який ти бачив серед рівнин і долин. <...> У низах бачиш безконечну велич неба, сонця та світла з купою усіялих хмар угорі. Здається, що неба більше, ніж землі. А в горах впадає у вічі велич гір, для іншого мало місця. На гірських шпилях – ще інший красвид: там панує небо й природа, наче немає у світі ні людей, ні осель, а ти тут один біля Бога. Не знаю, чи тобі як кольористу сподобається те світло” (Колесник, 2020: 100–101).

Як бачимо, зіставивши цитатно ці два епізоди, в повісті Голубовського опис виразніший, мальовничіший, поетичніший, а поетика наближена до малярської – Іван Голубовський, хоч і був юристом за фахом, добре знався на мистецтві, проводив багато часу у творчих дискусіях з Новаківським, створив цілу колекцію із пів сотні його робіт, яку разом із рукописом повісті про художника виявив словацький професор Микола Мушинка (Мушинка, 2008).

Лариса Колесник у “Відритій ворітні” інтертекстуально відсилає до повісті Голубовського, яка слугувала джерелом для її твору, а зокрема й біографічного реконструювання сцени першого знайомства художника з горами. Колесник – сучасна письменниця, землячка Новаківського, тож її акценти в повісті поставлені на іншому просторі – родинного маєтку підлісного графа Собанського, де виріс майбутній митець і де на час столітнього ювілею від народження вже немає й згадки про видатного художника і його родину, а в його домі мешкає партійний ставленник Павло Соболевський, – наслідки радянської політики із замовчування творчості митця, зокрема через його зв’язки з Митрополитом Шептицьким.

Ще одна спільна для двох повістей деталь – обоє авторів звертають увагу читача на впливі гірського природного колориту на зміну в колористиці робіт маляра: фарби стають прозоріші, яскравіші, чистіші, очі художника, натружені в роботах над рисунками, зцілюються від прозорості гірського повітря, відтак змінюється й палітра його робіт: “Скупати б їх у чистому світлі гірського повітря, тоді мої полотна ще більше заграли б!”, – каже Новаківський у повісті Лариси Колесник (Колесник, 2020, 101). Глибше і виразніше про це читаємо в Івана Голубовського: “Питомість, приписувана давніше горам, що вони «перемивають» очі Олекси, що в їх повітря регенерується їхня зорова сила, що краска діянням гірського повітря та сонця стає чистішою та ядернішою, видається зі спливом дальших років розтягати на кожний побут на селі...” (Голубовський, 2002: 76). Простежуємо описану в повістях чистоту барв, зміну в малярській техніці митця в роботах Новаківського, написаним на пленерах у горах чи за зробленими там ескізами. “Кожний виїзд на так званій відпочинку, – пише Голубовський, – до улюбленого Космача, до Шляхтинця, до Дори, чи, врешті, до Водник, або до Підлютого – показується на ділі не відпочинком, а успішною експедицією по обильне жниво десятків та соток ескізів, нарисів, нотаток, картин, портретів та типів” (Голубовський, 2002: 76). У повісті Лариси Колесник читаємо, що в гуцульських горах “нарешті він освоєв те, що його мучило роками, нарешті він іде дорогою Світла і Краси...” (Колесник, 2020: 107).

Важливим питанням в інтермедіальній перспективі студій живопису і біографічної белетристики про Новаківського є аналіз міфопоетики гір. Проблема міфопоетики гір творить нові культурні смисли у сприйнятті полотен митця – в роботах Новаківського гора постає як духовний центр, який підсилює велич постатей: чи то біблійні, легендарні або історичні персонажі, як Довбуш і його кохана Дзвінка початку 1930-х рр., видатні сучасники митця, як це бачимо на портретах Митрополита Шептицького 1915–1919 рр. та 1930–1931 рр., або й навіть моделі художника, як-от гуцулка в “Етюді до повіні” 1932 р., мати з дітьми в однойменній картині 1930 року чи Галина Голубовська, донька автора повісті, на портреті 1930 року. Часто художник композиційно зображає людську постать на тлі гір, вона навіть вписана в гірський ландшафт, а його перспектива доповнює сутність людини. Часто спостерігаємо це і в алегоричних композиціях “Українська Mater dolorosa”, “Ангел смерті”, “Переживання Світової війни” (“Ангел війни”), створені після Першої світової війни 1919 р.

Трикутноподібна гора тлумачиться в мистецтві як символ космічної світобудови. Зокрема, румунський філософ та релігієзнавець Мірча Еліаде у трактаті “Священне і мирське” вважає образ гори центральним символом світобудови, поміщає її у центр Світу, позаяк вона забезпечує зв’язок між Небом і Землею. Вчений пояснює, що храми уподібнюються до космічної гори, отже втілюють зв’язок між Землею і Небом (Еліаде, 2001: 22). Саме через гору як одну із *axis mundi* «три космічні рівні» – Земля, Небо, підземелля – сполучаються між собою”, – пише Еліаде (Еліаде, 2001: 23).

Автор повісті “Розмахом могутніх крил” присвячує розділ дискусії з художником щодо його полотна “Ісусове серце” (1913 р.). Новаківський відповідає на критику Голубовського щодо ризикованого композиційного вирішення полотна, де Христос наче “летить з повітря”: “зі становиська психології є воно по-моєму оправдане. Бо ж то з’являється її [черниці – О. Л.] екстатичній уяві сам її Бог, в якого силі лежить врятувати або загубити світ. Його всемогутності служать якраз елементи світу, отже теж і вихор, що несе Бога над землею. Він повинен з’явитись з неба, бо це, за її відчуженням, Бог син. Але іще щось далі: коли кається людському тілові спадати з гори в долину, то можна легко через фізичні властивості, про які ти згадав, попасти у смішність, і місто релігійного, викликати комічне вражіння” (Голубовський, 2002: 38).

Найбільш сакральним образом гори в Новаківського є серія робіт із зображенням Собору святого Юра на Святоюрській горі, вид якої бачив із власного помешкання і майстерні, що розташовувалася навпроти собору мальовничому двоповерховому будинку із червоної цегли з великими вікнами, збудованому 1889 року для польського художника-іконописця Яна Стики і яку Андрей Шептицький придбав для Новаківського. Каталоги митця фіксують десятки шкідців, рисунків, полотен із зображенням святого Юра. У Голубовського читаємо: “Є тих розмальованих розповідей про гору св. Юра поверх сотні. <...> І є річчю характеристичною, що між сотнею тих творів про один і той сам предмет – немає двох, що були б до себе

стисло подібні. До кожного з тих творів підложено іншу музику в формі, в красці, в світлі і в виразі. Кожен є чимсь іншим інтересний та маркантний. Багатство того, що тут видобуто з однієї голови і з одного предмету, є просто невірогідне!» (Голубовський, 2002: 65).

В історії мистецтв відомий приклад із частим зображенням мотиву гори у творчості французького імпресіоніста Поля Сезанна, який намалював близько п'ятдесяти гірських полотен. Дослідники творчості Сезанна вбачають в цьому символізм – гора як «машина світобудови», відшукують японське відлуння мотиву гори (Raynal, 1954). У цьому контексті варто згадати і зображення священної гори Фудзі – цикл кольорових гравюр “Тридцять шість видів Фудзі” японського художника Кацусіки Хокуся, створену у 1826–1833 роках.

Серію полотен Святоюрської гори Новаківський розпочав ще перед Першою світовою війною, у повісті Голубовського названі вони “кольоровими мріями”. Кілька років тривання війни й окупації Львова Новаківський хворів, майже не виходив зі свого будинку, незмінно повертався до цього величного образу гори й храму із своїм Князем, як він називає в повісті Митрополита Шептицького: “Спочатку малює краєвиди самої гори в усіх порах року та днів. Прегарного храму, закінченого наче неземською візєю лицарськості св. Юра. Достойної в своїй простій, спокійній красі палати. Врешті старинного муру, що від городу замикає палату. Накінець садів гори. Згодом приходять сильно настроєві, в різнорідних світлах сходу, западу, дня і ночі легенько кинені пейзажі різних частин цієї історичної гори, на якій Хмельницький приймав послів. Колись з Іваном перебалакуване або відчитуване минуле Святоюрської гори відживає в животворячій уяві Олексі. Він палає. Його гарячим серцем відчувана потреба висловитися, доповідає краєвидами, деревами, кущами, лініями, краскою усе те, чого хоче добитись його творча уява. І от непередбаченим шляхом розвою форми приходять у цій історії легенди про гору св. Юра символізм. А прецінь цей розвиток був суб'єктивно неминучий, супроти конечности нев'язаного реалізмом вислову такого творця, як Олексі, у якого мусить бути признане право життя також творові уяви. Завершується цей символізм великим триптихом «Св. Юр». В ньому Олексі переходить в експресіонізм” (Голубовський, 2002: 65).

Автор монографії про Олексі Новаківського Володимир Сас-Залозецький так описує полотно “Юр. Поема світової війни” (1921–1922 р.), що найпізніше із серії робіт: “Тут, наче в якійсь страшній боротьбі космічних елементів змагаються розхвилювані силуети форм. З цього моря розлитих, супротивних хвиль виринає, наче в якійсь казці Юр. Він є одиноким захистом серед хаосу розбурханої стихії. На південнім сході здійснюється над овидом ярке саяво і проблемує в фантастичних, схвилюваних масах хмар. А в хаотичній боротьбі виринають сям і там предивні постаті, демони темноти, герої в проблесках саява, борці за світло, мадонни, святі, злі й добрі генії народу і складаються на одну візію минувшини й теперішности” (Сас-Залозецький, 1934: 66).

Одним із найпотаємніших у серії цих полотен є шкід “Візія автопортрета на тлі Святоюрської гори у Львові” 1933 року, на якому можемо роздивитися автопортрет художника, вписаного в композицію буйного саду й барокового Юра, який для митця був, за словами Любова Волошин “уособленням історії та фундаментальних духовно-національних вартостей народу”: “Зображаючи привид власного творчого «Я» в пейзажі, що уособлює форпост національної історії і духовності, Новаківський стверджує таким чином себе, митця, як частину духовного космосу рідної землі” (Волошин, 2004: 76).

У цьому контексті звернемо увагу ще на один з аспектів в поезії повісті-есе Голубовського – метафоризації топосу гори, де творчість тлумачиться як метафора гори, а акт творчості – як прагнення митця здійснитися на вершину, досягти піку: “Його задушевний замисел дійти до самої шпилі цієї стрімкої гори. Заволодіти технікою, немов послухним, клятим рабом. Вибороти в собі нові надхнення та нові форми вислову. Дати своїй народові власне, йому питоме, мистецтво! Він знає добре, що мусить з себе добути для цієї цілі” (Голубовський, 2002: 87). Художник постійно змагається із сумнівами, що з'являються щораз “десь з самого дна тієї затруєної студні, що зветься зневірою” (Голубовський, 2002: 87), і щодня, переборюючи їх, сідає до полотен та рисунків, знаючи свою місію творця.

Отже, зіставлення полотен і біографічного художнього матеріалу дає багатий матеріал для інтермедіальних студій і для літературознавців і для мистецтвознавців. Попри зазвичай скептичне ставлення дослідників до художньої біографістики як до літератури вимислу, яка читанням для естетичної насолоди, але не для фахових досліджень творчості художників, повість-есе Івана Голубовського все ж є в об'єктиві мистецтвознавців, які вивчають життєтворчість Новаківського (Волошин, 2012; Овсійчук, 1998). Це один із найповніших біографічних текстів, в окремих дослідженнях її називають мемуарами про художника і ставлять у ранг з літературою факту.

Біографічна проза про Олексі Новаківського допомагає увіразнити топос гір у роботах художника, розкрити його задуми та особистісне сприйняття цього просторового й культурного феномену. Через залучення ширшого мистецького контексту полотен та рисунків маляра й тогочасного живописного контексту можемо деталізувати символічне значення гір для творчості митця. Інтермедіальний аналіз художньої біографістики та мистецьких робіт дозволяє увіразнити домінанти творчості митця, проаналізувати топос гір у його мистецькій спадщині, а також накреслити нові перспективи міждисциплінарних досліджень.

Література:

1. Волошин Л. Автопортрети Олексі Новаківського / Академія мистецтв у Львові ; НМЛ ім. А. Шептицького. Львів : Свічадо, 2004. 156 с.
2. Волошин Л. Село Космач у житті і творчості мистецької школи Олексі Новаківського. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Вип. 4. С. 158–171.
3. Голубовський І. Розмахом могутніх крил : повість-есе про Олексі Новаківського. Львів : Аз-арт, 2002. 116 с.
4. Еліаде М. Священне і мирське: міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін: окультизм, ворожитство та культурні уподобання, пер. Г. Кьорян, В. Сахна, Київ : Основи, 2001. 592 с.
5. Колесник Л. Відкрита ворітня : біографічна повість про відомого українського художника Олексі Новаківського. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. 128 с.
6. Мочернюк Н. Поза контекстом : Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєння. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. 392 с.
7. Мушинка М. Письменник Іван Голубовський та його колекція картин Олексі Новаківського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки*. 2008. Вип. 11. С. 402–414.
8. Овсійчук В. Олексі Новаківський. Львів : Інститут мистецтвознавства НАН України, 1998. 334 с.

9. Різун І. Мистецькій школі Олекси Новаківського 100 років. *Локальні історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/mistetskii-shkoli-oleksi-novakivskogo-100-rokiv/>
10. Сас-Залозецький В. Олекса Новаківський : доповнене перевидання монографії 1934 р. / авт. вступ. статті та упоряд. Ірина Різун, Львів : Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2022. 180 с. ; іл.
11. Hansen-Löve, Aage A. Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst Am Beispiel der russischen Moderne. *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität* / Hg. von W. Schmid und W. D. Stempel (Wiener Slawist. Almanach, Sonderb. 11). Wien, 1983. S. 291–360.
12. Rajewsky I. O. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. In: *Intermedialités*. Québec. 2005. № 6. P. 43–64.
13. Raynal M. Cézanne. Reprint from the edition of 1936. Geneva : Skira, 1954. 139 p.

References:

1. Eliade, M. (2001). *Sviashchenne i myrske: mify, snovydinna i misterii. Mefistofel i androhin: okultyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [The Sacred and the Profane]*, per. H. Korian, V. Sakhna, Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
2. Hansen-Löve, A. A. (1983). Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst Am Beispiel der russischen Moderne. *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität* / Hg. von W. Schmid und W. D. Stempel (Wiener Slawist. Almanach, Sonderb. 11). Wien, 291–360.
3. Holubovskiy, I. (2002). *Rozmakhom mohutnykh kryl : povist-ese pro Oleksu Novakivskoho [By the Stroke of Powerful Wings]*. Lviv : Az-art. [in Ukrainian].
4. Kolesnyk, L. (2020). *Vidkryta voritnia [Open Gates]: biohrafichna povist pro vidomoho ukrainskoho khudozhnyka Oleksu Novakivskoho*. Ivano-Frankivsk : Misto NV. [in Ukrainian].
5. Mocherniuk, N. (2018). *Poza kontekstom: Intermedialni stratehii literaturnoi tvorchoosti ukrainskykh pysmennykiv-khudozhnykiv mizhvoienntia [Out of Context: Intermediate Strategies of Literary Creativity of Ukrainian Writers-Artists of the Interwar Period]*. Lviv. [In Ukrainian].
6. Mushynka, M. (2008). Pysmennyk Ivan Holubovskiy ta yoho kolektsiia kartyn Oleksy Novakivskoho [Writer Ivan Holubovskiy and his collection of paintings by Oleksa Novakivskiy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" : Istorychni nauky*, 11, 402–414. [in Ukrainian].
7. Ovsiihuk, V. (1998). *Oleksa Novakivskiy [Oleksa Novakivskiy]*. Lviv : Instytut mystetstvoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Rajewsky, I. O. (2005). Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités*. Québec, 6, 43–64.
9. Raynal, M. (1954). *Cézanne*. Reprint from the edition of 1936. Geneva : Skira, 1954.
10. Rizun, I. (2023). Mystetskii shkoli Oleksy Novakivskoho 100 rokiv [Oleksa Novakivskiy's art school is 100 years old]. *Lokalna istoriia*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/mistetskii-shkoli-oleksi-novakivskogo-100-rokiv/> [in Ukrainian].
11. Sas-Zalozetskyi, V. (2022). *Oleksa Novakivskiy [Oleksa Novakivskiy]: dopovnene perevydannya monohrafii 1934 r. / avt. vstup. statii ta uporiad. Iryna Rizun*, Lviv : Natsionalnyi muzei u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho. [in Ukrainian].
12. Voloshyn, L. (2012). Selo Kosmach u zhytti i tvorchoosti mystetskoi shkoly Oleksy Novakivskoho [The village of Kosmach in the life and work of Oleksa Novakivsky art school]. *Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia*, 4, 158–171. [in Ukrainian].
13. Voloshyn, L. (2004). *Avtoportrety Oleksy Novakivskoho [Self-portraits by Oleksa Nowakowski]*. Lviv : Svichado, 2004. [in Ukrainian].

Отримано: 29 лютого 2024 року

Прорецензовано: 9 березня 2024 року

Прийнято до друку: 14 березня 2024 року

e-mail: yurii.mynenko@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2916-4274>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-137-139

Миненко Ю. В. Буколічні мотиви у збірці “Сад Божественних пісень Григорія Сковороди”. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 137–139.

УДК: 821.161.2

Миненко Юрій Васильович,
кандидат філологічних наук, старший викладач
Національного університету “Острозька академія”

БУКОЛІЧНІ МОТИВИ У ЗБІРЦІ “САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ”

У статті проаналізовані буколічні мотиви у поезіях збірки. Твори Григорія Сковороди є цілком бароковими, що відзначав В. Шевчук у своїх дослідженнях. Поезії часто мають релігійний характер, як і загалом твори українських барокових письменників. Найбільш бароковий образ збірки – це алегорія саду. Він є втіленням небесного раю та протиставляється пеклу й печалі.

Інше джерело творчості автора – антична спадщина (Література і філософія). Серед лектури Григорія Сковороди називають імена багатьох авторів, однак особливий вплив справили на автора погляди Епікура. Саме “Садом Епікура” називалася школа цього філософа.

Відомий медієвіст Л. Ушкалов звернув увагу на наявність буколічних мотивів у збірці. Буколіка – жанр античної поезії, в якому мовилося про вільне, безтурботне, щасливе життя на селі. У цьому напрямі творив давньоримський поет Вергілій. Найбільш близькою до цього жанру античної поезії своєю образністю є 13-тя пісня збірки “Сад Божественних пісень”. Сковорода за допомогою усталених образів буколічної поезії (квітучі поля, чисті струмки, пташиний спів, пастух, вівці) змальовує картину вільного спокійного життя на лоні красивої природи.

У творах збірки наявні власне авторські буколічні образи такі, як жайворонок, сопілка, козеня. Григорій Сковорода часто використовує протиставлення пір року. Щастя ж неодмінно пов’язане з натуральною ідилією, що засвідчує 18-та пісня збірки. Воно знову нерозривне з життям у селі на лоні природи. Місто натомість є своєрідним втіленням зла, що підтверджує 12-та пісня збірки “Сад божественних пісень” Григорія Сковороди.

Ключові слова: Григорій Сковорода, буколіка, сад, античність, натуральна ідилія.

Yurii Mynenko,
PhD in Philology, Senior Lecturer,
National University of Ostroh Academy

THE BUCOLIC MOTIFS IN HRYHORII SKOVORODA'S COLLECTION “THE GARDEN OF DIVINE SONGS”

There is an analysis of bucolic motifs in the poems of the collection. The works of Hryhorii Skovoroda are baroque completely. It's noted by V. Shevchuk in his studies. Poetry often is religious as it was in the works of Ukrainian baroque writers in general. The most baroque image of the collection is an allegory of a garden. It is a heavenly paradise and also contrasts to hell and sorrow.

The ancient heritage (literature and philosophy) is another source of creativity. Hryhorii Skovoroda studied many authors. The philosophy of Epicurus has a particular influence on the author. “Garden of Epicurus” is named the school of the philosopher.

The famous scientist L. Ushkalov noted the bucolic motifs in the collection. Bucolic is a genre of ancient poetry. It tells about a free and happy life in the country. The ancient Roman poet Virgil wrote the bucolic poem. Like a bucolic poem. is the 13th song of the collection “The Garden of Divine Songs”. Skovoroda uses bucolic images (blooming fields, clean streams, birdsong, shepherd, sheep) to paint a picture of a free and calm life in the beautiful nature.

There are also author bucolic images such as lark, woodpecker, and goat Hryhorii Skovoroda often contrasts different seasons of the year. Happiness connects with a natural idyll which we have in the 18th poem of the collection. It cannot be without life in the country. The city is an image of evil like in the 12th poem of the collection “The Garden of Divine Songs” by Hryhorii Skovoroda.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, bucolic poem, garden, antiquity, natural idyll.

Творча спадщина Григорія Сковороди стала без перебільшення однією з визначальних складових становлення менталітету української нації. Це стосується як самої постаті філософа, так і його літературного доробку. Саме з його іменем значною мірою пов’язане становлення такої риси нашого психотипу як кордоцентризм, тобто “філософія серця”.

Збірка “Сад Божественних пісень” у поетичній формі виразно представляє ідеї філософа. Дослідники звертали увагу на античні джерела творчості, версифікаційне новаторство (йдеться про силабо-тонічне віршування у 10-й пісні збірки), генетичний зв’язок Біблією і творчістю українських барокових письменників. Водночас у поезіях яскраво представлені буколічні мотиви, що органічно поєдналися в автора з мальовничими картинками природи

На думку українського медієвіста В. Шевчука, поетика Г. Сковороди є цілком органічною і традиційною для українського бароко. “...цілком традиційний він у виборі своїх тем: барокова українська поезія всі перелічені мотиви розробляла докладно, причому в різному часі. Оригінальність Г. Сковороди тут у тому, що поет усі відомі мотиви, часто запозичені з літературних джерел, з античних авторів, із Біблії, давніших українських поетичних творів ... з’єднав у власну мислительну систему, тобто надав своїм поезіям сили універсального погляду на світ, на людину...” (Шевчук, 2005: 586).

Найбільш бароковий образ збірки – це алегорія саду. До неї часто вдавалися автори, згадати хоча б поетику “Сад поетичний” Митрофана Довгалевського чи збірку проповідей “Огородок Марії Богородиці” Антонія Радивиловського. Тож у бароко сад (огородок) – широко вживаний образ, місце перебування тайн й істин. У третій пісні для автора він уособлює духовне начало:

Весна люба, ах, пришла! Зима люта, ах, прошла!
Уже сады расцвѣли и соловьев навели.

Ах ты, печаль, прочь отсель! Не безобразь красных сел.
Бѣжи себѣ в болота, в подземныи ворота!

Бѣжи себѣ прочь во ад! Не для тебе рай и сад.
Душа моя процвѣла и радостей навела (Сковорода).

Сад є втіленням небесного раю і протиставляється пеклу і печалі. Допомагає увизначити цю антиномію опозиція пір року: буйноквітної весни та лютої зими. Картини природи, таким чином, не лише відтворюють переживання ліричного героя, а й унаочнюють роздуми автора.

Щастлив тот и без утѣх, кто побѣдил смертныи грѣх.
Душа – божій град, душа его – божій сад.

Всегда сей сад даст цвѣты, всегда сей сад даст плоды,
Всегда весною там цвѣтет, и лист его не падет.

Природа (квіти, плоди) має духовну семантику, Таке поєднання у Сковороди досить органічне й допомагає краще зрозуміти Божі істини:

Обоже мой, ты мнѣ – град! О боже мой, ты мнѣ – сад!
Невинность мнѣ – то цвѣты, любовь и мир – то плоды.

Душа моя есть верба, а ты еси ей вода.
Питай мене в сей водѣ, утѣшь мене в сей бѣдѣ (Сковорода).

Прикметним у цьому уривку є образ верби, з якою співвідноситься людська душа. Загалом часте використання флористичної символіки є особливістю збірки.

Ще однією складовою творчості Григорія Сковороди, як беззастовно стверджують літературознавці, стала культура давніх греків і римлян, що лежала в основі багатьох навчальних курсів Києво-Могилянської академії. На думку М. Меркулова, антична культура є складовою творчості Григорія Сковороди. Він був добре обізнаний з культурою Давньої Греції і Риму. Водночас у Сковороди, як і в багатьох барокових письменників, вона переосмислюється “у традиціях християнського вчення, використовуючи її для якомога повнішого вираження своїх думок, почуттів та ідей” (Меркулов, 2016: 62).

Серед лектури Григорія Сковороди називають імена багатьох філософів. Це і стоїки, і Лукрецій, і Лукіан, і, звісно ж, Епікур. Саме звідти у “мандрівного дяка” Сковороди думки про вічність матерії, заперечення ідей як створення, так і кінця світу, а також скептичне ставлення до будь-яких надприродних явищ (чудес, див) як язичницького, так і християнського походження. Єдиним беззаперечним авторитетом для нього була Біблія, що її філософ трактував цілком довільно, відповідно до власних думок і життєвого досвіду.

Саме “Садом Епікура” називалася школа цього філософа, що проіснувала майже вісім століть. “Основною метою філософії Е. є, на відміну від представників класичної давньогрецької філософії, не приріст нового знання, а опанування людиною мистецтва жити гідно, забезпечувати спокій своєї душі та зберігати духовну стійкість” (філософський енциклопедичний словник, 2002: 201). В іншій статті цього ж видання зазначено, що епікуреїзм визначає два типи насолод – фізичні та духовні. На останніх робить акцент український філософ – це “пізнання, що позбавляє людину марновірства і страху смерті” (філософський енциклопедичний словник, 2002: 201), а також мудрість, справедливість, дружба.

Відомий медієвіст Л. Ушкалов звернув увагу на наявність буколических мотивів у збірці. “Буколіка (з грец. “пастуша пісня”) – жанр античної поезії, в якому мовилося про вільне, безтурботне, щасливе життя на селі” (літературознавчий словник, 1997: 99). Ось, приміром, зразок буколіки давньоримського поета Вергілія:

Хлопчику любий! Надійдуть часи, і побачиш ти небо...
Зразу ж родюча земля принесе тобі перші дарунки:
Ладан поземний та кручений плющ, зростить без насіння,
Лотосом все поцвіте, засміється веселим аконтом,
Кози самі понесуть молоко з полонини додому,
Смирна худоба без страху на лева глядітиме в полі.
Квіти ласкаві, рясні проростуть край своєї коліски.
Згине і ворог твій – змії, і все зілля отрутне загине... (Вергілій).

Найбільш близькою до цього жанру античної поезії, як і до твору Вергілія, своєю образністю є 13-та пісня збірки. Це стверджує у своїй розвідці Л. Ушкалов: “...Сковорода за допомогою усталених образів буколическої поезії (квітучі поля, чисті струмки, пташиний спів, пастух, вівці, звуки сопілки) змальовує картину вільного спокійного життя на лоні розкішної природи” (Ушкалов, 2007: 20). Недаремно за епіграф у ранньому автографі слугували слова з Вергілієвих “Георгік” про виноградарів і помірно задоволення. В остаточній же версії маємо цитату з “Пісні пісень”: “Изыдите от среды их... Прийди, брате мой, водворимся на селѣ. Тамо роди ты мати твою”.

Ах поля, поля зелены,
Поля, цвѣтами распещренны!
Ах долины, яры,
Круглы могилы, бугры!

Ах вы, вод потоки чисты!
Ах вы, берега трависты!
Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!

Жайворонок меж полями,
Соловейко меж садами;
Тот, выпсрь лєтя, свєрчит, а сєй на вѣтвах свистит.

А когда взойшла денница,
Свищєт в той час всяка птица,
Музыкаю воздух растворєнный шумит вкруг.

Только солнце выникаєт,
Пастух овцы выганяєт.
И на свою свирѣль выдаєт дрожливый трѣль.

Пропадайтє, думы трудны,
Города премноголюдны!
А я с хлѣба куском умру на мѣстѣ таком (Сковорода).

У наведєній пісні впадають в око власнє авторськї буколїчні образи, що є частиною українськї природи (поля, жайворонки, соплка та ін.). Після опису сільськї краси, цїлком у дусї українськї народнї творчостї, ліричний герой категорично виступає апологєтом натуральнї ідилї на противагу багатолюдним мїстам.

Буколїчні мотиви тїєю чи тїєю мїрою наявнї чи не в кожному творї збїрки. Формула власного щастя викладєна у 18-й пісні. Воно знову ж нерозривно пов'язанє з життям у сєлї на лонї природи. Цїкаво, що в епіграфї “Господь гордым противитєся, смиренным же даєт благодать” опозиція мїсто-сєло співвідноситься як антитеза гордовитостї та смирення:

Ой ты, птичко жолтобоко,
Не клади гнѣзда высоко!
Клади на зеленой травкѣ,
На молодєнькой муравкѣ.
От ястреб над головою
Висит, хочєт ухватить,
Вашєю живєт он кровью
От, от кохти он острит!

Стоит явор над горою,
Все киваєт головою.
Буйны вѣтры повѣвають,
Руки явору ламают.
А вербочки шумят низко,
Волокут мене до сна.
Тут течєт поточок близко;
Видно воду аж до дна (Сковорода).

Тут знову масмо невластивї античнїй природї топонїми – яструб, явір, верба. Важливими елементами у змалованнї буколїчнї картини виступають пори року (красива весна і люта зима), образи свїйськїх тварин (козеня, цап), що допомагає увиразнити барокову ідею минущостї людського життя.

Тож у збїрцї “Сад Божєственних пісєнь” Григорїя Сковороди яскраво предствалєнї буколїчні мотиви, що ведуть свїй початок з античних часів. Вони наявнї у багатьох поезїях збїрки, органічно поєднуючись з фольклорною національною символїкою. Найбільше буколїчних образів у 13-й піснї збїрки.

Лїтература:

1. Вергїлій. Буколїки / пер. М. Зєрова. Київ : Днїпро, 1990. URL: <http://surl.li/skppd> (дата звернення 01.03.2024).
2. Лїтературознавчий словник-довїдник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалїва та ін. Київ : Вид. центр “Академїя”, 1997. 752 с.
3. Меркулов М. Античнї образи у творах українськїх письменників бароковї доби (на матерїалї віршів Григорїя Сковороди та Феофана Прокоповича). *Слово і час*. 2016. №6. С. 56–62.
4. Сковорода Г. Сад Божєственних пісєней, прозябший из зерн Священнаго Писанїя. *Григорїй Сковорода. Повнє збїрання творів* : вебсайт. URL: <http://surl.li/skppx> (дата звернення 01.03.2024).
5. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історїї українськї лїтератури. Київ : Факт, 2007. 552 с.
6. Фїлософський енциклопєдичний словник / за ред. В. Шинкарука та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська Лїтература XVI–XVIII столїть: у 2 кн. Київ : Либїдь, 2005. кн. 2. 728 с.

References:

1. Verhiliy, Bukoliki [Bucolics] (Zerov, Trans.) Kyiv: Dnipro. Retrieved from: <http://surl.li/skppd>. [in Ukrainian].
2. Hrom'iak, R. T., Kovaliv, Yu. I. (Eds.). (1997). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference]*. Kyiv: Vyd. tsentr “Akademiiia” [Publishin center “Academ”]. [in Ukrainian].
3. Merkulov, M. (2016). Antychni obrazu u tvorakh ukrainskykh pysmennykiv barokovoi tdoby (na materialii virshiv Hryhoriia Skovorody ta Feofana Prokopovycha) [Ancient images in the works of Ukrainian writers of the Baroque era (based on the poems of Hryhoriy Skovoroda and Feofan Prokopovych)]. *Slovo i chas [Word and time]*, 6, 56–62. [in Ukrainian].
4. Skovoroda, H. Sad Bozhestvennykh Pisen, shcho Prorosly iz zeren Sviatoho Pysma [The Garden of Divine Songs that Sprung from the Seeds of Holy Scripture]. *Hryhorii Skovoroda. Povne zibrannia tvoriv [Hryhoriy Skovoroda. Complete collection of works]* Retrieved from: <http://surl.li/skppx>. [in Ukrainian].
5. Ushkalov, L. (2007). *Skovoroda ta inshi: Prychynky do istorii ukrainskoi literatury [Skovoroda and others: Reasons for the history of Ukrainian literature]*. Kyiv: Fakt. [Fact] [in Ukrainian].
6. Shynkaruk, V. (Ed.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [Outline]. [in Ukrainian].
7. Shevchuk, V. (2005). *Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI–XVIII stolit: u 2 kn. [Muse Roksolanska: Ukrainian literature of the XVI–XVIII centuries: in 2 books]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: larysa.minich@oa.edu.ua

e-mail: sofia.loziuk@oa.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3105-6835>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-140-143

Мініч Л. С., Лозюк С. А. Концепт «війна» в українському масмедійному просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 140–143.

УДК: 811.161.2'373.6:316.774.2

Мініч Лариса Степанівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»

Лозюк Софія Андріївна,

студентка 4 курсу спеціальності 035.01 «Українська мова та Література»
Національного університету «Острозька академія»

КОНЦЕПТ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена дослідженню концепту «війна» в українському масмедійному просторі. Питання концепту на українських теренах є доволі дослідженим, але що стосується теми російсько-української війни, її впливу на ЗМІ та навпаки, то вітчизняні лінгвісти ці питання не встигли глибоко вивчити, оскільки повномасштабне вторгнення триває лише з 24 лютого 2022 року, а до цього поняття «війна» не було поширене у суспільно-політичній сфері нашої держави як кваліфікація терористичних дій Росії щодо нашої держави. У статті проаналізовано метафоричну модель війни в політичному дискурсі українського ЗМІ, виявлено основні ознаки таких метафор. За теорією концептуальних метафор досліджено, як концепти стають головними рушіями між свідомістю людини та практичною діяльністю. Порівняно концепт «війна» до та після повномасштабного вторгнення Росії в Україну та визначено основні відмінності та спільні риси у метафорах, які використовували та використовують масмедійні джерела.

Ключові слова: концепт, теорія концептуальної метафори, війна в масмедіа, ЗМІ, російсько-українська війна.

Larysa Minich,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature,
National University of Ostroh Academy

Sofia Loziuk,

student of the National University of Ostroh Academy

THE CONCEPT OF «WAR» IN THE UKRAINIAN MEDIA SPACE

The article is devoted to the study of the concept of «war» in the Ukrainian mass media space. The issue of the concept on Ukrainian territory is quite researched, but as for the topic of the Russian-Ukrainian war, its influence on the mass media and vice versa, domestic linguists did not have time to deeply study these issues, since the full-scale invasion lasts only from February 24, 2022, and before this concept «war» was not widespread in the social and political sphere of our state as a qualification for terrorist actions of Russia against our state. The article analyzes the metaphorical model of war in the political discourse of the Ukrainian mass media, reveals the main features of such metaphors. According to the theory of conceptual metaphors, it is studied how concepts become the main drivers between human consciousness and practical activity. We compared the concept of «war» before and after Russia's full-scale invasion of Ukraine and identified the main differences and common features in the metaphors used and used by mass media sources.

Keywords: concept, theory of conceptual metaphor, war in mass media, mass media, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Кожен відрізок історії, наповнений певними подіями та персоналіями, містить у собі лексичний слід, який відображено у свідомості того покоління, яке живе в цьому періоді. Утворений словник передається в наступне покоління й формує концептуальний образ світу етносу загалом. Нині наша держава перебуває у воєнному стані, відповідно, військова концептуальна сфера може закріпитися на наступні покоління в суспільно-політичному дискурсі України. Тому вивчення концептуальної картини світу через мовні вираження концептів, а саме у масмедійному просторі, є актуальним не тільки для науки, але й для суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «війна» був повсякчас і залишається актуальним для дослідників. Станом на зараз концепт «війна» досліджують представники різних наук: філософії, соціології, історії, політології.

В Україні ця ланка не настільки вивчена, оскільки війна триває лише останні кілька років. Однак концепт «війна» є доволі актуальним, оскільки посідає чинне місце в мовній свідомості українців. Відповідно, до уваги взято досвід і зарубіжних вчених, зокрема М. А. Fabiszak, J. F. C. Fuller, G. Lakoff, M. Johnson, G. Ramsay, S. Robertshaw, E. Rosch. Останнім часом досягнення закордонних представників у сфері когнітивної лінгвістики виводять це поняття на новий рівень, послуговуючись методами концептуального аналізу. Теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона містить у собі трактування метафори не як риторичної прикраси, а як способу формування понять дійсності, які у свою чергу впливають на сферу діяльності людини.

Серед вітчизняних науковців поняття «концепт», «концептосфера», «концепт війни» тощо досліджували Л. Я. Брославська, Л. Войтович, Ю. Овсінський, С. А. Дацюк, О. А. Ільченко, Н. М. Костусяк, Н. М. Шульська. Зокрема Г. Яворська у своєму дослідженні «Концепт «війна»: семантика і прагматика» 2016 року зазначає, що складна семантична структура війни і особливості дискурсивної реалізації концепту стають чинниками особливостей сприйняття й інтерпретації подій, пов'язаних з російською збройною агресією проти України.

Мета статті – дослідити концепт «війна» в масмедійному просторі: визначити науково-теоретичні характеристики поняття «війна»; схарактеризувати концепт «війна» з погляду семантики та прагматики, проаналізувати метафоричну модель війни в політичному дискурсі українських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика є людиноцентричною, це доводить особливе вивчення певних факторів формування мовної особистості, зокрема соціальних, етнічних і культурних. Зважаючи на це, поняття концепту посідає неабияке місце у дослідженні мовної свідомості певного прошарку населення. На положення та структуру концептів у ній впливають не лише особистісні, а й загальні характеристики. Так можна виокремити концепт «війна», який може видозмінюватися в певній групі людей протягом певного часу й подій, які відбуваються в її оточенні.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таку дефініцію: «Війна – багатозначний термін: 1) Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо (*А між тим приготування [приготування] до робітницької війни швидко кінчилися* (Фр., V, 1951, 413); 2) *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба (наприклад, інформаційна війна, торгова війна, війна пам'яті)» (*Малюючи в цілому циклі «Бориславських оповідань» війну поміж капіталом і працею, Франко не може залишитись тільки холодним, об'єктивним обсерватором* (Коцюб., III, 1956, 38); *Уже так споконвіку провадилась у підліцан непримиренна війна з лановими та ставчанами* (Крот., Сини., 1948, 13); *Ідейна війна з народництвом.*) (Бусел, 2005: 186).

З огляду на це тлумачення, війна не обов'язково передбачає ведення активних збройних бойових дій, а може означати конфіскацію майна в противника на власній суверенній території, вчиняючи дії проти своїх громадян, які дозволені гуманітарним правом. Така війна без збройних дій була в Центральній Америці з Німеччиною у часи Першої та Другої світових воєн (Гервардт, Хорнекер, 2020: 42).

Війна має право початися, згідно з загальним міжнародним правом, з її оголошення. Третя Гаазька конвенція про початок воєнних дій (1907 р.) наголошує, що не можна розпочинати війну «без чіткого та інформованого повідомлення у формі розумного оголошення війни або супроводжуючого ультиматуму». Якщо країна не виконала цю умову, тоді вона є порушником міжнародного права.

Війна не передбачає в собі поняття «справедливості» чи «несправедливості» у міжнародній практиці. На цю тему проводили і проводять спостереження філософи, теологи та юристи, однак ці рефлексії відповідають більше природному праву, а не міжнародному, особливо якщо говорити про давнину, де в XVI–XVII столітті був прийнятний засіб силового нав'язування нового порядку. У наступні століття до Першої світової війни війну стали вважати абсолютно прийнятним засобом згідно з міжнародним правом для вирішень будь-яких суперечок між державами, а після цього катастрофічні наслідки дали зрозуміти, що потрібно змінювати принципи. Ліга Націй зробила першу спробу створення механізмів для врегулювання конфліктів без війн, однак ці Статути (статті 10, 11, 15–17) мали законодавчі неточності, зокрема Договір Бріана-Келлога 1928 року, який забороняв використання війни «як знаряддя національної політики», та не забороняв війни загалом. Згодом наступну спробу унормування війни зробила Організація Об'єднаних Націй, яка заборонила використовувати силу для ведення суперечок. Однак після цього тривала холодна війна після Другої світової війни, яка також не сприяла ефективній реалізації положень Статуту ООН. Певний час для запобігання воєн відіграла передову роль ядерна зброя, та все ж війни були й тривають досі. Жодного разу міжнародна спільнота не змогла виявити агресора й покарати його. І частково пояснити можна це тим, що війну більше ніхто не оголошує, а діє без попередження або ж називає це іншою термінологією, зокрема, як 24 лютого 2022 року російська сторона під час збройного нападу на Україну назвала ці дії «військовою операцією». Тобто це поняття містить у собі інший концепт для представників російського населення, ніж поняття «війна» для українців (Войтович, Овсінський, 2023: 17).

Розуміння й усвідомлення війни – це проблема, яка постала для людства уже давно. У зв'язку з глобальними катастрофами, спричиненими війнами, розвитком людства, поширенням новітніх технологій усе частіше вчені-філософи, соціологи, юристи, а також лінгвісти стали звертатися до теми війни, її теорії та природи, причин, механізмів та важелів впливу для припинення чи запобігання цього поняття на різних рівнях: від юридичного до психологічного.

Досягнення вчених в когнітивній лінгвістиці загалом стають поштовхом для нових досліджень різних окремих концептів. Такою є теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона (ТКМ), яка передбачає критерії для конкретного аналізу, за яким можливо зробити висновки в політичних текстах і описати сприйняття концепції війни. Сама ТКМ передбачає, що метафора насамперед має значення універсального когнітивного механізму дійсності, а вже тоді – художнього засобу. І саме ці поняття, які формує метафора, впливають на сферу діяльності індивіда. У класичній праці «Метафори, якими ми живемо» автори стверджують: «Концепції, які керують нашим мисленням, – це не просто інтелектуальні питання. Вони також визначають нашу діяльність, аж до найприземленіших деталей повсякденного життя. Концепти структурують те, що ми відчуваємо, як ми поведимося і як ми взаємодіємо з іншими» (Lakoff, Johnson, 1980: 3).

Якщо до 24 лютого 2022 року поняття «війна» українці використовували нечасто, зокрема використовували поняття «АТО», «ООС», «конфлікт», «гібридна війна» тощо, то нині суспільне ставлення до російської агресії постає саме в понятті «війна». Відповідно, після завершення війни має відбутися встановлення миру як на когнітивному рівні (перемога над ворогом, неможливість задовільнити його вимоги), так і на юридичному (відновлення територіальної цілісності держави). Цю модель сприйняття концепту «війна» висловлюють і частково формують зокрема масмедіа (Яворська, 2016: 17).

Громадська думка є посередником між людською свідомістю та практичною діяльністю, а за ТКМ, концепти можуть бути головними рушіями для активної реалізації цього посередництва. Метафори функціонують у сучасному політично-комунікаційному дискурсі. У внутрішніх стилістичних тенденціях сучасної мови масмедіа є лексичні, морфологічні та семантичні процеси. Від морфологічного вираження компонентів метафори масмедіа часто залежить стійкість характеристик і оцінок політичної реальності (Lakoff, Johnson, 1980: 3).

Так, аби надати масмедійному тексту аксіоматично-прагматичну функцію, а політичній реальності – чітку оцінку, найчастіше застосовують іменні метафоричні словосполучення. Саме за допомогою таких словосполучень тексти набувають політичної семантики, за якою концепт «війна» у статті розкриваємо точніше та детальніше (Fabiszak, 2007: 135).

Зазвичай у досліджених джерелах метафоричне значення назви реалізовано в таких моделях:

1. Іменник + прикметник: «Країна, яка бере участь у глобальній політичній та дипломатичній співпраці для вирішення російсько-української війни – «Глобальний гравець». Світ має прислухатися до Китаю, щоб покласти край війні Росії з Україною – прем'єр-міністр Іспанії» (<https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/v-isaniji-zayavili-shcho-svit-maye-prisluhatysya-do-kitayu-ostanni-novini-50313121.html>, 24.03.2023).

У вищевказаному джерелі, яке було опубліковане після повномасштабного вторгнення, концепт «війна» реалізовано через поняття «гра». На це вказує метафоричне словосполучення «глобальний гравець», яке використане з метою називання держави, яка бере участь у співпраці для вирішення конфлікту.

Такі метафоричні компоненти забарвлюють текст та впадають споживачам у вічі. Прикметники стають у буквальному сенсі семантичним стрижнем у таких сполуках та передають контекст самого висловлювання. Іменник же у такій метафорі містить прагматичну інтенцію політичного дискурсу, саме розшифровка його загального значення стає головною у розшифровці загального словосполучення, пізніше – речення і, відповідно, загального контексту оцінки політичних дій або персоналій.

2. Іменник + іменник із прикметником у місцевому відмінку: «Переговори чотирьох нормандських країн, у тому числі України, Німеччини, Франції та Росії. Метою чотиристоронніх переговорів є врегулювання збройного конфлікту на сході України. Макрон і Меркель висловили надію на зустріч у нормандському форматі в жовтні, Зеленський також не проти чотиристоронніх переговорів, на яких обговорюватимуться проблеми Донбасу та шляхи їх вирішення» (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4149292-formula-nevidomosti-scho-nam-prynese-shtainmaier>, Корреспондент.net, 13 жовтня 2019 р.).

Вищевказані метафоричні моделі мало фігурують у масмедіа, оскільки прикметники є залежними членами, відповідно реципієнту властиво акцентувати увагу на стрижневих та семантично незалежних іменниках, які у таких випадках є нейтральними. У зв'язку з цим прикметники, які відіграють головну роль у метафорі, можуть залишитися поза увагою читача та зменшити динамічність і підтекст висловленого.

3. Іменник + іменник у родовому відмінку: «Набір консенсусних поглядів в українській політиці має приховані наслідки. Маніпулятивність такого трактування полягає в більшості голосів тих, хто підтримує прийнятну політичну стратегію. На жаль, хором із команди Зеленського не відповіли на запитання, чому на порядку денному переговорів щодо майбутнього врегулювання [конфлікту] на Донбасі стоїть «формула Штайнмаєра», а не «план Зеленського»» (<https://ua.korrespondent.net/ukraine/4149292-formula-nevidomosti-scho-nam-prynese-shtainmaier>, Корреспондент.net, 13 жовтня 2019 р.).

Саме таку модель українські масмедіа використовують найчастіше, адже ці номінативні словосполучення політичного дискурсу чітко виражають контекст вжитих образів та стають більш доступними для реципієнта, на відміну від вищевказаної моделі «іменник + прикметник», де потрібно віднаходити переносні значення іменника та шукати семантичний підтекст і політичне підґрунтя прикметника. У вищевказаному уривку модель «іменник + іменник у родовому відмінку» реалізовано в першому випадку, як негативний підтекст, адже «формула Штайнмаєра» передбачає припинення війни за допомогою проведення голосування в тодішніх ОРДЛО. Натомість запропоновано кращий варіант, який у цьому випадку є антонімом – «план Зеленського», тобто радикальні рішення президента України Володимира Зеленського.

Вищевказана стаття була опублікована ще до початку повномасштабного вторгнення, відповідно, поняття «війна» було не популярне в офіційних масмедіа, однак, на нашу думку, сам концепт «війна» був. Зокрема в аналізованій медійній статті, яка вдало демонструє прийоми масмедіа для обговорення теми вторгнення до 24 лютого 2022 року, було знайдено такі лексеми, які описують воєнні дії на сході, зокрема «вогонь» («Українських керівників принадили припиненням вогню і стабілізацією ситуації на Донбасі»), що чітко вказує на застосування вогнепальної зброї, яка несла за собою знищення інфраструктури міста та громадян. Також до 24 лютого 2022 року вторгнення Росії на території України описували словами «події, які відбуваються в Україні», «те, що з нами сталося», «ситуація на Донбасі», себто уникали конкретики та застосовували абстрактні поняття або займенники. Це ми також можемо побачити в наведеній статті, зокрема в реченні: «Щоправда, важко назвати нинішні обставини сприятливими для України».

У цій статті бачимо ще одне словосполучення, яке вжите замість конкретної лексеми «війна», – «Проведення місцевих виборів без відновлення України контролю над територією, над якою Росія більше п'яти років розпорошує бацилу сепаратизму...». Тобто концепт «війна» був також реалізований за допомогою словосполучення «бацила сепаратизму», що, безсумнівно, мало негативну семантику.

Також у масмедійному просторі послугуються складними метафорами, що містять у собі три або більше слів, які лише у сполученні між собою мають певне значення. У разі вилучення хоча б одного з елементів такого словосполучення метафора не буде розпізнана, відповідно, це призведе до втрати переносного значення, семантики або речення набуде абсурдності: «Нелогічна атака російської армії призвела до значних людських втрат. Голова військової адміністрації міста Авдіївки Віталій Барабаш в ефірі проєкт Радіо Свобода Радіо Донбас заявив, що російська армія не припинила «хворих» наступальних дій навколо Авдіївки, але все це місто не було оточене» (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-avdiivka-shturnovi-dii/32331533.html>, Радіо Свобода, 23.03.2023).

У вищевказаній цитаті є складна метафора «“хворі” наступальні дії», яка підкреслює нелогічність стратегії російської армії в російсько-українській війні. Саме у цій статті концепт «війна» набуває значення чогось абсурдного й неусвідомленого з боку окупантів.

У політичному мовленні метафоричні словосполучення ґрунтуються на потенційній сполучуваності слова, тому дуже важливим є морфологічний вияв компонентів. Із досліджуваних джерел ми виявили таку особливість, що морфологічна асоціація також впливає на вираження аксіологічної та прагматичної функцій метафоричних речень, що яскравіше проявляється у двослівному (простому) матеріалі.

Складні метафори (сполучення слів) ілюструють складне уявлення про явище, річ чи подію. Щоб полегшити сприйняття важкої вербальної конструкції, автори ЗМІ будують нові образи з уже відомих публіци образів. Аналіз медіаметафор показує тенденцію: що більше слів у метафоричному реченні, то нижча його продуктивність у мові ЗМІ.

Висновки. Отже, концепт «війна» може видозмінюватися протягом певних відрізків часу, набуваючи нової семантики чи взагалі лексичного значення. Громадська думка є посередником між людською свідомістю та практичною діяльністю, а за теорією концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, концепти можуть бути головними рушіями для активної реалізації цього посередництва. Для повного розуміння концепту «війна» в масмедійних джерелах варто розглянути сам текст у цілому, а не виокремлювати певний уривок, оскільки метафоричні конструкції в політичному дискурсі надають концептам семантику. Так ми виокремили найуживаніші в українських масмедіа метафоричні моделі, які сприяють кращому вираженню концепту «війна». Також ми порівняли концепти «війна» до повномасштабного вторгнення і після 24 лютого 2022 року й виявили певні відмінності, які полягають у визнанні та не визнанні масмедіа самого поняття «війна» на території України, однак сам концепт «війна» був.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Війна під час миру. Збройні конфлікти в Європі після Першої світової війни 1917–1923 / за ред. Р. Герварт, Дж. Хорнекер. Київ : Laurus, 2020. 292 с.
3. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва : в 3 т. Харків : Фоліо, 2023. 896 с.
4. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. 497 с.
5. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навч. посібник / В. М. Петрик та ін. Київ : Росава, 2016. 208 с.
6. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія : Філософія*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 14–23.
7. Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. URL: <https://www.academia.edu/2479807> (дата звернення: 10.03.2024).
8. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago&London : University of Chicago Press, 1980. 256 p.

References:

1. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraïns'koyi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpin: Perun. 1728 s. [in Ukrainian].
2. Voytovych, L., & Ovsynskyi, Y. (2023). *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva* [History of wars and military art]. Kharkiv: Folio. 896 s. [in Ukrainian].
3. Herwarth, R., & Hornecker, J. (Eds.) (2020). *Viina pid chas myru. Zbroini konflikty v Yevropi pislia Pershoi svitovoi viiny 1917–1923* [War during peace. Armed conflicts in Europe after the First World War 1917–1923]. Kyiv: Laurus. 292 s. [in Ukrainian].
4. Pocheptsov, H. G. (2015). *Suchasni informatsiini viiny* [Modern information wars]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. 497 s. [in Ukrainian].
5. Petryk, V. M., Ostroukhov, V. V., & Shtkovysh, O. A. (2016). *Suchasni tekhnolohii ta zasoby manipuliuvannia svidomistiu, vedennia informatsiinykh viin i spetsialnykh informatsiinykh operatsii: navch. posibnyk* [Modern technologies and means of manipulating consciousness, conducting information wars and special information operations]. Kyiv: Rosava. 208 s. [in Ukrainian].
6. Yavorska, G. M. (2016). *Kontsept «viina»: semantyka i prahmatyka* [The concept of «war»: semantics and pragmatics]. *Stratehichni priorytety. Seriya: Filozofia* [Strategic priorities. Series: Philosophy], 1, 14–23. [in Ukrainian].
7. Fabiszak, M. A. Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Retrieved from <https://www.academia.edu/2479807>.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago&London: University of Chicago Press. 256 p.

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: noga@ilnan.gov.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

Researcher ID: KBC-3876-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-144-148

Нога Г. М. Світ географічних координат-символів Григорія Сковороди: мариністика. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 144–148.

УДК: 821.161.2Сков.:81'373.2

Нога Геннадій Миколайович,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

СВІТ ГЕОГРАФІЧНИХ КООРДИНАТ-СИМВОЛІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: МАРИНІСТИКА

У статті досліджується питання проникнення мариністичних назв у стилістичне поле творів Григорія Сковороди. Аналізується ставлення філософа до науки, до поширення нових знань. Простежено його оцінку важливості знань з географії на тлі основоположного принципу філософської системи мислителя – самопізнання. Власне життя Сковорода розглядав і оцінював як мандрівку. Мандри дорогами України та Європи стали важливим чинником становлення його як особистості, вплинули на формування його світогляду й вироблення власної системи розуміння сенсу буття. Встановлено, що знання про Землю як географічний об'єкт перебували у філософа на високому рівні. Відзначено, що різноманітні країни, міста, моря, гори, пустелі він уміло вписував у власну культурно-історичну мапу світу. Сковорода завжди був відкритим до знань, зокрема, цікавився географічними відкриттями, мав власну думку щодо лідерства європейців у цій царині. Хоча сам філософ ніколи не перетинав моря, образи моря, берега, шторму, корабля, затишних гаваней і островів були у нього серед найулюбленіших. Встановлено, що Сковорода згадує у своїх творах п'ять морів. Ці згадки містяться у віршах, філософських діалогах і трактатах, епістолярії. У статті проаналізовано кожну цитату з мариністичними назвами. Зроблено висновок, що для розгортання філософських ідей мислителя Чорне, Червоне, Адріатичне та інші моря мали вагу не тільки і не стільки як географічні назви, а, перш за все, як символи-носії певних сенсів. Моря як частину земного світу, як складову безсмертної природи християнський філософ-богослов Сковорода цілеспрямовано вписує у вищий для нього світ – вічний світ Божий.

Ключові слова: Григорій Сковорода, географія, море, Бароко, філософія, наука, символ.

Hennadii Noha,

PhD in Philology, Senior Researcher,
Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE WORLD OF GEOGRAPHICAL COORDINATES-SYMBOLS BY HRYHORII SKOVORODA: MARINISTICS

The article examines the issue of the penetration of marinistic names into the stylistic field of Hryhorii Skovoroda's works. The attitude of the philosopher to science, to the spread of new knowledge is analyzed. His assessment of the importance of knowledge of geography against the background of the fundamental principle of the thinker's philosophical system – self-knowledge is traced. Skovoroda viewed and evaluated his own life as a journey. Travels along the roads of Ukraine and Europe became an important factor in his formation as a personality, influenced the formation of his worldview and development of his own system of understanding the meaning of being. It was established that the philosopher's knowledge of the Earth as a geographical object was at a high level. It is noted that he skillfully inscribed various countries, cities, seas, mountains, and deserts into his own cultural and historical map of the world. Skovoroda was always open to knowledge, in particular, he was interested in geographical discoveries, he had his own opinion about the leadership of Europeans in this sphere. Although the philosopher never crossed the sea, the images of the sea, shore, storm, ship, cozy harbors and islands were among his most favorite. It has been established that Skovoroda mentions five seas in his works. These References are contained in poems, philosophical dialogues and treatises, epistolary. The article analyzes each quote with marine names from various aspects. For the deployment of the thinker's philosophical ideas, seas were important not only and not so much as geographical names, but as symbols carrying certain meanings. As a part of the earthly world, as a component of immortal nature, the Christian philosopher-theologian Skovoroda purposefully inscribes the seas into the higher world for him – the eternal world of God.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, geography, sea, Baroque, philosophy, science, symbol.

Великий шукач істини Григорій Сковорода організував своє життя як пошукову експедицію світом нових знань і духовного досвіду. Вивчаючи улюблені джерела мудрості – книги, філософ мандрував думкою священними біблійними шляхами, античними містами, долав буремні моря, підіймався на найвищі гори. Стіни келій і брами міст не могли стримати його жаги пізнати створений Богом світ, і він раз-по-раз пускався безкінечними стежками пошуку, які спліталися у химерний лабіринт.

Останній етап життя Сковорода (1773–1794 роки) Леонід Ушкалов означив як “довічні мандри” (Ушкалов, 2017: 307). Він зауважив, що “Сковорода й сам бачив себе у цьому світі в ролі безтурботного мандрівника, чії ноги ходять по землі, а серце втішається спокоєм десь високо-високо в небі” (Ушкалов, 2017: 306). Проте життя і думка філософа постійно оберталися й у системі земних географічних координат. Його знання про Землю і всесвіт перебували на високому рівні, позаяк він дуже серйозно ставився до осягнення системи світобудови. Л. Ушкалов виділяє три наукові дисципліни, які найвище цінував Сковорода: богослів'я, юриспруденцію та медицину (Ушкалов, 2001: 12). Географії серед них немає, але аналіз текстів філософа підтверджує, що він прекрасно орієнтувався не лише у європейських географічних вимірах. Більше того, різноманітні країни, міста, моря, гори, пустелі він уміло вписує в культурно-історичну мапу світу.

Сковорода не боїться втручатися і в сфері астрономічної науки. Історик філософії Тарас Грибков так оцінює рівень його заглиблення у цю царину: “Здавалося б, Сковорода цілковитий прихильник наукової картини світу, і тут немає підстав убачати якийсь містичний погляд. Про незліченні світи український мислитель готовий солідаризуватися з Джордано Бруно, навіть припускає, що Місяць заселений, і там можуть бути міста. Але ця зовнішня безкінечність чи незліченність світів не так глибоко цікавить його, як безкінечність і роздвоєність цього світу, і за кінечним, мінливим та непослідовним зовнішнім світом він бачить цілком інший – вічну й нетлінну природу” (Грибков, 2011: 188). Підсумковий висновок щодо неоднозначного ставлення Сковороди до науки, сенсу нових знань та проблем наукового прогресу сформулювала Тетяна Шевчук: “Так, з одного боку, відомо, що він був знайомий із сучасними йому технічними і науковими винаходами. Він часто згадає Коперніка та теорію сфер, активно послуговується новітніми науковими поняттями з галузі геометрії..., архітектури..., фізики... Але оперування науковою термінологією потрібно Г. Сковороді передусім для доведення абстрактних понять і концепцій, адже знання, котре не підвищує цінності життя і рівня духовного розвитку людини, розуміється ним як безпорадна й непотрібна витрата часу” (Шевчук, 2010: 14).

Судження Т. Шевчук нескладно проілюструвати цитатами з творів Сковороди, що стосуються власне географічних знань. В одному з діалогів філософського твору “Наркісс. Разлагол о том: узнай себе” мислитель вустами Друга проголошує: “Если хоцем измѣрить небо, землю и моря, должны, во-первых, измѣрить самих себе с Павлом собственно нашею мѣрою. А если нашае, внутрь нас, мѣры не същем, то чьем измѣрить можем? А не измѣрив себе прежде, что пользы знать мѣру в протчих тварях? Да и можно ли?” (Сковорода, 1973, Т. 1: 167).

Марно шукати суперечності у світогляді Сковороди з точки зору його підходів до наукового осягнення світу. Здавалося б, вони очевидні, але це лише з точки зору сучасності. Філософ же був людиною свого часу, класичною, типовою, яскраво показовою постаттю епохи Бароко. А його філософські обґрунтована позиція у питанні, що сенс знань полягає в удосконаленні людської особистості, й сьогодні звучить дуже по-сучасному.

Географічних назв у творах нашого філософа дуже багато. Значна їх частина (переважно з місцевого, рідного для Сковороди Слобожанського краю) просто фіксують місця його перебування, найближчі плани його мандрівок, вказують на місця проживання його друзів, людей з кола листування філософа. Мета цієї розвідки – зосередитися на згадуваннях Сковородою великих, відомих у світі мариністичних географічних об’єктів, багато з яких мають давню історію як назви-символи. Власне, їх присутність є однією зі складових творення й кристалізації неповторного сковородинівського стилю, його способу спілкування з реципієнтом. Класик сковородознавства Дмитро Чижевський відзначав, що для трактатів Сковороди характерні “і систематичний розвиток, і афористичний виклад думок. Обидві форми знову сполучаються в діалогах Сковороди, присвячених викладу його містичного, теоретичного та морального світогляду. Сковорода кохається, зокрема, в антитезах та повтореннях... Поруч з цими ніби зовнішніми прикрасами твори Сковороди повні гарних порівнянь, коротеньких та розвинених” (Чижевський, 2003: 320). Згадки морів, гір, країн, міст, островів тощо часто і є тим “декором”, який допомагає автору вибудовувати свої систему і системність. Розбурхані моря і неприступні, суворі гори, як уособлення хаосу і страху перед невідомим, водночас мають тихі гавані або печери для усамітнення. Людина завжди має шанс на гармонію через долання власного шляху в пошуках щастя. Таким чином, у Сковороді, як констатувала Богдана Криса, “земний світ зберігає цілісність завдяки своїй «вписаності» у великий світ Божий” (Криса, 1997: 207).

Географічні знання, якими володів і якими послуговувався наш мислитель, і які знайшли своє підтвердження на сторінках його творів, були досить об’ємними. Більшість згадуваних назв перебували у Сковороді в площині символів, увійшли до його мовно-стилістичної системи. Як слушно зауважив В. Горський: “Символіка і емблематика для Сковороди – це складова особливої мови спілкування з олюдненим, засвоєним почуттями і розумом світом” (Горський, 1997: 159). Так, автора одного з найбільших географічних проривів – відкриття Америки, Христофора Колумба філософ вводить у біблійний контекст. Як голуб знайшов землю після всесвітнього потопу, так Колумб (для автора – співзвучно з “голуб”) відкрив людству незвідані світи. “Сей голуб есть истинный Americus Columbus, обрѣтший новую землю” (Сковорода, 1973, Т. 1: 280), – пише Сковорода, цілком прозоро підкреслюючи, що він високо цінує великі діяння людини.

В іншому контексті, нібито переповідаючи персидське оповідання (“басенку”) про мандрівників до Індії, Григорій Сковорода акцентує увагу на тому, що саме європейці є найактивнішими першопрохідцями планети, яких не лякають жодні таємні загрози незвіданих територій: “Батюшка, мы не трусы, – вскричал один востряк, – мы европейцы, мы ѣздим по всѣм морям, а земля нам не страшна, вооруженным” (Сковорода, 1973, Т. 1: 358). Вочевидь, такими уявляв собі філософ давніх греків та римлян, безстрашних вікінгів, нестримних представників Нового часу португальців, іспанців, британців, італійців, нідерландців, норвежців, французів. Проте в наведеній цитаті нескладно розгледіти й нотки іронії, з якою характеризує своїх героїв Сковорода через їх гіперболізовану самовпевненість. Коментуючи особливості філософії Сковороди, І. Юдкін-Ріпун акцентує, власне, цю рису, зазначаючи, що у його “стратегії йдеться не про усунення від боротьби, а про застереження проти надмірної самовпевненості та зухвальства” (Юдкін-Ріпун, 2010: 12). Авторський виклад цього сюжету підтверджує, що мислитель постійно перебував у річищі науки, цікавився географічними відкриттями, мав сформовану думку щодо лідерства європейських народів в освоєнні Землі.

Як свідчить біографія Сковороди, сам філософ ніколи не перетинав моря, не переживав ураганів і штормів. Проте образи моря, берега, урагану, корабля, гавані, затишних островів були для нього одними з найулюбленіших, що свідчить про його любов до топосів “літератури елліністично-римського періоду” (Ушкалов, 1997: 77). Водночас море було чи не найпопулярнішим образом і в літературі українського Бароко. “Наші письменники XVII–XVIII століть, – зазначає Л. Ушкалов, – повсякчас говорять про море світу та про «солоне море» дочасного людського життя, про «глибоке море» Господа й Пресвятої трійці, море Пречистої Диви Богородиці, море сліз, гріхів, пристрастей, вічних райських насолод та «вогняне море геєнське», море Божої хвали, серця, совісті, книжної праці, смерті, сумнівів тощо” (Ушкалов, 2004: 182). У Сковороді цей образ є постійним і незмінним маркером його філософської системи. “За його допомогою, – додає Л. Ушкалов, – філософ змальовує, наприклад, усі три складники онтологічної сфери (макрокосмос, мікрокосмос та світ символів). Утім, найчастіше Сковорода говорить про небезпечне й зрадливе море світу” (Ушкалов, 2004: 182). Порятунку від такого “моря” філософ радив шукати у “тихих гаванях” (Циганок, 1999).

Серед мариністичних географічних назв у творах нашого мислителя зринають кілька морів. Чорне море Сковорода називає або у сучасному формулюванні, або як Чорний понт, що, з одного боку, пов'язано з його любов'ю до грецької термінології (гр. понт – море), з іншого боку, була традиція, засвідчена, зокрема, у Київському літописі, номінувати це водоймище Понтіїським морем або просто Понтом. До речі, західноєвропейські мапи XVII–XVIII ст. продовжували називати це море за античною традицією Понтом Евксинським (Гостинним морем). Сковорода використовує сучаснішу йому назву, яка, ймовірно, на той час ґрунтовно закріпилася саме у Причорноморському регіоні. Так, у діалозі “Кольцо. Дружескій разговор о душевном мирѣ” автор згадує Чорне море в художньому порівнянні, коли засуджує суперечки і сварки під час ведення дружньої розмови: “Сіє значит не разговор вести, но, подѣлавшись вѣтрами, вздуть волны на Черном морѣ. Естли же разсуждать о мирѣ, должно говорить осторожно и мирно” (Сковорода, 1973, Т. 1: 358). У ще одному філософському творі “Потом Зміин” Сковорода використовує Чорне море як символ розмежування двох натур в особистості; два його береги – дві різні натури, видима і невидима: “На том седмихолмїи вѣрно сыщеш покойное мѣсто, как Ноева голубка или как ластовка, убѣгающая зимныя стужи, прелѣтающая от сѣверных стран чрез Черный Понт ко полудню...” (Сковорода, 1973, Т. 2: 145).

Цікава згадка Чорного моря міститься також у діалозі “Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium (Сіон)”. При цьому самої назви у Сковороди немає, позаяк він цитує народну пісню, зазначаючи: “... пѣсенку... сію гамаліевскую: Буря море раздымает, // Вѣтер волны...” (Сковорода, 1973, Т. 1: 288). Встановлено, що автор мав на увазі одну з пісень-кантів початку XVIII ст., яка змальовує небезпеки морських мандрів, постійну загрозу потонути під час шторму. Очевидно, “пісня названа гамалієвською тому, що в її основі лежать ті самі перекази про морські походи полковника Гамалії, які пізніше Т. Г. Шевченко використав у поемі «Гамалія»” (Сковорода, 1973, Т. 1: 511). Запорожці ж під орудою Гамалії чатували на ворогів саме у Чорному морі.

“Повне зібрання творів у двох томах” Григорія Сковороди, підготовлене і видане 1973 р. Інститутом філософії АН УРСР, містить прикру помилку, пов'язану саме з Чорним морем. У розлогому листі до невідомого адресата Сковорода розгортає ідею про те, що страх Божий є не щось інше, як власне віра у Всевишнього. Саме у такому порівняльно-доказовому дискурсі він пише: “Страх божій ведет в землю обѣтованія, вѣрою преидоша Чермное море” (Сковорода, 1973, Т. 2: 415). Останні чотири слова філософ подає як цитату з Біблії, посилаючись на 11 главу Послання святого апостола Павла до Євреїв. У Святому Письмі у цих рядках про втечу юдеїв з єгипетського полону фігурує, звичайно, “Чермное”, тобто Червоне, море. Лист відомий у двох списках, і в обох також знаходимо саме “Чермное” море, а не “Черное”, як подає його видання 1973 р. Цей недогляд було виправлено у виданні “Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів” (2011 р.) Леонідом Ушкаловим. Червоне (Чермное) море автори іменного покажчика Повного зібрання творів 1973 р. взагалі не фіксують, хоча воно згадується Сковородою ще тричі.

У “Пісні 17-ї” “Саду божественных пѣсней...” Червоне море набуває ознак великої руйнівної сили, позаяк саме воно поглинуло військо єгипетського фараона під час переслідування юдеїв. Воно також символізує життєву суєту і приреченість людини на постійну боротьбу з “темним світом”:

Вида житія сего я горе,
Кипящее, как Чермное море,
Вихром скорбей, напастей, бѣд,
Разслаб, ужаснулся, поблѣд
О горе сущим в нем! (Сковорода, 1973, Т. 1: 75).

Ще двічі Червоне море згадується Сковородою у цитатах з Книги премудрості Соломонової. У діалозі “Асхань” цитується епізод з Глави 19 (6–9): “... открытіє сухія земли явися, и из моря Чермнаго путь не возбранен...” у контексті тлумачень старозаповітних сюжетів (Сковорода, 1973, Т. 1: 227). Діалог “Кольцо” містить дещо скорочену версію цієї ж цитати (19:7–9). У цьому випадку філософ також перебував у процесі герменевтичного пошуку, розбудовуючи власну філософську систему через алегоричне коментування фрагментів Біблії. Загалом же, усі згадки Червоного моря Григорієм Сковородою пов'язані з історією про “ісход” юдеїв з єгипетського полону.

Щодо Каспійського моря Сковорода використовує староруську назву Хвалінське, віддаючи їй перевагу перед античною дефініцією, яка закріпилася як офіційна до наших днів. Щоправда, у Літописі Руському вона звучить трохи інакше, ніж у Сковороди – “Хвалійське”, і, ймовірно, походить від назви одного з племен Хозарського каганату, котре жило на берегах цього моря-озера. У трактаті “Жена Лотова” філософ використовує образ моря, цього разу Хвалінського, для актуалізації ідеї про те, що все суще має дві натури (тілну і вічну, видиму і невидиму): “Вся тварь есть сѣнь привидѣнія, а бог есть дух видѣнія. Вот тебѣ два Хвалынскаго моря берега: сѣверный и южный” (Сковорода, 1973, Т. 2: 39). У цьому ж сенсі Сковорода згадував і Чорне море.

Адріатичне море філософ згадує у латиномовному вірші в листі до Михайла Ковалінського за 7 липня 1763 р., номінуючи його як Adria – Адріатика. Ця згадка також розширює уявлення про географічні знання Сковороди, позаяк водночас він пише тут про Аустер – агресивний південний вітер, який дощуляв ще давньоримським мореплавцям. За допомогою характерного для Сковороди прийому поширеного порівняння автор проводить думку про корисність і необхідність тренувати свій мозок, систематично працювати над удосконаленням своїх знань:

Моряк не співає, а непокоїться й боїться,
Коли лютують морські хвилі,
Коли шалений Аустер розбурхує Адріатику
І моряк губить кермо корабля.
Наш розум ніколи не залишається пасивним;
Він завжди любить чим-небудь займатися,
Якщо не матиме хорошого заняття,
Він звернеться до поганого.
Займи його тим, над чим міг би добре попрацювати,
Але гарним і не надмірним (Сковорода, 1973, Т. 2: 304).

Єдина згадка Г. Сковородою Середземного моря є дуже показовою. Згадується воно у контексті розмислів філософа про значення науки і знань загалом у розвитку людства і людської особистості, а вихідною тезою концепції мислителя була пріоритетність пізнання людиною своєї власної суті у вічному зв'язку із Всевишнім. «И не то сердце есть неосмысленно и непростиженно тварью, что не разумѣет, гдѣ Великое и гдѣ Средиземное море, но душа, не чувствующая господа своего, есть чучела, чувства лишенная. Море от нас далече, а господь наш внутрь нас есть, в сердце нашем» (Сковорода, 1973, Т. 1: 361). У Старому Заповіті саме Середземне море не раз згадується під назвою Велике, і Сковорода свідомо грає з цими назвами у тексті, підкреслюючи вторинність, другорядність природничих та інших знань порівняно з богослів'ям, яке він називає «кафолическою», «всеобщою» наукою. Втім, важливість і потрібність інших галузей знань він не заперечує, намагається «критикувати» їх досить делікатно: «Всѣ прочіи науки не всѣм, и не всегда, и не на все, и не вездѣ нужны...» (Сковорода, 1973, Т. 1: 361).

Саме серед таких наук, які ведуть людину вперед, але не наближають до Всевишнього, до істинного щастя, до життя вічного, була й географія. Сковорода цінував всяке знання, захоплював любов до науки серед своїх учнів, але постійно підкреслював: якщо ти не знаєш себе, марними будуть твої знання про світ. Лише осягнення власної суті й свого призначення надає, на думку філософа, сенсу людським знанням. Самопізнання, як питома продовження традиції українського барокового «богомислення», стало «наріжним каменем» філософської системи Сковороди (Ушкалов, 1996: 302). Водночас для нього все у світі Божому було взаємопов'язаним. Для Г. Сковороди «не існує проблеми – включати соціум («світ людини») в природу (біосферу) чи навпаки. У його світоглядних побудовах простежується єдина, цілісна онтологія, що відбивається в основоположній для його філософії концепції «трьох світів» та «двох натур» (Кисельов, 1997: 42). Тому моря як географічні об'єкти постійно залишалися у системі філософських координат мислителя, гармонійно трансформуючись у символи-орієнтири його науки.

Література:

1. Горський В. Сковорода в історико-філософському контексті. *Сковорода Григорій: Образ мислителя. Збірник наукових праць*. Київ, 1997. С. 157–164.
2. Грибков Т. Містична картина всесвіту у творах Г. Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії. Зб. наукових праць. Випуск 1*. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 186–192.
3. Кисельов М. Цілісний світ Г. Сковороди і сучасність. *Сковорода Григорій: Образ мислителя. Збірник наукових праць*. Київ, 1997. С. 40–46.
4. Крися Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVI – XVIII ст. Львів : Свічачо, 1997. 216 с.
5. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. Харків, Едмонтон, Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 575 с.
8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків : Знання, 1997. 180 с.
9. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 876 с.
10. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і літера, 2017. 368 с.
11. Ушкалов Л. Сковородинівський ейдос самопізнання у контексті українського літературного бароко. *Літературознавство : Матеріали III конгресу МАУ*. Київ : Обереги, 1996. С. 302–308.
12. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. Харків : Акта, 2001. 224 с.
13. Циганок О. «Inventi portum...»: форми сприйняття однієї античної епіграми у творчості Григорія Сковороди. *Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст.* Київ : Педагогічна преса, 1999. С. 74–86.
14. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.
15. Шевчук Т. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл : СМІЛ, 2010. 360 с.
16. Юдкін-Ріпун І. Герметичний дискурс Григорія Сковороди. *Студії мистецтвознавчі*, 2010. С. 7–19.

References:

1. Hors'kyu, V. (1997). Skovoroda v istoryko-filosofs'komu konteksti [Skovoroda in the historical and philosophical context]. *Skovoroda Hryhoriy: Obraz myslitelya. Zbirnyk naukovykh prats' [Skovoroda Hryhoriy: The image of a thinker. Collection of scientific papers]* Kyiv, 157–164. [in Ukrainian].
2. Hrybkov, T. (2011). Mistychna kartyna vsesvitu u tvorakh H. Skovorody [Mystical picture of the universe in the works of H. Skovoroda]. *Perelyaslav'ski Skovorodyniv'ski studiyi. Zb. naukovykh prats' / Vypusk 1 [Perelyaslav Skovoroda studies. Collection of scientific works. Issue 1]* Pereiaslav-Khmel'nyts'kyi, 186–192. [in Ukrainian].
3. Kysel'ov, M. (1997). Tsilisnyy svit H. Skovorody i suchasnist' [H. Skovoroda's holistic world and modernity]. *Skovoroda Hryhoriy: Obraz myslitelya. Zb. naukovykh prats' [Skovoroda Hryhoriy: The image of a thinker. Collection of scientific papers]*. Kyiv, 40–46. [in Ukrainian].
4. Krysa, B. (1997). Peresotvorennia svitu. Ukrayins'ka poeziya XVI–XVIII st. [Reinventing the world. Ukrainian poetry of the sixteenth and seventeenth centuries]. L'viv : Svichado. [in Ukrainian].
5. Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv [The complete academic collection of works]. Kharkiv, Edmonton, Toronto : Maidan; Vydavnytstvo Kanads'koho Instytutu Ukrayins'kykh Studiy. [in Ukrainian].
6. Skovoroda, H. (1973). Povne zibrannya tvoriv : u 2 t. [The complete works: in 2 vols]. Kyiv : Naukova dumka. T. 1. [Vol. 1]. [in Ukrainian].
7. Skovoroda, H. (1973). Povne zibrannya tvoriv : u 2 t. [The complete works: in 2 vols] Kyiv : Naukova dumka. T. 2. [Vol. 2]. [in Ukrainian].
8. Ushkalov, L. (1997). Hryhoriy Skovoroda i antychna kul'tura [Hryhoriy Skovoroda and ancient culture]. Kharkiv : Znannya. [in Ukrainian].
9. Ushkalov L. (2004). Hryhoriy Skovoroda: seminariy [Hryhoriy Skovoroda: seminarium]. Kharkiv : Maidan. [in Ukrainian].
10. Ushkalov, L. (2017). Lovytva nevlovnogo ptakha: zhyttya Hryhoriya Skovorody [Catching an elusive bird: the life of Hryhoriy Skovoroda]. Kyiv : Dux i litera. [in Ukrainian].
11. Ushkalov, L. (1996). Skovorodyniv's'ky eydos samopiznannya u konteksti ukrayins'koho literaturnoho baroko [Skovoroda's Eidos of Self-Knowledge in the Context of the Ukrainian Literary Baroque]. *Literaturoznavstvo : Materialy III konhresu MAU [Literary studies : Proceedings of the III UIA Congress]*. Kyiv : Oberehy, 302–308. [in Ukrainian].
12. Ushkalov, L. (2001). Ukrayins'ke barokove bohomyslennya. Sim etyudiv pro Hryhoriya Skovorodu [Ukrainian Baroque Theology. Seven studies about Hryhoriy Skovoroda]. Kharkiv : Akta, 2001. [in Ukrainian].

13. Tsyhanok O. (1999). "Inventi portum...": formy spryynyattya odniyeyi antychnoyi epihramy u tvorchosti Hryhoriya Skovorody ["Inventi portum...": forms of perception of one ancient epigram in the works of Hryhorii Skovoroda]. *Tsyhanok O. Z istoriyi latyns'kykh literaturnykh vplyviv v ukrayins'komu pys'menstvi XVI–XVIII st. [From the History of Latin Literary Influences in Ukrainian Literature of the XVI–XVIII centuries]*. Kyiv : Pedahohichna presa, 74–86. [in Ukrainian].
14. Chyzhevs'kyy, D. (2003). *Ukrayins'ke literaturne baroko [The Ukrainian literary baroque]*. Kyiv : Oberehy. [in Ukrainian].
15. Shevchuk T. (2010). *Na perekhresti epokh: antychna literatura u tvorchosti Hryhoriya Skovorody [At the Crossroads of Epochs: Ancient Literature in the Works of Hryhorii Skovoroda]*. Izmayil : SMYL. [in Ukrainian].
16. Yudkin-Ripun I. (2010). *Hermetychnyy dyskurs Hryhoriya Skovorody [Hermetic Discourse of Hryhorii Skovoroda]*. *Studiyi mystetstvoznavchi [Studies in art history]*, 7–19. [in Ukrainian].

Отримано: 15 березня 2024 року

Прорецензовано: 23 березня 2024 року

Прийнято до друку: 28 березня 2024 року

e-mail: omelanchuk.svitlana2015@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6532-4834>

Researcher ID: KIH-4382-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-149-152

Омелянчук С. О. Топос санаторію в літературі: “Санаторійна зона” Миколи Хвильового в дискурсі українського й світового письменства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 149–152.

УДК: 821.161.2.09

Омелянчук Світлана Олегівна,*аспірантка відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України***ТОПОС САНАТОРІЮ В ЛІТЕРАТУРІ:
“САНАТОРІЙНА ЗОНА” МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО
Й СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА**

Ця стаття – спроба осмислити особливості топосу санаторію, сфокусувавшись на провідному творі Миколи Хвильового, “Санаторійній зоні”. У науковій розвідці топос санаторію в літературі розглянуто і як результат “лікувального туризму” письменників (зокрема видатної української авторки Лесі Українки та письменників періоду “наших двадцятих”), і як привабливе художнє рішення авторів зобразити спільне співжиття абсолютно різних персонажів. Під час аналізу помічними стали теорія про “санаторійний текст” швейцарського літературознавця Єнса Герлта та концепція гетеротопії французького постструктураліста Мішеля Фуко. За Мішелем Фуко, гетеротопія – це, насамперед, утопія – місце без реального місця. Крізь таку оптику важливо, на нашу думку, розглянути твір Миколи Хвильового. Під час дослідження взято до уваги різні варіації трактувань слова “зона” та “санаторій”. Другу ми схилиємося інтерпретувати за американською літературознавицею та філософінею Сьюзен Зонтаг, яка пише про санаторій, зокрема як про божевільню. У статті “Санаторійну зону” розглянуто також у контексті світової літератури. Здійснено спробу порівняння української повісті з такими творами: “Зачарована гора” Томаса Манна, “Санаторій під клепсидрою” Бруно Шульца, “Розпутний птах ночі” Хосе Доносо. Топос санаторію стає об’єднувачим для художнього світу текстів авторів різних літератур. Визначено, чим постає санаторій в проаналізованих текстах та як він пливає на персонажний рівень, плин часу в творі. Простежено його лімінальну природу, адже часто санаторій – це своєрідна межа між життям і смертю.

Ключові слова: топос санаторію, гетеротопія, хронотоп, Микола Хвильовий, “Санаторійна Зона”.

Svitlana Omelanchuk,*Postgraduate student of the Department of Ukrainian Literature of the XX century and Contemporary Literary process,
Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine***THE TOPOS OF SANATORIUM IN LITERATURE: “THE SANATORIUM ZONE”
BY MYKOLA KHVYLIIOVY IN THE DISCOURSE OF UKRAINIAN AND WORLD LITERATURE**

This article is an attempt to understand the peculiarities of the topos of sanatorium, focusing on the one of the main Mykola Khvyliovyy's work, “The Sanatorium Zone”. In this text, the topos of sanatorium in the literature was considered both as a result of the “healing tourism” of writers (in particular, the outstanding Ukrainian author Lesya Ukrainka and writers of the “our twenties” period), and as an attractive writer's artistic decision to depict the common coexistence of completely different characters. During the article the theory of the “sanatorium text” by the Swiss literary critic Jens Herlth and the concept of heterotopia of the French poststructuralist Michel Foucault became helpful. According to Michel Foucault heterotopia is, first of all, utopia – a place without a real place. In our opinion, it is important to consider the work of Mykola Khvyliovyy through such points. In this article different variations of interpretations of the words “zone” and “sanatorium” were taken into account. We are inclined to interpret the “sanatorium” according to the American literary critic and philosopher Susan Sontag, who wrote about the sanatorium, in particular, as an insane asylum. “The Sanatorium Zone” we also consider in the context of world literature. An attempt was made to compare the Ukrainian novel with such works: “Magic Mountain” by Thomas Mann, “Sanatorium Under the Sign of the Hourglass” by Bruno Schulz, “The Obscene Bird of Night” by Jose Donoso. The topos of sanatorium becomes unifying for the artistic world of texts by authors from the different literatures. It is determined how the sanatorium appears in the analyzed texts and how it impact on the character level, the passage of time in the text etc. Its liminal nature is traced, because the sanatorium is often a kind of boundary between life and death.

Keywords: topos of sanatorium, heterotopia, chronotope, Mykola Khvyliovyy, “The Sanatorium Zone”.

“..що відсіля, з санаторійної зони, нема шляхів”
– Микола Хвильовий, “Санаторійна зона”

Санаторій як топос, простір і місце в літературі наразі все частіше постає у фокусі літературознавців (наукові розвідки Тамари Гундорової, Адели Кодаткової, Єнса Герлта), а “Санаторійну зону” Миколи Хвильового в контексті простору і часу розглядали Олександр Вешелені, Вадим Василенко, Юрій Барабаш. Популярна культура, зокрема кіно, теж не омине увагою санаторій як простір, навколо якого і в якому вибудовується сюжет. І в літературі, і в кіно санаторій – привабливе художнє рішення, якщо автор хоче зобразити спільне співжиття абсолютно різних персонажів, перед ним – автором – народжуються великі обрії для творчості, котрі не обмежуються виключно лінією курортного роману. Топос санаторію – це недостатньо вивчений феномен у нашому літературознавстві зокрема, й у світовому загалом. Він відкриває безліч культурологічних, антропологічних візій і вартий того, аби стати концептуальним напрямом у геопоетиці.

У контексті літератури топос санаторію можна умовно розділити на три площини: епістолярій чи курортна мемуаристика письменників; художні тексти, де санаторій чи курорт – простір, навколо якого вибудовується сюжет; так званий

санаторійний канон, сформований читачами (йдеться про книги, котрі найчастіше беруть із собою відпочивальники в подорож). Нас цікавлять перші дві площини, а надто – друга, де санаторій є основою хронотопу художнього тексту. Утім нерідко перша нерозривно пов'язана з другою: письменники, які часто подорожують, чи через очевидні причини вдаються до так званого “лікарського туризму” створюють довкола санаторійні сюжети, або ж безпосередньо надихаються новими місцями, новими людьми, збагачують кругозір й свої літературні зв'язки.

Про це власне пише Тамара Гундорова у своїй найновішій книзі про Лесю Українку (“Леся Українка. Книги Сивілли”). Один із розділів має промовисту назву – “Санаторійна зона європейського роману”. Ремінісценція на одного з найвідоміших текстів Хвильового більше, ніж відчутна. Утім тут літературознавиця слушно зауважує, що курорт – це нова оптика, що відкриває новий спосіб письма. Пишучи про Лесю Українку, дослідниця додає: “...курорт поєднує Лесю Українку з контекстом європейського модерністського роману, для якого санаторійна тема є однією з центральних, як і пов'язана з нею тема хвороби” (Гундорова, 2023; 76). Літературознавиця аналізує досвід української письменниці на тлі доби, стверджуючи, що з багатьма знаменитими письменниками того часу, Лесю Українку пов'язують хвороба й санаторій. Завдяки лікувальному паломництву, Леся Українка часто була в Криму, відвідала Єгипет, Італію, Грузію. Санаторій як топос віднаходимо й у епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка.

Серед письменницької еліти “наших двадцятих”, більшість теж відвідувала курорти. У їхніх маршрутах переважав Крим, зокрема йдеться про Івана Дніпровського, Євгена Плужника, котрі лікували туберкульоз, Миколу Зерова. У журналі *Всесвіт* за грудень 1928-го року натрапляємо на нарис Сергія Глаголіна про підготовку Криму до “зимового сезону”, адже, за словами автора, півострів був таким бажаним курортом, що влітку викликав ажіотаж серед робітників, буцім-то не було, кому працювати – “відпускний невроз”: “Сотні й тисячі громадян заповнювали експреси, що йдуть на південь, усім хотілося потрапити в будинок відпочинку, в санаторій, не раніш як у травні і не пізніш як у вересні. [...] За ці чотири місяці геть усі хотіли побувати в Криму і на Кавказі. [...] Літо в усіх установах – це період панування завів, замзавів, замзамів” (Глаголін, 1928; 6). Кримський курорт загалом можна виділити окремим топосом у контексті мегатексту національного письменства, втім це ще одна тема для наукової розвідки.

Швейцарський літературознавець Єнс Герлт означає деякі твори періоду інтербелуму в європейській літературі спеціфічним жанром – “санаторійний текст”. Вчений вважає, що основною особливістю такого тексту є “ефект надзвичайної нормальності”. Фабрикування й витворення нормальності, ретельна містифікація, що не в змозі приховати ключове – хворобу. До інших елементів створення санаторійного топосу Герлт відносить метафоричний зв'язок курорту з пеклом, розташування курорту “поза” нормою – на суттєвій віддалі від міст. Дослідник вважає, що тексти, дія яких відбувається в санаторіях чи подібних закладах, пов'язані між собою не лише спільністю місця, а й певними структурами та моделями оповіді. Власне санаторії в літературі Єнс Герлт інтерпретує крізь призму поняття французького постструктураліста Мішеля Фуко – гетеротопія (Herlth, 2013).

Гетеротопія, за Фуко, – це, насамперед, утопія – місце без реального місця: “Вони представляють саме суспільство в досконалому вигляді, або суспільство, перевернуте з ніг на голову, утім так чи інак ці утопії є напозір нереальними просторами” (Foucault, 1984; 3). Серед гетеротопій або ж не-місць Фуко виділяє гетеротопії дев'яції, до яких, зокрема відносить в'язниці, будинки відпочинку, психіатричні лікарні, будинки для літніх людей. Це простори, в яких перебувають “індивіди, чия поведінка є девіантною стосовно необхідного середнього чи норми” (Foucault, 1984; 5).

Щодо Миколи Хвильового, то він власне був на курорті всього три місяці: лікуючи сухоти, відвідав Німеччину й Австрію. Один зі своїх найголовніших текстів і найголовніших “санаторійних текстів” української літератури загалом, “Санаторійну зону”, він написав за три роки до своєї мандрівки. Важливо зафіксувати, що семантика слова “санаторій” широка. Одне з поширених визначень: місце для лікування душевних хвороб, зокрема божевільня. Сьюзен Зонтаг у своєму есеї “Хвороба як метафора” слушно зауважує: “Фантазії, пов'язані з туберкульозом і божевільням, мають багато паралелей. Під час обох захворювань існують обмеження. Хворих відправляють до “санаторію” (загальне слово для туберкульозної клініки та найпоширеніший евфемізм для божевільні)” (Sontag, 1978; 35). Утім божевільня це чи курорт для лікування туберкульозу відчитується вже на персональному рівні і безпосередньо на нього впливає. Санаторій же в обох випадках постає замкненим простором, а у випадку з текстом Хвильового, йдеться про цілу санаторійну зону, втім теж обмежену: “диким малинником”, “берегом річки”, “командною висотою”. Юрій Барабаш зауважує, що “Санаторійна зона” Миколи Хвильового вже за своєю назвою є оксюмороном, адже поєднує несумісних за своєю суттю понять (“зона” й “санаторій”). Лексему “зона” дослідник розглядає як таку, що “вживається незрідка в професійно-термінологічному аспекті – географічному, природознавчому, адміністративному, санітарноепідеміологічному, комунікаційному та ін., на рівні совєцької масової свідомості, у сленговій мовленнєвій практиці з ним пов'язується передовсім уявлення про місце відбуття покарання, що відбиває травмованість – дарма що не завжди повною мірою усвідомлену – колективної історичної пам'яті сталінською репресивною політикою” (Барабаш, 2019; 53). За Олександром Вешелені, семантика слова “зона” “відзначає обмеженість простору, як зовнішню (територіальну), так і внутрішню (психічну) ізоляцію” (Wesselenyi, 2017; 53). Літературознавець вважає, що зона нівеліне індивідуальну оптику на світ, а диктує свої правила, зокрема поведінкові.

Зона в повісті Миколи Хвильового – це топос, в якому власне витворюються інші, не менш важливі топоси, зокрема санаторій: “Санаторійна зона, її будівлі, і конторський плац, і яблуневий глуш – все чутко прислухалось до золотого потопу” (Хвильовий, 2015; 177). Усе це, за сюжетом, височіє над рікою і обмежене “диким малинником”. До того ж, у зоні працюють санаторійні коменданти, що водночас насторожує, втім підтверджує підозри читача, що дія відбувається зовсім не в будинку для відпочинку і, можливо, навіть не в божевільні. Витворена Миколою Хвильовим зона – це своєрідний мікрокосмос, за межами якого існує і “степ”, і “город”, втім два останніх – лише інструменти для створення ілюзії, нібито санаторійна зона існує не “поза” реальним простором, а “в” ньому. Про існування світу “поза” зоною свідчить цей уривок: “Дороги, роздоріжжя відходили по кварталах в німу даль. Було зовсім сіро й скучно. І не вірилось, що колись тут, на цій доріжці, видно було, як боковий шлях вилітав з багряної тириси (клекотіло сонце), а другий шлях від Гралтайських Меж. Шляхи злітались і йшли до лісової будки. На ці шляхи часто виходив анарх і дивився на місто. Але місто завжди було таке ж незрозуміле, як і корейський божок. Саме на цей боковий шлях, що біля експериментальної ферми, увечері дівчата

виходили з оранжерей і співали пісень у бузковий захід. Це були пісні журні, й починалися вони з “Гори високої” і кінчалися тим, що «молодість не вернеться». Тоді експериментальна ферма одлітала від санаторійної зони на неможливі гони. Але зате вранці кипіла тут радість. Коли падали роси і шумів ядерно світлової, тоді на дахи експериментальної ферми падали каміння всіх спектральних віт” (Хвильовий, 2015; 175). Ескапізм із зони можливий, втім Микола Хвильовий позбавляє своїх персонажів такого бажання. Вони переважно або не задумуються над втечею, або не бачать у цьому потреби: “То розсипалася корона землі: сонце. І тільки на неможливих гонах знову маячила дика даль. Анарх ішов навмання, опустивши голову, і тільки тоді зупинився, коли з-за перевалу прозвучало соковите контральто. Він підвів голову й побачив: повз його, направляючись з города, пролетів фаєтон. Тоді анарх раптом схопився: куди й чого він іде?” (Хвильовий, 2015; 175). Вирватися з санаторійної зони означає померти. Про це пише й Соломія Павличко, називаючи текст Миколи Хвильового “повістю-притчею про велику божевільню, виходом з якої може бути лише смерть” (Павличко, 1999; 274).

Зображуючи санаторії, автори почасти вдаються до розмиття меж реальності, народжується більше можливостей для авторських фантазмагорій. Вадим Василенко, досліджуючи божевільня як тему і сюжет, пише, що в “Санаторійній зоні” світ звужується до меж психлікарні, а переміщення зоною головного героя Анарха “виявляє не лише її замкнутість, а й безмежність” (Василенко, 2021, 7).

Тамара Гундорова стверджує, що у санаторії Хвильового зібралися люди, котрі виявилися зайвими в нові революційні часи (Гундорова, 2023). На початку повісті анонімна авторка, вона ж нараторка, вона ж одна з хворих, зазначає, що “санаторійна зона – не театр маріонеток – це розклад певної групи суспільства, за який (розклад) і за яку (групу) я не беру відповідальності” (Хвильовий, 2015; 100). Тому цілком імовірно, що ці “зайві люди” – об’єкт її уяви або ж і вона є однією з них.

“Зайві люди” постають перед читачем і в романі чилійського письменника Хосе Доносо, де топос санаторію теж ключовий. Щоправда в “Розпутному птахові ночі” зображено гіперболізований варіант цих “зайвих людей”: латиноамериканський письменник у своєму “санаторії” збирає людей зі страшними, подекуди нереальними вадами, й описує це детально-натуралістично. “Будинок старих”, як називає будівлю сам автор, згодом розростається в ціле містечко потвор, а все для того, аби унеможливити зв’язок головного героя із зовнішнім світом: “Із цією “елітою” потвор першого класу, яка дбатиме про Боя й виховуватиме його, Херонімо проводив делікатну роботу, намагаючись переконати в тому, що бути аномальним, потворним не є нижчою стадією розвитку роду людського, щодо якої інші мають право на зневагу й співчуття; ці реакції, – пояснював дон Херонімо, – є лише первинними і ховають за собою двоякість нечуваних доти почуттів, дуже схожих на заздрощі чи соромітний еротизм, який викликають у них такі дивовижні істоти, як вони, – потвори. Тому що нормальні люди наважуються сприймати лише звичну шкалу, що відділяє гарне від негарного, що кінець-кінцем є лише відтінками одного й того ж” (Доносо, 2021; 219). Викривлена реальність, обмеженість, замкнутість і творення навколо “санаторію” іншого, відмінного від реальності, простору, притаманні й “Санаторійній зоні” Хвильового, але в Хосе Доносо все вищезазване збільшене в декілька разів і пересипане магічним реалізмом.

Також топос санаторію пов’язує текст Миколи Хвильового з повістю знаного модерніста Бруно Шульца (“Санаторій під клеписидрою”), що побачила світ 1937-го року. За Тамарою Гундоровою, санаторійна топика повісті Шульца “тримається на часовому викривленні” (Гундорова, 2023; 79). На час власне вказує й назва повісті, адже клеписидра – це водяний годинник. У “Санаторії під клеписидрою” власне санаторій постає тим простором, де будь-які часові закони не діють: “Чи відомо щось читачеві про рівнобіжні пасма часу у часі двоколіїному? Так, існують такі бічні відноги часу, трохи нелегальні, щоправда, і проблематичні, але коли везеться таку контрабанду, як ми, таку понаднормову подію не до врахування, – не можна бути занадто вибагливим. Тож спробуймо відгалузити у котромусь пункті історії таку бічну відногу, сліпу вітку, щоб зіпхнути на неї ті нелегальні події. Тільки без остраху. Це станеться неспостережено, читач не відчує жодного поштовху” (Шульц, 2004; 120).

Час видозмінюється і в романі “Зачарована гора” німецького письменника Томаса Манна. “Чи можна розповісти про час, про сам час, такий, яким він є? Направду, ні, то було б сміховинною справою! Оповідь, що починається приблизно так: «Час збігав, проминав, час плинув, тощо», – таку оповідь ніхто при здоровому глузді й оповіддю не назве. То все одно, якби хто мав навіжену ідею тримати цілу годину один і той самий музичний тон чи акорд”, – так звертається до читача наратор у одному з розділів “Зачарованої гори” (Манн, 2009; 247). Санаторій, як і попередніх прикладах, тут теж постає своєрідною пасткою, простором, що зовсім не підпорядковується звичним законам реальності. До того ж, ідея написання цього роману виникла в Томаса Манна, після того, як він відвідав дружину, яка лікувалася від туберкульозу в санаторії у Давосі (Гундорова, 2023). Можна припустити, що розмірена, м’яка атмосфера таких курортів, своєрідний розпорядок дня та абсолютно несподівана публіка, яку об’єднує хвороба й перебування в одному просторі манять письменника (не лише Манна) витворити на основі цього свій художній світ – надто вже приваблива формула.

Літературознавиця Адела Котаткова, пишучи в науковому часописі *Métode* про санаторій як простір у романі “Море” майориканського письменника Блея Боне, досліджує значення санаторію в культурі й літературі загалом. “Європейські літератури, – пише дослідниця, – використовували середовище таких типів інституцій [йдеться про санаторії – С.О.] та їхню невпевненість у майбутньому, щоб змалювати крихкість людських істот перед обличчям майже неминучої смерті” (Kotátková, 2018; 260). Поряд із текстом Боне, Адела Котаткова аналізує також “Зачаровану гору” Томаса Манна й “Дім відпочинку” іспанського письменника Каміло Хосе Села. Дослідниця робить висновок, що у багатьох романах туберкульозні санаторії (бо саме про такі вона пише) є місцем колективної драми. Таке означення близьке до інтерпретації топосу санаторію загалом, адже у проаналізованих вище текстах саме санаторій є місцем антології людських потрясінь, інколи це ще й психічних переживань. Санаторій – це простір, що існує поза і над іншим світом, він подовжує крихку межу між життям і смертю, але водночас він і про те, що остання таки неминує.

Топос санаторію – глибока й багатоохопна тема, яка, як ми бачимо, може стати об’єднувачою для різних літератур і для письменників із різними досвідами. Письменники нерідко вдаються до використання гетеротопій, а саме топосу санаторію в своїх творах. Це пов’язано як і з “лікувальним туризмом” власне авторів, так і з рішенням автора використати топос санаторію як вдале художнє рішення для зображення суспільств об’єднаних певними обмеженнями чи девіаціями, у випадку “Санаторійної зони” це ще й містка метафора тоталітарної системи. Санаторій у літературі також може функціонувати як лімінальний простір, своєрідний місток між життям і смертю.

Література:

1. Барабаш Ю. Поетика, структура й сенси замкненого простору (“Повість про санаторійну зону” Миколи Хвильового). *Слово і Час*. № 9. 2019. С. 52–68.
2. Василенко В. У світі навиворіт: божевільня як тема і сюжет. *Слово і Час*, №4. 2021. С. 57–75.
3. Глаголін С. Перша спроба. *Всесвіт*. № 51. 1928. С. 6–7.
4. Гундорова Т. Леся Українка. Книги Сивілли. Харків : Віват, 2023. 304 с.
5. Доносо Х. Розпутний птах ночі. Компас, 2021. 528 с.
6. Манн Т. Зачарована гора. Т. 2. Київ : Юніверс. 2009. 495 с.
7. Хвильовий М. Санаторійна зона (повісті, оповідання, роман). Харків : Фоліо, 2015. 385 с.
8. Шульц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. Львів : Форум видавців, 2004. 357 с.
9. Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. 1984. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (дата звернення: 27.03.2024)
10. Herlth J. Słodko-gorzkie heterotopie. Bruno Schulz i „tekst sanatoryjny” w europejskiej literaturze okresu międzywojennego. *Wielogłos*. 2013. № 2 (16). S. 25–36.
11. Kořátková A. Sanatoriums in contemporary narratives. *Métode Science Studies Journal*. 2018. № 8. P. 255–260.
12. Sontag S. *Illness as Metaphor*. New York. 1978. 90 p.
13. Wesselenyi O. Locating the Totalitarian Insanity: The Chronotope of the Asylum in Mykola Khvyliovyi's *A Tale about the Sanatorium Zone* and Ken Kesey's *One Flew Over the Cuckoo's Nest*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*. 2017. № 9. P. 51–60.

References:

1. Barabash, Y. (2019). Poetyka, struktura y sensy zamknenoho prostoru (“Povist' pro sanatoriynu zonu” Mykoly Khvyl'ovoho) [Poetics, structure and meanings of closed space (“The Sanatorium Zone” by Mykola Khvyliovyi)]. *Slovo i Chas [Word And Time]*, 9, 52–68. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, V. (2021). U sviti navyvorit: bozhevillya yak tema i syuzhet [In the world inside out: madness as a theme and plot]. *Slovo i Chas [Word And Time]*, 4, 57–75. [in Ukrainian].
3. Hlaholin, S. (1928). Persha sprobа [The first attempt]. *Vsesvit [Universe]*, 51, 6–7 [in Ukrainian].
4. Hundorova, T. (2023). Lesya Ukrayinka. Knyhy Syvilly [Lesya Ukrainka. Books of Sibyl]. Kharkiv : Vivat. [in Ukrainian].
5. Donoso, J. (2021). Rozputnyy ptakh nochi [The Obscene Bird of Night]. Kompas [in Ukrainian].
6. Mann, T. (2009). Zacharovana hora [Magic Mountain]. T. 2. Kyiv : Yunivers.
7. Khvyl'ovyi, M. (2015). Sanatoriyna zona (povisti, opovidannya, roman) [The Sanatorium zone (stories, short stories, novel)]. Kharkiv : Folio.
8. Shul'ts, B. (2004). Tsynamonovi kramnytsi. Sanatoriy pid klepsydroyu [Cinnamon Shops. *Sanatorium Under the Sign of the Hourglass*]. Lviv : Forum vydavtsiv.
9. Foucault, M. (1984). Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (accessed: 27.03.2024).
10. Herlth, J. (2013). Słodko-gorzkie heterotopie. Bruno Schulz i „tekst sanatoryjny” w europejskiej literaturze okresu międzywojennego. *Wielogłos*, 2 (16), 25–36.
11. Kořátková, A. (2018). Sanatoriums in contemporary narratives. *Métode Science Studies Journal*, №8, 255–260.
12. Sontag, S. (1978). *Illness as Metaphor*. New York.
13. Wesselenyi, O. (2017). Locating the Totalitarian Insanity: The Chronotope of the Asylum in Mykola Khvyliovyi's *A Tale about the Sanatorium Zone* and Ken Kesey's *One Flew Over the Cuckoo's Nest*. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*, 9, 51–60.

Отримано: 29 березня 2024 року

Прорецензовано: 6 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 12 квітня 2024 року

e-mail: nataopryshko21.11@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1964-5821>

Researcher ID: E-6935-2023

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-153-156

Опришко Н. О. Фразеологічні одиниці з концептом “кінь” як засіб ословлення пересування у просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 153–156.

УДК: 811.161

Опришко Наталя Олексіївна,кандидат філологічних наук, завідувач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОНЦЕПТОМ “КІНЬ”
ЯК ЗАСІБ ОСЛОВЛЕННЯ ПЕРЕСУВАННЯ У ПРОСТОРІ**

У фразеологічних системах майже всіх індоєвропейських мов асоціації, пов'язані з образом і символом коня, досить стійкі і не відрізняються суттєво в різних мовах. Це впливає зі схожих умов розвитку відповідних країн і, отже, подібного сприйняття коня у свідомості носіїв мови. Більшість таких слів мають яскраву образність, а тому відіграють важливу роль у створенні фразеологічних одиниць. Варто мати на увазі, що слово «кінь» з давніх-давен набуло символічного значення, оскільки тоді воно мало виняткове значення в побуті людей (стає незамінним багатофункціональним помічником, на відміну від інших тварин, які могли замінити його лише в певній ситуації). Крім того, завдяки зовнішнім (краса, грація) і внутрішнім (витривалість, швидкість, сила) характеристикам кінь використовувався представниками різних верств населення, що сприяло поширенню його символізації. Але, як відомо, символічне значення можна набути лише в стабільному контексті, тому «кінь» стає словом-компонентом великої кількості словосполучень у різних мовах, і в результаті вони еволюціонували до словосполучень або множинних виразів, які згодом набули ідіоматичної природи. У фразеологізмі, де лексичне значення кожного слова не має значення, ми сприймаємо весь вислів як неподільну цілісність, де те чи інше слово-складник мотивує значення одиниці в цілому. Зважаючи на це, в нашому дослідженні ми виокремили з корпусу фразеології української мови всі фразеологізми зі словом “кінь” і зробили спробу їх типологізації (за тематичними групами, мовною належністю кореня слова та семантикою). Особлива увага приділялася осмисленню коня як майже безальтернативного засобу та способу пересування у просторі, через що фразеологічні одиниці із відповідним концептом цілком можна вважати способом і засобом ословлення пересування у просторі в українській мовній картині світу.

Ключові слова: фразеологізм, зоосемічна фразеологічна одиниця, концепт, символічне значення, слово-компонент “кінь”, пересування у просторі.

Natalia Opryshko,PhD in Philology, the Head of the Philology and Linguistic Didactics Department,
Kharkiv National Automobile and Highway University**PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE CONCEPT-WORD “HORSE”
AS A MEANS OF VERBAL EXPRESSION OF MOVEMENT IN SPACE**

In the phraseological systems of almost all Indo-European languages, the associations related to the image and symbol of the horse are quite stable and do not vary significantly in different languages. This follows from the similar conditions of development of the respective countries and, therefore, a similar perception of the horse in the minds of native speakers. The majority of such expressions have vivid imagery, and therefore play an important role in creating phraseological units (idioms). It should be born in mind that the word «horse» has acquired a symbolic meaning since ancient times, because then it had an exceptional importance in people's lives as an irreplaceable multifunctional assistant, unlike other animals that could replace it only in certain situations. In addition, due to its external (beauty, grace) and internal (endurance, speed, strength) characteristics, the horse was used by representatives of various social strata, which contributed to its symbolization. Since symbolic meaning can be acquired only in a stable context, the word “horse” becomes a constituent concept of a large number of phrases in different languages, and as a result, they evolved into phrases or expressions that later acquired an idiomatic nature. In phraseology, where the lexical meaning of each word does not matter, we perceive the entire expression as an indivisible whole where one or another component word motivates the meaning of the unit in general. Taking this into account, in the current study we have singled out from the corpus of the Ukrainian phraseology all units with the word «horse» and made an attempt to typologise them (by thematic groups, linguistic affiliation of the word root, and semantics). Special attention was paid to the understanding of a horse as an almost irreplaceable means of movement in space, due to which phraseological units with the corresponding concept can be considered a verbal means of expressing movement in space in the linguistic picture of the world of a Ukrainian person.

Key words: phraseology, zoosemic phraseological unit, concept, symbolic meaning, word-component “horse”, movement in space.

Постановка проблеми. Фразеологія як наука почала формуватися на початку ХХ століття. На сьогодні існує велика кількість різноманітних наукових розвідок, присвячених згаданому розділу лінгвістики. Але не зникла цікавість до цієї проблеми, і досі науковці різних поколінь та лінгвістичних шкіл її розробляють. Це пояснюється передусім великою функціональною, семантичною, структурною різноманітністю тих одиниць, що сприймаються як стійкі сполуки слів.

Саме слово *фразеологія* буквально означає «учення про звороти мови» (від грецьких слів *phrasis* – зворот, вислів – і *logos* – поняття, вчення). Становленню фразеології як галузі мовознавства, що поступово виленовувалася із синтаксису, лексикології і стилістики, сприяло, з одного боку, ґрунтовне дослідження синтаксичної природи словосполучень, а з іншого – висвітлення у стилістико-семантичному плані стійких комплексів слів, відомих як ідіоми (Ш. Баллі, А. Семе та ін.). Розвиток фразеологічних студій в Україні пов'язаний з іменами Л. А. Булаховського, П. Й. Горещького, І. К. Білодіда, І. Г. Чередниченка, П. П. Плюща та інших. Українські вчені порушували й активно досліджували найрізноманітніші питання фразеології. Українська фразеологія – і функціональна, й історична – виростає на міцному фундаменті фольклористичних, етнографічних, особливо етнолінгвістичних, загальнофілологічних праць, цінних фразеологічних збірань О. О. Потєбні,

М. Ф. Сумцова, І. Я. Франка, М. І. Костомарова, П. П. Чубинського, П. О. Куліша, М. Номиса, Б. О. Ларіна. Вітчизняні мовознавці ХХ століття працювали над різними аспектами цієї відносно ще молодій на той час дисципліни. Висвітлювалися питання семантики фразеологічних одиниць (ФО), стилістики їхнього використання, історії, етимології та становлення. Опрацьовувалася також і діалектна фразеологія української мови. Великої ваги набули зібрання загальноомовної національної фразеології, її практичне й теоретичне вивчення. На межі ХХ–ХХІ століття помітно активізуються дослідження різних аспектів літературної фразеології, як-от “місце фразеології в системі мови, фраземіка в системі ідіостилю, фразеологізовані речення, фразеологія як вираження національного менталітету, фразеологічні інновації, системні відношення компонентів фразеологічних одиниць, компоненти у складі фразеологічних одиниць, символи у фразеологічній системі мови, семантика і динаміка окремих тематичних груп” (Яцьків, 2014: 253).

Якщо коротко оглянути корпус фразеологізмів української мови, побачимо, що в ньому репрезентовані найрізноманітніші сфери буття народу: його історії, особливості суспільних взаємин минулих епох, виробничої діяльності і побуту, морально-етичного кодексу і родинних стосунків. Тут знайшли відображення своєрідність тваринного і рослинного світу, географічного оточення і природних умов. Досить велику частку фразеологічного фонду становлять одиниці, сформовані під впливом певних історичних обставин, вікомовних подій. Серед них дослідники виокремлюють такі групи: 1) наслідки трагічних подій (спустошення, грабіжництво, здирство, несподіваність появи, галас, повстання, боротьба); 2) професійно-термінологічна сфера (ткацько-прядильне ремесло, кравецьке, шевці, чинбарі, лимарі, ковальське ремесло, мливарська справа, рибалки, гончарське ремесло, будівельна справа, перукарі, військова справа, моряки тощо); 3) духовна сфера життя: наука, культура і розваги (театр, музика, різні галузі науки: математика, фізика, астрономія, космонавтика, хімія, медицина, розвиток писемності і друку – а також картярська гра); 4) релігійно-міфологічні сюжети (Бог, релігійні ритуали, народні звичаї і обряди, вірування, забобони, чарівництво, ворожіння); 5) фольклор і художня Література (див.: Баран, Зимомря, 1999: 57–58).

Фразеологічний фонд української мови можна поділити також і на інші групи, але в кожній із них виокремлюються численні фразеологічні одиниці зі словами-концептами на позначення тварин (зоосемічні ФО). Такі фразеологізми не є винятковим явищем української мови, і водночас саме вони демонструють, як давня народна символіка закріпилася у вжитку сучасних людей шляхом певної «консервації» в структурі фразеологізму. Символічні образи, безпосередньо пов’язані із певними тваринами, важливими для життя та побуту прадавніх українців, засвідчують не лише поетичні погляди людей на природу, а й різнобічно відбивають матеріальне і духовне життя народу. Серед таких символічних образів є і слово “кінь”, фразеологізми із яким становлять цікаву та різноманітну групу зоосемічних фразеологічних одиниць.

Символізація коня відбулася у найдавніші часи, оскільки вже тоді він посідав винятково важливе місце у повсякденному житті людей: був незамінним багатофункціональним помічником у господарстві. Але ще важливішу роль кінь відігравав у пересуванні людини в просторі: його використовували під час сільськогосподарських робіт, перевезень, мандрівок тощо. Через що можемо зробити висновок, що кінь як тварина, а пізніше – як символічний образ, закладений у свідомості народу, стає певним символом вербалізації пересування у просторі, протягом довгих століть саме з ним і пов’язаного.

Отож, метою нашого дослідження є виокремлення й аналіз фразеологічних одиниць зі значенно-творчим концептом “кінь” у сучасній українській мові. Посилання на подібну роботу можна знайти в роботі В. І. Руснака про дослідження Гутмана та Черемисіна (1976), які класифікували фразеологізми, «пов’язані з образом “cheval” (кінь) у російській і французькій мовах» (Руснак, 2011: 330). Але нашими першочерговими завданнями є: 1) відстеження слова-концепту “кінь” у фразеології української мови; 2) після виокремлення всіх прикладів розподілення їх за тематичними групами; 3) виділення в межах кожної групи фразеологізмів, які називають предмет чи явище, характеризують їх, описують, містять значення дії чи її ознаки (шляхом визначення частини мовної належності кореневого слова) з урахуванням семантики всієї одиниці. Отже, об’єктом дослідження є весь фонд української фразеології за “Словником фразеологізмів української мови” (Білоноженко, 2003), а предметом – усі фразеологічні одиниці з компонентом-словом “кінь” у них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення до образу й символу коня ніколи не було однобічним. Кінь є водночас символом сонця і потойбіччя, циклічності розвитку світу, в давніх слов’ян – “символом смерті та воскресіння сонячного божества; багатства та могутності; ступу, швидкості, волі; вірності та відданості” (Потапенко, 2015: 114). Амбівалентна природа символіки коня лягла в основу численних фразеологічних одиниць української мови із відповідним словом-компонентом, або ж концептом. Причому у цих фразеологічних одиницях знайшли своє відображення як позитивні, так і негативні аспекти символіки коня. Причому, «людська свідомість не знає обмежень у процесі створення зоонімічних характеристик» (Башук, 2020: 200).

Як уже зазначалося раніше, розуміння коня як робочої сили є спільним для більшості індоевропейських мов, і українська тут не виняток. Меншою мірою пов’язана із вербалізацією пересування у просторі, ця чисельна група ФО дає змогу простежити, наскільки міцно у народній свідомості символ коня переплетений із працею, працівником і працьовитістю.

Так, у тематичній групі “**Кінь як робоча сила**” важливою є підгрупа “**Починати щось робити**”, виділяємо такі фразеологічні одиниці, як: *осідлати свого коня (коника)*, тобто починати розмову на улюблену тему або діяти власними випробуваними методами, прийомами тощо (оцінка ситуації, образ дії). У цьому фразеологізмі концепт “кінь” (“коник”) використовується відповідно до бачення цієї тварини як першого помічника у будь-якій справі, що сформувалося в межах української (ширше – слов’янської) культурно-історичної традиції. Окремо в цю тематичну групу входить стилістично маркована інтернаціональна фразеологічна одиниця *осідлати Пегаса* – навчитися писати поетичні твори, стати поетом (значення дії) – пов’язана з Пегасом як персонажем давньогрецької міфології (крилатий кінь, один із супутників Аполлона та дев’яти Муз). Саме сприйняття коня як найпершого помічника під час виконання якої-небудь роботи поєднує ці фразеологізми зі значенням початку дії.

До підгрупи “**Дескриптивні характеристики**” в межах тієї самої тематичної групи належать фразеологізми, наявність концепту “кінь” у яких зумовлена розумінням цієї тварини як робочої сили. Наприклад, маємо ФО у *доброто коня – не довгі верстви* на позначення роблящої людини, хорошого, сумлінного робітника. Фразеологізм *старий кінь борозни не*

зінсує теж є описовою характеристикою, називаючи досвідчену людину, яка своїм досвідом не може зашкодити якій-небудь справі. Як бачимо, часто саме працездатність коня сприяє його однаковому розумінню у свідомості носіїв мови.

В межах значеннєвої парадигми, пов'язаної з працею (роботою або діяльністю), виділяємо також тематичну підгрупу “Спонукає до дії, праці, діяльності”, де маємо значення “давати свободу дії” через фразеологізм, опосередковано пов'язаний із конем, *відпустити віжки* (типовий засіб управління кінями) та протилежне йому “примушувати виконувати дію” (ФО *силуваням конем не доробишся* на позначення невиконання роботи в повному обсязі – за кількісними чи якісними показниками – під примусом). Окремо виділяється значення “діяти спільно, разом”. *На коня* – єдина тут фразеологічна одиниця-вигук – вживається зі словом “пити” та має значення “за благополучну, щасливу дорогу”. Це вже певне ословлення пересування у просторі, пов'язане насамперед із усвідомленням коня як постійного супутника, який завжди поруч, зокрема – під час різноманітних подорожей. Велику роль тут відіграє сприйняття коня не лише як засобу пересування, а як постійного друга та супутника, втрата якого зводить справу нанівець. Хоча маємо зазначити, що ідіоми цієї групи більш широко представлені в інших європейських мовах (зокрема англійській).

Тематично близьке до попередньої групи значення “спосіб досягнення мети” налічує лише один фразеологізм – *хід конем* – на позначення дії або прийому, спрямованих на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій (етимологічно фразеологізм пов'язаний із грою в шахи, де кінь – досить значуща фігура, вдалий хід якою може миттєво змінити ситуацію гри).

Окремо виділяємо групу “**Кінь як уособлення певних особливостей характеру та поведінки людини**”. До складу цієї групи належать такі фразеологічні одиниці: *як хто на сто коней висадив* – на позначення людини, яка перебуває у піднесеному настрої (кінь як втілення сили та піднесеності духу стає основою цього фразеологізму) та *викидати коника* – робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне, безглузде, нерозумне або діяти підступно (суть фразеологізму коріниться у прямому значенні словосполучення “викинути коника (коня)”, адже таке могла зробити лише нерозумна людина, зважаючи на те, що кінь – символ достатку родини та перший помічник господаря).

Тематична група “**Кінь як спосіб пересування**”, основний зміст якої полягає в ототожненні коня із швидким та зручним способом пересування людини, а також транспортування вантажу чи багажу, не є надто численною в українській мові, на відміну від, скажімо, англійської (див.: Марценюк, Ременяк, 2023) або французької (Руснак, 2011). Сюди належить фразеологічна одиниця *і конем не доженеш* як в її адвербіальному (“дуже швидко”), так і в дескриптивному (хто-небудь дуже швидкий, прудкий, швидко бігає) значенні.

Проте близька попередній групі “**Просторові поняття, пов'язані з конем**” налічує більшу кількість фразеологічних одиниць. Сюди належить інтернаціональний фразеологізм *авгієві стаїні*, що походить із давньогрецької міфології та має дескриптивні значення (сильно забруднене місце, де зазвичай панує безлад або те, що знаходиться у край захаращеному стані). Оскільки коня як засіб пересування використовували частіше для поїздок на далекі відстані, за метафоричним перенесенням концепт коня через поняття відстані пов'язується з розміром. Відтак до цієї тематичної групи належать такі українські фразеологічні одиниці, як *і конем не об'їдеш* – не обминеш, не уникнеш кого / чого-небудь (просторове поняття) або жартівливе дуже товстий, огрядний (описова характеристика – переважно людини) та *хоч конем грай* – дескриптивна характеристика, яка, з одного боку, має значення “досить великий, просторий; багато вільного місця десь (просторо)”, але з іншого – уживається для підсилення супровідного слова; надто, дуже; зрештою просто кількісного значення “досить багато”. Обидва тлумачення впливають із суто побутової необхідності мати достатньо місця для утримання коня та роботи з ним.

До групи “**Негативні аспекти символіки коня**” належать фразеологічні одиниці, об'єднані негативною конотацією, наприклад, із адвербіальним значенням образу дії “діяти неправильно”. Сюди належать ФО *і в хвіст і в гриву* – нещадно, із застосуванням сили – яка відбиває погане ставлення людини-господаря до свого коня, та *сон рябій кобилі розказувати* – говорити чи переказувати нісенітницю.

Дескриптивне значення “хитрий, підступний” відбивається частково у фразеологізмі *темна конячка* (маловідома особа), виникнення якого хоча і може бути пов'язане з конем як постійним супутником людини, але більше підкреслює негативну символіку чорного (темного) кольору, що влітається у семантику одиниці, надаючи їй виразно негативного забарвлення. Основним же для цього значення є вислів *троянський кінь* – інтернаціональна фразеологічна одиниця, вкорінена у свідомості європейців з часів давньогрецького гомерівського епосу як уособлення хитрощів і підступності, що певним чином характеризує особу або явище.

Постійна присутність коня у господі сільського мешканця відбивається на рівні фразеологічної системи мови у низці одиниць, характерних для розмовного стилю. Так, серед негативних аспектів символіки коня як слова-компонента ФО виділяємо значення «займатися непотрібною справою, робити щось марно», де слово-компонент “кінь” є ключовим, як-от: *кінь здох, встань і йди* – діалектичний фразеологічний вислів на позначення марних спроб якось вплинути на ситуацію, яку вже неможливо змінити.

Споріднене, але вже атрибутивне значення «зайвий, непотрібний» містить фразеологізм *(не) приший кобилі хвіст* (його етимологія пов'язана винятково із зовнішніми характеристиками).

Кінь як постійний супутник козака чи шляхтича, відповідно, людини гордої та гонорової, яка усвідомлює собі ціну, а інколи й переоцінює власну персону, становить історичні передумови появи значення “пихато, зверхньо поводитися” та “бути зверхнім, пихатим” (відповідно на позначення образу дії та ознаки людини), що відбиваються у ФО *на коні не під'їдеш* (людина, до якої неможливо знайти підхід, які б методи не використовувалися). В українців таке сприйняття пов'язується саме з пересуванням верхи як найбільш поширеним і зручним методом пересування.

Окремо виділяємо тематичну групу “**Сталі назви**”. Наявність концепту “кінь” у її фразеологізмах можна простежити тільки на глибокому етимологічному рівні. Як зазначає О. Левченко, “більшість із них утворилася шляхом метафоричного чи метонімічного перенесення ознак” (Левченко, 2001: 208). У межах цієї групи можна виокремити певні підгрупи фразеологічних одиниць. Це можуть бути конкретні предмети чи механізми (*сталевий кінь* на позначення трактора, як втілення прогресу, що прийшов на зміну коневі у сільському господарстві) або абстрактні поняття (*коняча доза* – велика порція,

пов'язана з уявленням про те, що коневі потрібно багато їжі). Подібне перенесення значення, пов'язане із ненажерністю коня, спостерігається в низці інших фразеологізмів у різних народів. Так, скажімо, у корпусі англійської фразеології можна виділити цілу тематичну підгрупу ФО зі значенням “багато їсти”, тоді як в уявленні українця із ненажерливістю радше асоціюється свиня (див.: Ужченко, 2000: 12).

Висновки та перспектива подальших досліджень. Як бачимо, фразеологізми з компонентами-зоонімами “становлять окрему підсистему загального корпусу української фразеології, що досить повно й концептуально представляє різні сфери матеріального й духовного життя українського народу” (Франчук, Поздрань, 2019: 41), і серед них одиниці із словом-компонентом “кінь” трапляються часто, демонструючи яскраво виражену національну та культурну своєрідність і певну амбівалентність сприйняття цієї свійської тварини на українських теренах. У процесі роботи було виокремлено з фонду фразеологізмів української мови 26 фразеологічних одиниць із словом-концептом “кінь”, у яких відбилися позитивні та негативні аспекти символіки образу коня. Так, можна підбити підсумок, що головним у сприйнятті коня в українській мовній картині світу є усвідомлення його як допомоги по господарству, інколи – звичайної робочої сили, рідше на передній план виходять негативні аспекти його характеристики. Але найчастіше кінь або ж опосередковані згадки про нього пов'язуються із ословленням простору та/або пересування у просторі. Проте ця студія не є єдиною можливим варіантом аналізу та типологізації відповідних фразеологічних одиниць. Знаходячись на перехресті дослідження фразеології мови як вираження національного менталітету і вивчення й аналізу символів, які лягли в основу фразеологічних одиниць, робота відкриває перспективи подальших досліджень у цій царині, зокрема й із питань компаративної лінгвістики в цілому та компаративної фразеології як її окремої галузі.

Література:

1. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології: навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов університетів та педагогічних інститутів. Ужгород : Закарпатська обласна організація Товариства книголюбів України, 1999. 176 с.
2. Башук Н. П. Фразеологізми із зоонімічним компонентом в німецькій та українській мовних картинах світу. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*; серія “Філологія”. Острого : Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9 (77). С. 200–203.
3. Енциклопедичний словник символів України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОРП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
4. Левченко О. П. Принципи зооцентризму у фразеотворенні. *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. ст. Київ : КДЛУ, 2001. С. 206–209.
5. Марценюк О. Г., Ременяк С. В. Структурно-семантичні особливості англійських фразеологізмів-зоонімів та їх українськомовні еквіваленти. *Молодий вчений*. 2023. № 1.1 (113.1). С. 54–57.
6. Руснак В. І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки. Серія “Філологічна”*. Острого : Вид-во НаУОА, 2011. Вип. 19. С. 329–336.
7. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1114 с.
8. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2000. 20 с.
9. Франчук Н. Л., Поздрань Ю. В. Семантична класифікація українських фразеологізмів із компонентом-зоонімом. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 1. Ч. 1. С. 38–42.
10. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород–Будапешт, 26–29 листопада 2013 року* / ред. кол. В. І. Смоланка (голова), І. В. Артёмов та ін. Ужгород : ДВНЗ “УжНУ”, 2014. Вип. 8 (27). С. 253–262.

References:

1. Baran, Ya., & Zymomyra, M. (1999). *Teoretychni osnovy frazeolohiyi. Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv fakul'tetiv inozemnykh mov universytetiv ta pedahohichnykh instytutiv* [Theoretical foundations of phraseology. Study guide for students of foreign language faculties of universities and pedagogical institutes]. Uzhhorod: Zakarpat's'ka oblasna orhanizatsiya Tovarystva knyholubiv Ukrayiny. 176 s. [in Ukrainian].
2. Bashuk, N. P. (2020). *Frazeolohizmy iz zoonimichnym komponentom v nimets'kiy ta ukrayins'kiy movnykh kartynakh svitu* [Idioms with a zoonymic component in the German and Ukrainian language pictures of the world]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”*: seriya “Filolohiya”. [Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”: series “Philology”]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”, 9(77), 200–203. [in Ukrainian].
3. Kotsur, V. P., Potapenko, O. I., & Kuybida, V. V. (Eds.) (2015). *Entsyklopedychnyy slovnyk symvoliv Ukrayiny* [Encyclopedic dictionary of Ukrainian symbols]. Korsun'-Shevchenkiv's'ky: FOP Havryshenko V. M. 912 s. [in Ukrainian].
4. Levchenko, O. P. (2001). *Pryntsypy zootsentryzmu u frazeotvorenni* [Principles of zoocentrism in phraseology]. *Problemy zistavnoyi semantyki*: zb. nauk. st. [Problems of comparative semantics: Collective Papers]. Kyiv: KDLU. [in Ukrainian].
5. Martseniuk, O. H., & Remeniak, S. V. (2023). *Strukturno-semantychni osoblyvosti anhliys'kykh frazeolohizmiv-zoonimiv ta yikh ukrayinomovni ekvivalenty* [Structural and semantic features of English phraseological units-zoonyms and their Ukrainian equivalents]. *Molodyy vchenyy* [Young Scientist], 1.1 (113.1), 54–57. [in Ukrainian].
6. Rusnak, V. I. (2011). *Zoosemichni frazeolohichni odynytis yak nosiyi natsional'no markovanoi vtorynnoyi nominatsiyi* [Zoosemic phraseological units as carriers of a nationally marked secondary denomination]. *Naukovi zapysky. Seriya “Filolohichna”* [Proceedings. “Philological” series]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”, 19, 329–336. [in Ukrainian].
7. Bilonozhenko, V. M. (Ed.) (2003). *Slovnyk frazeolohizmiv ukrayins'koyi movy* [Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 1114 s. [in Ukrainian].
8. Uzhchenko, D. V. (2000). *Semantychna ukrayins'kykh zoofrazeolohizmiv v etnokul'turnomu vysvitleni* [Semantics of Ukrainian zoophraseologisms in ethnocultural coverage]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Franchuk, N. L., & Pozdran', Yu. V. (2019). *Semantychna klasyfikatsiya ukrayins'kykh frazeolohizmiv iz komponentom-zoonimom* [Semantic classification of Ukrainian phraseological units with a zoonym component]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernad's'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi* [Proceedings of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Philology. Social communications], 30(69), 38–42. [in Ukrainian].
10. Yats'kiv, M. Yu. (2014). *Zdobutky suchasnoyi ukrayins'koyi frazeolohiyi u konteksti novitnikh paradyhm lnhvistychnykh doslidzhen'* [Achievements of modern Ukrainian phraseology in the context of the latest paradigms of linguistic research]. V. I. Smolanka, I. V. Artiymov (eds). *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh statey za materialamy XXVII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Uzhhorod–Budapest, 26–29 lystopada 2013 roku* [International Scientific Bulletin: a collection of scientific articles based on the materials of the XXVII International Scientific and Practical Conference, Uzhhorod–Budapest, November 26–29, 2013]. Uzhhorod: DVNZ “UzhNU”, 8(27), 253–262. [in Ukrainian].

Отримано: 27 березня 2024 року

Прорецензовано: 4 квітня 2024 року

Прийнято до друку: 10 квітня 2024 року

e-mail: v.patriarkh@donnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4509-5360>

Researcher ID: KEI-2464-2024

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-157-161

Патріарх В. О. Онімний простір роману Еріха Марії Ремарка “Im Westen nichts Neues”. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 157–161.

УДК: 821.112.2-31.09Рем:81.373'2

Патріарх Вікторія Олександрівна,
асистент кафедри англійської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ОНИМНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ЕРИХА МАРИЇ РЕМАРКА “IM WESTEN NICHTS NEUES”

У статті виявлено специфіку онімного простору роману Еріха Марії Ремарка “Im Westen nichts Neues” (“На західному фронті без змін”) та схарактеризовано власні імена як значущі елементи образності художнього тексту й елементи індивідуально-авторської картини світу. Розкриття семантико-стилістичної специфіки власних імен, виявлення функційного навантаження поетонімів різних розрядів, домінуючих антопонімних формул та ін. сприяє художній інтерпретації “Im Westen nichts Neues” як антивоєнного роману.

Поетоніми – важливий засіб образотворення та декодування художніх смислів – відтворюють світогляд автора, досягаючи його культурно-філософські й життєві пріоритети та цілі. Власним іменам належить важлива роль у реалізації авторського задуму, презентації філософських і морально-етичних узагальнень письменника.

Встановлено, що онімний простір аналізованого твору утворений з різних полів – антропонімного, топонімного, прагматонімного, артионімного та ергонімного. Доведено, що провідне місце в онімному просторі художнього тексту посідають антропоніми, співвідносні з реальними об'єктами культурного контексту (імена реальних історичних постатей) або вигадані автором на позначення дійових / згадуваних осіб. Навколоядерне і периферійне поле утворюють топоніми, прагматоніми, еклезіоніми, ергоніми, ідеоніми, призначені локалізувати місце сюжетної дії, визначити коло зацікавлень та обізнаності персонажів тощо.

Зовнішня й внутрішня сутність головних персонажів зображується в трьох часових планах: минуле (довоєнні часи) – теперішнє (розвиток сюжету) – майбутнє (плани та очікування персонажів після війни). Перебування головних героїв у різних часопросторах спричиняє розвиток сюжету (сюжетотвірні функції) і засвідчує еволюцію образу (образотвірна роль антропонімів). З'ясовано значущість поетонімів як маркерів жанрової своєрідності твору, автор якого орієнтований на зображення духовного ества людини в період суспільних катаклізмів, воєнних дій, руйнування ідеалів і втрати національно-культурних коренів.

Ключові слова: власне ім'я, поетонім, онімний простір, художній текст, функція, ядро – периферія, образність.

Viktorii Patriarkh,
assistance lecturer,
Vasyl' Stus Donetsk National University

ONYMIC SPACE OF ERICH MARIA REMARQUE'S ANTI-WAR NOVEL “ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT”

The article reveals the specificity of the onymic space of Erich Maria Remarque's novel “Im Westen nichts Neues” (“All Quiet on the Western Front”) and characterises proper names as significant elements of the imagery of the artistic text and elements of the individual-author's picture of the world. Disclosure of semantic and stylistic specificity of proper names, identification of the functional load of poetonyms of different classes, dominant anthoponymic formulas, etc. contributes to the artistic interpretation of “Im Westen nichts Neues” as an anti-war novel.

Poetonyms, an important means of forming and decoding artistic meanings, reproduce the author's worldview, comprehending his cultural-philosophical and life priorities and goals. Proper names play an important role in the implementation of the author's idea, presentation of philosophical and moral and ethical generalisations of the writer.

It is established that the onymic space of the analysed work is formed of different fields – anthroponymic, toponymic, pragmatonymic, artionymic and ergonymic. It is proved that the leading place in the onymic space of the fiction text is occupied by anthroponyms correlating with real objects of the cultural context (names of real historical figures) or fictionalised by the author to designate acting/mentioned persons. The peripheral and peripheral field is formed by toponyms, pragmatonyms, ecclesionyms, ergonyms, ideonyms, which are intended to localise the place of the plot action, to define the range of interests and awareness of the character awareness of the characters, etc.

The external and internal essence of the main characters is portrayed in three temporal plans: past (pre-war times) – present (plot development) – future (plans and expectations of the characters after the war). The stay of the main characters in different temporal spaces causes the development of the plot (plot-forming function) and indicates the evolution of the image (image-forming role of anthroponyms). The significance of poetonyms as markers of genre originality of the work, the author of which is oriented on the image of spiritual nature of man in the period of social cataclysms, military actions, destruction of ideals and loss of national-cultural roots is revealed.

Keywords: proper name, poetonym, onymic space, artistic text, function, core – periphery, imagery.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ономастика, наука про імена та їхню роль у мові та культурі, давно привертає увагу різноманітністю напрямів вивчення. Онімія літературних текстів вивчається в межах лінгвістичних студіювань, що спрямовані на розкриття закономірностей вибору, семантичного потенціалу та функціонування літературно-художніх власних імен (поетонімів).

Важливим аспектом нашої розвідки є дослідження літературно-художніх онімів як семантично значущих номінативних одиниць, яким притаманні ознаки різного плану – лінгвістичні та екстралінгвістичні. Лінгвістичні ознаки (етимологія твірної основи та мотиви іменування) формують ядро семантичної структури власного імені, тоді як екстралінгвістичні (умови існування оніма в суспільстві, культурно-історичні асоціації, конотації тощо; характер зв'язку з позначуваною

реалією; ступінь відомості імені, його репутація) слугують підґрунтям усіх художньо-образних нашарувань, яких власне ім'я набуває в межах конкретного твору.

Проблему функціонування онімів у художньому творі досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці. Лінгвістичні особливості власних імен вивчали Т. Легоцький, Ф. Міклошич, П. Шафарик; поетику онімів у художніх творах досліджували Д. Єрмолич, Ю. Карпенко, Е. Кравченко, С. Мармаріду, Є. Отін та ін. Семантико-структурний аналіз антропонімів ставав об'єктом вивчення С. Бевзенка, К. Галаса, Г. Лукаш, П. Чучки та інших науковців.

Мета нашої статті – виявити специфіку онімного простору роману Еріха Марії Ремарка “Im Westen nichts Neues” (“На західному фронті без змін”), схарактеризувати власні імена як значущі елементи образності художнього тексту й елементи індивідуально-авторської картини світу (віддзеркалення знань автора про світ, природу, людину, соціум, культуру, війну тощо). Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) виділити основні групи онімів, вжитих у антивоєнному романі “Im Westen nichts Neues”; 2) розкрити семантико-стилістичну специфіку власних імен; 3) визначити функційне навантаження поетонімів різних розрядів; 4) схарактеризувати уналежнення поетонімів до ядра – периферії онімного простору.

Об'єктом дослідження є онімний простір роману Е. М. Ремарка “Im Westen nichts Neues”. Предмет дослідження – складники (антропонімний, топонімний, артионімний та ін. поля) онімного простору роману Е. М. Ремарка. Матеріалом дослідження стали онімні лексеми (поетоніми) і поодинокі безонімні номінації досліджуваного роману.

Виклад основного матеріалу. Актуальною для нашого дослідження є теза щодо необхідності вивчення “організації текстового простору (поет)онімної осі та її компонентів – хто, де, коли” (Карпенко, Серебрякова, 2019: 10). Перший компонент (хто) об'єднує в собі одиниці найважливішого у художньому тексті поля – антропонімного: “Власне ім'я є вагомим засобом <...> розкриття сутності персонажів, поглибленого розуміння концепції автора. Водночас словесна характеристика денотата, висвітлення його характеру через учинки та взаємини з іншими персонажами, сюжетна лінія твору загалом постають універсальним способом наповнення антропоетоніма певною онімною семантикою” (Белей, 2002: 12).

Онімний простір будь-якого твору зазвичай утворений з різних полів. Наповнення й розміщення онімних полів (поетонімів різних розрядів) у просторі вмотивовані ідейно-тематичною концепцією, жанровими особливостями, а також різноманітними текстотвірними чинниками. Зазвичай ядро онімного простору художнього тексту складають антропоетоніми. Аналізований роман не є винятком, оскільки у ньому переважають особові імена, які позначають фіктивні денотати вимисленого часопростору, співвіднесені або не співвіднесені з реальними об'єктами найширшого культурного контексту. Пор. твердження щодо походження і статусу власних імен художнього тексту: “<...> поетонім – кожне (без винятків) власне ім'я художнього тексту, що 1) позначає фіктивний (віртуальний) денотат вимисленого часопростору, співвідносний або не співвідносний з реальними / вигаданими об'єктами найширшого культурного контексту; 2) означається новою чи “готовою” (існуючою) формою; 3) осмислюється в межах автохтонного тексту (тексту, де зароджується і розвивається власне ім'я)” (Кравченко, 2017: 52-53).

Розповідь у романі ведеться від імені молодого хлопця *Paul Bäumer* (*Пауля Боймера*), який разом з однокласниками потрапив на фронт під час Першої світової війни. Виступаючи в ролі оповідача, Пауль Боймер повідомляє про події переживання звичайних солдатів: участь у бойових діях на Західному фронті, перебування у шпиталях, казармах, розмови про мирне життя тощо. Погляд оповідача збігається з авторською позицією, що висвітлює ідею “втраченого покоління”: *Wir wollen die Welt nicht mehr stürmen. Wir sind Flüchtende. Wir flüchten vor uns. Vor unserem Leben. Wir waren achtzehn Jahre und begannen die Welt und das Dasein zu lieben; wir mußten darauf schießen. Die erste Granate, die einschlug, traf in unser Herz. Wir sind abgeschlossen vom Tätigen, vom Streben, vom Fortschritt* (Remarque, 2024) / *Ми вже не хочемо завойовувати світ. Ми втікачі. Тікаємо від самих себе. Від свого життя. Нам було по вісімнадцять років, ми тільки починали любити життя і світ, а нам довелося стріляти в них. Перший снаряд влучив у наше серце. Нас відрізано від справжньої діяльності, від прагнень, від прогресу* (Ремарк, 2024). Через душевні й психологічні травми, отримані під час війни, молоде покоління *ist er eine Unterbrechung, sie können über ihn hinausdenken. Wir aber sind von ihm ergriffen worden und wissen nicht, wie das enden soll* (Remarque, 2024) / *Війна вирвала нас із ґрунту. Для інших, старших, війна – це тільки якийсь часовий відтинок, вони можуть подумки його проминути. А нас війна вихопила із звичайного життя, і ми не знаємо, чим це скінчиться* (Ремарк, 2024). Зовнішня й внутрішня сутність головних персонажів зображується в трьох часових планах: *минуле* (довоєнні часи, час до розгорнення сюжетних подій) – *теперішнє* (розвиток сюжету) – *майбутнє* (плани та очікування персонажів, пов'язані з мирним життям без жахів війни). Парадигми іменувань персонажів висвітлюють перебування в трьох часових планах, а ідея втрати коренів, спустошеності війною з кожного окремого індивіда (персонажа) переноситься на ціле покоління. Отже, перебування головних героїв у різних часопросторах спричиняє розвиток сюжету (сюжетотвірна функція) і засвідчує еволюцію образу (образотвірна роль антропоетонімів).

Антропонімне поле (48 % онімного простору) сконструйовано із власних імен, різних за походженням, семантикою і структурою. Особовими іменами позначені: 1) віртуальні денотати, співвідносні з реальними об'єктами найширшого культурного контексту (імена реальних історичних постатей – митців, письменників, учених та ін.: *Plato / Платон, Goethe / Гете, Schopenhauer / Шопенгауер, Paul Bäumer / Пауль Боймер* (німецький льотчик-ас, лейтенант Пруської армії) та ін.); 2) віртуальні денотати, вигадані автором на позначення дійових (головних, другорядних, епізодичних персонажів) або згадуваних осіб: *Stanislaus Katczinsky / Станіслав Качинський, Tjaden / Тяден, Müller V / Мюллер П'ятий, Haie Westhus / Гаїє Вестгус, Detering / Детерінг, Franz Kemmerich / Франц Кеммеріх, Kantorek / Канторек, Albert Kropp / Альберт Крон, Leer / Леєр, die Tomate / Помідор, Himmelstoß / Гіммельштос, Joseph Behm / Йозеф Бем, Wegeler / Везелер, Erna / Ерна, Elise / Еліза, Mittelstaedt / Миммельштедт, Boettcher / Бемгер, Gérard Duval / Жерар Дюваль, Oelrich / Ельріх, Emil / Еміль, Josef Hatacher / Йозеф Гамагер, Peter / Петер, Franz Wächter / Франц Вехтер, Libertine / Лібертіна, Johann Lewandowski / Йоганн Левандовський, Marja Lewandowski / Марія Левандовська та ін.*

Крім образотвірної та зображувально-характеризувальної функції, антропоніми призначені: заактуалізувати і зіставити події минулого – теперішнього – майбутнього часів; розширити простір шляхом “повернення” персонажів у минуле

або “перенесення” у майбутнє. Пор. : *Wir versuchen manchmal, einen Überblick und eine Erklärung dafür zu gewinnen, doch es gelingt uns nicht recht. Gerade für uns Zwanzigjährige ist alles besonders unklar, für Kropp, Müller, Leer, mich, für uns, die Kantorek als eiserne Jugend bezeichnet* (Remarque, 2024) / *Часом ми намагаємось охопити поглядом минуле і знайти пояснення, та дарма. Надто незрозуміло це нам, двадцятирічним, – Кропові, Мюллерові, Лесрові, мені, – нам, залізній молоді, як називає нас Канторек* (Ремарк, 2024); *Detering ist wortkarg. Aber auf dieses Thema gibt er Antwort. Er sieht in die Luft und sagt nur einen Satz: “Ich würde gerade noch zur Ernte zurechtkommen“.* Damit steht er auf und geht weg (Remarque, 2024) / *Детерінг небалакучий, але на це питання відповідає. Він дивиться в небо й каже тільки: – Я саме встиг би на жнива* (Ремарк, 2024); *Kat und Detering und Haie werden wieder in ihren Beruf gehen, weil sie ihn schon vorher gehabt haben. Himmelstoß auch. Wir haben keinen gehabt* (Remarque, 2024) / *Кач, і Детерінг, і Гаїс потім працюватимуть за фахом, бо вони вже його мають. І Гіммельштитос теж. А ми не маємо* (Ремарк, 2024).

У романі використовуються різноманітні антропонімі форми, вибір яких зумовлений традицією іменування в німецькомовній культурі (особове ім’я (Rufname) та прізвище (Familienname)), історико-культурним походженням імені, соціальним становищем, віком, військовим званням, дружніми або офіційними стосунками персонажів та ін. Пор. :

– **ім’я**: Tjaden / Тьяден, Erna / Ерна, Elise / Еліза, Oelrich / Ельріх, Emil / Еміль, Peter / Петер, Libertine / Лібертіна, Albert / Альберт, Marja / Марія;

– **прізвище**: Goethe / Гете, Schopenhauer / Шопенгауер, Detering / Детерінг, Kantorek / Канторек, Leer / Леср, Himmelstoß / Гіммельштитос, Wegeler / Вегелер, Mittelstaedt / Міммельштетт, Voettcher / Бетгер.

– **ім’я + прізвище**: Paul Bäumer / Пауль Боймер, Stanislaus Katczynsky / Станіслав Качинський, Haie Westhus / Гаїс Вестгус, Franz Kemmerich / Франц Кеммеріх, Albert Kropp / Альберт Крон, Joseph Behm / Йозеф Бем, Josef Hatacher / Йозеф Гамагер, Gérard Duval / Жерар Дюваль, Johann Lewandowski / Йоганн Левандовський, Franz Wächter / Франц Вехтер;

– **прізвище**: die Tomate / Помідор.

Найбільш поширеною є формула **ім’я + прізвище**, оскільки зображення у романі бойових дій спричиняє загальноприйнятій позначення військових. Парадигма іменувань персонажів поширюється завдяки активній участі дійових осіб у сюжеті та зображенням дружніх стосунків між персонажами-“побратимами”: *Katczynsky (Kat) / Качинський (Кач)*.

Г. Лукаш зазначає, що “літературний антропонім типу прізвиська виступає мотиватором багатьох ознак, має широку конотативність, сприяє якнайточнішій передачі основних рис персонажа” (Лукаш, 1997: 6). У романі Е. М. Ремарка вживаються лише індивідуальні прізвиська, які виявляють зовнішній вигляд персонажів. Так, прізвище *die Tomate (Помідор)* має прозоре апелятивне походження (*die Tomate*), але використовується як метафора для портретної характеристики куховара. Пика куховара має червоний, як помідор, колір: *So ein Fall ist schon lange nicht mehr dagewesen: der Küchenbulle mit seinem roten Tomatenkopf bietet das Essen direkt an* (Remarque, 2024) / *Також вже давно не бувало; наш куховар із червоною, мов помідор, пікою сам набивається з їжею* (Ремарк, 2024). Деякі прізвиська мають перифрастичний характер і входять до парадигми іменувань дійових осіб, відтворюючи їх внутрішню сутність: *Er hatte ungefähr dieselbe Statur wie der Unteroffizier Himmelstoß, der “Schrecken des Klosterberges”* (Remarque, 2024) / *На зріст він був приблизно такий, як унтер-офіцер Гіммельштитос, “гроза Монастирської гори”* (Ремарк, 2024).

Навколоядерне поле онімного простору укладають топопоетоніми різних розрядів (11 %), цілком запозичені з реально-топонімікону. Б. Ажнюк слушно наголошує, що подібні (вторинні за походженням) номінативні одиниці, “інтегруючись у текст як частина художнього світу, <...> стають засобом для створення просторового контексту та важливим стилістичним елементом сюжету. <...> Для кожного автора характерні власні особливості використання топонімів, що сприяють формуванню унікальної атмосфери та стилістичного характеру твору” (Ажнюк, 1993: 11).

У тексті роману “Im Westen nichts Neues” домінують хороніми (*Flandern / Фландрія, die Champagne / Шампань, Belgien / Бельгія, Frankreich / Франція, Rußland / Росія, Deutschland / Німеччина, Holland / Голландія*), астіоніми (*Thour / Тур, Oldenburg / Ольденбург, Vixschoote / Біксхооте, Berlin / Берлін, Valenciennes / Валансьєн, Köln / Кельн*), комоніми (села *Langemark / Лангемарк, Herbesthal / Гербесталь*), які насамперед вказують на локалізацію або переміщення персонажів у просторі, зорієнтованому на реальне відображення подій на фронті. Вищезазначені топоніми позначають країни (міста, села), залучені до Першої світової війни: *Flandern* (одна з трьох земель Бельгії), *die Champagne* (історична область у Франції), *Thour* і *Valenciennes* (міста та муніципалітети у Франції, куди завозили поранених солдатів), *Langemark* і *Herbesthal* (села у Фландрії та Бельгії, де були розташовані позиції німецьких військ).

До периферійної зони топонімного простору уналежнюємо гідроніми (*der Somme / Сомма*), ороніми (*die Dolbenberge / Дольбен, die Vogesen / Вогези* (гірський хребет невисоких гір на північному сході Франції біля кордону з Німеччиною)) й урбаноніми (вулиця *Bremer Straße / Бремерштрассе*, вузлова станція *Löhne / Льоне*). Урбаноніми, за визначенням А. Яценко, виконують інформативну й комунікативну функції у мові: “Ці одиниці акумулюють і транслюють інформацію від одного покоління до іншого. <...> Водночас урбанонім відображає думки, духовний світ його творців, особливості певного історичного періоду, виконуючи функцію збереження та передачі національної самосвідомості, традицій і культури” (Яценко, 2018: 131). У романі Е. М. Ремарка урбаноніми можуть не лише локалізувати об’єкт у просторі, але й стати “фрагментом” з минулого життя персонажів і виконувати мнемонічну та іронічну функції. Пор. : *Pantom Kropp заходиться сміхом:*

– У **Льоне** пересадка, – каже він.

То була улюблена гра нашого унтер-офіцера. **Льоне** – вузлова станція. Щоб наші відпускники там не заблукали, Гіммельштитос навчав нас у казармі, як робити пересадку. Ми мусили запам’ятати: у **Льоне** треба пройти тунель, щоб вийти до іншого поїзда. Кожен із нас ставав ліворуч від свого ліжка, що правило за тунель. Тоді лунала команда: “У **Льоне** пересадка!” – і всі блискавично пролізали під ліжками на той бік (Ремарк, 2024) / *Kropp lacht plötzlich und sagt: “In Löhne umsteigen”.* Das war das liebste Spiel unseres Korporals. **Löhne** ist ein Umsteigebahnhof. Damit unsre Urlauber sich dort nicht verlaufen sollten, übte Himmelstoß das Umsteigen mit uns in der Kasernenstube. Wir sollten lernen, daß man in **Löhne** durch eine Unterführung zum Anschlußzug gelangte. Die Betten stellten die Unterführung dar, und jeder baute sich links davon auf. Dann kam das Kommando: “In **Löhne** umsteigen!”, und wie der Blitz kroch alles unter den Betten hindurch auf die andere Seite (Remarque, 2024).

Перебування і взаємодія персонажів у просторі, вибудовування сюжету і зміна сюжетних обставин, характеристика оточення дійових осіб тощо здійснюються завдяки еклезіонімам (*die Margaretenkirche / церква Святої Маргарити*), прагматонімам (*der St. Joseph Lazarett / Сен-Жозефський лазарет, das Luisenhospital / лікарня святої Луїзи, das Zanderinstitut / інститут Цандера*), ергонімам (*Rote Kreuz / Червоний Хрест* – добровільна, гуманітарна організація, яка допомагає державі у наданні гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів та в мирний час), загальна кількість яких (понад 7 %) засвідчує уналежнення цих розрядів до периферії онімного простору. М. Торчинський визначає прагматоніми як “власні назви тих об’єктів, які мають безпосереднє відношення до матеріальної сфери діяльності людини” (Торчинський, 2010: 178). У романі Е. М. Ремарка основне призначення прагматонімів та еклезіонімів полягає у зображенні місця дії з позиції оповідача (персонажів) або засвідчує перебування дійових осіб у певному звуженому просторі. Пор. : *Der Himmel ist blau, zwischen dem Laub der Kastanien ragt der grüne Turm der Margaretenkirche auf. Das ist gut, und ich liebe es. Aber mit den Leuten kann ich nicht fertig werden* (Remarque, 2024) / *Небо блакитне, крізь листя каштанів прозирає стрункий зелений шпиль церкви святої Маргарити. Тут гарно, і все це я люблю; Лікарі сподіваються, що вона видужає, але ми ще не чули, щоб рак вилікували* (Ремарк, 2024). “*Wo liegt sie denn?*” frage ich. “*Im Luisenhospital*”, sagt mein Vater (Remarque, 2024) / *– А де вона лежить? – питаю я. – У лікарні святої Луїзи, – каже батько* (Ремарк, 2024).

Надзвичайну потужність, смислову й образотвірну активність у художньому тексті виявляють ідеоніми, “<...> оскільки більшість таких найменувань має багатовікову історію, що дозволяє зробити низку цікавих висновків та узагальнень” (Торчинський, 2017: 301). Незважаючи на перебування цього розряду онімів на периферії роману (6 % від загальної кількості власних імен), їм властива образотвірна (зокрема характеризувальна, оцінювальна, зображувальна та ін.) функція. За допомогою історико-культурних імен (*das Drama “Saul” / драма “Саул”, das Drama “Wilhelm Tell” / драма “Вільгельм Телль”, das Gastspiel zu Götz von Berlichingen / спектакль “Гец фон Берліхінген”, das Lied “An der Weser” / пісня “На Везері”, der Göttinger Hainbund / Гетмінгенський гай* (товариство німецьких письменників, яке взяло назву з оди “Пагорб і гай” свого ідейного наставника Ф.-Г. Клопштока)) автор відтворює коло зацікавлень та/або обізнаності персонажів, пов’язане з минулим, зображає самовираження військових на фронті. Пор. : „*Was hältst du eigentlich von der dreifachen Handlung im Wilhelm Tell?*“ erinnert sich Kropp mit einem Male und brüllt vor Lachen. „*Was waren die Ziele des Göttinger Hainbundes?*“ forscht auch Müller plötzlich sehr streng (Remarque, 2024) /

– А що ти можеш сказати про єдність дії, місця й часу в драмі “Вільгельм Телль”? – нараз згадує Кроп і аж качається з реготу.

– Яку мету ставила перед собою спілка поетів “Гетмінгенський гай”? – раптом суворо питає поважний Мюллер (Ремарк, 2024).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поетоніми роману “Im Westen nichts Neues” є значущими елементами твору і “репрезентантами” поетики тексту, які вдосконалюють його інтерпретацію. Визначення ядерної – навколоядерної – периферійної зони онімного простору роману дозволяє з’ясувати функційне навантаження власних імен різних розрядів. Встановлення експліцитних та імпліцитних зв’язків між художніми об’єктами, позначеними іменами, сприяє виявленню образотвірного й текстотвірного потенціалу поетонімів. Оригінальність художнього світу “Im Westen nichts Neues” полягає насамперед в організації вигаданого простору, спрямованого на відображення дійсності і реалій Першої світової війни (топоніми, прагматоніми тощо). Перспективу вбачаємо в дослідженні поетонімосфери антивоєнного роману Ремарка з оперттям на опозиції *мир – війна, минуле – сучасне, друг – ворог, рідний – ворожий* тощо.

Література:

1. Ажнюк Б. М. Українські власні назви (антропоніми і топоніми) в англійському написанні. *Мовознавство*. 1993. №1 (157). С. 21–30.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с.
3. Бучко Д., Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
4. Карпенко О., Сербрякова В. Екзотичність фентезійних поетонімів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 64. С. 10–17.
5. Кравченко Е. О. Поетика зв’язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. Вінниця, 2017. 309 с.
6. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів В. Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 1997. 18 с.
7. Ремарк Е. М. На західному фронті без змін. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3898> (дата звернення: 12.03.2024).
8. Торчинський М. М. Власні назви нематеріальних об’єктів: структура, диференційні ознаки, перспективи дослідження. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль, 2017. Вип. 1 (27). С. 299–303.
9. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 502 с.
10. Яценко А. А. Урбаноніми як один із найважливіших елементів комунікації. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі*. Харків, 2018. Вип. 33. С. 127–138.
11. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues. URL: https://ivannikovairina.files.wordpress.com/2012/10/remarque_im_westen_nichts_neues_pdf.pdf (дата звернення: 12.03.2024).

References:

1. Azhnyuk, B. M. (1993). Ukrainys'ki vlasni nazvy (antroponimy i toponimy) v anhliys'komu napysanni [Ukrainian proper names (anthroponyms and toponyms) in English spelling]. *Movoznavstvo. [Linguistics]*, 1(157), 11–15. [in Ukrainian].
2. Beley, L. O. (2002). Nova ukrayins'ka literaturno-khudozhnya antroponimiya: problemy teorii ta istoriyi [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history]. 175 s. [in Ukrainian].
3. Buchko, D., & Tkachova, N. (2012). Slovnyk ukrayins'koyi onomastychnoyi terminolohiyi [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. 256 s. [in Ukrainian].
4. Karpenko, O., & Serbyryakova, V. (2019). Ekzotychnist' fenteziynykh poetonimiv [Exoticism of fantasy poetonims]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna [Lviv University Bulletin. Philological series]*, 64, 10–17 [in Ukrainian].

5. Kravchenko, E. O. (2017). Poetyka zv'yazkiv i vidnoshen' imeni – tekstu – poetonimosfery: dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.15 [The Poetics of Connections and Relationships of Name – Text – Poetonimosphere: PhD in Philology: 10.02.15]. 309 s. [in Ukrainian].
6. Lukash, H. P. (1997). Onomastykon prozovykh tvoriv V. Vynnychenka: avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk [Onomasticon of V. Vynnychenko's prose works: thesis for the degree of Candidate of Philology]. 18 s. [in Ukrainian].
7. Remark, E. M. Na zakhidnomu fronti bez zmin [All Quiet on the Western Front]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3898>. [in Ukrainian].
8. Torchyns'kyy, M. M. (2017). Vlasni nazvy nematerial'nykh ob'yektiv: struktura, dyferentsiyni oznaky, perspektyvy doslidzhennya [Proper Names of Intangible Objects: Structure, Differential Features, and Research Prospects]. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Movoznavstvo [Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistics]*, 1(27), 299–303. [in Ukrainian].
9. Torchyns'kyy, M. M. (2010). Struktura, typolohiya i funktsionuvannya onimnoyi leksyky ukrayins'koyi movy: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.01. [Structure, typology and functioning of the onomatopoeic vocabulary of the Ukrainian language: PhD: 10.02.01]. 502 s. [in Ukrainian].
10. Yashchenko, A. A. (2018). Urbanimy yak odyn iz nayvazhlyvishykh elementiv komunikatsiyi [Urbanisms as one of the most important elements of communication]. *Vykladannya mov u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi [Language teaching in higher education institutions at the present stage]*, 33, 127–138. [in Ukrainian].
11. Remarque, E. M. Im Westen nichts Neues [All Quiet on the Western Front]. Retrieved from https://ivannikovairina.files.wordpress.com/2012/10/remarque_im_westen_nichts_neues_pdf.pdf. [in German].

Отримано: 3 травня 2024 року

Прорецензовано: 11 травня 2024 року

Прийнято до друку: 17 травня 2024 року

e-mail: pletenytsia@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7986-2890>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-162-165

Тхорук Р. Л. Просторові параметри ідеального світу: утопічні проекти І. Нечуя-Левицького та С. Подолинського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 162–165.

УДК: 821.161.2 – 313.2.09 (092)

Тхорук Раїса Леонтіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Рівненський державний гуманітарний університет

ПРОСТОРОВІ ПАРАМЕТРИ ІДЕАЛЬНОГО СВІТУ: УТОПІЧНІ ПРОЄКТИ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ТА С. ПОДОЛИНСЬКОГО

У статті аналізується картографування художнього світу двох утопічних оповідань українських авторів другої половини XIX ст. у вимірі ідеального (включно із містично-міфологічним) та критикованого соціального простору. Різними виявилися традиції утопічного письма і мислення, на які орієнтуються автори. І. Нечуй-Левицький пропонує читачеві (і головному героєві) розпізнати у потойбічних картинах достаток та пишноту природи близьких до раю країв. С. Подолинський створює простір раціоналістичної програми-мрії. Відповідно опираються письменники на різні моделі універсуму: міфологічну, що поєднує цей світ із потойбіччям; наукову – земного світу із фантастичною можливістю рухатися у часі. Обидва автори вимірюють зміни часу життям поколінь. Бачимо чітку зосередженість на українських територіях. Розлого описані чи просто номіновані природні краєвиди (ріка, пороги, степ, гай та ін.), міфологізовані ландшафти (сад, сакральний острів, хрест-церква, скелі, водоспад), окултуренні локуси (місто, село, залізниця, тюрми, поля, баитани, садки, хата та ін.). Стилеві І. Нечуя-Левицького притаманні і детальні описи, і панорамне письмо, С. Подолинський здебільшого лише називає топоси. Авторі, по-різному компонуючи, виокремлюють перехідний час (момент смертельного випробування героя і повернення із потойбіччя при розвертанні сфер у Нечуя-Левицького; повстання-революції у Подолинського) і відповідно моделюють місце події. Домінує панорамний стиль презентації перехідного часу-простору (С. Подолинський) та критики колонізації та соціального визиску України (І. Нечуй-Левицький).

Ключові слова: популярна література, реалістична проза, топос саду, Іван Нечуй-Левицький, утопія, острови блаженних, український ландшафт, народництво.

Raisa (Raya) Tkhoruk,
PhD in Philology, Associate Professor,
Rivne State Humanitarian University

SPACE PARAMETERS OF PERFECT WORLD: UTOPIAN PROJECTS BY I. NECHUI-LEVITSKYI AND S. PODOLYNSKYI

The article deals with mapping of fictional world in two utopian short stories of Ukrainian writers of the second part of XIX century in parameters of perfect space (including mystical-and-mythological aspect) and criticizing social ones. It turned out that authors are oriented on different traditions of utopia writing and thinking. I. Nechui-Levitskyi proposes to reader (and his hero) to recognize a paradise in views of riches and magnificence of nature at the afterlife country. S. Podolynskyi draws a space of rationalistic state have embodied a definite program. So they construct and base on different models of universe: in one case -- mythological one in which this world is connected with afterlife; and scientific one in which only earthly world do exists but man has a fantastic ability to move in time. Anybody could see the authors to concentrate only on Ukrainian territory. Views of nature (a river, a steppe, a grove, river rapids and so on), mythologized landscapes (a garden, a sacred island, a cross-church, rocks, waterfall), cultured loci (a city, a village, railways, prisons, fields, melons, cherry orchads, house and so on) are described extensive or only named. I. Nechui-Levitskyi's manner is characterized as rich detailed description and panoramic writing, S. Podolynskyi prefer to give a name of topoi. The writers single out in the narrative a time of transition (moment of trial of personage on the edge of death and return from afterlife when universe spheres are unfold in Nechui-Levitskyi's story; and a revolution events in text of Podolynskyi) and to modell space in proper means. Panoramic style is used to presentation of transitive space and time of rebellion (Podolynskyi) and to criticize occupation of Ukraine and its social demand (Nechui-Levitskyi).

Keywords: popular literature, realistic prose, topoi of garden, Ivan Nechui-Levitskyi, utopia, garden of the blessed, Ukrainian landscape, narodnytstvo.

Постановка проблеми. В Україні у другій половині XIX століття, а обидва оповідання написані у 70-х рр., складних із погляду культурного існування та зростання ролі поінформованості широких мас, звернення до просвітительських та пропагандистських потужностей літератури було проявом осмисленої ідеологічної позиції. Обрані для аналізу оповідання-утопії – “Запорожці” (1874) І. Нечуя-Левицького та “Парова машина” (1875) С. Подолинського – представляють полеміку та певне змагання за послідовників; важливо, що обидва автори намагаються створити цілісний художній світ, скориставшись нагодою критикувати тогочасне соціальне життя та презентувати ідеальний його варіант.

Інтерес до утопії в українській літературі закладає П. Куліш (“Олексій Однорог”, “Шукачі щастя”). С. Подолинський опирається на вироблену уже європейську традицію змалювання майбутнього завдяки мотиву сну-переміщення у майбутнє. І. Нечуй-Левицький вдається до складнішої картини буття – символічного сюжету мандрівки-медитації героя, власне у спосіб “долаючи смерть”; він радше застерігає від розпаду (казковий сюжет гріха-переступу) та говорить про потребу мислити і знати, що у трансцендентному потойбіччі уже існує український простір – країна предків-запорожців. Краєвиди України та утопічного світу відіграють значно меншу роль у С. Подолинського; все ж у двох авторів просторові маркери зв'язані із географією тогочасної степової сільської України.

Формулювання цілей статті. Утопічні твори будуються на багатому описовому матеріалі (не завжди йдеться про простір). Завдання цієї статті – встановити просторові моделі обраних для аналізу текстів книжок-метеликів тогочасної

популярної літератури, зіставити їх з метою окреслити жанрові літературні орієнтації на розроблену уже традицію; описати способи картографувати ідеальний та не-ідеальний український простір, виокремити топоси, до яких вдається автори, якщо це можливо. Доводиться враховувати й аспект полеміки (формат репліки) та звичні композиційні вимоги при розгортанні наративів, що вимагають означення місця подій. Хоча в утопіях сюжети здебільшого прості, не надто багаті щодо подійного наповнення, однак вони можуть демонструвати значний талант фантазувати й мають неабиякий екзотичний потенціал.

Аналіз досліджень. Майстерність Нечуя-Левицького у творенні пейзажів відзначали іще сучасники І. Франко, С. Єфремов. Причому вказували на достовірність і точність. У дослідженні “Нечуваний Нечуй” М. Тарнавський пише про багату репрезентативність природи України, різноманіття охоплених географічних краєвидів як одне із усвідомлених і добре виконаних письменником завдань, так що створюється літературний (культурний) відповідник реальної батьківщини. Я. Муравецька, погоджуючись із попередниками і підтверджуючи реалістичний стиль пейзажистики відомого класика, вказує на суміщення двох підходів: пізні твори І. Нечуя-Левицького демонструють імпресіоністичне письмо в описах природи й місця дії (Муравецька, 2019). Додам, що у доробку письменника наявні також тексти, які за змістом та характером теми потрапляють поза реалізоцентричні, “Запорожці” – один із них. Стосовно текстів С. Подолинського, то вони здебільшого перебувають у центрі уваги істориків та культурологів (Л. Коваленко, Ю. Марцінишин, Л. Ушкалов, Р. Сербин), тому на якісь спроби описати їх художні стратегії не натрапляли.

Аналізуючи особливості й форми утопічного мислення, опиралися на спостереження й типології К. Мангайма й П. Рікера. У підходах до опису просторових особливостей наративів орієнтувалися на дослідження Г. Башляра (“Поетика протору”).

Виклад основного матеріалу. Поль Рікер зазначав, що “результатом читання утопій є те, що ми ставимо під сумнів реально існуюче: дійсний світ починає здаватися дивним. Зазвичай нам хочеться сказати, що ми не можемо жити інакше, ніж живемо тепер. Проте утопія вводить такі смисли, що змушують нас сумніватися і руйнують очевидне” (Рікер, 2005: 362). У таких текстах цінний сам підрив і спроба авторів протиставити дійсності “суспільну мрію”. Будучи дискурсом якоїсь соціальної групи та перебуваючи у системі, вони стають контрutoпіями. Наразі цікавить те, що через це вони стають багаті на формальні запозичення й текстові перегуки. Саме на такий характер зв’язку двох оповідань – “Запорожців” (1873) І. Нечуя-Левицького та “Парової машини” (1875) С. Подолинського – вказував Р. Сербин: “Подолинський написав її під впливом *Запорожців*, але тоді коли Нечуй-Левицький протиставив тогочасним злидням ідеалізоване козацьке минуле, Подолинський контрастував їх з пільгами уявлюваного майбутнього соціалістичного устрою” (Сербин, 1990: 10). Нечуєвий текст співвідносний із “крилом” консервативним, що апелює до традиції, яка усе ще мислиться як “жива” (К. Мангайм).

Полемічний запал проявляється у багатьох деталях: використанні жанрового визначника “казка”, який надто віддалено окреслює формально-композиційні зусилля авторів; зосередженість на сільському краєвиді; С. Подолинський вибирає саме Подніпров’я, Запорозьку Січ, за центр початку повстання, яке призведе до політичних змін; ім’я головного героя “Парової машини” теж відсилання до попередника. Наразі має значення те, що просторові маркери тогочасної реальної України у художньому світі С. Подолинського – здебільшого запозичення із І. Нечуя.

У той час, як буттєва картина твору І. Нечуя-Левицького визначається багатогаровістю універсуму, відтак герой Карпо Летючий переміщається із одного світу до іншого (трансцендентна модель), то у С. Подолинського наявний єдиний земний вимір, тому переміщення відбувається за рахунок можливостей сновиддя, які всього лише художньо маскують ухронію (стрибок у майбутнє).

Як і більшість героїв знаменитих мандрівних утопій, персонаж І. Нечуя-Левицького Карпо Летючий потрапляє до ідеального простору після кораблетрощі. Трансцендентний “той світ” моделюється як краєвиди по маршруту героя від околиці потойбіччя до центру – до *axel mundi*. Вісь пронизує простір так, що вишневий садок на степовому українському хуторі Музиківка зв’язаний із потойбічною козацькою церквою, та калиновим кущем над криничкою.

У С. Подолинського натомість герой потрапляє у те ж місце, і простір майбутнього конструюється засобами гіперболи (чи ступенювання). “...це його [Андрія Запорожця. – Р. Т.] рідне село, тільки не може він його спізнати. Бачить він і гору, де він пас телята, як був малим, бачить він і річку, де по цілих годинах купався в воді з хлопцями під колесами старого млина, дивиться він і на вулицю” (Подолинський, 1990: 15). Сталими залишаються локуси: тік біля села, рідна хата, панський будинок: “...бачить гарний будинок... Та такий він чистий, та такий білий, та так гарно розрісся коло него маленький садок, в котрім з його пам’яті було не більше як який п’ятак нещасний вишеньок” (Подолинський, 1990: 16).

На мою думку, І. Нечуй-Левицький звертається до ранньосередньовічних взірців. (Варто було б перевірити сюжетні варіанти, збережені у казковому фольклорі.) Беручи для зіставлення матеріали “Видіння Тгундала”, повість про Макарові острови із “Александрії”, послання пресвітера Жана, спробую виписати логіку маршруту та особливості локацій ним змодельованого потойбіччя.

Карпо Летючий рушає від стрімких скель через сади, гаї, діброви до внутрішнього острова у супроводі кількох козаків. Довкола нього – кременні, ставні люди, на противагу їм він виглядає мізерним (та ляльковим). Однак тут діє особлива оптика: “через обох Запорожців було видно кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здались йому тінню” (Левіцький, 1874: 11; осучаснюючи правопис цього видання послідовно замінюємо *ё на юо*); адже Карпо Летючий перебуває серед тіней предків.

У повісті ірландського лицаря Тгундала привертає увагу те, що він відвідує Золоте, Мідне та Срібне міста, проходить через поселення, які чітко розокремлюють мирян та монахів. Ця ж логіка простежується в оповіданні І. Нечуя: спочатку Летючий рухається по місцевості, де перебувають просто посполиті козаки: обгороджений сад спілих овочей (“На дереві висіли спілі яблука та груші, червоні вишні та черешні, червоні та жовті спілі виноград, порокладавши широкий ліст і важкі кетяги ягід скрізь по камінні” (Левіцький, 1874: 12)) (1), сад, засаджений розмаїтими квітами (2), весняний гай, у якому усе ніби вироблене із тонкого зеленого скла (“Весь гай з квітками й птицями блищав і світився наскрізь, неначе був витканий з одного світа і з самих квіток та птиць” (Левіцький, 1874: 14)) (3), діброву-цвинтар (“білий кам’яний хрест, а в ногах ріс дуб”, “меч, застромлений у дубі” (Левіцький, 1874: 14)) (4).

Письменник щедро користує із розмаїтих каталогів рослин (цвілі куші гвоздики, чорнобривців, півонія, рута, м’ята, любисток), птахів (щобетали соловейки, зозулі, горлиці), описів одягу. Варто, правда, зацентувати, що простежується

послідовна українізація. Цей принцип збережеться і щодо заселення наступного кола – священної (гетьмансько-церковної) частини: “...понад річечками, скрізь попід кам’яною стіною росли вишневі сади і стояли в цвіту, як у нас буває весною. Весь куток білів вишневим цвітом. ... Карпо більш нічого не бачив, тільки білі як пух сади, а над садами золотий блискучий хрест і три веселки” (Левіцький, 1874: 21). Це світ ідеальної України, родючої і прекрасної, весняної й осінньої. Доречне у цьому контексті спостереження М. Тарнавського: “Його особиста географія – це шлюб репрезентативної точності з пошуком краси” (Тарнавський, 2018: 225).

Наступні локації гетьманських володінь презентують алею дивовижних діамантових дерев (“срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушами, з коралевими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння” (Левіцький, 1874: 17)), на гілках яких пурхають райські птачі, “неначе хто перекидав пучки вогню або блискавки” (Левіцький, 1874: 17), камінь гетьмана під простим зеленим дубом, а також чудесний сад вічного цвітіння і дозрівання плодів. За високою скелею від нього на острові була церква із високим хрестом, напроти якого ріс калиновий кущ над криничкою. Острів, оточений зусібіч водою, утворює третє коло потойбічного, майже райського, світу.

Усі місцини другого та третього кола названі однаково садами, адже виявляють ретельний догляд. Досліджуючи тематику “райських країн” в українській середньовічній традиції, Ю. Пелешенко встановлює структуру цих оповідей про землі блаженних і вказує серед топосів сад вічного дозрівання: “Бяху ж вь отоць том древа висока вельми и красна и овоцїями же украшена; єдина убо зрѣяху, другаа же цвѣтяху, третїа же призрѣяху; плода же их множество по землі лежаху” (цит. за: Пелешенко, 2004: 170). Як на мене, в оповіданні “Запорожці” бачимо парафразу із повісті про Макаріївські острови.

Аналізуючи близький до вказаних текстів варіант латиномовної легенди про царство священника Жана XVI ст., Жан Делюмо писав: “У цій оповіді маємо звичні складники легенди: незвичність людей і речей, казкові багатства, могила святого Томи в столиці королівства, близькість і недоступність Едемського саду, але очевидність його реального існування завдяки рікам, що відтіля витікають, на одній із них плавають папуги у гніздах (дивовижний варіант осучаснення у часи кругосвітніх мандрівок. – Р. Т.) – райські птахи, здатні говорити й викликати захоплення своїми кольорами” (Делюмо, 2013: 24). Ріки із раю стікають фонтанами, які найчастіше вважаються джерелами вічної молодості і сили, а в подальшому стали обов’язковою деталлю еротизованих садів. В українського класика натрапляємо на дещо романтизований варіант цього ж красвиду із акцентами на незайманості, природності: “...З високої кам’яної стіни з двох розколин лилися водоспади і спадали найдрібнішою білою росою в дві річечки. Ті річечки стікалися до купи, а між ними був високий острівець” (Левіцький, 1874, 21). На думку Ж. Делюмо, у середньовічній літературі тема садів була спробою “забути – або заперечити – сьогодення й штучно реконструювати декорації золотого віку й земного раю водночас” (Делюмо, 2013: 29); у І. Нечуя-Левицького більш виразною зробити антитезу до тогочасного становища України, змальованого в іншій не-утопічній частині твору.

Ця вказівка на релігійно-містичний підтекст оповідання “Запорожці” зignorovana С. Подолинським; можливо, і не відчитувалася. Все ж вона має слід у картині, що відсилає до дитячих пустоців персонажа, днів, як відомо, безтурботних: “Бачить він і гору, де він пас телята, як був малим, бачить він і річку, де по цілих годинах купався у воді з хлопцями під колесами старого млина, дивиться він і на вулицю” (Подолинський, 1990: 15). І моделюється автором явно на автобіографічному матеріалі: про Сергія Подолинського відомо, що виростав він у батьківському маєтку у степовій Україні.

Наступним етапом спостережень став аналіз моделювання нарративу про перехідний час і простір, тому що на нього покладені важливі смисли в оповіданні “Парова машина” С. Подолинського.

У творі І. Нечуя простір переходу описаний порівняно скупко, адже йдеться про час до переміщення у потусторонній світ. Все ж це колоритні картини небезпечної гри-змагання порогів Ненаситця, Крутька, Діда із лоцманами. Судячи із опису лоцманівського ремесла, що закріпилася у топоніміці дніпрових порогів та збереглася у переказах, жартуючи, моряки-рибалки називали деякі із порогів воротами у пекло. Повернення із потойбіччя більш стрімке: “Водяна стеля так і розступилася на три сажні, неначе од великого вихра. Орел поніс їх обох (Марусю й Карпа) понад страшними Дніпровими порогами. ... Дніпро здавався якимсь звірем, у котрого грива і шерсть крутилась білими вихрами” (Левіцький, 1874: 26).

С. Подолинський komponує радше кумулятивну конструкцію із рамковою структурою, просторовою реалізацією якої стають рідні головному героєві степ, село і панський маєток при ньому в тогочасній Україні (перша й третя частини), що вміщує другу частину із тим же селом через багато років, так що читач “гостює” у далекого родича головного героя Остапа Запорожця, а той у свою чергу розповідає про революцію і зміни, які відбувалися в Україні. Отож, перехідний час між теперішнім і майбутнім “згорнутий” до оповіді людини-гіда із майбутнього.

Безсумнівно, що це із погляду пропаганди найбільш потрібна складова тексту, адже це програма політичних змін. Її автор лікар й активний учасник “Старої Громади” Сергій Подолинський – відомий український соціаліст, який цікавився економічними питаннями, написав низку статей і брошур про виробничі стосунки на українських теренах: “Понастроювали жиди та німці кілька сот цукерень (сахарних заводів) та інших фабрик на Україні і заманювали до них наших парубків та дівчат горілкою, музикою та сороміцьким життям і висавши в них найлучші сили пускали їх назад у села слабих, спрацьованих, ні на що не годних” (Подолинський, 1990: 18; перед вами анотація його брошури “Про хвороби і пошесті на Україні”). Звертаю увагу, що просторові параметри додаються здебільшого як обов’язкова граматична складова розповідного речення: “сидіти у тюрмі, ...іти на Сибір, на каторжну роботу” (Подолинський, 1990: 18); “не тільки по селах... і по містах і по жидівських та німецьких цукернях (сахарнях) та інших фабриках” (Подолинський, 1990: 19); “ми мусіли ховатися по лісах та очеретах, а хати наші і хліб свій палили самі, щоб москалі не мали ніякої поживи” (Подолинський, 1990: 21). Загалом С. Подолинський-автор схильний трансформувати просторові маркери у перелік соціальних груп (“полк Черкаський, і Чигиринський, і Миргородський” (Подолинський, 1990: 25)) чи заміщати якимись деталями або зображенням учасників: “Андрій замовк і став дивитись на веселі та щасливі лиця людей округ себе та слухати їх розумні речі” (Подолинський, 1990: 26).

Змальовуючи революцію-повстання та її успіхи, знову ж таки за логікою автора Остап Запорожець не зосереджується лише на місцевому сільському локусі та проблемах його урядування, а розказує про облогу міст, залізниці, насажені ліси, повітові та губернські міста, загалом змальовуючи державу, що стала архіпелагом дружніх громад на українських землях. Топографія специфічна: у ній соціальні та культурні об’єкти, названі, але не описані.

Карта земель в оповіданні С. Подолинського усе ж таки легко встановлюється: це Україна як окрема обжита територія: “поведуть до губернії у Київ, чи Херсон чи в Полтаву”, – що визначається також відокремленням від простору “за границею” (згадується Німеччина), та менш чітким відмежуванням щодо території Російської імперії.

Схожий стиль просторового означення використовує І. Нечуй-Левицький в оповіданні “Запорожці”, репрезентуючи гостро критиковану ним тогочасну Україну. Все ж суміщає його із багатослівним описами красвидів чи ландшафтів.

Якщо охопимо час після повернення Летючого та Музиківни на землю (третя композиційна частина оповідання), то бачимо, що поза-утопічний простір презентований багато й розлого. Територія показана завдяки панорамним картинам: “од самого Дніпра аж по Сян, аж до Перемиля і Ярослава на зеленому полі скрізь в’ються” то гадюки, то глистюки, то сірі комашки, – так алегорично письменник називає чужинців (Левицький, 1874: 28). Вигляд українських земель подається із висоти пташиного польоту і як неквапне простування пішки.

За задумом автора знову рухаємось від околиці до центру – до батьківщини Марусі Музиківни: від Дніпра до села Чаплі і хутора Музиківки через поля, гаї, розорані степи. Вона представлена хатою і вишневим садком. Письменник відмовляється від манументалізму та стилізації під казкову оповідь і вдається до уже звичних для нього детальних виписаних картин. Українську степову садибу класик змальовує через протиставлення часів юності Марусі та життя-буття її нащадків у четвертому-п’ятому поколінні: “І тепер на балці стояла така сама невелика хатка, обгорожена низеньким тинном, обкопана ровом, обсаджена садком, а на окопі – високою дерезою. І тепер на окопі дреза була густа, як руно, і закривала весь ґрунт і до половини саду” – натомість батько Марусі мав “і ставок, і млинок, і садок, а в садку була пасіка” (Левицький, 1874: 35; 37). Зубожіння та колонізація презентуються і просторовими маркерами: поля і пшениці “ляхівські”, баштани і сахарні – єврейські, а “людського” на степах немає. Злидні виписані як результат відбирання-колонізації степів імперією та безпам’ятства її мешканців. Тим-то цікаво дізнатися, що на сьогоднішній карті України існує село Музиківка, яке “у період Литовсько-Руської держави через терен Музиківки та околиць часто проходили козаки. Козацькі чайки плавали по річці Вільовчині, яка протікає через Музиківку. ... Там, де річка Вільовчина впадає в Дніпро, існувала козацька переправа” (Музиківка, 2024). Як пересвідчуємось, любовна історія гетьмана й Марусі Музиківни та тема гріховного порушення козацьких законів “вписані” у реальну історію Херсонської губернії; та мають паралель у сюжеті Летючий/донька багатого отамана Олесья.

Висновки. Ідеальний світ оповідання “Запорожці” І. Нечуя-Левицького визначається темами переступу, пам’яті, долання відчаю, громадянської відповідальності. Картини базуються на варіюванні топосу саду і відсилають до повістей про краї блаженних. Письменник здебільшого зображає природні ландшафти, що розгортаються як маршрут героя до священного острова у центрі потойбіччя. Це інший світ, протиставлений сьогобічному, модельованому як простір людської діяльності.

Ідеальний світ С. Подолинського, змальований у книжечці-метелику “Парова машина” – постреволюційна соціалістична держава, архіпелаг громад. Просторові параметри побаченого героєм із минулого повторюють покращену версію вихідної ситуації українського села початку індустріалізації XIX ст. у степовій Україні. Натомість у картинах революції-повстання презентується всеукраїнська територія із фіксацією соціально значущих локацій.

Література:

1. Делюмо Ж. У пошуках раю. Пер. з фр. Київ: Юніверс, 2013. 264 с.
2. Левицький І. Запорожці: Казка. Київ, 1874. 42 с.
3. Музиківка. Село в Україні URL: <http://surl.li/tlmuv> (Знято 25.04.2024.)
4. Муравецька Я. Візуальні форми зображення в реалістичній прозі (на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького): дис. ... кандидата філологічних наук. 10.01.06. Теорія літератури. Київ, 2019. 209 с.
5. Пелешенко Ю. Туга за раєм. *Українська Література пізнього середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції*. Київ: Фоліант, 2004. С. 155–167.
6. Подолинський С. Вибрані твори. Монреаль: Українське Історичне Т-во, 1990. 209 с.
7. Рікер П. Ідеологія та утопія / Переклад з англ. Київ: Дух і літера, 2005. 384 с.
8. Сербин Р. Вступне слово упорядника до оповідання “Парова машина”. *Подолинський С. Вибрані твори*. Монреаль: Українське Історичне Т-во, 1990. С. 10.
9. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі; авториз пер. з англ. Київ: Лаурус; Торонто: Наукове т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2018. 288 с.

References:

1. Delumeau, J. (2013) *U poshukach rayu*. [A la Recherche du Paradis] Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
2. Lewithkij, I. (1874) *Zaporozhtsi: Kazka* [Zaporozzia Folk: The Tale] Kyiv. [in Ukrainian].
3. Muzykiwka. (2024) *Selo v Ukraini*. [Muzykiwka. A village in Ukraine] URL: <http://surl.li/tlmuv> [in Ukrainian].
4. Muravetska, Ya. (2019) *Vizualni formy zobrazhennya v realistystychnii prozi (na materialii tvorchosti Iwana Nечуя-Levytskoho): dysertatsiya... kandydata filologichnykh nauk*. 10.01.06 “Teoriya literatury” [Visual forms of representation in realistic prose (on materials of creation of Ivan Nechui-Levytskyi)] Kyiv: Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
5. Peleshenko, Yu. (2004) *Tuha za rayem* [Anguish for Paradise] In: *Ukrayins'ka litaretura piznyoho serednyovichchya (druha polovyna XIII – XV st.)* [Ukrainian Literature in the Late Middle Ages (the Second Half of XIII – XV centuries)]. Kyiv: Foliant, 2004. S. 155–167. [in Ukrainian].
6. Podolyns'kyi, S. (1990) *Vybrani tvory* [Selected Works]. Monreal: The Ukrainian Historical Assotiation. [in Ukrainian].
7. Riceur, P. (2005) *Ideologiya ta utopiya: Pereklad z angl.* [Lectures on Ideology and Utopia]. Kyiv: Duch i Litera. [in Ukrainian].
8. Serbyn, R. (1990) *Vstupne slovo uporyadnyka do opovidannya “Parova mashyna”* [Preface by Editor to the Tale Steam Engine] In: *Podolyns'kyi S. Vybrani tvory* [Selected Works]. Monreal: The Ukrainian Historical Assotiation, S.10 [in Ukrainian].
9. Tarnawsky, M. (2018). *Nechuvanyi Nechui. Realism v ukrainskii literaturi; avtoryzovanyi per. z angl.* [The All-encompassing Eye of Ukraine. Ivan Nechui-Levytskyi's Realistic Prose]. Kyiv: Laurus; Toronto: Naukowe Towarystvo im. Tarasa Shevchenko v Kanadi. [in Ukrainian].

Отримано: 27 лютого 2024 року

Прорецензовано: 6 березня 2024 року

Прийнято до друку: 12 березня 2024 року

e-mail: tshkarban@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8554-1188>

e-mail: oksana.kuzmych@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5809-2700>

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-166-169

Шкарбан Т. М., Кузьмич О. О. Конструкції з однорідною супідрядністю мінімальної структури. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 166–169.

УДК: 81'367.332

Шкарбан Тамара Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
Рівненського державного гуманітарного університету
Кузьмич Оксана Олексіївна,
кандидат філологічних наук, доцент
Рівненського державного гуманітарного університету

КОНСТРУКЦІЇ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ МІНІМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ

У статті досліджено складні конструкції з мінімальною кількістю однорідних супідрядних. Виокремлено основні структурні типи таких конструкцій, описано їх граматичні особливості, з'ясовано, як впливає обмеження структури на експресивно-виражальний потенціал.

Конструкції з однорідною супідрядністю (КОС) мінімальної структури є найбільш поширеними в сучасній українській мові. Їх частка, за нашими даними, становить 73 % від усіх зафіксованих КОС. Доведено доцільність дослідження таких конструкцій, адже вони, з одного боку, представляючи найбільш поширену модель, відбивають загальні особливості конструкцій із однорідною супідрядністю, з іншого боку, – мають специфічні ознаки, пов'язані з обмеженням структури.

Описано КОС щодо порядку розміщення частин і компонентів. З'ясовано, що конструкції з однорідною супідрядністю мінімальної структури зберігають ту саму тенденцію щодо розміщення головної частини та підрядних компонентів, яка властива конструкціям різної довжини.

Виокремлено типи КОС залежно від особливостей використання підрядних і сурядних сполучних засобів. Доведено, що КОС мінімальної структури обмежені в кількості таких структурних типів порівняно з КОС, що мають більшу кількість однорідних супідрядних.

З'ясовано, що трикомпонентні КОС реалізують спільні закономірності в синтаксичній і семантико-синтаксичній структурі, властиві для конструкцій різної довжини, а саме: тяжіння до ускладнення підрядних компонентів, реалізація перехідних випадків у системі синтаксичних одиниць, ознаки паралелізму структури підрядних компонентів, можливість вираження темпоральних, зіставних, протиставних, розділових, причиново-наслідкових семантико-синтаксичних відношень у блоці однорідних супідрядних.

КОС мінімальної структури обмежені щодо експресивно-виражального потенціалу, але здатні до парцеляції, повтору, паралелізму, що сприяють увиразненню, акцентуації, ритмічності тощо.

Ключові слова: конструкція з однорідною супідрядністю, мінімальна структура, порядок частин і компонентів, синтаксичні засоби зв'язку, експресивно-виражальні можливості.

Tamara Shkarban,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Rivne State Humanitarian University
Oksana Kuzmych,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Rivne State Humanitarian University

CONSTRUCTIONS WITH HOMOGENEOUS SUBORDINATION OF MINIMAL STRUCTURE

The article deals with complex constructions with a minimum number of homogeneous subordinates. The main structural types of such constructions are distinguished, their grammatical features are described, and the influence of the structure restriction on the expressive potential has been found out.

Constructions with homogeneous subordination (CHS) of minimal structure are the most widespread in the modern Ukrainian language. Their share, according to our data, is 73 % of all recorded CHS. The expediency of studying such constructions is proved, because, on the one hand, representing the most common model, they reflect the general features of constructions with homogeneous subordination, on the other hand, they have specific features related to the structure restriction.

The paper describes the CHS in terms of the order of placement of parts and components. It has been found that structures with homogeneous subordination of the minimum structure retain the same tendency to place the main part and subordinate components that is inherent in structures of different lengths.

The types of CHS are distinguished depending on the peculiarities of the use of subordinating and coordinating conjunctions. It is proved that the CHS of minimal structure are limited in the number of such structural types compared to the CHS with a larger number of homogeneous subordinates.

It has been found that three-component CHS realize common patterns in the syntactic and semantic-syntactic structure inherent in constructions of different lengths, namely the tendency to complicate subordinate components, the realization of transitional cases in the system of syntactic units, signs of parallelism in the structure of subordinate components, the possibility of expressing temporal, comparative, adversative, separating, causal semantic-syntactic relations in a block of homogeneous subordinate components.

CHS of minimal structure are limited in terms of expressive potential, but are capable of parcellation, repetition, parallelism, which contribute to emphasis, accentuation, rhythmicity, etc.

Key words: construction with homogeneous subordination, minimal structure, order of parts and components, syntactic means of communication, expressive possibilities.

Постановка проблеми. Складні багатокомпонентні речення (СБР), попри наявність серйозних досліджень їх синтаксичної та семантичної структури у вітчизняній і зарубіжній граматичній науці, залишаються актуальним об'єктом вивчення через багатство мовленнєвих реалізацій та потужний стилістичний потенціал.

Складні конструкції з однорідною супідрядністю, будучи однією з центральних моделей СБР, відбивають загальні їх особливості як полізв'язкові моделі, проте вирізняються закладеною в їхній граматичній природі здатністю до гнучкості структури й пов'язаними з цим багатими виражальними можливостями.

Мінімальними щодо довжини є конструкції з двома підрядними компонентами, які приєднуються до головної частини. Саме такі структури, а також конструкції з трьома приєднаними до головної частини компонентами, за нашими даними, які не суперечать висновкам синтаксистів, є найбільш уживаними в різних стилях сучасної української мови (пор.: Шкарбан, 1997: 18; Шульжук 1986: 104–105). Тому з'ясування особливостей як синтаксичної структури, так і функційно-стилістичних параметрів КОС мінімальної структури потребує аналізу й узагальнень.

Аналіз досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Перші кроки в дослідженні конструкцій із однорідною супідрядністю в українській лінгвістиці зробили О. Є. Вержбицький, І. Г. Чередниченко, які в системі багатокомпонентного речення виокремлювали КОС і подавали короткий коментар та ілюстрації. М. Й. Симулик зосередив увагу на описі стану вивчення СБР, зокрема КОС, у слов'янських мовах. Теорію складного багатокомпонентного речення, і КОС зокрема, поглибили С. Ю. Морозова (питання про КОС в історії мови), І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко. Найбільший внесок у вивчення конструкцій із однорідною супідрядністю у вітчизняній граматиці зробив К. Ф. Шульжук, який дослідив формально-граматичну й деякі аспекти семантичної структури конструкцій. Стилiстичні функції КОС були об'єктом вивчення С. М. Марича, С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Ю. Є. Ричагівської.

Коли говорити про опис окремих типів КОС за кількістю підрядних компонентів, то кількість таких досліджень досить обмежена (Шкарбан, 2005; Шкарбан, 2012). Тому конструкції з однорідною супідрядністю мінімальної структури (йдеться про речення з двома підрядними компонентами) потребують більш докладного вивчення.

Мета наукової розвідки – дослідити складні конструкції з однорідною супідрядністю, у яких до головної частини приєднуються два підрядні компоненти, що передбачає виконання таких **завдань**: виокремити основні типи конструкцій за особливостями зовнішнього та внутрішнього сполучникового зв'язку, дослідити порядок розміщення частин і компонентів у КОС, схарактеризувати семантико-синтаксичні відношення у блоці однорідних супідрядних, з'ясувати можливості КОС із двома підрядними компонентами до ускладнення структури, дослідити стилістичний потенціал конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні конструкції з однорідною супідрядністю мінімальної структури є основним фрагментом системи таких синтаксичних одиниць у сучасній українській мові, що, очевидно, пов'язане як із тенденцією мови до лаконізму, так і з можливостями людської пам'яті. За нашими даними, трикомпонентні структури (йдеться про конструкції, у яких до головної частини приєднуються два підрядні компоненти) становлять 73 % від загальної кількості зафіксованих КОС. Наприклад: *Я раптом подумав, що смак картоплі, риби й овочів зовсім інший, що він не виправдав моїх райдужно-ностальгічних сподів* (І. Роздобудько).

КОС мінімальної структури не порушують загальну тенденцію щодо порядку розміщення частин і компонентів у конструкції (пор.: Шкарбан, 1997: 9). Центральну позицію займають конструкції, у яких головна частина стоїть перед блоком однорідних супідрядних: *Я закони життя порушила, Щоб змінити судьбу, щоби більше не бути з Ним* (О. Пухонська); *Ти ж знаєш, що насправді нікого не можна втримати, і що всі мої вікна насправді завжди відчинені* (С. Жадан).

Друге місце відводимо трикомпонентним КОС із препозицією блоку однорідних супідрядних: *Щоб ожила землі моєї вроди, Величю й чітко визначилась суть, Я, син Вітчизни, син свого народу, Любов свою як совість пронесу* (С. Жуковський); *Але доки триває наш спів, доки хтось не спить, доти не так жахаєшся власних жахів, доти ми всі рівні перед шибеницею на площі* (С. Жадан). За нашими підрахунками, у конструкціях із більшою кількістю підрядних компонентів діє така сама закономірність.

КОС мінімальної структури з інтерпозицією блоку однорідних супідрядних трапляються значно рідше і займають третє місце. Наприклад: *Я думав про затонулі кораблі, в каютах яких, можливо, досі висять унікальні картини, а в трюмах передрівають пляшки з вином, про величезних китів і коралові сади, про весь цей світ тиші, облаштований так гармонійно й недоступно* (І. Роздобудько); *Там, де чабани пасли замріяно корів, де ревли пороги і збіговиська татар, – дух козацький струх* (Сашко Обрій).

За особливостями використовуваного підрядного й сурядного сполучникового зв'язку серед трикомпонентних КОС виокремлюємо такі типи: 1) КОС, у яких обидва підрядні компоненти приєднуються до головної частини окремим підрядним сполучним засобом, однорідні супідрядні при цьому поєднані безсполучниковим зв'язком (*Хлопцєві зовсім не хотілося, щоб його мила страждала, щоб ці карі оченята марніли від сліз* (Н. Криловець); *Я дякую тобі, що ти все ж був, Що зіграв мене не раз словами, Нехай брехливими...* (Т. Сокіл)); 2) КОС, у яких обидва підрядні компоненти приєднуються до головної частини окремим підрядним сполучним засобом, при цьому однорідні супідрядні поєднані сурядним сполучником (*Може, розірву такі сильце – Піднімуть на крилах навесні, Щоб до тебе притулить лице І щоб ти всміхалася мені* (Т. Сокіл); *Зарецький часто згадував Людмилу, яку знав уже два роки і з якою іноді бачився в Києві на колоквіумах і семінарах* (А. Дністровий)); 3) КОС, у яких блок однорідних супідрядних приєднується одним підрядним сполучним засобом, а підрядні компоненти поєднані між собою сурядним сполучником (*Пам'ятаю, що я сидів на низькій кушетці в оточенні батареї пляшок і мені було неймовірно нудно від довгих розмов цієї платиново-діамантової молоді* (І. Роздобудько); *На тому дівчата попрощалися і поспішили додому, бо вже темніло і починав іти сніг* (Н. Криловець)); 4) КОС із одним підрядним сполучним засобом і безсполучниковим зв'язком у блоці супідрядних (такі конструкції перебувають на периферії КОС, оскільки наближаються до сполучниково-безсполучникового утворення): *Люди відрायовали його від цього задуму, говорячи, що то погане місце, не варто його зачіпати* (Н. Криловець); *Збери губами меньку цівку крові – Малу родзинку у гарячій плові – Бо ти – моя краплина, ти – весна* (Р. Кухарук). Безперечно, під час аналізу конструкцій більшої довжини виокремлюємо додаткову кількість структурних типів КОС, які мають прогнозовану варіативність використання сполучних засобів.

Однорідні супідрядні можуть приєднуватися до головної частини як однаковими, так і різними підрядними сполучними засобами. Значно переважають КОС із однаковими підрядними сполучниками чи сполучними словами, адже йдеться про однофункційні підрядні компоненти (*Достигає мій вірш, як дощем достигає обрій, як трава із землі виростає в солону воду* (О. Пухонська)), однак зафіксовані випадки використання різних підрядних сполучних засобів у КОС, причому це можуть бути: 1) різні сполучні слова: *Марица не могла би пояснити, чим вона принадила той жах до себе і де він гніздився в її естві* (М. Матіос); 2) різні форми того самого сполучного слова: *На цьому напеліг директор фірми, в якій працював Зарецький і яка займалася продажами новітнього медичного обладнання, закупаючи його у виробників із Німеччини, Америки, Франції, Китаю, Японії* (А. Дністровий); 3) сполучне слово і сполучник: *Ти знаєш, куди всі дороги ведуть, Що камінь останній знов стане наріжним* (О. Заїка). Раритетними є структури, у яких використано різні сполучники.

У блоці однорідних супідрядних КОС мінімальної структури можуть бути представлені різні семантико-синтаксичні відношення (беремо за основу розроблену І. Р. Вихованцем класифікацію семантико-синтаксичних відношень у складному реченні (Вихованець, 1983: 135)), а саме: темпоральні: *І я гортав її книги в перці, кориці й вині, і слухав собі неухважно, як вона залива, і як виростають у темряві, зріючи на глибині, чорний камінь вугілля, зелена рослина трава* (С. Жадан); зставні або протиставні: *Коли ми вип'єм гіркоту розлуки, А серце моє інша розіб'є, Ще довго відчуватиму у руки, Ще довго серце чутиму твоє* (Т. Сокіл); *Вона сказала, що сніг тут швидко не тане, а в горах узагалі стоятиме до середини літа* (А. Дністровий); розділові: *Виолета не поцікавилася, як справи у чоловіка чи як проходить семінар* (А. Дністровий); причиново-наслідкові: *Ти так розхвилювалася, що ненароком зачепила келих з вином і воно розлилося* (Л. Марчук).

Трикомпонентні КОС реалізують тенденцію до ускладненості структури, яка властива для конструкцій із різною довшиною, зберігаючи при цьому посилене тяжіння до ускладненості в блоці однорідних супідрядних. Ми зафіксували такі види ускладнення: дісприслівникові звороти (*Я не збагну: навіщо каються, Коли нема знекровлених ілюзій, Коли душа так прагне до життя, Згубивши слід у замкненому крузі* (О. Пухонська)); дісприкметникові звороти (*Не відав, не відаю я супокою, залюблений в світлу красу, бо вітер часу – над моєю судьбою, бо я його в серці несу* (С. Жуковський)); уточнювальні синтаксичні одиниці (*Слухаєш, як визріває ця, найтепліша із зим, як вона пробивається захисними редуками* (С. Жадан)); вставні слова або вставлені конструкції (*Богдан твердо знав, що зустріч із нею буде особливою, що, цілком можливо, він їде назустріч своїй долі* (А. Дністровий)); однорідні члени речення (*Зарецький навіть не вірив, що це було з ними, що вони раніше були такими радісними, безтурботними, готовими до пригод і авантур* (А. Дністровий)); звертання (*О відступися, вся на світі лжа, Отут, коло ясного дому, Де визріва опарою діжа, Де задум хліба визріва вагомо* (Г. Світлична)).

На окрему увагу заслуговують структури, що реалізують перехідні випадки в системі синтаксичних одиниць. Це, зокрема, конструкції, у яких підрядний компонент приєднується до головної частини кількома сполучними засобами. Із семантичного боку такі речення можна кваліфікувати як КОС із імпліцитним вираженням однорідного супідрядного. Такі випадки зафіксовано і в конструкціях, які можна розгорнути в трикомпонентну КОС: *Я ще пам'ятав, як і що повинно бути... (І. Роздобудько) – Я ще пам'ятав, як повинно бути + Я ще пам'ятав, що повинно бути – Я ще пам'ятав, як повинно бути і що повинно бути; Радил, що і як треба зробити, підбадьорювала, вселяла віру* (Л. Марчук).

Другу групу становлять КОС, у яких повторюються вказівні слова з головної частини перед кожним із однорідних супідрядних з експресивно-виражальною метою: *Зарецький не впізнавав Людмили – тієї, про яку мріяв усі останні місяці, тієї, з якою кохався в несподіваній сніжній навалі* (А. Дністровий).

На думку дослідників, “серед усіх моделей складнопідрядних багатоконпонентних речень конструкції з однорідною супідрядністю мають найбільші експресивні можливості” (Шульжук, 2004: 323). За нашими спостереженнями, максимальним виражальним потенціалом володіють КОС із великою кількістю залежних підрядних компонентів. У такому випадку однорідні супідрядні стають основою для побудови різних стилістичних фігур (повтору, градації, періоду, парцеляції тощо). КОС мінімальної структури, безперечно, не мають такого потенціалу, проте можуть реалізувати функції експресивного синтаксису. Це, очевидно, пов'язане з тим, що сама граматична природа КОС, зорієнтована на однорідність семантики та функцій, повторення засобів зв'язку, зрештою, паралелізм структури, додає стилістичного нашарування. Так, ми зафіксували трикомпонентні КОС із паралелізмом структури підрядних компонентів. У такому випадку в межах єдиного модально-часового плану члени речення кожного з однорідних супідрядних мають однакове морфологічне вираження, займають ту саму позицію в реченні та приєднуються однаковими підрядними сполучними засобами: *Складови не могли жити без губи, як рослина без води, як тіло без душі* (П. Панч). Паралелізм структури у блоці підрядних компонентів сприяє чіткості, однозначності, ритмічності. Абсолютно закономірно те, що КОС мінімальної структури мають ширші можливості до паралелізму структури підрядних компонентів, адже конструкціям із більшою кількістю однорідних супідрядних важче втримати аналогічну архітектоніку в кожному з компонентів.

Явище парцеляції властиве для конструкцій із однорідною супідрядністю, однак зазвичай парцеляції піддаються великі за обсягом КОС, причому виокремлюємо різні типи парцеляції залежно від того, який саме компонент чи компоненти структури відокремлюються в позицію самостійного речення. Мінімальні за обсягом КОС також можуть зазнавати парцеляції. Ми зафіксували два типи парцеляції в трикомпонентних КОС: 1) структури, у яких парцеляція збігається з блоком однорідних супідрядних (*Благословись, красо моя, лієє! Повний, кринице, аж під самий зруб! Бо що то зерня – без ріллі своєї, Бо що то слово – без жагучих губ?* (Г. Світлична)); 2) структури, у яких парцельованим є лише друге з однорідних супідрядних (*Мені здавалося, що книжка, «Бузок», барбариски, кораблики і зубна паста, перечавлена посередині, – це ще не все. І що весь цей набір знайомих реалій – тільки початок якоїсь складної шахової партії... (І. Роздобудько))*.

Структура конструкцій із однорідною супідрядністю досить схильна до використання повтору, який “є засобом підкреслення емоційного і смислового чинника” (Коваль, 1987: 303). Крім повторюваних підрядних сполучних засобів, у КОС можуть повторюватися як окремі слова, так і цілі словосполучення: *Будеш говорити про літературу там, де слід було говорити про життя, де життя рвалося на вулицю, як забутий у домі пес* (С. Жадан); *І ти лунаєш в ній так дзвінко, що ти – не ти і я – не я* (Сашко Обрій). Увага зосереджена зазвичай на повторюваних у КОС елементах, але їх використання посилює емоційність усієї конструкції.

Отже, конструкції з двома однорідними супідрядними є найбільш поширеною моделлю в системі КОС. Тому вони по-справді реалізують граматичні ознаки, властиві для КОС загалом: тяжіння до постпозиції блоку супідрядних, виокремлення типів КОС за особливостями вживання зовнішнього та внутрішнього сполучникового зв'язку, здатність до ускладнення структури (здебільшого блоку супідрядних), можливість реалізувати перехідні випадки в системі синтаксичних одиниць (структури з повторюваними словами з головної частини, а також конструкції, у яких підрядний компонент приєднується до головної частини кількома сполучними словами), функціонування типових семантико-синтаксичних відношень у блоці однорідних супідрядних, схильність до паралелізму в структурі тощо, однак мінімальна кількість однорідних супідрядних у багатьох випадках обмежує варіативність у типології, а також суттєво послаблює емоційно-експресивний потенціал конструкцій.

Література:

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища шк., 1987. 349 с.
3. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. 24 с.
4. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з чотирма однорідними супідрядними. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 31. С. 111–113.
5. Шкарбан Т. М. Структурні типи й стилістичні можливості складних конструкцій із п'ятикомпонентною однорідною супідрядністю. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. праць. Рівне, 2005. Вип. 13. С. 67–70.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
7. Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 183 с.

References:

1. Vykhovanets', I. R., Horodens'ka, K. H., & Rusaniv's'kyu, V. M. (1983). Semantyko-syntaksyschna struktura rechennya [Semantic-syntactic structure of a sentence]. Kyiv: Naukova Dumka. 219 s. [in Ukrainian].
2. Koval', A. P. (1987). Praktychna stylistyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Practical stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. 349 s. [in Ukrainian].
3. Shkarban, T. M. (1997). Skladni konstruktysiyi z odnoridnoyu supidryadnistyu v suchasniy ukrayins'kiy movi [Complex constructions with homogeneous subordination in the modern Ukrainian language]: avtoreferat dysertatsiyi ... kandydata filolohichnykh nauk: 10.02.01 [thesis abstract for the degree of candidate of philological sciences: specialization 10.02.01]. Kyiv. 24 s. [in Ukrainian].
4. Shkarban, T. M. (2005). Strukturni typy y stylistychni mozhylyvosti skladnykh konstruktysiy iz p'yatykomponentnoy odnoridnoy supidryadnistyu [Structural types and stylistic possibilities of complex constructions with five-component homogeneous subordination]. *Aktual'ni problemy suchasnoyi filolohiyi. Movoznavchi studiyi* [Actual problems of modern philology, Linguistic studies], 13, 67–70. [in Ukrainian]
5. Shkarban, T. M. (2012). Skladni konstruktysiyi z chotyryma odnoridnyimi supidryadnyimi [Complex constructions with four homogeneous subordinates]. *Naukovi zapysky. Seriya «Filolohichna»* [Scientific notes, series «Philological»], 31, 111–113. [in Ukrainian].
6. Shul'zhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrayins'koyi movy: pidruchnyk [Syntax of the Ukrainian language: Textbook]. Kyiv: Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 408 s. [in Ukrainian].
7. Shul'zhuk, K. F. (1986). Skladni bahatokomponentni rechennya v ukrayins'kiy movi [Complex multi-component sentences in Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. 183 s. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ЛІНГВОДИДАКТИКА ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

<i>Фабрикiна Вікторiя Олегiвна, Крайчинська Галина Вацлавiвна</i> СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ У МОВНОМУ ОФОРМЛЕННІ РЕКЛАМИ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ АВСТРАЛІЇ (2022)	3
---	---

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

<i>Берест Тетяна Миколаiвна, Шумейко Олена Анатолiвна</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ	8
---	---

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

<i>Маслова Юлія Петрівна</i> ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ «ШЕСТИ КАПЕЛЮХІВ» ЕДВАРДА ДЕ БОНО В ДОСЛІДЖЕННІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЧОЛОВІЧИХ ОБРАЗІВ У МЕДІА (У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)	12
<i>Мірончук Тетяна Андрiївна, Одарчук Наталiя Андрiївна</i> ЖАНР «АНОНС НАВЧАЛЬНОГО ВЕБІНАРУ» У БРИТАНСЬКІЙ НАУКОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ	17

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Ковальчук Інна В'ячеславiвна, Крайчинський Едуард Олексiйович</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ЛО НА ПОЗНАЧЕННЯ МУЗИКИ ТА НАЗВ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ	21
<i>Лисенко Олена Анатолiївна</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МЕЖАХ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ	26
<i>Стахмич Юлія Станіславiвна</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ СУБСТАНТИВНИХ КОМПЗИТИВІВ	30

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

<i>Антонюк Галина Дмитрiївна, Черниш Лiлія Зенонiвна</i> ОРГАНІЗАЦІЯ КУРСУ «ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ (НІМЕЦЬКА МОВА)» НА ЕЛЕКТРОННО-ОСВІТНІЙ ПЛАТФОРМІ MOODLE НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»	34
<i>Косенко Анна Володимирiївна, Татарин Тетяна Володимирiївна</i> СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У ВІДЕОІГРАХ	42
<i>Shkarban Inna</i> EAP FOR MASTERS IN PHILOSOPHY: CLIL ASPECTS	48

ПРОФЕСІЙНА ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

<i>Назаренко Марина Миколаiївна</i> ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВОГО МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	52
<i>Smirnova Maya, Afanasieva Larysa</i> INTERAKTION VON SPRACHE UND KULTUR IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT (AUS DER ERFAHRUNG DES DEUTSCHUNTERRICHTS)	55

ОСЛОВЛЕННЯ ПРОСТОРУ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

<i>Вісич Олександра Андрiївна</i> ПРОСТОРОВІ КООРДИНАТИ МЕТАДРАМАТИЧНОЇ ПОЕТИКИ П'ЕС УЛАСА САМЧУКА	61
---	----

<i>Кочерга Світлана Олексіївна</i> ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОМПЛЕКСУ БЕЗҐРУНТЯНСТВА В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА “НА КРАЮ ЧАСУ”	66
<i>Лукаш Галина Павлівна</i> КАТЕГОРІАЛЬНІ ВИМІРИ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ	70
Фаріон Ірина Дмитрівна АНГЛІІЗАЦІЯ ЯК СИНДРОМ МЕНШОВАРТОСТІ: СОЦІОЛІНГВАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ	74
<i>Філоненко Софія Олегівна</i> БЛАКИТНІ ОРХІДЕЇ ТА ОРАНЖЕВІ ДЖУНГЛІ: ЕКЗОТИЧНИЙ ПРОСТІР МАРСУ І ВЕНЕРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФАНТАСТИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ	79
<i>Харлан Ольга Дмитрівна</i> ЛАНДШАФТ У СУЧАСНІЙ ВОЄННІЙ ПРОЗІ: ТОПОГРАФІЧНА ТА ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА	84
<i>Балаж Валентина Олегівна</i> ЕВФЕМІЗМИ ТА ДИСФЕМІЗМИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ЕЛІЗАБЕТ ҐІЛБЕРТ «МІСТО ДІВЧАТ» І «ПРИРОДА ВСІХ РЕЧЕЙ»)	89
<i>Будний Василь Володимирович</i> РЕЦЕПТИВНІ ВИМІРИ ПРОСТОРОВОГО ОБРАЗУ	95
<i>Гаврилюк Ольга Романівна</i> АРХІТЕКТОНІКА ВТРАЧЕНИХ МІСЦЬ: СИМВОЛІКА ПОРОЖНІХ БУДИНКІВ У ТВОРІ Г. ПАГУТЯК “ЗАХІД СОНЦЯ В УРОЖІ”	100
<i>Григорчук Юлія Миколаївна</i> ТОПОС ДОМУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	105
<i>Демчук Ольга Анатоліївна</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТНООБРАЗІВ У МЕЖАХ ПОГРАНИЧ “ВІЧНОГО КАЛЕНДАРЯ” ВАСИЛЯ МАХНА	110
<i>Кадочнікова Олена Петрівна</i> МОВНОКУЛЬТУРНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВОЛОНТЕРСТВА (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)	114
<i>Кирильчук Олександр Миколайович</i> ПРОСТОРОВІ МОДЕЛІ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕТРО-ДЕТЕКТИВІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ БОГДАНА КОЛОМІЙЧУКА ТА АНДРІЯ КОКОТЮХИ)	119
<i>Клімкіна Ольга Ігорівна</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР КОМЕРЦІЙНИХ ОЙКОДОМОНІМІВ З ПОГЛЯДУ ПСИХОЛОГІЇ ПОТРЕБ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ НОВОБУДОВ КИСВА)	123
<i>Ковтун Оксана Володимирівна</i> МОРФОЛОГІЯ ОЦІНКИ: ОЦІННИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТАНІВНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	128
<i>Левицька Оксана Степанівна</i> ТОПОС ГІР В БІОГРАФІЧНИХ ПОВІСТЯХ ПРО МИТЦЯ ОЛЕКСУ НОВАКІВСЬКОГО	132
<i>Миненко Юрій Васильович</i> БУКОЛІЧНІ МОТИВИ У ЗБІРЦІ “САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ”	137
<i>Мініч Лариса Степанівна, Лозюк Софія Андріївна</i> КОНЦЕПТ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ	140
<i>Нога Геннадій Миколайович</i> СВІТ ГЕОГРАФІЧНИХ КООРДИНАТ-СИМВОЛІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: МАРИНІСТИКА	144
<i>Омелянчук Світлана Олегівна</i> ТОПОС САНАТОРІЇ В ЛІТЕРАТУРІ: “САНАТОРІЙНА ЗОНА” МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО Й СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА	149
<i>Опришко Наталя Олексіївна</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОНЦЕПТОМ “КІНЬ” ЯК ЗАСІБ ОСЛОВЛЕННЯ ПЕРЕСУВАННЯ У ПРОСТОРІ	153
<i>Патріарх Вікторія Олександрівна</i> ОНІМНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА “IM WESTEN NICHTS NEUES”	157
<i>Тхорук Райса Леонтіївна</i> ПРОСТОРОВІ ПАРАМЕТРИ ІДЕАЛЬНОГО СВІТУ: УТОПІЧНІ ПРОЄКТИ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ТА С. ПОДОЛИНСЬКОГО	162
<i>Шкарбан Тамара Миколаївна, Кузьмич Оксана Олексіївна</i> КОНСТРУКЦІЇ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ МІНІМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ	166

Наукове видання

**Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»:
серія «Філологія»**

Науковий журнал (щоквартальник)

Випуск 22(90)

Головний редактор *А. М. Архангельська*

Відповідальний редактор *І. В. Ковальчук*

Укладачі: *І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк*

Відповідальний секретар *М. А. Попчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 20. Наклад 100 прим. Зам. № 29–24.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.